

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม: ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
และหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี
Cultural Geography : History , Propagation Routes of Buddhism
and Principle of Buddhadhamma in the Lopburi period

ภายใต้แผนงานวิจัย

ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม: ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย
Cultural Geography : History, Propagation Routes of Buddhism
and Principle of Buddhadhamma, in the Thailand

โดย

พระใบฎีกาสุพจน์ ตปสีโล

นางสาวสัททยา วิเศษ

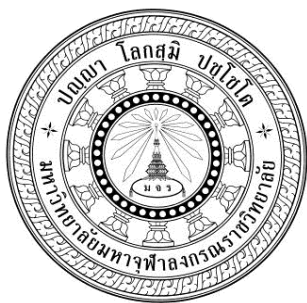
นายชินศรี ชูเลื่อน

นายธรรมรัช บาศรี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ.๒๕๕๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
MCU RS 610759180

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม: ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
และหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี
Cultural Geography : History , Propagation Routes of Buddhism
and Principle of Buddhadhamma in the Lopburi period

ภายใต้แผนงานวิจัย

ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม: ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย
Cultural Geography : History, Propagation Routes of Buddhism
and Principle of Buddhadhamma, in the Thailand

โดย

พระใบฎีกาสุพจน์ ตปสีโล

นางสาวสัททยา วิเศษ

นายชินิศร์ ชูเลื่อน

นายธรรมรัช บาศรี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ.๒๕๕๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610759180

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Cultural Geography : History ,Propagation Routes of Buddhism
and Principle of Buddhadhamma in the Lopburi period

Under Research Plan

Cultural Geography : History, Propagation Routes of Buddhism
and Principle of Buddhadhamma, in the Thailand

By

Phrabaidega Supot Tabaselo

Miss.Sahathaya Wises

Mr.Chanit Chooluean

Mr.Thammathat Basree

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Ubonrachatani Cambas

B.E. 2559

Research Project funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610759180

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานวิจัย: ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในสมัย
ลพบุรี
ผู้วิจัย: พระใบฎีกาสุพจน์ ตปสีโล, นางสาวสัททยา วิเศษ,
นายชนิศร์ ชูเลื่อน, นายธรรมธัช บาศรี
ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
ปีงบประมาณ: ๒๕๕๙
ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ประกอบด้วย ๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ๒) เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี และ ๓) เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีในสมัยลพบุรี ผู้วิจัยใช้กระบวนการวิจัยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการศึกษาจังหวัดที่มีพุทธศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากสมัยลพบุรีที่ชัดเจน จำนวน ๙ จังหวัด ดังนี้ ลพบุรี , กาญจนบุรี , ราชบุรี , สุโขทัย, สระแก้ว,ปราจีนบุรี, นครราชสีมา,บุรีรัมย์,สุรินทร์ และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) กลุ่มเป้าหมายได้แก่นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ประจำพิพิธภัณฑ์ จำนวน ๑๕ คน

ผลวิจัยประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี พอสรุปได้ดังนี้ คือ ๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ละโว้(ลพบุรี) เป็นอาณาจักรที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และมีพัฒนาการอย่างยาวนาน จากหลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ พบว่าเป็นแหล่งที่อยู่ของมนุษย์ตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน หลักฐานต่างๆ ล้วนแต่บ่งชี้ว่าอาณาจักรละโว้มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เป็นศูนย์กลางทางการเมืองตั้งแต่สมัยทวารวดี ที่เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖ เมื่ออิทธิพลของทวารวดีเสื่อมลง อาณาจักรละโว้ก็ยังไม่เสื่อมลง แต่กลับมีความเจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องในช่วงที่วัฒนธรรมเขมรพระนคร ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จนถึงสมัยหมดอำนาจทางการเมืองของกัมพูชาโบราณ ทำให้บริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำมูล และแม่น้ำชีมีความต่อเนื่อง และเป็นศูนย์กลางในการรับ – ถ่ายทอด ส่งผ่านพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และนิกายเถรวาท รวมทั้งวัฒนธรรม ภาษา ผสมผสานความเชื่อทำให้เกิดพุทธศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะสมัย ๒)เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ในราวๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยอาณาจักรเจนละ ซึ่งตรงกับยุคทวารวดี ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี มีการรับ – ถ่ายทอดความเชื่อพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และ นิกายเถร

วาท จากอาณาจักรใกล้เคียงแล้วแผ่อิทธิพลไปในอาณาจักรใกล้เคียงในละแวกอินโดจีน หลังจากยุคทวารวดีแล้ว ลพบุรี ก็ยังได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา แบบขอมเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย และนำมาผสมผสานเข้ากับศิลปะท้องถิ่นของตัวเอง และส่วนที่ปรากฏให้เห็นอิทธิพลพระพุทธศาสนาจากศิลปะขอมได้อย่างเด่นชัดในหลายภูมิภาคของประเทศไทย ๓) หลักธรรม ที่ถูกเผยแพร่สมัยลพบุรี ในช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมทวารวดี และขอมนิยมที่จะจารึกข้อความที่เป็นหลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ๑.คาถา เย ธมมาฯ ๒.คำพรรณาถึงพระอริยสัจ ๔ ๓.พุทธอุทาน ๔.ธัมมจักรกัปวัตตสูตร และเรื่องการบริจาค ทาน เพื่อบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์

Research Title: History, Propagation Routes of Buddhism and Principle of Buddhadhamma in the Lopburi period.

Researcher: PhrabaidegaSupot Tabaselo, Miss.Sahathaya Wises, Mr.Chanit Chooluean, Mr.Thammathat Basree

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Ubonratchahani Campus

Fiscal Year: 2559 / 2016

Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research was aimed to study namely 1) to study the history of Buddhism in Lop buri period 2) to study the ways to propagaged Buddhism in in Lop buri period and 3) to analysis the principle of Buddha Dhamma by studied the province where was Bhuddhist arts that influenced from Lop buri period clearly amount 9 province as follow Lopburi, Kanchanaburi, Ratchaburi, Sukhothai, Sakaeo, Pracinburi, Nakhonratchasima, Buriram, Surin and informal interview target group namely scholars and stuff of museum amount 15 people.

The research results the ways to propagate Buddhism and the principle of Buddha Dhamma in Lopburi era, it can be conclusive as follows: 1) History of Buddhism in Lopburi era or Lavo (Lopburi) was historical important kingdom and developed for a long times, the evidence of different archeology met that it's a human living source in pre-history until now. All the evidence was identify that Lavo kingdom was historical very important, that was political center since Thawarawadi era to get started from century of 12 - 16, when the influence of Thawarawadi was degenerated, but growth again in Khmer culture of capital during 16th Buddhist era to 18th mid-Buddhist era until exhaust ancient Cambodia's political influence and made the Pasak river, Lopburi river, Moon river and Chi river there are sequence and a center to get and transfer Buddhism both Mahayana section and Theravada section

including to the culture, language, mixed belief made Buddhist arts up that was identity especially era 2) The ways to propagated the Buddhism in Lopburi era around 12th Buddhist era in Chenla kingdom era that is matching with Thawarawadi era to be located of Pasak river, Moon river, and Chi river there is getting - transferring of belief in Buddhism both Mahayana section and Theravada section around neighbored kingdom and spread to neighbored kingdom into Indo - Chin. After Thawarawadi age, also Lop buri got the influence from Khomist Buddhism come to Thailand and bring to mixed with local arts themselves and something make us clearly to know the influence of Buddhism from Khom's arts in various locals around Thailand 3) The principle of Dhamma was propagated at Lopburi era during got the influence from civilization of Thawarawadi and Khomism that was inscribed the message that be important principle of Dhamma in Buddhism namely 1. Magic, Ye Dhamma 2. Respecting words to the four noble truths 3. Interjection of the Buddha 4. Dhammacakkappavattana sutta and charity giving for fulfill halos as Bodisattva.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในสมัย
ลพบุรี ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดีจึงขอขอบพระคุณ พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร,ดร. ผู้อำนวยการ
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ให้คำแนะนำในการปรับปรุงงานวิจัยชิ้นนี้ให้สำเร็จลุล่วง
ไปด้วยดี เจ้าหน้าที่ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ให้การสนับสนุนในการทำวิจัยในครั้งนี้ด้วย รวมทั้งได้รับความ
ความร่วมมือในการให้ข้อมูลจากนักวิชาการ เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทุกจังหวัดที่เป็น
กลุ่มเป้าหมายที่ให้ความร่วมมือในการสัมภาษณ์ เป็นอย่างดี

พระใบฎีกาสุพจน์ ตปสีโล และคณะ

๙ กันยายน ๒๕๕๙

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญแผนภาพ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๔
๑.๓ ปัญหาของการวิจัย.....	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๔
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้การวิจัย.....	๕
๑.๖ กรอบแนวคิดของการวิจัย.....	๖
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย และสถานที่เก็บข้อมูล.....	๗
๑.๘ ประโยชน์ของการวิจัย.....	๙
บทที่ ๒ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี.....	๑๐
๒.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย.....	๑๐
๒.๑.๑ เส้นทางพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย	๑๒
๒.๑.๒ ลำดับเหตุการณ์ของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.....	๑๔
๒.๑.๓ พุทธศิลป์สมัยลพบุรี.....	๑๘
๒.๒ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายมหายานสมัยลพบุรี.....	๒๓
๒.๒.๑ ลัทธิวัชรยานหรือตันตระยาน.....	๒๕
๒.๒.๒ ลัทธิวัชรยานหรือตันตระยานสมัยลพบุรี.....	๒๙
๒.๓ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทสมัยลพบุรี.....	๔๓
บทที่ ๓ เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี.....	๕๕
๓.๑ อาณาจักรโบราณที่มีอิทธิพลต่ออาณาจักรลพบุรี.....	๕๕
๓.๒ เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคกลาง.....	๖๔
๓.๒.๑ เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดลพบุรี.....	๖๗
๓.๒.๒ เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุโขทัย.....	๗๒
๓.๓ เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียง.....	๗๘
๓.๓.๑ เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในจังหวัดสระแก้ว-ปราจีนบุรี.....	๗๘

๓.๔	เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคตะวันตก.....	๘๔
๓.๔.๑	เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดกาญจนบุรี.....	๘๕
๓.๔.๒	เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดราชบุรี.....	๙๑
๓.๔.๓	เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดเพชรบุรี.....	๙๔
๓.๕	เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๙๘
๓.๕.๑	เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุรินทร์.....	๑๐๐
๓.๕.๒	เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดบุรีรัมย์.....	๑๐๕
๓.๕.๓	เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดนครราชสีมา.....	๑๐๙
๓.๖	สรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี.....	๑๒๑

บทที่ ๔ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยลพบุรี.....๑๓๑

๔.๑	วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากหลักศิลาจารึกสมัยลพบุรี.....	๑๓๑
๔.๑.๑	หลักธรรมที่จารึกบนเสาแปดเหลี่ยม เมืองชัยจำปา จังหวัดลพบุรี.....	๑๓๔
๔.๑.๒	หลักธรรมเสาจารึก (ชัยจำปา ๓).....	๑๔๒
๔.๑.๓	จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗.....	๑๔๕
๔.๒	วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรี.....	๑๕๘
๔.๓	วิเคราะห์หลักพุทธธรรมประติมากรรมสมัยลพบุรี.....	๑๖๑

บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ..... ๑๗๓

๕.๑	สรุปผลการศึกษา.....	๑๗๓
๕.๒	อภิปรายผลการศึกษา.....	๑๘๓
๕.๓	ข้อเสนอแนะ.....	๑๘๖

บรรณานุกรม.....๑๘๗

ภาคผนวก

ผนวก ก	บทความวิจัย.....	๑๙๕
ผนวก ข	กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๒๐๗
ผนวก ค	ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ดำเนินการมา และผลที่ได้รับของโครงการ.....	๒๐๘
ผนวก ง	แบบสัมภาษณ์.....	๒๑๐
ผนวก จ	รูปภาพการเก็บรวมข้อมูล.....	๒๑๑

แบบสรุปโครงการวิจัย.....๒๒๒

ประวัติผู้วิจัย.....๒๒๕

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
แผนภาพที่ ๒.๑	๑๑
แผนภาพที่ ๒.๒	๒๖
แผนภาพที่ ๓.๑	๖๖
แผนภาพที่ ๓.๒	๖๗
แผนภาพที่ ๓.๓	๗๗
แผนภาพที่ ๓.๔	๘๑
แผนภาพที่ ๓.๕	๘๓
แผนภาพที่ ๓.๖	๘๕
แผนภาพที่ ๓.๗	๘๘
แผนภาพที่ ๓.๘	๙๑
แผนภาพที่ ๓.๙	๙๘
แผนภาพที่ ๓.๑๐	๙๙
แผนภาพที่ ๓.๑๑	๑๐๑
แผนภาพที่ ๓.๑๒	๑๐๕
แผนภาพที่ ๓.๑๓	๑๑๐
แผนภาพที่ ๓.๑๔	๑๑๒
แผนภาพที่ ๓.๑๕	๑๑๔
แผนภาพที่ ๓.๑๖	๑๑๙
แผนภาพที่ ๓.๑๗	๑๒๙
แผนภาพที่ ๔.๑	๑๔๐
แผนภาพที่ ๕.๑	๑๗๗
แผนภาพที่ ๕.๒	๑๘๐

สารบัญรูปภาพ

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ ๒.๑	ประติมากรรมดินเผารูปพระสงฆ์ ๓ รูปอุ้มบาตร พุทธศตวรรษที่ ๕ - ๙..... ๒๒
ภาพที่ ๒.๒	พระศากยมุนี พិพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร..... ๓๑
ภาพที่ ๒.๓	พระอมิตาภะ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร..... ๓๒
ภาพที่ ๒.๔	พระวัชรสังข์พุทธรูปศิลา..... ๓๓
ภาพที่ ๒.๕	พระวัชรสังข์ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่ปราสาทหินพิมาย..... ๓๔
ภาพที่ ๒.๖	พระวัชรธร..... ๓๕
ภาพที่ ๒.๗	พระโลเกศวร..... ๓๖
ภาพที่ ๒.๘	พระโลเกศวร ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี..... ๓๗
ภาพที่ ๒.๙	พระโลเกศวรเปล่งรัศมี..... ๓๘
ภาพที่ ๒.๑๐	พระไภษัชยคุรุ..... ๓๙
ภาพที่ ๒.๑๑	พระนางปรัชญาปารมิตา..... ๔๐
ภาพที่ ๒.๑๒	พระเครื่องในคติ “วัชรยานไตรลักษณ์” หรือ “พระนารายณ์ทรงปืน”..... ๔๑
ภาพที่ ๒.๑๓	พระพิมพ์แสดงพระพุทธรูปเจ้าสามองค์ประทับนั่งภายในซุ้ม ศิลปะลพบุรี.... ๔๒
ภาพที่ ๒.๑๔	พระพุทธรูปทองคำปางมารวิชัย สมัยลพบุรี..... ๔๔
ภาพที่ ๒.๑๕	รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน..... ๔๕
ภาพที่ ๒.๑๖	รัตนปราสาท หรือเรือนแก้วสัมฤทธิ์..... ๔๗
ภาพที่ ๒.๑๗	แผงสัมฤทธิ์พระสมณโคดม..... ๔๘
ภาพที่ ๒.๑๘	พระสมณโคดมยืน เนื้อสัมฤทธิ์..... ๔๙
ภาพที่ ๒.๑๙	พระสมณโคดม ปางนาคปรก..... ๕๐
ภาพที่ ๒.๒๐	พระสมณโคดม ทรงเครื่องในเรือนแก้ว..... ๕๑
ภาพที่ ๒.๒๑	พระสมณโคดม ปางยืนประทานพร..... ๕๒
ภาพที่ ๓.๑	ปราสาทสามยอด เมืองลวะปุระ..... ๖๘
ภาพที่ ๓.๒	ปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี..... ๗๐
ภาพที่ ๓.๓	ปราสาทวัดพระพายหลวง..... ๗๓
ภาพที่ ๓.๔	ปราสาทอิฐหลังเตี้ยบนเขาปู่จ๋า..... ๗๔
ภาพที่ ๓.๕	ปราสาทวัดศรีสวาย..... ๗๕
ภาพที่ ๓.๖	พระพุทธรูปสมัยลพบุรี และพระนางปรัชญาปารมิตา..... ๗๙
ภาพที่ ๓.๗	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระชัยพุทธมหานาค..... ๘๐
ภาพที่ ๓.๘	ปราสาทบ้านน้อย..... ๘๒

ภาพที่ ๓.๙ ปราสาทเมืองสิงห์ อำเภอเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี.....	๘๖
ภาพที่ ๓.๑๐ “พระชัยพุทธมหานาค” ที่ปราสาทเมืองสิงห์.....	๘๙
ภาพที่ ๓.๑๑ โปธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีอนุภาพ ปราสาทเมืองสิงห์.....	๙๐
ภาพที่ ๓.๑๒ ปรางค์วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี	๙๒
ภาพที่ ๓.๑๓ ปราสาทอนุภาพ ที่เมืองศัมพูกัญญาะ บ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.....	๙๓
ภาพที่ ๓.๑๔ ปราสาทวัดกำแพงแลงจังหวัดเพชรบุรี.....	๙๖
ภาพที่ ๓.๑๕ กลุ่มปราสาทตาเหมือน อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์.....	๑๐๒
ภาพที่ ๓.๑๖ พระพุทธปฏิมากรนาคปรก “พระชัยพุทธมหานาค”	๑๐๔
ภาพที่ ๓.๑๗ ปราสาททกุกฤษี จังหวัดบุรีรัมย์.....	๑๐๖
ภาพที่ ๓.๑๘ พระโปธิสัตว์จากปราสาทปลายบัด อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์....	๑๐๗
ภาพที่ ๓.๑๙ ใบเสมาศิลปะทวารวดี ผสมศิลปะขอม วัดเขาอังคาร.....	๑๐๘
ภาพที่ ๓.๒๐ ปรางค์ประธาน ปราสาทหินพิมาย.....	๑๑๓
ภาพที่ ๓.๒๑ พระพุทธเจ้าโกสัลยครุไวฑูรยประภาสुकต	๑๑๕
ภาพที่ ๓.๒๒ พระศรีจันทร์ไวโรจนโรหิตะ ปราสาทพลสงคราม	๑๑๖
ภาพที่ ๓.๒๓ พระมานุષโโพธิสัตว์ ๔ กรพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวิทยาลัย	๑๑๗
ภาพที่ ๓.๒๔ พระโปธิสัตว์ “หริหริหริวหนะ” พบที่ปราสาทนางรำ.....	๑๑๘
ภาพที่ ๔.๑ จารึกเสาแปดเหลี่ยม เมืองชัยจำปา จังหวัดลพบุรี	๑๓๔
ภาพที่ ๔.๒ เสาจารึก เมืองชัยจำปา จังหวัดลพบุรี.....	๑๔๒
ภาพที่ ๔.๓ จารึกธรรมจักร ๓ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี.....	๑๔๕
ภาพที่ ๔.๔ รูปสลักพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย นครราชสีมา. ๑๔๖	
ภาพที่ ๔.๕ จารึกพระเจ้าชัยวรมัน ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด.....	๑๔๘
ภาพที่ ๔.๖ ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา.....	๑๖๐
ภาพที่ ๔.๗ พระโปธิสัตว์ประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์.....	๑๖๓
ภาพที่ ๔.๘ พระพุทธรูปสมัยลพบุรี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าพระยา	๑๖๔
ภาพที่ ๔.๙ พระพุทธรูปสมัยลพบุรี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนารายณ์.....	๑๖๕

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
ตารางที่ ๓.๑ โบราณสถานตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี (ขอมในประเทศไทย) ในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย	๑๒๒
ตารางที่ ๓.๒ โบราณวัตถุตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี (ขอมในประเทศไทย) ในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย	๑๒๔
ตารางที่ ๔.๑ อักษรที่ใช้จารึกบนหลักศิลาจารึกในประเทศไทย	๑๓๒
ตารางที่ ๔.๒ หลักธรรมจากหลักจารึกเสาแปดเหลี่ยม	๑๓๕
ตารางที่ ๔.๓ สรุปจารึกหลักธรรมที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี	๑๗๑
ตารางที่ ๕.๑ สรุปหลักธรรม พระพุทธศาสนาที่เผยแผ่ในสมัยลพบุรี	๑๗๘
ตารางที่ ๕.๒ สรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี	๑๗๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความรู้สึกนึกคิดของคนไทยมาเป็นเวลาช้านาน เพราะหลักธรรมของพระพุทธศาสนาสามารถมองได้สองด้าน คือ ด้านหลักวิชา และด้านปฏิบัติ นอกจากนี้ยังมีสถาบันสงฆ์ ซึ่งได้ทำการสืบทอดและเผยแผ่พุทธธรรมภาคปฏิบัติแก่คนทั่วไปได้เป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเป็นรากฐานของสังคมไทยมานานก็ตาม แต่การศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา^๑ และความเชื่อที่เกิดขึ้นจริงในหมู่ชาวพุทธในสมัยโบราณยังไม่กว้างขวางนัก โดยเฉพาะพฤติกรรมและความเชื่อทางศาสนาของชาวพุทธในยุคก่อนจะมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรม และความเชื่อทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม วัฒนธรรมจนถึงปัจจุบัน แต่การศึกษาเรื่องเหล่านี้ยังไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร ทั้ง ๆ ที่การเข้าใจเรื่องเหล่านี้ให้ประโยชน์อย่างมากในการเข้าใจและพัฒนาสังคมไทย

ความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ผ่านหลักฐานทางโบราณคดีในดินแดนประเทศไทยยังมีความเห็นที่แตกต่างหลายประเด็นซึ่งความคิดเห็น และมุมมองที่หลากหลายเหล่านั้น นับว่าเป็นการแตกยอดทางความคิดที่อย่างหนึ่งซึ่งจะเป็นหนทางนำไปสู่ความงอกงามในการศึกษาประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในยุคเริ่มแรกบริเวณที่เรียกว่าประเทศไทยในขณะนี้ มีความเจริญรุ่งเรืองมาอย่างต่อเนื่อง ปรากฏตามหลักฐานที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ในราวพุทธศตวรรษที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์เมารยะ^๒ ซึ่งตั้งราชธานีอยู่ที่กรุงปาฏลีบุตรแคว้นมคธในประเทศอินเดีย ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากจึงโปรดให้ส่งธรรมทูต อัญเชิญพระพุทธศาสนาจาริกเผยแผ่ไปทั่วทิศานุทิศ ทั้งในอินเดียและประเทศอื่นๆ และเชื่อกันในหมู่นักประวัติศาสตร์ว่าพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท หรือแบบที่เรานับถือในปัจจุบัน ได้แพร่หลายเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิตั้งแต่สมัยนั้น ในอดีตโดยแล้วปกติพ่อค้าชาวอินเดียสมัยก่อนพุทธกาลเคยไปมาค้าขายติดต่อกับสุวรรณภูมินี้อยู่เสมอ ชาวสุวรรณภูมิจึงไม่รังเกียจพระพุทธศาสนาที่

^๑ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม,จาก...แผ่นดินไทยในอดีต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง ,๒๕๕๘), หน้า ๕๗.

^๒ เขมชาติ เทพไชย, โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองสุพรรณบุรี, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,๒๕๕๓) หน้า ๘๐.

ชาวอินเดียนำมาเผยแพร่ ดินแดนสุวรรณภูมินี้เข้าใจว่าน่าจะได้แก่บริเวณตั้งแต่ตอนใต้ของพม่าปัจจุบันนี้ ซึ่งเป็นอาณาจักรมอญโบราณ^๓ เลยตลอดลงมาถึงภาคกลางของประเทศไทย อาจจะมีศูนย์กลางที่สำคัญอยู่ที่จังหวัดนครปฐมซึ่ง มีพวกมอญและละว้าเป็นคนพื้นเมือง เพราะบริเวณจังหวัดดังกล่าว ปรากฏซากโบราณสถานมากมายล้นแต่ใหญ่โต สร้างตามคติเก่าถึงครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชก็มี เช่น พระสถูปพระปฐมเจดีย์องค์เดิมซึ่งอยู่ภายใน พระสถูปใหญ่ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ตามรูปเดิมสร้างเป็นทรงโอคว่ำอย่างพระสถูปสาญจิในอินเดีย เป็นหลักฐานที่ยืนยันว่า พระพุทธศาสนาได้มาตั้งมั่นลง ณ ภาคกลางแห่งประเทศไทย^๔ แล้วเจริญงอกงามพัฒนาตลอดมาและได้พัฒนารุ่งเรืองแพร่หลายทั่วไปในแหลม อินโดจีน

ต่อมาในยุคที่จักรวรรดิขอมมีอำนาจครอบงำดินแดนประเทศไทยซึ่งเราเรียกว่ายุคลพบุรี มีระยะเวลาราว พ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๘๐๐ ปี กษัตริย์เขมรบางพระองค์ก็เป็นพุทธมามกะ บางพระองค์ก็เป็นพราหมณ์มามกะ แต่พระพุทธศาสนาซึ่งแพร่หลายอยู่ในสมัยลพบุรีนี้ ปรากฏว่ามีทั้งนิกายเถรวาท และนิกายมหายาน แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่านิกายมหายาน ลัทธิมนตร์ขยานได้เจริญงอกงามขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งในประเทศกัมพูชาเองและในประเทศไทยตั้งแต่ตอนกลาง และอีสานบางส่วนลงไป สถานที่สำคัญเกี่ยวกับลัทธิมหายานนิกายมนตร์ขยาน เช่น ปราสาทหินพิมาย และพระปรางค์สามยอด ที่ลพบุรี เป็นต้น

พระพุทธศาสนาที่ชาวไทยในขณะนั้นนับถือเรียกได้ว่านับถือรวม ๆ กันไปทั้งนิกายเถรวาทแบบมอญ กับนิกายมหายานแบบขอม^๕ ผสมกลมกลืนกันอย่างลงตัว จากประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนที่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อดังกล่าวจึงเป็นโจทย์ที่สำคัญที่มีผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาดังกล่าวว่ามีคามจำเป็นอย่างไรทำไมจึงต้องศึกษาประวัติศาสตร์ เพราะประวัติศาสตร์เป็นอดีตที่จบไปแล้ว จะไปศึกษาให้เสียเวลาทำไม ชีวิตเราจะต้องก้าวต่อไปข้างหน้า จะถอยหลังไปศึกษาเรื่องราวเก่า ๆ ทำไม คำถามนี้ นักประวัติศาสตร์หลายท่านให้คำตอบค่อนข้างจะใกล้เคียงกันคือ ศึกษาประวัติศาสตร์เพื่อเป็นบทเรียนสำหรับปัจจุบันบ้าง ศึกษาเพื่อนำความรู้ในอดีตมาสร้างความเจริญก้าวหน้าในปัจจุบันบ้าง และศึกษาเพื่อเป็นพื้นฐานในการคาดคะเนความเป็นไปในอนาคตบ้างศึกษาเพื่อเป็นบทเรียนสำหรับปัจจุบันบ้าง เหตุการณ์ทั้งหลายในโลก ย่อมหมุนเวียนกลับไปหาทางเก่าเสมอ มีชาวตะวันตกคิดเป็นสุภาชิต์ขึ้นว่า "History repeats itself" ซึ่งหมายถึง

^๓พิริยะ ไกรฤกษ์, **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร , ๒๕๕๐) หน้า ๔๒.

^๔วิวัฒน์ บุญจับ และคนอื่น ๆ , **บรรณาธิการ, ศิลปวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม , ๒๕๕๒), หน้า ๖๗.

^๕ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบพัฒนาการและความเชื่อของคนไทย**, (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๕๑.

ประวัติศาสตร์มักเกิดขึ้นซ้ำเดิมหรือกล่าวสั้นๆ ว่า ประวัติศาสตร์ซ้ำรอยนั่นเอง^๖ เหตุการณ์ต่างๆ ที่เคยเกิดขึ้นในอดีตก็มักจะเกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคตด้วย แต่อาจจะเปลี่ยนสถานที่ บุคคล และรูปแบบเท่านั้นเอง เช่น ในอดีตมีสงคราม ปัจจุบันก็มีสงครามและมีแนวโน้มว่าจะมีต่อไปในอนาคตด้วยการเกิดขึ้นและเสื่อมสลายของมหาอาณาจักรต่างๆ ภัยธรรมชาติต่างๆ ที่เราประสบในปัจจุบัน เช่น ภัยสึนามิ เป็นต้น ก็ไม่ได้เกิดขึ้นครั้งแรก แต่เคยเกิดขึ้นมาแล้วเช่นกันในอดีตที่ผ่านมา

ความจำเป็นของการศึกษาเพื่อคาดคะเนความเป็นไปในอนาคต มีนักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งกล่าวไว้ว่า ก่อนที่เราจะก้าวสู่ออนาคต เราต้องไขกุญแจย้อนสู่อดีต^๗ ทั้งนี้เพราะทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคตมีความสืบเนื่องกัน กล่าวคือ อดีตเป็นเหตุ ปัจจุบันเป็นผล และปัจจุบันเป็นเหตุ อนาคตเป็นผล หรือกล่าวง่ายๆ ว่า ปัจจุบันเป็นผลิตผลของอดีต ส่วนอนาคตเป็นผลิตผลของปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้การที่เราจะเข้าใจปัจจุบันก็ต้องศึกษาความเป็นมาในอดีตในฐานะเป็นต้นเหตุ และเมื่อเข้าใจปัจจุบันแล้วก็จะสามารถมองอนาคตได้ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้เพราะอนาคตเป็นผลิตผลของปัจจุบัน บุคคลที่ศึกษาเรื่องราวอดีตได้มากและลึกเท่าไร ก็จะเข้าใจปัจจุบันและมองอนาคตได้ไกลและชัดเจนขึ้นเท่านั้น เปรียบเสมือนการยิงธนู บุคคลที่ตั้งสายธนูมาด้านหลังได้มากเท่าไร ก็จะสามารถยิงลูกธนูส่งไปข้างหน้าได้ไกลมากเท่านั้น ทำให้บุคคลที่มองอนาคตได้กว้างไกลและชัดเจนจะมีโอกาสประสบความสำเร็จได้มากกว่าคนทั่วไป ทั้งนี้เพราะเมื่อทราบทิศทางความเป็นไปของโลกได้ล่วงหน้า ก็สามารถเตรียมการรองรับได้ทันทั่วทั้งที่ เมื่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่คาดการณ์ว่าจะเกิดขึ้นได้เกิดขึ้นจริง ก็จะมีความพร้อมที่จะจัดการกับเหตุการณ์เหล่านั้นได้เป็นอย่างดี

ด้วยเหตุนี้ ประวัติศาสตร์ จึงไม่ใช่เป็นอดีตในตัวของมันเองเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวเนื่องมาถึงความคิดของนักประวัติศาสตร์เกี่ยวกับอดีตนั้นๆ ด้วย ผู้ศึกษาดำรงประวัติศาสตร์จึงต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับความคิดที่ขึ้นลงอยู่ในจิตใจของผู้เขียนประวัติศาสตร์ยุคนั้นสมัยนั้น จะต้องพยายามศึกษาความเป็นไปในชีวิตของนักประวัติศาสตร์ควบคู่ไปกับการศึกษาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ด้วย ทั้งนี้เพราะนักประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง ก็ย่อมต้องถูกหล่อหลอมทางความคิดจิตใจให้ เป็นไปตามสิ่งแวดล้อมตามภาวะการณ์ต่างๆ ไม่มากก็น้อย ผลงานทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจากการเขียนของเขาจึงอาจถูกวางรูปและถูกกำหนดขอบเขตขึ้นด้วยอิทธิพลของกาลสมัยและสถานที่ในชีวิตของเขา การที่เราจะพิจารณาหาคุณค่าของประวัติศาสตร์จึงต้องทำควบคู่ไปกับทัศนคติและบุคลิกของนักประวัติศาสตร์แต่ละคนนั่นเอง

^๖ สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๓๙.

^๗ ธีชสร ตันติวงศ์, ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง - ท่าจีน, (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๒.

วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ก็เหมือนกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากนี้ผู้ศึกษาก็ควรจะต้องศึกษาให้เห็นความสำคัญของพุทธบริษัทในอดีต ที่ได้รับการและเผยแผ่สืบทอดพระพุทธศาสนามาได้จนถึงปัจจุบัน ให้เราทั้งหลายได้มีพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง สำหรับเป็นแสงสว่างนำทางชีวิตและควรช่วยกันสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวออกไป โดยให้ยึดเอาปฏิปทาของพระสงฆ์ในอดีต เป็นต้นแบบและเป็นกำลังใจในการทำงานพระพุทธศาสนา ในยุคปัจจุบัน ดังนั้นการวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี” ภายใต้โครงการวิจัยชุด “ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย” จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยพัฒนาระบบสารสนเทศเพื่อช่วยให้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีการสำรวจและจัดทำเส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมวิเคราะห์บทบาทอิทธิพล คุณค่าและการจัดการด้านภูมิศาสตร์วัฒนธรรมและหลักฐานทางโบราณคดีของพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี มีความชัดเจนยิ่งขึ้น และช่วยให้สามารถค้นคว้าเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับภาคอื่นๆของประเทศไทยได้เป็นอย่างดี

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีในสมัยลพบุรี

๑.๓ ปัญหาของการวิจัย

- ๑.๓.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีมีความเป็นมาอย่างไรบ้าง
- ๑.๓.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีในสมัยลพบุรีที่สำคัญคืออะไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ(Qualitative research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก(In - depth interview) และการศึกษาภาคสนาม(Field study) เป็นวิธีวิจัยเพื่อให้ทราบถึงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา หลักพุทธธรรม วัฒนธรรม เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีโดยศึกษาจากเอกสาร และการสัมภาษณ์เชิงลึก ขอบเขตการวิจัยแยกเป็นดังนี้

ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาที่มุ่งใช้ในการศึกษาครั้งนี้ประกอบด้วย ๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ๒) เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ๓) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีของพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีช่วงเวลาที่ศึกษาจะถือเอาช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ ๑๒

- ๑๘

ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ศึกษาครั้งนี้ คือ เจ้าหน้าที่ประจำพิพิธภัณฑ์ นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จังหวัดที่มีพุทธศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากสมัยลพบุรีที่ชัดเจน จำนวน ๙ จังหวัด ดังนี้ ลพบุรี , กาญจนบุรี , ราชบุรี , สุโขทัย, สระแก้ว, ปราจีนบุรี, นครราชสีมา,บุรีรัมย์,สุรินทร์ ได้มาจากการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling)

ขอบเขตด้านเวลา

ระยะเวลาในการดำเนินการวิจัยทั้งหมด ๑ ปี โดยกำหนดระยะเวลาจาก วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๕๘ – ๓๐ กันยายน ๒๕๕๙

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ดินแดนอาณาจักรลพบุรี คำว่า “ลพบุรี” มาจากศัพท์ว่า ละโว้ปุระ เป็น ละโว้ปุระ เป็น ลพบุรี ตามลำดับแห่งการเพี้ยนมาตามยุคสมัย เจริญรุ่งเรืองในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘ อยู่ที่บริเวณจังหวัดลพบุรีปัจจุบันและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตลอดไปจนถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในปัจจุบันด้วย และยังมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ยังเหลือมาถึงปัจจุบันนั้นคือ ทะเลชุบศร ซึ่งมีอิทธิพลมาจาก เรื่องรามเกียรติ์

ศิลปะลพบุรี หมายถึง โบราณวัตถุ โบราณสถานที่มีอายุราว พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘ โดยอิงรูปแบบศิลปะทวารวดี กับ ศิลปะขอม ผสมผสานกันจนเกิดอัตลักษณ์เฉพาะ ใช้ชื่อให้สอดคล้องกับเมืองที่เป็นศูนย์กลางอำนาจ พระพุทธศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม แห่งลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก ว่า “ศิลปะลพบุรี” เช่น ศิลปะนครวัด เป็นต้น ปรากฏอยู่มากมาย เช่น ปราสาท, พระปรางค์ ฯลฯ เป็นต้น ส่วนมากในยุคนี้จะก่อสร้างด้วย อิฐ เก้าแฉกที่สุด รองลงมาคือ ศิลาแลง และรองมาอีกคือ หิน ที่ปรากฏหลักฐาน ก็มีที่ ปราสาทหินพิมาย , ปราสาทเขาพนมรุ้ง, พระปรางค์ ๓ ยอด ลพบุรี, ปราสาทเขาพระวิหาร ซึ่งเป็นศิลปกรรมที่สร้างได้อัจฉริยะมาก เพราะสร้างโดยไม่มีโครงเหล็กและปูน โบก

สถาปัตยกรรมพระพุทธศาสนาสมัยอาณาจักรลพบุรี หมายถึง ปราสาทศิลาหรืออิฐ สร้างเป็นศาสนสถานและเทวาลัย ได้รับคติการสร้างปราสาทมาจากขอม เช่น พระปรางค์สามยอดเมือง

ลพบุรี วัดกำแพงแลง จังหวัดราชบุรี มีกำแพงเป็นพระพุทธรูป จังหวัดกาญจนบุรี พบปราสาทเมืองสิงห์ ซึ่งศิลปะลพบุรี จังหวัดสุโขทัย มีปราสาทที่วัดพระพายหลวง เป็นต้น

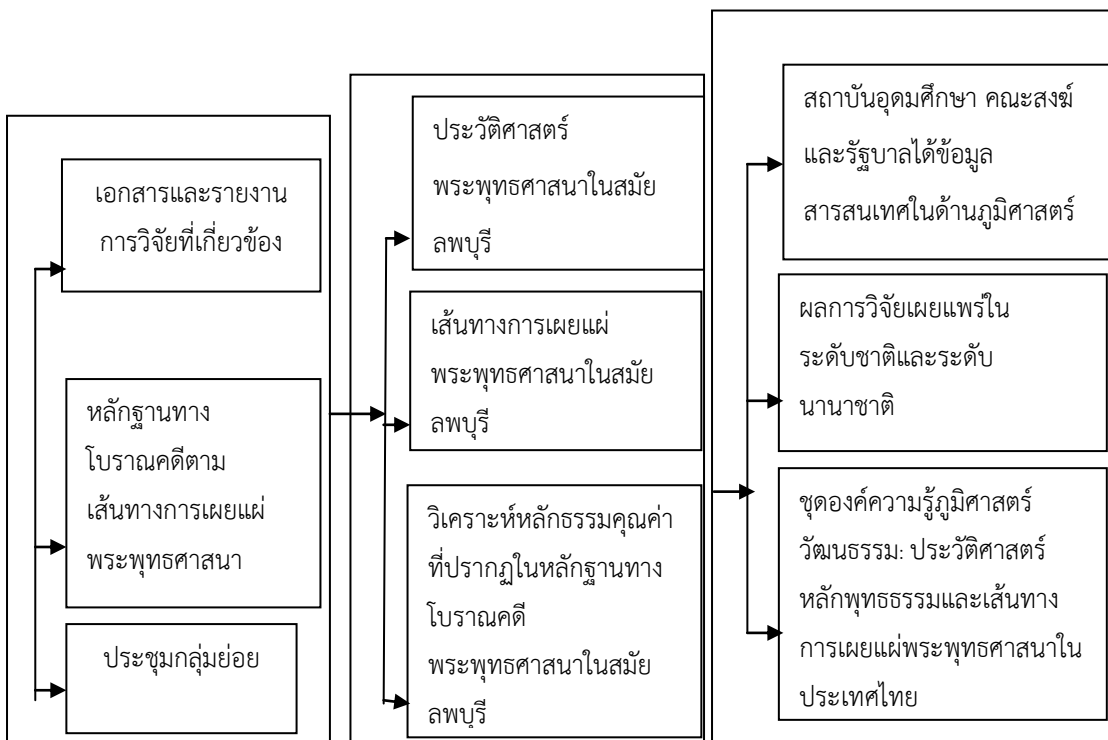
ประติมากรรมพระพุทธรูปสมัยลพบุรี หมายถึง พุทธปฏิมาที่นิยมสร้างสลักด้วยศิลาทราย และเป็นพระพุทธรูปนาคปรก ส่วนที่หล่อด้วยสำริดจะเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก มีลักษณะเฉพาะคือ สร้างเป็นพระพุทธรูปองค์เดียวหรือหลายองค์อยู่บนฐานเดียวกัน พระพิมพ์จะสร้างด้วยดินเผาและโลหะมีลักษณะเด่นพิเศษคือ พระพิมพ์สมัยนี้มักมีรูปปางค์ประกอบด้วยเสมอ

พุทธศิลป์อาณาจักรลพบุรี หมายถึง พระพุทธรูปที่มีลักษณะเป็นของตนเอง เช่น พระพุทธรูปพระพักตร์แบบรูปไข่ และทรวดทรงอันงาม รวมทั้งความอ่อนหวานของเส้นที่ส่งอิทธิพลให้แก่ศิลปะสุโขทัยและอยุธยาในยุคต่อมาด้วย

อาณาจักรลพบุรี หมายถึง อาณาจักรที่นับถือพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ปนกันไป พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ได้รับอิทธิพลจากทวารวดี ส่วนพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน จะได้รับอิทธิพลจากขอมซึ่งพบว่าร่องรอยเกี่ยวกับโบราณสถานของขอมในยุคนี้ ส่วนมากเกี่ยวกับลัทธิมหายานทั้งนั้น เช่น พระพุทธปฏิมาของขอม มักทรงเครื่องอลังการวิจิศาตารมณ์ มีกระบัง มงกุฎบนพระเศียร ที่เรียกว่าเทริด พระโอษฐ์หนา ดวงพระเนตรใหญ่ พระกรรณยาวลงมาจดพระอังสะ ลักษณะใกล้เคียงไปทางเทวรูปมาก พระปฏิมาที่ว่่านี้ คือ รูปพระอาทิตย์อุทัย ในคติมหายาน

๑.๖ กรอบแนวความคิดของการวิจัย

ผู้วิจัยจะได้ยึดกรอบความคิดตามแนวดังนี้

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย และสถานที่เก็บข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (in- depth interview) และการศึกษาภาคสนาม (field study) ผู้วิจัยได้ออกแบบการวิจัย ดังนี้

ขั้นที่ ๑ ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) ทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุมทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงข้อมูลเพื่อรวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี

ขั้นที่ ๒ กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) จะต้องเป็นบุคคลผู้มีประสบการณ์ มีความรู้ มีความสามารถ จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์บุคคลหนึ่งที่ทำให้ความอนุเคราะห์ ถ่ายทอดข้อมูลให้ผู้วิจัยได้รับรู้ รับผิดชอบต่อข้อมูลใช้ศึกษาเพื่อให้เกิดประโยชน์ ในต่อการรวบรวมข้อมูลเพื่อรวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี จำนวน ๑๕ คน ได้แก่

นางสาว เบญจพร สารพรหม	ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สุรินทร์
นางสาวรัชสร ต้นติววงศ์	เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
นายวิษรุต วะสุกัน	เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
นายฉัตร บุญกลิ่น	เจ้าพนักงาน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.
นายณรงค์ศักดิ์ สมชาติ	เจ้าพนักงาน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย
นายสุรศักดิ์ ผาธา	เจ้าพนักงาน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา
นายธวัช พงษ์ข้างอยู่	เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนารายณ์
นางพิชญา ชำนาญ	เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี
ดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์	นักวิชาการอิสระ
รศ.สมหมาย ชินนาค	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
รศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง	คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผศ.ดร.รัตน์ะ ปัญญาภา	คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี
นายวรวิทย์ บุญรัมย์	เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี
นายเทิด คเชนธ	เจ้าหน้าที่ศูนย์ข้อมูลปราสาทหินพนมรุ้ง บุรีรัมย์
น.ส.ชยาณิษฐ์ ธรโชคศิริขานนท์	มัคคุเทศก์ประจำปราสาทเมืองต่ำ บุรีรัมย์

ขั้นที่ ๓ การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) ในการรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการหลากหลายในการเก็บข้อมูลดังเช่น การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) กลุ่มเป้าหมาย จังหวัดตามเส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ได้มาจากการเลือกแบบเจาะจง

(purposive sampling) และการเข้าร่วมสังเกตการณ์การจัดประชุมต่างๆที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี

กลุ่มเป้าหมายการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ได้แก่

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, อุบลราชธานี, สุรินทร์, พิมาย , พระนารายณ์, รามคำแหงมหาราช, เจ้าสามพระยา และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุทอง

นอกจากนั้นผู้วิจัยได้เดินทางเก็บรวบรวมข้อมูล แหล่งโบราณสถานที่มีความเกี่ยวข้องกับสมัยลพบุรี จำนวน ๙ จังหวัด ดังนี้ ลพบุรี , กาญจนบุรี , ราชบุรี , สุโขทัย, สระแก้ว,ปราจีนบุรี, นครราชสีมา,บุรีรัมย์,สุรินทร์

๓. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาการดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการศึกษาในเชิงปฏิบัติทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย รายงานการประชุมที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้นเน้นวิธีการแสวงหาความรู้ จากการตั้งประเด็นหลักในด้านภูมิศาสตร์วัฒนธรรม หลักพุทธธรรม วัฒนธรรมหลักฐานทางโบราณคดีพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีโดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

๑) แบบสัมภาษณ์ ที่พัฒนาจากเอกสาร รายงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อรวบรวมข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี

๒) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) เพื่อรวบรวมข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี

๔. การตรวจสอบข้อมูลในการตรวจสอบข้อมูลการทำวิจัยได้กระทำพร้อมกับเก็บข้อมูล มีการตรวจสอบทันทีในสนามว่าข้อมูลได้มีการบันทึก และการเก็บรวบรวมสอดคล้องกับข้อเท็จจริงหรือไม่อย่างไรโดยทุกครั้งหลังการเก็บข้อมูล จะนำข้อมูลที่รวบรวมได้ขอให้ผู้ที่ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) เป็นผู้ช่วยตรวจสอบความถูกต้องให้ ตรวจสอบข้อมูลซ้ำจากการสอบถาม พูดคุย สัมภาษณ์ซ้ำกับ ผู้ให้ข้อมูลเดิมแต่เปลี่ยนสถานที่ ช่วงเวลาการให้ข้อมูลจากการศึกษาเบื้องต้นจากการสัมภาษณ์ การพูดคุย และการศึกษาค้นคว้า ทั้งจากเอกสาร โดยมีความสอดคล้องของเรื่องซึ่งถือความสำคัญในการตรวจสอบ

๕. การวิเคราะห์ข้อมูลเมื่อผู้วิจัยได้จัดเก็บรวบรวมข้อมูล จัดหมวดหมู่ครบถ้วน เป็นระบบระเบียบตามที่ได้จัดประเด็นตั้งจุดประสงค์ในการวิจัยไว้และเห็นว่าข้อมูลเมื่อมีความสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงได้จัดแยกแยะข้อมูลเป็นหมวดหมู่เพื่อรายงานการวิจัย โดยการบรรยายและสรุปเชิงวิเคราะห์ ตามวัตถุประสงค์การวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ของการวิจัย

๑. ทราบถึงลักษณะการถ่ายทอดการดำรงอยู่ ของพระพุทธศาสนาที่มีมาแต่ดั้งเดิมและการปรับเปลี่ยนสภาพสังคม วัฒนธรรมปัจจุบัน

๒. เข้าใจถึงภูมิศาสตร์วัฒนธรรมอันสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่ส่งผลถึงการปรับวิถีการดำเนินชีวิตและค่านิยมในสังคมไทย

๓. นำผลที่ได้จากการศึกษานำไปประยุกต์ใช้กับการจัดการศึกษาเรียนรู้ในลักษณะการจัดหลักสูตรการศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีเพื่อให้เยาวชนเกิดความตระหนักสร้างจิตสำนึกในการเรียนรู้

๔. เป็นแนวทางการศึกษาในโอกาสครั้งต่อไป อันเกี่ยวเนื่องกับลักษณะพระพุทธศาสนาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

๕. เป็นแนวทางในการศึกษาถึงผลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจที่มีต่อพระพุทธศาสนาในสมัยปัจจุบัน

บทที่ ๒

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี

การศึกษาวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรม สมัยลพบุรี จากการรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยพบว่ามีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมจากอาณาจักรต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียงที่มีการติดต่อค้าขายทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ทางด้านศาสนา ความเชื่อ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาเมื่อมีการวิวัฒนาการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ซึ่งบริเวณพื้นที่แถบนี้จะได้รับอารยธรรมทวารวดี ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากรวมทั้งการเข้ามาของพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และมหายาน ต่อมาเมื่ออาณาจักรทวารวดีเสื่อมลง อาณาจักรขอมเริ่มมีอิทธิพลในบริเวณพื้นที่แถบนี้ พระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ต่างก็เข้ามามีอิทธิพลต่อความเชื่อของประชาชนในอาณาจักรละโว้แทบจะเท่าเทียมกัน ทำให้เกิดการหลอมรวมรวมเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นทำให้เกิดอัตลักษณ์ของตนเองขึ้น เพื่อทำความเข้าใจถึงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี จึงมีประเด็นที่ต้องนำเสนอต่อไปนี้

๒.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

๒.๒ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายมหายานในสมัยลพบุรี

๒.๓ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทในสมัยลพบุรี

๒.๑ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ประเทศไทยตั้งอยู่ในอาณาเขตแหลมสุวรรณภูมิ เมื่อครั้งในอดีตอันยาวนานหลายพันปี เนื้อที่ส่วนใหญ่ของประเทศไทยยังจมอยู่ในทะเล ข้อพิสูจน์ดังกล่าวก็คือได้มีผู้พบซากฟอสซิล (Fossil)^๑ หอยทะเลต่างๆ บนเทือกเขาภูพาน จังหวัดสกลนครบ้าง บนเขาวังจังหวัดเพชรบุรีบ้าง แม้แต่ที่วัดเจดีย์ หอยจังหวัดนนทบุรีก็มีการพบสุสานหอยนางรมซึ่งเป็นหอยทะเลเป็นจำนวนมากมายมหาศาล สามารถนำไปก่อเป็นองค์เจดีย์ได้ อันนี้ก็เป็นข้อพิสูจน์ได้เป็นอย่างดีว่า ในอดีตอาณาเขตแถบนี้เคยเป็นทะเลมาก่อน จึงไม่แปลกที่เมื่อนักธรณีวิทยาได้พบซากหอยเป็นจำนวนมากบนภูเขาต่างๆ เพราะว่าภูเขาเหล่านี้เคยจมอยู่ในมหาสมุทรมาก่อนมนุษย์พวกแรกที่อยู่ในประเทศไทย เท่าที่นักสำรวจได้ตรวจพบตามถ้ำต่างๆ แถบจังหวัดกาญจนบุรี คือเป็นมนุษย์ในสมัยหิน (Stone Age) ซึ่งสันนิษฐานว่าจะมีชีวิตอยู่ใน

^๑ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม,จาก...แผ่นดินไทยในอดีต, หน้า ๓๙.

ราว ๒ - ๓ หมื่นปีมานี้ นักสำรวจได้ขุดพบเครื่องใช้ของมนุษย์ในสมัยดังกล่าวเป็นจำนวนมาก^๒ รวมทั้งซากโครงกระดูก ทั้งหญิงชาย และเด็ก ต่อมาอีกประมาณ ๒ - ๓ พันปีมานี้ ในบริเวณราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มนุษย์เผ่าละว้าก็ได้ตั้งบ้านแปลงเมืองอย่างง่าย ๆ ขึ้น และช่วงนั้นก็มิชาวอินเดียเดินทางเข้ามาและเผยแผ่อารยธรรมแก่พวกเขา และเข้ามาตั้งหลักปักฐานอยู่ปนกับพวกเขาด้วย ดังแผนภาพที่ ๒.๑ แสดงเส้นทางชาวอินเดียที่อพยพมานอกประเทศเหล่านี้เป็นนักแสวงโชค จากหลักฐานพบว่าส่วนมากจะเป็นชาวอินเดียภาคใต้ เพราะฉะนั้นอารยธรรมชมพูทวีปในสุวรรณภูมิ^๓ จึงเป็นอารยธรรมแบบอินเดียได้มากกว่าอินเดียตอนเหนือ การอพยพครั้งใหญ่ๆ ของอินเดียมาสู่สุวรรณภูมิเกิดขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช กล่าวกันว่าชาวแคว้นกาลิงคะหนีภัยสงครามลงเรือจำนวนหลายร้อยลำเดินทางมาสู่สุวรรณภูมิและหมู่เกาะอินโดนีเซีย และในการอพยพครั้งนั้นคงต้องมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตมาด้วยอย่างแน่นอน ซึ่งจะเห็นเส้นทางการเดินทางดังแผนภาพที่ ๒.๑

แผนภาพที่ ๒.๑ เส้นทางค้าขายของชาวอินเดียและการนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิ^๔

จากแผนภาพที่ ๒.๑ การเดินทางเข้ามาของพ่อค้าชาวอินเดียซึ่งสันนิษฐานว่า ในการเดินทางมาเข้ามาซึ่งต้องใช้เวลาหลายเดือน เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจของตนและลูกเรือจึงมีการนำสิ่งที่

^๒จิตา สาระยา, (ศรี) ทราวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ ,๒๕๔๒),หน้า ๗๐.

^๓สัมภาษณ์ นายวิษุวัต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร,เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^๔แผนภาพจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.

ตนเคารพบูชา หรือนักบวชในศาสนาที่ตนนำถือมาอยู่ประจำเรือเพื่อประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ครั้นเมื่อเรือจอดเพื่อขนถ่ายสินค้า หรือหลบลมรสุม ซึ่งจะใช้เวลานับเดือนในช่วงระยะเวลาดังกล่าว จึงเกิดการพูดคุย การพบปะของชาวอินเดียกับชาวพื้นเมืองทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน ถ่ายทอดศาสนา ศิลปวัฒนธรรมต่างๆให้กับชาวเมือง เมื่อผ่านไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง ศาสนา วัฒนธรรมเหล่านั้นจึงเผยแพร่เข้าสู่อาณาจักรต่าง ๆ ที่พ่อค้าชาวอินเดียเดินทางผ่าน อีกประการหนึ่งสันนิษฐานว่าจะมีกลุ่มชนที่มากับพ่อค้าเหล่านั้นซึ่งอาจจะมีทั้งนักบวช นักแสวงโชค ผู้ทรงความรู้เข้ามาอยู่อาศัยร่วมกับชาวเมือง จึงมีตำนานพื้นเมืองของชาติต่างๆ ในสุวรรณภูมิมักจะเล่าถึงปฐมวงศ์ของตนว่าเป็นชาติติยะจากอินเดีย พุดง่าย ๆ ก็คือชาวอินเดียได้มาสอนความเจริญให้แก่สุวรรณภูมิก่อนหน้าที่พระโสณะและพระอุตตระ จะนำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่เป็นครั้งแรก ท่านจึงใช้ภาษาสื่อสารกับชาวสุวรรณภูมิรู้เรื่อง อย่างน้อยก็อาจจะพบกับชาวอินเดียแล้วจึงแผ่ออกไปถึงชาวพื้นเมือง อาจกล่าวได้ว่า พวกชาวมอญหรือละว้าโบราณ จึงเป็นพวกแรกในสุวรรณภูมิที่นับถือพระพุทธศาสนา

๒.๑.๑ เส้นทางพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย

นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า^๕ พระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๓ ได้เข้ามาสู่ประเทศไทย ๒ ทาง คือทางบก ผ่านอ่าวเบงกอล ข้ามเทือกเขาปาดไก๋ เข้าสู่ทางเหนือของประเทศพม่า แล้วเข้าสู่ประเทศไทยตอนบนทางน้ำ คือลงเรือที่อ่าวเบงกอล แล้วมาขึ้นจากเรือที่เมืองมะตะมะหรือเมืองมะริด ผ่านเทือกเขาตะนาวศรีแล้วเดินทางเข้ามาสู่ประเทศไทย แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างอีกทางหนึ่งคือ ลงเรือที่อินเดียใต้ ผ่านมหาสมุทรอินเดีย เข้าสู่ช่องแคบมะละกา และขึ้นบกที่แหลมมลายูหรืออาจจะอ้อมไปเลยเข้าอ่าวตังเกี๋ยไปจนถึงอาณาจักรขอมโบราณ และจำปา เข้าสู่ประเทศไทย การเดินทางของชาวอินเดียนั้นปรากฏว่าได้กระทำกันมากในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช^๖ กล่าวกันว่าชาวกาลิงคะหนีภัยสงคราม ลงเรือจำนวนหลายร้อยลำ มาสู่สุวรรณภูมิ และหมู่เกาะอินโดนีเซีย ในจำนวนคนมากมายนี้แน่นอนเหลือเกินว่า จะต้องมีท่านที่เป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตมาด้วยเพราะเป็นจำนวนมาก ดังนั้นเมื่อพระโสณะและพระอุตตระนำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่เป็นครั้งแรก ท่านจึงพบกับชาวสุวรรณภูมิรู้เรื่อง อย่างน้อยก็พบกับคนที่เป็นชาวอินเดียแล้วค่อยแผ่ไปถึงชาวพื้นเมืองที่หลัง แต่ยุคต่อมาสันนิษฐานว่ามาสองทางพร้อมกัน คือ

ทางบกหรือทางเรือ จากประเทศอินเดียเข้าสู่ประเทศไทย

ทางบกหรือทางเรือ จากประเทศอินเดียผ่านประเทศพม่าเข้ามาสู่ประเทศไทย

ทางบกหรือทางเรือ จากประเทศอินเดียผ่านประเทศอินโดนีเซีย เข้าสู่ประเทศไทย

^๕ ศานติ คำภักดี, เมื่อ“ลวปุระ”หรือ“ลพบุรี”ถูกพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ “ทำลายกลายเป็นป่า”, (กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๕.

^๖ สัมภาษณ์ นายวิษุวัต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ทางบกหรือทางเรือ จากประเทศอินเดียผ่านประเทศลังกาเข้าสู่ประเทศไทย

จากข้อมูลข้างต้น^๗ จะเป็นการเดินทางของพ่อค้าและนักบวชทั้งพระพุทธศาสนา และ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ได้เดินทางเข้ามาพร้อมวิทยาการความรู้ต่าง ภาษา ศาสนา วัฒนธรรมต่าง ๆ จนกระทั่งมีบทบาทในการให้การศึกษาแก่ กษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ข้าราชการบริวาร ซึ่งสาเหตุของการเดินทางเข้ามาของชาวอินเดียมีหลายสาเหตุว่ามาจากสาเหตุ ๕ ประการ เช่น

๑. ถูกบีบบังคับจากเผ่าที่มีอิทธิพล
๒. เพื่อประกาศศาสนา
๓. เพื่อการค้าขาย
๔. เพื่อการแสวงหาโชคทางการเมือง
๕. เพื่อการประกอบอาชีพ

นอกจากพระพุทธศาสนาแล้ว ความเชื่อทางศาสนาที่เข้ามาพร้อมกันนั้นคือ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ที่ได้มีการนับถืออยู่ในประเทศอินเดียในช่วงพุทธศักราชที่ ๕๐๐ ได้มีการเริ่มแผ่กระจายขยายอิทธิพลไปยังดินแดนอาณาจักรขอมโบราณ^๘ โดยเข้ามาตามเส้นทางของการค้าขาย และในช่วงเวลาไม่นานชาวขอมต่างก็ยอมรับศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ซึ่งจะมีความโดดเด่น และรุ่งเรืองในอาณาจักรขอม มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ – ๑๖ จากนั้นก็มีการสร้างปราสาท และรูปเคารพขึ้นมากมาย ต่อมาผู้นำชุมชนได้ผนวกแนวคิดทางศาสนาโดยสมมติให้เป็นผู้สืบทอดทอดจากเทพ หรือพระมหากษัตริย์ผู้ที่สืบทอดมากเทพเจ้านั้นเอง ลัทธิเทวราชา คือ เป็นความเชื่อตามคติพราหมณ์ที่ได้มีการยกย่องให้กษัตริย์เปรียบเสมือนเป็นตัวแทนแห่งเทพเจ้าที่อวตารลงมาสู่โลกมนุษย์ ด้วยเหตุนี้เองจึงมีการสร้างเทวสถาน อีกทั้งยังมีความเชื่อกันอีกว่า หลังจากที่กษัตริย์สวรรคต ก็จะกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเทพเจ้า ส่วนวิญญาณก็จะประทับอยู่ในเทวสถานหรือปราสาท ด้วยความเชื่อนี้กษัตริย์ขอมที่มีความเชื่อศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ลัทธิโศคนิกาย หลังจากที่ได้ขึ้นครองราชย์ก็ได้ทำการก่อสร้างเทวสถานขึ้นมาเพื่อประดิษฐานศิวลึงค์^๙ เพราะถือว่าเป็นตัวแทนของพระศิวะ และยังเปรียบเสมือนเป็นทิพย์วิมานของเทพเจ้าที่อยู่บนโลกมนุษย์อีกด้วย

^๗ กังวล คัชชิวมา, ผศ.ดร., เสวนาวิชาการ ประติมากรรมสำริดจากอำเภอบระโคนชัย มรดกไทยในอุ้งมือต่างชาติ, เมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

^๘ สัมภาษณ์ นายฉัตรชัย บุญกลิ่น, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^๙ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฯ, **ตำนานพุทธเจดีย์สยาม**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙), หน้า ๕๗.

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๘ พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน^{๑๐} และศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูรุ่งเรืองในอาณาจักรขอม มีการสร้างศาสนสถานมากมายทั้งในไทยและกัมพูชา รวมทั้งนครวัด มหายานรุ่งเรืองที่สุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ผู้สร้างนครธม มหายานเสื่อมลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ไล่เลี่ยกับความเสื่อมของมหายานในอินเดีย คงเหลือในจีน ทิเบต ญี่ปุ่น เวียดนาม

จากนั้นพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทเข้ามามีอิทธิพลแทนที่ เนื่องจากพระพุทธศาสนาในอินเดียเริ่มเสื่อมลงตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ – ๑๗๐๐ เนื่องมาจากการทำสงครามกับชาวมุสลิมที่เข้ามา รุกรานอินเดีย ซึ่งทำให้การนับถือพระพุทธศาสนา นิกายมหายานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เสื่อมลง ด้วย ในช่วงเวลานั้น การค้าขายทางทะเลระหว่างตะวันออกกลางไปยังจีนผ่านทางศรีลังกาเริ่มเฟื่องฟู ขึ้น และเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่มีการฟื้นฟูนิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีที่ศรีลังกาอีกครั้ง นิกายนี้จึง แพร่หลายไปสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

๒.๑.๒ ลำดับเหตุการณ์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

พระพุทธศาสนาได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันและมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งาน ศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ตลอดจนวิถีชีวิตของผู้คนบนผืนแผ่นดินไทย เช่น การสร้างสรรค์พระพุทธรูปที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละสมัย และเจดีย์รูปแบบต่าง ๆ เช่น เจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าว บินท์ในสมัยสุโขทัย เจดีย์ทรงลังกาที่ได้รับอิทธิพลจากลังกาและนครศรีธรรมราช เจดีย์ทรงปราสาทที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมขอม วรรณกรรมในพระพุทธศาสนา เช่น ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำ หลวง ตลอดจนประเพณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา เป็นต้น จากการรับวัฒนธรรมจาก ทวารวดี ศรีวิชัย ขอม ทำให้เกิดศิลปะผสมผสานที่เรียกว่า ลพบุรี หรือ เขมรโบราณในประเทศไทย (Lopburi or Ancient Khmer Style in Thailand พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘) นั่นเอง

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ^{๑๑} ได้เสนอแนวคิดว่าคนไทยเรานั้นได้นับถือพระพุทธศาสนามาก่อนที่จะอพยพมาตั้งประเทศไทยในปัจจุบันนี้แล้ว ซึ่งเรื่องนี้ พระศรีวิสุทธิโมลี^{๑๒} ได้สรุปไว้ใน คำบรรยายเรื่อง พุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต ว่าก่อนที่ชนชาติไทยจะได้ตั้งอาณาจักรเป็นประเทศไทยเป็นปีกแผ่นมั่นคง ซึ่งถือว่าเริ่มแต่การตั้งอาณาจักรสุโขทัยนั้น ชนชาติไทย ในภูมิภาค สุวรรณภูมิ ครอบคลุมไปถึงรัฐไทยต่าง ๆ ในดินแดน ตั้งแต่ทางตอนใต้ของประเทศจีนนั้น ได้รับนับถือพระพุทธศาสนามาแล้วทั้งสองนิกายนั่นคือ

^{๑๐} สมชาย ฒ นครพนม และคนอื่น ๆ, โบราณวัตถุที่เป็นสมบัติชิ้นสำคัญของชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๖๒.

^{๑๑} สัมภาษณ์ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, รศ.ดร., อาจารย์ประจำคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๕๙.

^{๑๒} สุภัทรทิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๕๑.

ยุคแรก ได้รับนับถือพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน^{๑๓} ผ่านทางประเทศจีน สมัยพระเจ้ามิ่งตี้ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๗ รัชสมัยของขุนหลวงเม้า แห่งอาณาจักรอ้ายลาว

ยุคที่สอง แยกออกเป็น ๒ ระยะ

ระยะแรก สมัยอาณาจักรศรีวิชัยรุ่งเรือง ราวพุทธศักราช ๑๓๐๐ กษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีวิชัย ผู้นับถือพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน มีเมืองหลวงอยู่ที่เกาะสุมาตรา ได้แผ่อำนาจเข้ามาถึงแหลมมลายู ได้ดินแดนตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานี ลงไปไว้ครอบครองพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน จึงแผ่เข้ามาในภาคใต้ของประเทศไทย

ระยะที่ ๒ สมัยลพบุรี เมื่อจักรวรรดิขอมเรืองอำนาจแผ่อำนาจเขตเข้ามาครอบครองประเทศไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางทั้งหมด ในราวพุทธศักราช ๑๕๕๐ พระพุทธศาสนา นิกายมหายานซึ่งขอมรับมาจากอาณาจักรศรีวิชัยเช่นกัน แต่ว่าเจือปนด้วยศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู จึงแผ่เข้ามาในดินแดนแถบนี้ พร้อมด้วยภาษาสันสกฤต แต่ว่าดินแดนที่จักรวรรดิขอมแผ่อำนาจเขตเข้ามานั้น เดิมทีประชาชนพลเมืองก็ได้รับนับถือพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทอยู่แล้วแต่สมัยที่พระโสณะ และพระอุตตระ ศาสนทูตสายที่ ๒ ใน ๙ สาย ของพระเจ้าอโศกมหาราช นำเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ในสมัยทวารวดี ในพุทธศตวรรษที่ ๓

ยุคที่สาม สมัยพระเจ้าอโนรุธมหาราช หรืออินรธามังช่อ กษัตริย์พม่าแห่งอาณาจักรพุกามแผ่อำนาจเข้ามาในอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง ราวพุทธศักราช ๑๖๐๐ พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทแบบพุกาม จึงได้แผ่เข้ามาในดินแดนแถบนี้

ครั้งถึงสมัยชนชาติไทยตั้งอาณาจักรสุโขทัย^{๑๔} เป็นประเทศชาติไทยอันเป็นปีกแผ่นมั่นคงเมื่อพุทธศักราช ๑๘๐๐ แล้ว เป็นยุคที่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงจากนิกายมหายานและนิกายเถรวาทแบบเดิม มาเป็นนิกายเถรวาท แบบลังกาวงศ์ ซึ่งเรื่องนี้ ตามตำนานพระพุทธเจดีย์^{๑๕} กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ ดังนี้

เมืองสุโขทัยเมื่อก่อนกษัตริย์ไทย ได้ปกครองตั้งเป็นราชธานีของประเทศสยามเป็นเมืองขึ้นของกษัตริย์ขอม ซึ่งครองเมืองลพบุรีอยู่ช้านาน ชาวเมืองเห็นจะถือพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน อย่างเช่นที่ถือกันในเมืองลพบุรี ยังมีพุทธเจดีย์ซึ่งสร้างตามแบบอย่างเมืองลพบุรีปรากฏหลายแห่ง เช่น ปรากฏสามยอดที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ปรากฏวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย และปรากฏวัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก แต่เมื่อกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงได้เป็นใหญ่ครอง

^{๑๓} สัมภาษณ์ นายศิริวรรณ รัชตะฤทธิ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย, เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

^{๑๔} สุภัทรทิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๖๐.

^{๑๕} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฯ, ตำนานพุทธเจดีย์สยาม, หน้า ๘๔.

ประเทศสยาม ณ เมืองสุโขทัยนั้น ประจวบกับสมัยที่เลื่อมใสพระพุทธศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์แพร่หลายในประเทศนี้ พุทธเจดีย์ซึ่งสร้างในสมัยสุโขทัย จึงสร้างตามนิกายเถรวาทอย่างลังกาวงศ์ทั้งนั้น

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย^{๑๖} เริ่มนับถือนิกายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์อย่างจริงจังนั้น ตกอยู่ในรัชสมัยของ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เมื่อพุทธศักราช ๑๘๒๐ เป็นต้นมา กล่าวคือเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้ขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ได้ทรงสดับกิตติศัพท์ พระสงฆ์ที่ไปศึกษาที่ประเทศลังกา กลับมาสั่งสอนอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช มีความรอบรู้พระธรรมวินัยและมีวัตรปฏิบัติน่าเลื่อมใส จึงได้อาราธนาจากเมืองนครศรีธรรมราช ขึ้นมาตั้งสำนักและเผยแพร่คำสั่งสอน ณ กรุงสุโขทัย เรียกชื่อตามแหล่งที่มาว่า ลังกาวงศ์

พระสงฆ์ใน นิกายเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช อาราธนาจากเมืองนครศรีธรรมราชมาตั้งสำนักในกรุงสุโขทัยนี้ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงเลื่อมใสศรัทธาอย่างแรงกล้ามากและโดยที่พระสงฆ์คณะนี้ ชอบความวิเวกจึงโปรดให้อยู่ ณ วัดอรุณญิก นอกเมือง และพระองค์ได้เสด็จไปนมัสการท่านเป็นประจำทุกวันกลางเดือนและสิ้นเดือน ดังมีความในศิลาจารึกว่า^{๑๗}

“วันเดือนดับ วันเดือนเต็ม ท่านแต่งช่างเผือก กระพัดलयง เทียนย่อมงาทอง ขวาชื้ออรุจาศรี พ่อขุนรามขึ้นขึ้นไปนบพระอรุณญิกแล้วกลับมา”

เมื่อกล่าวถึงพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ เข้ามาสู่สยามประเทศ ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงเลื่อมใสศรัทธา โปรดให้ถือเป็นแบบอย่างที่ดีงามและเจริญรุ่งเรืองสืบมาเป็นศาสนาประจำชาติไทยจนถึงทุกวันนี้แล้ว ก็ถือโอกาสกล่าวถึงประวัติของลัทธินี้ ตามที่สมเด็จพระมหาปาณดาราญาณภาพ ทรงกล่าวไว้ในตำนานพระพุทธเจดีย์ดังกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยดังนี้^{๑๘}

“...ลัทธิลังกาวงศ์เกิดขึ้นครั้งพระเจ้าปรักกมพาทุมหาราช พ้นพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ด้วยทำสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นต้น เมื่อราว พ.ศ. ๑๗๐๐ แต่ก่อนลัทธิลังกาวงศ์รุ่งเรืองเลื่องลือเกียรติคุณมาถึงประเทศเหล่านี้ มีพระสงฆ์ไทย พม่า มอญ เขมรไปศึกษา และศรัทธาบวชเป็นภิกษุลังกาวงศ์แล้วพาลัทธินี้มาประดิษฐานในประเทศของตน ดังกล่าวแล้วในที่อื่นในที่นี้จะแสดงข้อวินิจฉัยในเรื่องลัทธิลังกาวงศ์เพิ่มเติม เพื่อให้เห็นว่า ผิดกับลัทธิอื่นด้วยเหตุอย่างไร คือ ลัทธิลังกาวงศ์เกิดขึ้นในสมัยเมื่อการถือพระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมสิ้นแล้วยังนับถือกันอยู่แต่ในประเทศอื่น และถือแตกต่างกันเป็นนิกายมหายานบ้าง เป็นนิกายเถรวาทบ้างมิได้มีการศึกษาติดต่อกับอินเดียเหมือนแต่ก่อน ต่างสั่งสอนกันตามความรู้ความสามารถของศาสนาจารย์ในประเทศนั้นๆ ด้วยอาศัยคัมภีร์พระไตรปิฎก กับ

^{๑๖} สันติ เล็กสุขุม , ศิลปะในประเทศไทย ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘, (ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๔๓), หน้า ๓๗.

^{๑๗} สัมภาษณ์ นายศิริวรรธ รัชตะฤทธิ, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย, เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

^{๑๘} อ่างแล้ว, ศิลปะในประเทศไทย ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘, หน้า ๔๖.

ตำราอาจารย์ เป็นหลักของพระพุทธศาสนาด้วยกันทุกประเทศ ส่วนพระไตรปิฎกนั้น ชาวธิเบต จีน และญี่ปุ่น ซึ่งถือนิกายมหายาน เอาไปแปลเป็นภาษาของตน ไม่ศึกษาฉบับมคธ หรือสันสกฤตซึ่งเกิดขึ้นในอินเดีย แต่ประเทศลังกา พม่า มอญ ถือนิกายหินยาน ยังคงศึกษาพระไตรปิฎกภาษามคธ ฝ่ายประเทศเขมรถือนิกายมหายาน แต่ศึกษาพระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต ซึ่งได้มาจากอินเดีย ส่วนประเทศสยามนี้ (ว่าตามสังเกตโบราณวัตถุมีปรากฏอยู่) อยู่ในระหว่างประเทศมอญกับเขมรเดิมถือนิกายเถรวาท แล้วนับถือนิกายมหายานไปตามเขมร...”

ดังนั้นพระพุทธศาสนากับคนไทย โดยเฉพาะคนไทยในสุวรรณภูมิจะรับนับถือพระพุทธศาสนามาทั้ง ๒ นิกาย คือทั้งมหายาน และเถรวาท^{๑๙} ก่อนสมัยสุโขทัยจะนับถือปะปนกันทั้ง ๒ นิกาย แถมมีศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูเข้ามาของคนด้วย ที่เป็นดังนี้ เพราะชนชาติไทยได้ร่วมสังคมกับชนชาติขอม ซึ่งเป็นใหญ่อยู่ในภูมิภาคนี้มาก่อน และแม่สมัยไทยสถาปนาราชอาณาจักรไทยเอกราชขึ้น ณ กรุงสุโขทัยแล้วก็ตาม

สรุป เมืองละโว้ ได้รับอิทธิพลจากชนชาติขอม^{๒๐} ที่ได้เคยแผ่อำนาจเข้ามาในประเทศไทย ลาว และแถบปากแม่น้ำโขงประวัติของอาณาจักรเขมรได้เริ่มต้นขึ้น ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ โดยเริ่มจากอาณาจักรชื่อ “ฟูนัน” (Funan) ซึ่งตั้งอยู่ทางภาคใต้ของแหลมอินโดจีนอาณาจักรฟูนัน (Funan) มีเมืองหลวงตั้งอยู่แถบเมืองบาพนม ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน และต่อมาได้ขยายอาณาเขตไปยังแคว้นที่ชื่อเจนละ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นประเทศกัมพูชานั้นเอง โดยแคว้นเจนละได้เจริญขึ้นมาแทนอาณาจักรฟูนัน (Funan) จากนั้นได้มีการสืบทอดศาสนา วัฒนธรรมสู่สมัยทวารวดี และในเวลาต่อมาเป็นยุคลพบุรี ในอดีตมีความรุ่งเรืองในประเทศไทย มาจากชื่อเมืองหรือรัฐ “ลวปุระ” หรือ “ลวบุรี” ซึ่งปรากฏครั้งแรกในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ต่อมาเจริญรุ่งเรืองในบริเวณภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ปรากฏหลักฐานสถาปัตยกรรมและประติมากรรมทั้งที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และพระพุทธศาสนาในสมัยมหายานในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘ เนื่องจากมีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมเขมรโบราณในประเทศกัมพูชา ทั้งการรับและให้อิทธิพลต่อกันเป็นเวลานาน ดังนั้นรูปแบบศิลปกรรมจึงมีความคล้ายคลึงเทียบเคียงกันได้ บางครั้งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ศิลปกรรมเขมรโบราณในประเทศไทย” อย่างไรก็ตาม ศิลปกรรมร่วมสมัยกันนี้ที่พบในประเทศกัมพูชากับที่พบในประเทศไทย ต่างก็มีนัยสำคัญ หรืออัตลักษณ์เฉพาะถิ่น

ศิลปะที่เกิดขึ้นในอาณาจักรลพบุรีได้แพร่ขยายไปตามอาณาเขตพื้นที่ครอบคลุมภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตลอดจนในประเทศกัมพูชา รูปแบบ สัมพันธ์กับสกุล

^{๑๙} สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันตวงค์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๒๐} สัมภาษณ์ นายวิษุวัต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ช่างศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชา ศิลปะดังกล่าวเรียกชื่อต่างกันตามทัศนะของนักวิชาการแต่ละคน เช่น ศิลปะลพบุรี ศิลปะเขมร ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย เป็นต้น กล่าวคือปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ นักวิชาการชาวฝรั่งเศสแห่งสำนักฝรั่งเศสพลาญบูรพาพิศได้เรียกชื่อสกุลช่าง ศิลปะนี้ว่า "ศิลปะเขมร" ด้วยมีรูปแบบที่คล้ายกับโบราณสถานในประเทศกัมพูชาต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกำหนดชื่อเรียกใหม่ว่า "ศิลปะลพบุรี"^{๒๑} เพื่อแยกให้เห็นถึงความแตกต่างจากกลุ่มสกุลช่างศิลปะเขมรนั่นเอง

๒.๑.๓ พุทธศิลปะสมัยลพบุรี

ตามหลักฐานที่ปรากฏดังที่กล่าวมาแล้วว่าชาวเมืองละโว้ นับถือศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และนิกายเถรวาทปนกันไป ซึ่งจะเห็นได้จากมีโบราณปูชนียสถานต่างๆ ที่พวกขอมสร้างเป็นคติในทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และพระพุทธศาสนาทั้งนั้น โดยมากสร้างด้วยอิฐ ศิลาแลง และหิน ตามแต่จะหาได้ในท้องถิ่น ทุกแห่งที่ขอมเข้าไปปกครองต้องมีเทวสถานอย่างใดอย่างหนึ่ง สุดแต่ความสำคัญของสถานที่ ถ้าเป็นเมืองใหญ่ ปูชนียสถานก็ใหญ่เช่นที่พิมาย หรือที่ลพบุรี ถ้าเป็นเมืองรอง ปูชนียสถานก็มีขนาดย่อมลงมา เช่นที่เพชรบุรีหรือราชบุรี ศิลปะการก่อสร้างของขอมยังเป็นความลึกลับอยู่จนบัดนี้ เช่น การสร้างปราสาทอิฐ ที่ไม่มีปูนสอ หรือการสร้างปราสาทหินที่ไม่มีโครงเหล็กใดๆ ยึดเหนี่ยวกันไว้ จึงทำให้สงสัยกันว่าวัตถุเหล่านั้นยึดเหนี่ยวกันเองอยู่ได้อย่างไร เป็นระยะเวลาหลายศตวรรษ ผู้รู้บางท่านสันนิษฐานว่า ขอมได้ใช้ต้นไม้ชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “ยางบง” มาเชื่อมกับทัพพสัมภาระที่ใช้ในการก่อสร้าง โดยเรียนรู้กรรมวิธีส่วนหนึ่งอาจจะมาจากครูชาวอินเดีย แต่มาดัดแปลงกรรมวิธีเป็นของตนเองมากขึ้นในภายหลัง ลักษณะเหมือนปรางค์ขอมจริงๆ และข้อสังเกตความแตกต่างระหว่างเทวสถานกับพุทธสถานในสมัยลพบุรี คือ ถ้าเป็นปรางค์ในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มักยกฐานปรางค์ให้สูงลอยเด่น ถ้าเป็นของพระพุทธศาสนามักสร้างบนพื้นราบๆ ในประเทศไทยนี้พุทธสถานของขอมคือ ปราสาทหินพิมาย และปราสาทสามยอดที่ลพบุรีแหล่งโบราณคดีในยุคสมัยต่างๆ เช่น โบราณสถาน และโบราณวัตถุ เป็นผลงานที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ หรือที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอย นอกจากนั้น สิ่งเหล่านี้ยังมีความพิเศษอย่างหนึ่งคือ สามารถสื่อความคิดที่เป็นนามธรรมให้เด่นชัดเป็นรูปธรรมได้ง่ายผ่านการสร้างสรรค์ในรูปแบบของผลงานทางศิลปะ โดยเฉพาะในคติทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหวังที่จะมีชีวิตในชาติหน้าที่ดีกว่าในปัจจุบันนี้ทั้งสิ้น ทำให้ต้องแสวงหาวัสดุที่คงทนถาวร เช่น ศิลา หรือสัมฤทธิ์ในสร้างพระพุทธรูป และเทวรูป อุโบสถ วิหาร สถูป เพื่อความเข้าใจในศิลปวัตถุทางพระพุทธศาสนาจึงขอนำเสนอโดยสังเขปดังนี้

พุทธศิลป์ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้อธิบายความหมายไว้ว่า พุทธเจดีย์ น. เจดีย์เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า มี ๔ ชนิด คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุทเทสิกเจดีย์

^{๒๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฯ, ตำนานพุทธเจดีย์สยาม, หน้า ๕๗.

รศ.สงวน รอดบุญ^{๒๒} ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์ไว้ว่า พุทธศิลป์ คือศิลปกรรม ที่สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมในลัทธิ มหายาน และเถรวาท

พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต)^{๒๓} ได้อธิบายความหมายไว้ว่า เจดียที่เคารพนับถือ บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เจดียเกี่ยวกับพระพุทธเจ้ามี ๔ อย่างคือ ๑. ธาตุเจดีย บรรจุ พระบรมสารีริกธาตุ ๒. บริโภคเจดีย คือสิ่งหรือสถานที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ๓. ธรรมเจดีย บรรจุพระธรรม คือพุทธพจน์ ๔. อุทเทสิกเจดีย คือ พระพุทธรูป ; ในทางศิลปกรรมไทย หมายถึง สิ่ง ที่ก่อเป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ^{๒๔} ก็ทรงอธิบายพุทธศิลป์มีเนื้อความว่า ในสมัยนั้น พุทธบริษัทนับถือพระไตรสรณคมน์ ไม่มีวัตถุอื่นเป็นเจดียในพระพุทธศาสนา พระไตรสรณคมน์จึงเป็น เจดียในพระพุทธศาสนา ต่อมาเจดียในพระพุทธศาสนาจึงมี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย บริโภคเจดีย ธรรมเจดีย และอุทเทสิกเจดีย เกิดในภายหลัง

พระธรรมโกศาจารย์ หรือพุทธทาสภิกขุ^{๒๕} ท่านได้อธิบายความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์มี เนื้อความสรุปได้ว่า ยอดของศิลปะนั้น เป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ นี่เป็นศิลปะสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นศิลปะของชาวพุทธ ในการที่ช่วยกันปลดปล่อยความทุกข์ในทางจิตใจ หรือปัญหาสังคม ในปัจจุบันเปลี่ยนไปเป็นเรื่องทางวัตถุ ศิลปะของชาวพุทธเลยกลายเป็นเรื่อง โบสถ์ เจดียและพระพุทธรูปสวยๆ

คำว่า พุทธศิลป์ จึงมิใช่เป็นอุบัติการณ์ทางภาษาคั้งใหม่ หรือเป็นปรากฏการณ์ทางศิลปะ ล่าสุด หรือเป็นนิมิตใหม่ในการแสวงหาที่เพิ่งค้นพบ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำว่าพุทธศิลป์ มีรากฐานที่ ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิต ของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะของพิเศษแบบ ชนชาติไทยศิลปะกับวัด มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านาน ไม่ว่าจะเป็สภาพเขียน พุทธปฎิมา สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม ซึ่งเป็นศิลปะแขนงต่างๆ เหล่านี้ ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง เพราะสร้างขึ้นในปริมณฑลของวัด เนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับ ศาสดา เช่น พุทธประวัติ พุทธปฎิมาเกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่างๆ เช่น ทฤษฎีสามโลกใน

^{๒๒} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย**, (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๕๑.

^{๒๓} รองศาสตราจารย์สุรพล นาถพิณรุฑ, **เสวนาวิชาการ ประติมากรรมสำริดจากอำเภอประโคนชัย มรดก ไทยในอุ้งมือต่างชาติ**, วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

^{๒๔} สัมภาษณ์ นางสาว ธัชสร ตันตวงค์ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๒๕} นางนันทนา ชุตินวงศ์ , **รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์** , (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๒), หน้า ๕๓.

ไตรภูมิ และอีกประการหนึ่ง เพราะศิลปินหรือช่างจะแสดงเจตจำนงในการเนรมิตรศิลปกรรม ด้วยพลังศรัทธา และเป็นพุทธบูชา

นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ศิลป์ให้ความสำคัญกับพุทธศิลป์ หรือ ศิลปะของพระพุทธรูปในสมัยต่าง ๆ ว่าเป็นสิ่งบ่งบอกอารยธรรมและสะท้อนวัฒนธรรม สังคม การปกครอง และคติความเชื่อในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี การเรียนรู้พุทธศิลป์เป็นสิ่งที่ไม่ควรมองข้ามเป็นอันขาด หากรักที่จะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพระเครื่อง พระบูชา หรือจะก้าวเข้าสู่วงการพระเครื่อง พระบูชา ขอแนะนำว่ารู้เกี่ยวกับพุทธศิลป์ในประเทศไทยมาเสนอ ดังนี้

พุทธศิลป์ มีที่มาจากคำสอนแห่งพระพุทธศาสนาอธิบายสภาวะธรรมชาติและความเป็นจริงของชีวิตและพัฒนาสติปัญญาให้บังเกิดความเป็น “พุทธะ” อันหมายถึงการพัฒนาไปสู่ความบริสุทธิ์บริบูรณ์ทางปัญญาเพื่อการแสวงหาวิถีแห่งการหลุดพ้นจากวิภวสังสารด้วยศรัทธาและความเชื่อ เป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนผู้เลื่อมใสศรัทธาในคำสอนของพระพุทธองค์ได้สร้างสรรค์งาน “พุทธศิลป์” ขึ้น ซึ่งนอกจากจะได้เผยแพร่แนวคิดที่มีต่อพระพุทธศาสนาด้วยผลงานศิลปกรรมทาง พระพุทธศาสนาแล้ว และยังเป็นการน้อมนำให้ผู้สร้างสรรค์ศิลปกรรมและผู้ที่ได้รับชม ได้ใกล้ชิดแนบแน่นกับวิถีแห่งพุทธศาสนายิ่งขึ้น

ศิลปะยุคทวาราวดี^{๒๖} พบที่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย ศิลปะยุคศรีวิชัย พบที่บริเวณภาคใต้ ศิลปะยุคลพบุรี พบที่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ศิลปะยุคเชียงแสน - ล้านนา พบบริเวณภาคเหนือตอนบนศิลปะยุคสุโขทัย พบที่บริเวณภาคเหนือตอนล่างและภาคกลางตอนบนศิลปะยุคอุทอง พบที่บริเวณภาคกลางศิลปะยุคอยุธยา พบที่บริเวณภาคกลาง ศิลปะยุครัตนโกสินทร์ พบที่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย

ในทางโบราณคดีแล้ว มีคำกล่าวกันว่า พระพุทธรูปที่ปรากฏในประเทศไทย หากต่างยุคกันแล้ว พุทธลักษณะจะเป็นตัวบอกถึงยุคได้^{๒๗} หรือแม้แต่หน้าตาจะมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นในทางโบราณคดีเพียงเห็นหน้าพระพุทธรูปก็บอกถึงยุคได้แล้ว บางยุคพระพุทธรูปจะมีหน้าตาอวบอ้อม เนื่องจากคนยุคนั้นบ้านเรือนสงบสุข บางยุคหน้าตาดุดัน เนื่องจากอยู่ในยุคแผ่กระจายอำนาจหรือบางยุคพระพุทธรูปหน้าตาผอมเรียว เนื่องจากบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม

๑. พุทธศิลป์ยุคทวาราวดี (Dvaravati) Art ยุคทวาราวดี จะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๘ – ๙ ถือเป็นยุคต้น ๆ ที่พระพุทธศาสนาเข้ามาในประเทศไทย พระพุทธรูปส่วนใหญ่จะนิยมสร้างด้วยสำริด(Bronze) หรือหินจากภูเขา รวมถึงนิยมสร้างรูปสัญลักษณ์ตัวแทน เช่น กงล้อแห่งวิภวสังสาร (Wheel of Law)

^{๒๖} เต๋นดาว ศิลปานนท์ และคนอื่นๆ, **นบพระนารัฐ พระปฏิมาแผ่นดิน**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑ – ๑๓.

^{๒๗} กรมศิลปากร, **ศัพทานุกรมโบราณคดี**, (กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๕๐.

๒. พุทธศิลป์ยุคศรีวิชัย (Srivijaya Art) ในยุคนี้จะมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๐ พระพุทธรูปยุคนี้นิยมสร้างโดยใช้สำริด (Bronze) หินทราย และดิน

๓. พุทธศิลป์ยุคลพบุรี (Lopburi Art) ศิลปะของยุคนี้จะมีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๗ - ๑๓ พระพุทธรูปยุคนี้นิยมสร้างจากสำริด (Bronze) หรือหินทราย เป็นต้น

๔. พุทธศิลป์ยุคเชียงแสน - ล้านนา (Chiang Saen-Lanna Art) ศิลปะในยุคนี้อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๗ พระพุทธรูปส่วนใหญ่นิยมสร้างจากสำริด สำหรับพระพุทธรูปในยุคนี้ที่มีชื่อเสียงในปัจจุบัน เช่น พระพุทธสิหิงค์

๕. พุทธศิลป์ยุคสุโขทัย (Sukhthai Art) ศิลปะในยุคนี้พวกเราในยุคปัจจุบันเริ่มจะคุ้นเคยกันอย่างมาก จะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ พระพุทธรูปส่วนใหญ่นิยมสร้างด้วยสำริดเช่นกัน พระพุทธรูปของยุคนี้ที่มีชื่อเสียงอย่างมาก คือ พระพุทธชินราช จ.พิษณุโลก หรือ หลวงพ่อทองคำ วัดสุโขทัยไตรมิตร กทม.

๖. พุทธศิลป์ยุคอุทอง (U-Thong Art) ศิลปะในยุคนี้จะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔- ๑๕ พระพุทธรูปนิยมสร้างมาจากสำริด (Bronze)

๗. พุทธศิลป์ยุคอยุธยา (Ayutthaya Art) พุทธศิลป์ในยุคนี้ถือว่าเป็นยุคที่เฟื่องฟูมากที่สุด เนื่องจาก อยุธยามีอายุยาวนานถึง ๔๑๗ ปี ดังนั้นจึงมีการสร้างสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างมาก ยุคนี้มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘ พระพุทธรูปนิยมสร้างด้วยสำริด

๘. พุทธศิลป์ยุครัตนโกสินทร์ (Rattanakosin Art) ยุคนี้ถือว่าเป็นยุคปัจจุบัน ถือว่าศิลปะที่เกิดขึ้นจะมีอายุเริ่มที่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ พระพุทธรูปนิยมสร้างกันด้วยเนื้อหาลาย ๆ อย่าง เช่น เงิน ทองคำ สำริด หรือชิน เป็นต้น

จากข้อมูลที่น่าเสนอข้างต้นจะเห็นว่า พุทธศิลป์มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิต^{๒๘} ของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะของพิเศษแบบชนชาติไทยศิลปะกับวัด มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นภาพเขียน พุทธปฎิมา สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม ซึ่งเป็นศิลปะแขนงต่างๆ เหล่านี้ ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง เพราะสร้างขึ้นในปริมณฑลของวัด เนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสดา เช่น พุทธประวัติ พุทธปฎิมาเกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่างๆ

คำว่า “พุทธศิลป์” โดยสรุปอย่างเข้าใจง่ายที่สุดหมายถึงงานศิลปะประเภทต่างๆทั้งในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรมซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแพร่และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาโดยตรงและเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธาประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ติงามตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

^{๒๘} กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, จาก...แผ่นดินไทยในอดีต พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๔๓.

โดยสิ่งที่ผู้สร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิดเรียกได้ว่าเป็นปรัชญาศิลปะในงานพุทธศิลป์ คืองานศิลปะที่มีธรรมะในพระพุทธศาสนาอยู่ในงานศิลปะนั้นซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบทั้งในรูปแบบของงานศิลปวัตถุหรือพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งจะมีหลักธรรมะสอนอยู่ โดยแบ่งศึกษาออกเป็นประเภทต่างๆทั้งพระพุทธรูป สถูปเจดีย์อาคารสถานที่และวัตถุสิ่งของ จึงสามารถกล่าวได้ว่างานศิลปกรรมเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของชาติอย่างหนึ่งดังนั้นการนำงานพุทธศิลป์มาเป็นสื่อในการสอนปรัชญา ธรรมะต่างๆเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะและศาสนาที่ว่า^{๒๙} “มีศิลปะอยู่ที่ไหนศาสนาก็สว่างไสวอยู่ที่นั่น” เท่ากับเป็นการอนุรักษ์ทั้งเรื่องราวและหลักฐานเพื่อสืบทอดให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาต่อไป

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ในประเทศไทยมีการสืบทอดมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ – ๔ แต่เนื่องจากเป็นยุคสมัยที่ไม่นิยมสร้างรูปเคารพ ทำให้ไม่มีหลักฐานทรงศิลปวัตถุในประเทศไทย แต่พระพุทธศาสนาก็ยังคงอยู่ในดินแดนแถบนี้รวมทั้งการเข้ามาพระพุทธศาสนาในแต่ละยุค จนกระทั่งวัฒนธรรมทวารวดีรุ่งเรืองจึงปรากฏหลักฐานประติมากรรมดินเผาพระสงฆ์ ซึ่งแสดงถึงการคงอยู่ของพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี ดังแสดงตามภาพที่ ๒.๑

ภาพที่ ๒.๑ รูปปั้นดินเผารูปพระสงฆ์ ๓ รูปอุ้มบาตร เมืองเก่าอุทุมทอง อ.อุทุมทอง จ.สุพรรณบุรี

จากภาพที่ ๒.๑ ประติมากรรมดินเผารูปพระสงฆ์ ๓ รูปอุ้มบาตร พุทธศตวรรษที่ ๕ – ๘ พบบริเวณเมืองเก่าอุทุมทอง อ.อุทุมทอง จ.สุพรรณบุรี จึงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ “พุทธศิลป์” ที่

^{๒๙} ดุสิต ทุมมาภรณ์, ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์ และอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๗๘.

เป็นงานศิลปะประเภทต่าง ๆ ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแพร่และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาโดยตรง และเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ดั่งตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยสิ่งที่มีผู้สร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิดเรียกได้ว่าเป็นปรัชญาศิลปะในงานพุทธศิลป์ คืองานศิลปะที่มีธรรมะในพระพุทธศาสนาอยู่ในงานศิลปะนั้น ซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบทั้งในรูปแบบของงานศิลปวัตถุหรือพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งจะมีหลักธรรมะสอนอยู่ โดยแบ่งศึกษาออกเป็นประเภทต่างๆทั้งพระพุทธรูป สถูปเจดีย์ อาคารสถานที่และวัตถุสิ่งของ จึงสามารถกล่าวได้ว่างานศิลปกรรมเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของชาติอย่างหนึ่ง ดังนั้นการนำงานพุทธศิลป์มาเป็นสื่อในการสอนปรัชญา ธรรมะต่างๆ เป็นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปแบบหนึ่ง และเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในยุคสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี

๒.๒ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายมหายานสมัยลพบุรี

พระพุทธศาสนา นิกายมหายานเกิดขึ้นหลังการสังคายนาครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราช^{๓๐} ได้ส่งพระสมณะทูต ไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาออกเป็น ๙ สาย สายที่ ๘ พระโสณะกับพระอุตระเป็นหัวหน้าคณะเข้ามาสู่บริเวณที่เรียกว่า “สุวรรณภูมิ” ในกาลต่อมาพระพุทธศาสนาซึ่งได้รับอิทธิพลโดยผสมผสานศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู กับพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน หรือที่เรียกว่า “ลัทธิตันตระยาน” ซึ่งมีความแตกต่างจากพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และนิกายมหายานอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เพราะจุดมุ่งหมาย และหลักธรรมของลัทธิตันตระยานมีความใกล้เคียงกับไสเวตันตระของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูมากกว่านิกายเถรวาท ทั้งนี้เพราะไสเวตันตระและตันตระยานต่างก็ให้ความสำคัญในการแสวงหาความสำเร็จในทางโลกเช่นเดียวกับการบรรลุในธรรม ลัทธิตันตระยานใช้อำนาจเร้นลับเข้ามาพิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนา และศาสนิกชนในรูปแบบที่ดุร้ายหรือ โกรธ ของพระตถาคต รวมทั้งสร้างรูปเทวนารี (ปราชญา) ในฐานะที่เป็นศักยภาพ ของพระตถาคตและพระโพธิสัตว์ และเป็นบุคลาธิษฐานแทนพระตถาคตรวมทั้งคัมภีร์อีกด้วย นอกจากนั้นแล้ว การใช้ภาษาลับที่เรียกว่า สนธยาภาษา^{๓๑} ซึ่ง ครูจะถ่ายทอดให้ศิษย์ที่ได้รับการอภิเษกแล้วเป็นสื่อในการสอน แม้กระทั่งการใช้ ไตรรรหัส เพื่อที่จะบรรลุพุทธภาวะยังต้องใช้มนต์ หรือ วังวิเศษ ซึ่งเป็นแผนภูมิของพระตถาคตที่แสดงให้เห็นตระกูลของพระองค์เป็นเครื่องมือในการทำวิปัสณากรรมฐาน ซึ่งมนต์เหล่านี้้อาจจะสร้างขึ้นในรูปแบบของจิตรกรรมปฏิมากรรม หรือสถาปัตยกรรม เช่น สถูปบุโรพุทโธที่ชวา เป็นต้น

^{๓๐}ธิดา สาระยา,อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์โบราณอีสาน,(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน,๒๕๔๘), หน้า ๒๑ – ๒๔.

^{๓๑}พิริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลป์ในประเทศไทย,(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร , ๒๕๕๐), หน้า ๓๔ – ๓๖.

ดังนั้น พุทธศิลป์ในลัทธิตันตระยานจึงมีความแตกต่างในทางปรัชญาและความเชื่อทางศิลปะในลัทธิหรือนิกายอื่น ๆ จากปรัชญาและความเชื่อเหล่านี้ ได้ส่งผลให้เกิดการสร้างสรรคศิลปะให้มีรูปแบบที่หลากหลายมากกว่าศิลปะในลัทธิหรือนิกายอื่นๆ ด้วย

ศิลปะในลัทธิตันตระยานที่ปรากฏในประเทศไทย^{๓๒} จำแนกออกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ พุทธศิลป์แบบอินเดีย ชาวและจัมปา(ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖) ส่วนใหญ่เป็นรูปสัมฤทธิ์ที่พบในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทย รูปเคารพเหล่านี้หล่อขึ้นในแคว้นพิหาร (Bihar) แคว้นโอริสสา (Orissa) และแคว้นเบงกอล (Bengal) ประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นศูนย์กลางของลัทธินี้ หรือหล่อขึ้นที่ชวา ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งดัดแปลงมาจากของประเทศไทยอินเดีย ทอดหนึ่ง ส่วนรูปสลักจากศิลานั้น มักจะสลักขึ้นจากท้องถิ่นเอง เช่น เศียรพระศากยสิงห์ พระประธานของวิหารมหาโพธิ์ที่พุทธคยา ส่วนสลูปฏิหารที่สร้างขึ้นในลัทธิตันตระยานนั้น แม้ว่าจะวิวัฒนาการตามรสนิยมของท้องถิ่นบ้าง แต่ยังสะท้อนให้เห็นต้นแบบจากประเทศไทยอินเดีย เช่น วิหารพระมหาโพธิ์ที่พุทธคยา โสมปุรมหาวิหารที่ป่าหารปุระ ประเทศบังกลาเทศ และวิหารกะละสันที่ชวา เป็นต้น

กลุ่มที่ ๒ พุทธศิลป์แบบท้องถิ่น (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖)ได้แก่ ศิลปะและสถาปัตยกรรมที่พบในประเทศไทยในปัจจุบันที่ได้รับแรงบันดาลใจจากพุทธศิลป์ของอินเดีย ชาว และกัมพูชา โดยนำมาผสมผสานกับรูปแบบที่มีมาแล้วในอดีตจนเกิดเป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ศิลปะในกลุ่มนี้ ส่วนใหญ่พบในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

กลุ่มที่ ๓ พุทธศิลป์แบบกัมพูชา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๙)ที่แพร่กระจายไปทั่วภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อันสะท้อนให้เห็นความเป็นอัตตลักษณ์ของศิลปะขอมที่ได้ปรับเปลี่ยนศิลปะในลัทธิตันตระยานให้เข้ากับรูปแบบศิลปะในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ในประเทศกัมพูชา จนแทบไม่เห็นร่องรอยเดิมของศิลปะในลัทธิตันตระยานของอินเดียเลย ส่วนปราสาทที่สร้างขึ้นในลัทธิตันตระยานของกัมพูชา เช่น ปราสาทพิมาย ก็มีได้มีความแตกต่างไปจากเทวาลัยของขอมยกเว้นแต่ประติมากรรมวิหยาของรูปสลักที่ทับหลังของวิมานและที่เสาริงข้างประตูมุขทางเข้ามณฑปเท่านั้น ที่จะบ่งบอกได้ว่า ปราสาทหลังนี้สร้างขึ้นในศาสนาใด

จากการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าหลักฐานด้านเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นสถาปัตยกรรม และประติมากรรม ผู้วิจัยจึงขออธิบายเรื่องราวประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรีผ่านการนำเสนอจากหลักฐานในส่วนของพุทธศิลป์สมัยลพบุรีดังต่อไปนี้

^{๓๒} มินัส โอภากุล ,เมืองสมัยลพบุรีที่สุพรรณบุรี,(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,๒๕๔๓),หน้า ๗๑

๒.๒.๑ ลัทธิวัชรยานหรือตันตระยาน

ลัทธิวัชรยานหรือตันตระยานเกิดขึ้นภายใต้ลัทธิคำสั่งสอนหรือหลักปรัชญาของมหายาน^{๓๓} ซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะช่วยให้สรรพสัตว์หลุดพ้นจากวิภวสงสาร โดยสืบเนื่องจากการใช้มนต์เป็นพาหนะสำคัญของการหลุดพ้น ซึ่งเริ่มขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๗ จึงเป็นวิถีทางเลือกของพระพุทธรูปศาสนา นิกายมหายาน ที่เรียกว่า มนตรยาน หรือวิถีที่พาไปสู่นิรวาณด้วยมนต์ เพื่อให้เห็นความแตกต่างจากกระแสหลักของนิกายมหายานที่เรียกว่า ปารมิตายาน อันได้แก่ วิถีทางของบารมี (ปารมิตา) หรือยานที่พาไปสู่นิพพานด้วยบารมี ๑๐ ประการของพระโพธิสัตว์ ดังนั้น องค์ความรู้เดิมในประเทศไทย จึงเข้าใจว่า ลัทธิตันตระยานเป็นนิกายหนึ่งของนิกายมหายาน แต่ลัทธิตันตระยานแตกต่างจากมหายานตรงวิถีทางที่จะบรรลุพุทธภาวะ ลัทธิตันตระยานใช้คัมภีร์ตันตระและใช้เวทมนต์คาถาร่วมกับการบำเพ็ญโยคะซึ่งนอกเหนือจากการแสวงหาโพธิจิตในทางธรรมแล้ว ยังนำมาซึ่งความสำเร็จในทางโลก (โลกียะ)

ในคัมภีร์ตันตระ มีการสอนวิปสนากรรมฐานที่เรียกว่า^{๓๔} สาธน ซึ่งเป็นหนทาง ที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นด้วยการทำวิปสนากรรมฐาน โดยพระพุทธรูปเจ้า และเทพเจ้าเป็นบุคลาธิษฐาน เพื่อที่จะเพ่งมองให้เห็นว่า ตนเองเป็นองค์หนึ่งองค์เดียวกับพระพุทธรูปเจ้าหรือเทพเจ้า และมีอำนาจเท่าเทียมกับพระองค์ และในที่สุดก็มองเห็นว่า ตนเองและเทพเจ้าเป็นเพียงภาพมายาและทั้งคู่เป็นเพียงความว่างเปล่า (ศูนฺยตา) สาธน นั้น มีมนตร์ ธารณี มุทรา และมณฑล เป็นองค์ประกอบในการทำวิปสนากรรมฐาน โดยให้สิทธิ์หรือ คุรุ คือ ผู้ที่เป็นประสบความสำเร็จ (สิทธิ) มาแล้ว เป็นผู้สอนและแปลความลึกลับของคัมภีร์ตันตระ รวมทั้งเป็นผู้ทำพิธี อภิเชก คือ รับเข้ามาเป็นสมาชิกด้วยการพรมน้ำมนต์

นักปราชญ์ชาวทิเบตได้จำแนกคัมภีร์ตันตระ ออกเป็น ๔ กลุ่ม อันได้แก่

กลุ่มที่ ๑ กิริยาตันตระ ได้แก่ คัมภีร์ของนิกายมนตรยานที่หลงเหลือจากช่องระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ ๗ ถึงกลาง ๑๑ ซึ่งแทบทั้งสิ้นใช้การปฏิบัติและพิธีกรรมในการแสวงหาอำนาจทางโลก

กลุ่มที่ ๒ จรรยาตันตระ ได้แก่ คัมภีร์ที่เป็นคู่มือในการแสวงหาอำนาจทางโลก เช่น การเหาะเหินเดินอากาศ การหายตัว และความสามารถในการทำนายอนาคต และในทางธรรม เช่น คัมภีร์มหาไวโรจนาภิสมโพธิตันตระ หรือ มหาไวโรจนาสูตร ซึ่งรวบรวมขึ้นตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็น

^{๓๓} เชษฐ ติงสัญชสี, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการปรากฏขึ้นของคติจากคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตร และอมิตาบุร พุทธานุสมฤต ในทางภาคกลางของประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓), หน้า ๕๖.

^{๓๔} พิริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลป์ในประเทศไทย, หน้า ๓๔ .

ต้นมา โดยใช้ สารณะ คือวิปัสณากรรมฐาน ที่ใช้มณฑล มนต์และมูทราเป็นเครื่องมือ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ลัทธิตันตระยานได้แยกตัวเองออกจากลัทธิมหายานในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒

ในลัทธิตันตระมีหลักคำสอนสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ มหาไวโรจนะสูตร หมายถึง ชาติกรรมมณฑล ซึ่งเป็นแผนผังกรรมแห่งหลักจักรวาลที่ให้กำเนิดพระตถาคตทั้งหลาย นอกจากนั้นในคัมภีร์วัชรเศวตสูตร กล่าวถึง วัชรธาตุมณฑล ซึ่งเป็นมณฑลของพระชินพุทธะ ๕ องค์ พระพุทธเจ้าทั้งหลายพระองค์สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของขันธทั้งห้าที่ประกอบเข้าเป็นบุคคล อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ กล่าวคือพระไวโรจนะเป็นบุคลาธิษฐานของรูป พระอโฆสสิทธิเป็นบุคลาธิษฐานของสังขาร พระอมิตาภะเป็นบุคลาธิษฐานของสัญญา พระรัตนสัมภวะเป็นบุคลาธิษฐานของเวทนา พระอภโยภยะทรงสอดคล้องกับวิญญาณ ดังที่แสดงตามแผนภาพที่ ๒.๒

แผนภาพที่ ๒.๒ วัชรธาตุมณฑล^{๓๕}

จากแผนภาพที่ ๒.๒ ตรงศูนย์กลางของวัชรธาตุมณฑล จะมีพระพุทธรูป ซึ่งเป็นองค์รวมของพระพุทธรูปทั้งห้าพระองค์ ทรงมีพระนามว่า พระมหาไวโรจนะ พระองค์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของหลักปรัชญาของวัชรยานว่าด้วย อทวิภาพ (ความไม่เป็นสอง) ทรงมีสองธาตุซึ่งแยกออกจากกันไม่ได้ คือ วัชรธาตุ อันแสดงถึงความรู้ (ชญาณ) หรือปัญญาของพระตถาคตที่มีอยู่ในสรรพสิ่ง และ ชาติกรรม คือ กฎภายในหรือหลักจักรวาลซึ่งเป็นภาวะอันแท้จริงของพระตถาคตที่อยู่ในสรรพสิ่ง แต่ยังมีได้แสดงออกเสมือนยังอยู่ในกรรม ชญาณ ที่มีความเป็นเที่ยงเป็นนิจรันตร มีเพชร (วชร) เป็นสัญลักษณ์

^{๓๕}<http://writer.dek-d.com/cartoon-so-hep/story/viewlongc.php?id=620026&chapter=35>
สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๕๙.

ส่วนกฎภายในหรือหลักจักรวาลนั้น มีดอกปัทมเป็นสัญลักษณ์ ต่อมาวัชระเป็นสัญลักษณ์ของอวัยวะเพศชาย ส่วนดอกปัทมเป็นสัญลักษณ์ของอวัยวะเพศหญิง ดังนั้น วัชระและดอกปัทมจึงเป็นสัญลักษณ์ของการรวมตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ระหว่าง ชญาน กับ หลักจักรวาล

จุดมุ่งหมายของลัทธิวัชระยานคือเพื่อแสวงหาพุทธภาวะ^{๓๖} ซึ่งมีอยู่ในจิตของมนุษย์ทุกคน แต่ได้ถูกปิดบังโดยอวิชชาและโมหะ มนุษย์สามารถบรรลุพุทธภาวะได้โดยการเข้าถึงปัญญาโดยวิธีเนบเนียน (อุปาย) อันได้แก่ การไข ไตรรหัส เพื่อที่จะเข้าถึงความลึกลับ ๓ ประการของพุทธะ คือ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอันเป็นลักษณะต่าง ๆ ของพระกาย ปรากฏการณ์ทางจิต อันเป็นลักษณะต่าง ๆ ของพระจิตและการแสดงธรรม ซึ่งก็คือพุทธวัจนะ วิธีทางที่จะนำไปสู่การแก้ไตรรหัส คือ การปฏิบัติ สาดน โคนใช้คัมภีร์ตันตระ และคัมภีร์สาดนสมุจย ซึ่งก็คือ การรวบรวมคัมภีร์สาดน ต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน รวมทั้งคัมภีร์สาดนมาลา ปัจจุบันคัมภีร์สาดนมาลา นี้มีประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษาประติมานิราณวิทยาของรูปเคารพในลัทธิตันตระยาน ไตรรหัสได้แก่

๑. กายรหัส คือ การทำท่ามือ (มุทรา) ของพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์หรือเทพพระองค์ใดองค์หนึ่ง

๒. วจිරหัส คือ การท่องบทสวด (ฮารณี) และร่ายคาถา (มนตร) ของพระพุทธรูปหรือเทพเจ้าพระองค์นั้น

๓. มโนรหัส คือ การทำวิปัสณากรรมฐาน ให้เห็นว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระพุทธรูปหรือเทพพระองค์นั้น โดยใช้ (มณฑล)วงพิเศษซึ่งเป็นแผนภูมิของพระองค์ เป็นเครื่องมือในการทำวิปัสณากรรมฐาน

สิทธิ์ คือ ผู้ที่ประสบความสำเร็จในการแก้ไตรรหัส มี ๓ ระดับ คือ ระดับสูง ระดับกลาง และระดับล่าง ระดับสูงสามารถแสวงหาสิ่งที่ปรารถนาเพียงแค่นี้ก็อยากเท่านั้น ระดับกลางสามารถเอาชนะความตาย สนทนากับเทพเจ้าเหาะและแสดงปาฏิหาริย์ได้ ตลอดจนรักษาโรคให้หายได้เพียงแค่นี้เหลือบมองหรือสัมผัส ส่วนระดับล่างนั้น นำมาซึ่งอำนาจ วาสนา เกียรติยศ และชื่อเสียงสิทธิ์ในระดับสูงและระดับกลาง เรียกว่า มหาสิทธิ์ ซึ่งท่านเหล่านี้ยังเป็นผู้เขียนคัมภีร์สาดน^{๓๗} ซึ่งใช้เป็นเครื่องมือในการใช้มณฑลอีกด้วย

ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ ลัทธิตันตระยานได้พัฒนาการไปสู่ลัทธิวัชระยานอย่างสมบูรณ์แบบ เมื่อได้มีการนำเอาคำว่า วชร ซึ่งได้แก่สายฟ้า อาวุธของพระอินทร์ อันเป็นสัญลักษณ์ของความเที่ยงตรงแน่วแน่ ไม่หวั่นไหวประดุจเพชร มาเป็นสัญลักษณ์ของความมั่นคงของโพธิ ความเป็นอทวิภาพ ศูนยตา กรุณาและปัญญา วัชระยาน จึงหมายถึง วิธีทางแห่งความเที่ยงและแข็งแกร่งดุจเพชร

^{๓๖} พริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๔๓.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

กลุ่มที่ ๓ โยคะตันตระ ได้แก่ คัมภีร์ซึ่งเน้นที่การทำโยคะ การทำวิปัสณากรรมฐานโดยตรง รวบรวมขึ้นประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ คัมภีร์ที่สำคัญในกลุ่มนี้ได้แก่ สรรพตถกต - ตันตว - สัมครท ซึ่งในภาคต้นของคัมภีร์นี้ที่แยกออกมาในนามของ วัชรเศขรสูตร กล่าวถึงมหามณฑลและการ จำแนกตระกูลของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ และเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ออกเป็น ห้าตระกูล ได้แก่ พระ ไวโรจนะทรงเป็นหัวหน้าของตระกูลตถาคต พระอักษโษภยะ ตระกูลวัชระ พระรัตนสัมภวะ ตระกูล รัตนะ พระอมิตาภะ ตระกูลปัทมะ และพระอโมฆสิทธิ ตระกูลกรรมะ ซึ่งระบบใหม่นี้ได้เข้ามาแทน ระบบสามตระกูลของลัทธิมหายาน ได้แก่ พระศากยมุนี ตระกูลตถาคต พระวัชรปาณี ตระกูลวัชระ และพระอวโลกิเตศวร ตระกูลปัทมะ

กลุ่มที่ ๔ อนุตตร - โยคะ - ตันตระ ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๖ ปรากฏคัมภีร์ ในหมวดที่นักปรัชญาชาวทิเบตเรียกว่า อนุตตร - โยคะ - ตันตระ ซึ่งเชื่อว่า เป็นหมวดที่มีความสำคัญ สูงสุดของคัมภีร์ตันตระ คัมภีร์อนุตตร - โยคะ - ตันตระ ยังแยกออกเป็น ๓ กลุ่มย่อย อันได้แก่

กลุ่มที่ ๔.๑ บิดาตันตระ หรือ อุปายะตันตระ ซึ่งเน้นการทำสาธน เพื่อนับตนเองให้เป็น อันหนึ่งอันเดียวกับพระอักษโษภยะและพระนางมามกี ปรัชญาของพระองค์ โดยทำวิปัสณากรรมฐาน ที่มณฑลของพระอักษโษภยะในรูปที่ทรงร่วมสังวาสกับพระนางมามกี คัมภีร์ที่สำคัญได้แก่ คุหยสมาช ตันตระ ซึ่งกล่าวถึงพระวัชรปาณีว่า ประกอบด้วยพระวัชระกาย พระวัชรวัจนะ และพระวัชรจิต คัมภีร์ ศรีคุหยสมาจตันตระ ยังนำเอาสัญลักษณ์ทางเพศและการร่วมเพศเข้ามาในพระพุทธศาสนาเป็น ครั้งแรก

กลุ่มที่ ๔.๒ มารดาตันตระ หรือ ปราชญาตันตระ หรือโยคินตันตระ เน้นการทำ สาธน กับ พระอักษโษภยะในรูปแบบที่ดูร้ายที่มีพระนามว่า เहरुกะ เหว้ชระ หรือวัชริน พร้อมด้วยปรัชญาของ พระองค์โดยมีนางทากิณีเป็นบริวารเพื่อให้เห็น ศูนย์ตา โดยทำวิปัสณากรรมฐานที่จุดสำคัญของร่างกาย ภายในของตนเอง เช่น จักร วายู และ นที คัมภีร์ในกลุ่มนี้ที่สำคัญได้แก่ สังวรตันตระ และเหวัชร ตันตระ นอกจากนั้นแล้ว คัมภีร์ในกลุ่มนี้ได้รับการดัดแปลงมาจากคัมภีร์ ศากตาคม ของไศวะตันตระ

กลุ่มที่ ๔.๓ กาลจักรตันตระ รวบรวมขึ้นประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ เป็น ตันตระที่รวบรวมขึ้นเล่มสุดท้ายในอินเดีย เน้นการสั่งสอนในสามระดับ ภายนอก ภายใน และที่เป็น ความลับ ซึ่งสอดคล้องกับระบบของจักรวาล จุดสำคัญภายในของร่างกายและความสัมพันธ์ของระบบ จักรวาลและของตนเอง นอกจากนั้นแล้ว กาลจักรตันตระ ยังให้ความสำคัญกับระบบปฏิทิน และ โหราศาสตร์ รวมทั้งนำเสนอพระอาทิตย์พุทธหรือพระปฐมพุทธให้มาเป็นพุทธะองค์ที่หก ผู้เป็นศูนย์รวม ของ อุปายะ และปัญญา พระองค์ทรงเป็นที่รู้จักในพระนามกาลจักร พระอาทิตย์พุทธะ พระมหาไวโรจนะ พระวัชรสัตว์และพระวัชรธรรอีกด้วย

การที่พระพุทธศาสนา ลัทธิตันตระเข้ามามีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวเมืองในพื้นที่ที่เป็น อารยธรรมสมัยทวารวดี ซึ่งแนวความเชื่อจะเข้ามาหลายทิศทางจากอาณาจักรพูนัน อาณาจักรศรีวิชัย

ทำให้อาณาจักรขอม ซึ่งเป็นฝ่ายปกครองที่ครอบคลุมภาคกลางของประเทศไทยบางส่วน รวมทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกือบทั้งหมดได้รับอิทธิพลจากการเป็นประเทศราช ดังนั้นพุทธศิลป์ลัทธิตันตระสมัยลพบุรีจึงได้แพร่ขยายไปแทบทุกส่วนของพื้นที่ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอต่อไปนี้

๒.๒.๒ พุทธศิลป์ลัทธิวัชรยานหรือตันตระยาน สมัยลพบุรี

พระพุทธรูปศาสนา ลัทธิตันตระยานเข้ามามีอิทธิพลในอาณาจักรขอมจะเห็นจากหลักฐานศิลาจารึกของทางกัมพูชาแสดงให้เห็นว่า อนุตตร - โยคะ - ตันตระ เป็นที่แพร่หลายในอาณาจักรขอม^{๓๘} ซึ่งศิลาจารึกในกัมพูชาได้กล่าวถึงคัมภีร์ศรีสมาจะ นั่นก็คือ คัมภีร์ศรีคฤหยาสมาดตันตระ นั่นเอง อันได้แก่ คัมภีร์ในกลุ่ม บิดาตันตระ หรือ อุปายะตันตระ และมีการสร้างภาพรูปพระสังวรและพระวัชรินหรือพระเหวัชระ ซึ่งเป็นเทพเจ้าในกลุ่ม มารดาตันตระ - ปราชญาตันตระ หรือโยคินีตันตระ รวมทั้งการกล่าวถึงพระอาทิตย์พุทธ, ภาพพระวัชรสัตว์ และพระวัชรธร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปเจ้าในคัมภีร์ กาลจักรตันตระ จึงแสดงให้เห็นว่าคัมภีร์ทั้งสามกลุ่มของ อนุตตร-โยคะ-ตันตระ เป็นที่รู้จักในอาณาจักรขอม ในช่วงที่พระพุทธรูปศาสนา ลัทธิตันตระยานรุ่งเรืองระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๗ ลัทธิตันตระยานได้เจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรจัมปาในช่วงซึ่งมีราชธานีอยู่ที่เมืองอินทปุระ เขตจังหวัดควังนัม (Quang-nam) ในช่วง พ.ศ.๑๔๑๘ ถึง ๑๕๔๓ เพียงช่วงระยะเวลาสั้น ๆ คือ ในช่วง พ.ศ.๑๔๑๘ ถึง ๑๔๔๑ อันตรงกับรัชกาลของพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๒ ซึ่งมีพระนามเดิมว่าลักษมีนทรภูมิสุวรรณ สวามิน และเมื่อสิ้นพระชนม์ ทรงได้รับการเฉลิมพระนามว่า พระบรมพุทธโลก ในปี พ.ศ.๑๔๑๘ ที่ได้จากการสนธิพระนามของพระองค์กับพระนามของพระโพธิสัตว์โลกेश্বর นักสำรวจได้พบศิลาจารึกที่อัน-ไท (An-thai) ในจังหวัดควังนาม^{๓๙} จารขึ้นในปี พ.ศ.๑๔๔๕ เนื่องในโอกาสที่มาอุทิศโลกนาถที่วัดประมุขิตโลกेश্বর ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับลัทธิตันตระยานที่จัมปาว่า พระพุทธรูปเจ้าสามพระองค์ อันได้แก่ พระศากยมุนี พระอมิตาภะ และพระไวโรจนะ ทรงมีกำเนิดจากวัชรธาตุดุ ปัทมธาตุดุ และจักรธาตุดุ ซึ่งเป็นที่มาของพระโพธิสัตว์วัชรธร พระโพธิสัตว์โลเคเศศวร และพระวัชรสัตว์ นอกจากนั้น ยังกล่าวว่า วัชรธาตุดุ คือ สัญลักษณ์แห่งความว่างเปล่า (ศูนฺย) ปัทมธาตุดุ คือ ความว่างเปล่าที่ยิ่งใหญ่ (มหาศูนฺย) และจักรธาตุดุ คือ ความว่างเปล่าที่เกินกว่าความเข้าใจของมนุษย์ (ศูนฺยาตีต) ศิลาจารึกอีกหลักหนึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ด้านพระพุทธรูปศาสนาระหว่างชวากับจัมปา^{๔๐} โดยกล่าวถึงการเดินทางไป

^{๓๘} สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันตวงค์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๓๙} พิริยะ ไกรฤกษ์, *ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลป์ในประเทศไทย*, หน้า ๕๓.

^{๔๐} โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. "ปราสาทขอมในประเทศไทย." สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ ๓๐. <http://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=๓๐&chap=๓&page=ch...> สืบค้นเมื่อ ๑ มีนาคม ๒๕๕๙.

แสงบุญ (สิทธิยาตรา) ของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ชาวจามท่าหนึ่งทีเกาะชวาถึงสองครั้งในช่วงก่อนปี พ.ศ.๑๔๕๑ ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นหลักฐานถึงการเข้ามาของพระพุทธศาสนา ในภูมิภาคนี้

ดังนั้น พุทธศิลป์ลัทธิตันตระยานที่หลงเหลืออยู่ในประเทศไทยสะท้อนให้เป็นพัฒนาการ ทางด้านปรัชญาและความเชื่อในพระพุทธศาสนาซึ่งแบ่งได้เป็น ๓ หมวดหลัก^๑ คือ

หมวดที่ ๑ รูปแบบจากอินเดีย ชาวและจัมปา (ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖) ส่วนใหญ่สร้างขึ้นในลัทธิคำสั่งสอนของคัมภีร์จรรยาตันตระและโยคะตันตระ เช่นเดียวกับนิกายชินงอน ของญี่ปุ่น

หมวดที่ ๒ แบบท้องถิ่น ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖ เป็นแบบที่มีลักษณะเฉพาะของ ตนเองสูง โดยนำเอาอิทธิพลจากมาผสมผสานจนเป็นของตนเอง

หมวดที่ ๓ แบบจากขอม ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๗ แสดงให้เห็นอิทธิพลจากคัมภีร์ใน หมวด อนุตตร-โยคะ-ตันตระ แต่มีความแตกต่างจากของอินเดียและทิเบต นั่นคือจักรวรรดิขอมไม่รับ เอาส่วนที่เป็นสัญลักษณ์ทางเพศและการร่วมเพศของคัมภีร์ในหมวดนี้มาใช้กับลัทธิตันตระยานใน ความเชื่อและศิลปะแต่อย่างไร

ดังนั้นในพื้นที่บริเวณกลุ่มเป้าหมายล้วนแต่ได้รับอิทธิพลของจักรวรรดิขอมที่นับถือศาสนา พราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนา นิกายมหายานปนกันไปฉะนั้น ร่องรอยโบราณสถานของ อาณาจักรละโว้ในยุคนี้ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาล้วนเป็นนิกายมหายานทั้งนั้น เช่น พระพุทธปฏิมาอัก ทรวงเครื่องอลังการวิบุลยตาภรณ์ มีกระบังมงกุฎบนพระเศียรที่เรียกกันว่าเทริด พระโอฐหนา ดวงพระ เนตรใหญ่ พระกรรณ (หู) ยาวลงมาจดพระอังสะ (บ่า) ลักษณะใกล้เคียงไปทางเทวรูปมาก พระปฏิมาที่ว่าเป็น คือ รูปพระอาทิตย์พุทธะในคติมหายาน ถ้าเป็นรูปพระศากยมุนี (พุทธเจ้า) ก็มักจะมีรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิ เตศวร และรูปปรัชญาปารมิตาโพธิสัตว์ซ้าย - ขวา แทนรูปพระอัครสาวก (ในฝ่ายเถรวาท คือ พระ โมคคัลลานะและพระสารีบุตร) โดยรูปพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์นั้นบางทีทำเป็น ๔ กร (มือ) บ้าง ๖ กร บ้าง เป็นเหตุให้คนรุ่นหลังที่ยังไม่รู้ว่าเป็นรูปพระนารายณ์หรือพระพรหมไปก็มี เช่น นักเล่นพระ เครื่องสกุลลพบุรี เรียกพระเครื่องชุดหนึ่งว่า นารายณ์ทรงปืน ความจริงเป็นรูปพระอวโลกิเตศวร พระ เครื่องแบบ นิกายมหายานที่พบในจังหวัดลพบุรีเป็นจำนวนมาก รวมทั้งพระเครื่องที่เรียกกันว่าพระหุ ยาน ที่จริงแล้วเป็นพิมพ์ของพระอักษะกษัตริย์พุทธะ พระพุทธเจ้าประจำทิศบูรพา สำหรับพระปรางค์สาม ยอดที่ลพบุรีเดิมเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธเจ้าตรีภคตามคติมหายาน แต่มาแปลงเป็นเทวสถานในชั้น หลัง ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมาที่เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรกองค์หิมา ที่เรียก กันว่า “ขยพุทธมหานาค” และประดิษฐานรูปปฏิมาพระไตรโลกวิชัย อันเป็นปางหนึ่งของพระอาทิตย์ พุทธะพระพุทธรูปในสมัยลพบุรีนิยมสร้างแบบนาคปรก และวัสดุที่ใช้สร้างส่วนมากก็เป็นหิน ที่สร้าง

^๑ สัมภาษณ์นายวิษรุต วัชสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร. วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ด้วยโลหะสำริดมีแต่ไม่มาก ส่วนการสร้างเป็นนาคปรกเห็นจะเนื่องมาแต่คติการบูชาใหญ่ของพวกขอม ก่อนนับถือพระพุทธศาสนา เมื่อมารับพระพุทธศาสนาแล้วจึงคิดแบบพระพุทธรูปอย่างนี้ขึ้น ซึ่งไปตรงกับพระพุทธรูปปางเสวยวิมุตติสุขในชนดล้อมของพญานาคมูจลินท์พอดี เพื่อให้เข้าใจถึงพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ในสมัยลพบุรี จึงจะนำเสนอส่วนหนึ่งพุทธศิลป์สมัยลพบุรีดังต่อไปนี้

๑) **พระศากยมุนี** พระศากยมุนีปางสมาธิ ประทับสมาธิบนชนดนาคสามชั้นของนาคเจ็ดเศียร เคียงข้างด้วยสฤปซึ่งมีคณธรรพ์แบกอยู่ ทั้งหมดตั้งอยู่บนฐานที่ประดับด้วยเกียรติมุข ได้จากวัดประดู่ทรงธรรม จังหวัดพระนครศรีอยุธยาพระพุทธรูปองค์นี้ได้วิวัฒนาการมาจากพระพุทธรูปศิลา นาคปรกที่พบที่จังหวัดปราจีนบุรี โดยเพิ่มขนาดนาคจากชั้นเดียวโดยเพิ่มขนาดนาคจากชั้นเดียวเป็นสามชั้น และเพิ่มคณธรรพ์แบกสฤป พระตถาคตนาคปรกนี้จะพัฒนาการมาจากพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับสมาธิราบเคียงข้างด้วยสฤปซึ่งสร้างขึ้นในลัทธิมหายาน โดยนำพระพุทธรูปนาคปรกและสฤปมาไว้ด้วยกัน ดังแสดงตามภาพที่ ๒.๒

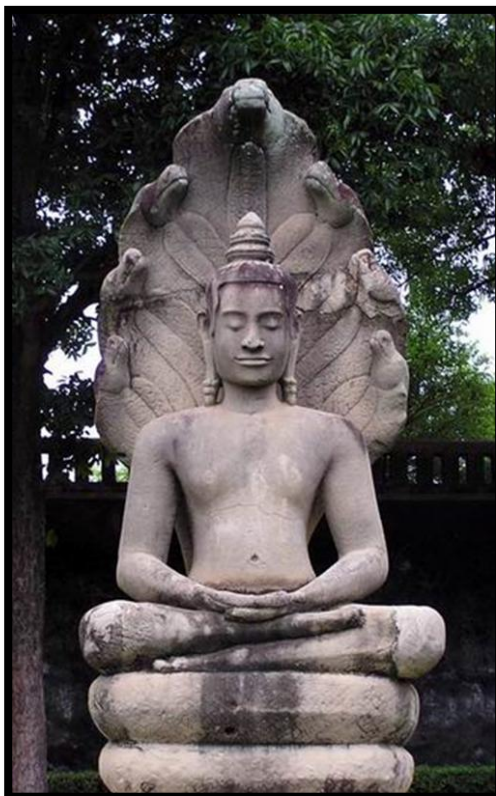
ภาพที่ ๒.๒ พระศากยมุนี จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

๒) **พระอมิตาภะ** พระอมิตาภะ พบที่บ้านฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ รูปพระอมิตาภะที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มักมีพระพักตร์ที่เรียกว่าที่พบในภาคกลาง ชายพระเนตรตัวขึ้นไปสู่พระขนงที่ทำเป็นสันนูนรูปปีกกา ชายจีวรด้านล่างผายออกทางด้านข้าง กำหนดอายุประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๔ (พ.ป.) สมฤทธิ์ สูง ๑๑๐ ซม. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ดังแสดงตามภาพที่ ๒.๓

ภาพที่ ๒.๓ พระอมิตาภะ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

๓) พระวัชรสัตว์พุทธะ (Vajrasattva) ศิลปะลพบุรี อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ พระวัชรสัตว์คือองค์แห่งธรรมกายในตรีกายแห่งพุทธะ (นิรมานกาย สัมโภคกาย ธรรมกาย) ทำให้ทราบว่าพระพุทธรูปศาสนา ลัทธิวัชรยานหรือตันตระยานในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นได้เจริญรุ่งเรืองมาเป็นเวลานานแล้ว ซึ่งมีการสร้างหลายรูปแบบ พระวัชรสัตว์พุทธะศิลา เป็นพระพุทธรูปขนาดปรกทรงเครื่องที่มีลักษณะพิเศษ กล่าวคือ ด้านหลังของนาคเจ็ดเศียรสลักเป็นลายก้านต่อดอกและลายดอกจัน นอกจากนี้ ยังมีสร้อยคอลายประจำยามที่คอคอนาคอีกด้วย ฝีมือสลักศิลาที่เฉียบคม พระวรกายดูแข็งแกร่ง พระพักตร์เหลี่ยม พระขนงสลักเป็นเส้นตรง ทรงอุณหิศที่มีมงกุฎทรงกรวยแหลม ซึ่งลักษณะเฉพาะของเศียรนี้ ไม่แตกต่างไปจากพระเศียรของพระวิษณุที่สร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกันแต่น้อย พระพุทธรูปองค์นี้ประทับสมาธิราบ ปางสมาธิเหนือขนดนาสามชั้น ซึ่งสอดลงด้านล่าง พังพานขนาดใหญ่ของนาคเจ็ดเศียรที่ปรกเหนือพระพุทธรูปเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปขนาดปรกแบบนครวัด สะท้อนให้เห็นคติธรรมจากคัมภีร์กาลจักรตันตระที่ให้ความสำคัญกับพระอาทิพุทธะในบริบทของลัทธิตันตระยานที่อาณาจักรขอมสันนิษฐานว่า พระพุทธรูปขนาดปรกเป็นพระอาทิพุทธะหรือพระวัชรสัตว์พุทธะ ซึ่งก็คือ บุคลาธิษฐานของพระธรรมกายนั่นเองดังภาพที่ ๒.๔

ภาพที่ ๒.๔ พระวัชรสัตว์พุทธรูปศิลา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนารายณ์

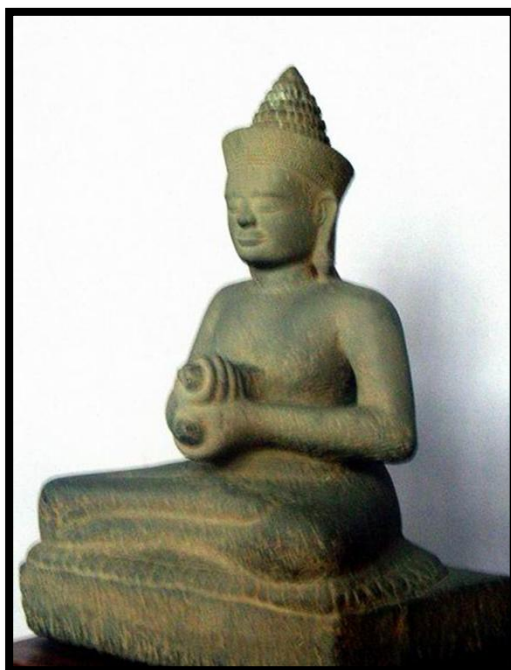
จากภาพที่ ๒.๔ พระวัชรสัตว์พุทธรูปศิลาแบบนครวัดที่สลักขึ้นในภาคกลางนั้น ก็ยังคงรักษาพุทธลักษณะของพระพุทธรูปท้องถิ่นไว้ โดยเห็นได้จากฝีมือสลักศิลาที่นุ่มนวลดูเป็นธรรมชาติและมีพระพักตร์อ่อนโยน เช่น พระพุทธรูปจากวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระพุทธรูปองค์นี้ทรงมงกุฎมียอดเป็นกรวยสูงครอบไว้พระศอกที่เว้าเข้าที่พระกรเรียก ทรงกฤษณะและมงกุฎพระอาการทั้งหมดนั้น เทียบเคียงได้กับมงกุฎและอาการของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ที่สลักบนผนังระเบียงปราสาทนครวัด พระพุทธรูปประทับบนผ้าทิพย์เหนือขนดนาสามชั้นที่สอปลงด้านช่วงล่าง และมีนาคเจ็ดเศียรแผ่พังพานขนาดใหญ่เหนือองค์ ถึงแม้ว่า พระพุทธรูปองค์นี้จะจำลองแบบมาจากรูปพระวัชรสัตว์พุทธรูปของนครวัด แต่ความแตกต่างที่กล่าวมาข้างต้นก็แสดงให้เห็นว่า เป็นผลงานที่สร้างขึ้นในประเทศไทย นอกจากนี้ในปราสาทหินพิมายยังพบพระวัชรสัตว์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษ ดังแสดงภาพที่ ๒.๕

ภาพที่ ๒.๕ “พระวัชรสัตว์” พระพุทธรูปเศ้าน้ำพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่ปราสาทหินพิมาย

เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างนครธมขึ้นเป็นราชธานี โดยมีปราสาทบายนเป็นศูนย์กลางของเมือง นักวิชาการของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศจึงเรียกชื่อของศิลปะที่สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ว่าศิลปะแบบบายน และกำหนดช่วงอายุให้กว้างกว่ารัชกาลของพระองค์ราว พ.ศ. ๑๗๒๐ - ๑๗๗๓ พระพุทธรูปที่แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของศิลปะแบบบายนได้แก่ รูปพระวัชรสัตว์พุทธรูปศิลา พบที่ ปราสาทพิมาย โดยมีลักษณะพิเศษคือ พระพักตร์คล้ายพระรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เช่นที่พบในปราสาทศิลาแลง (ปราสาทพรหมทัต) ปราสาทพิมาย นอกจากนั้นแล้ว ยังแสดงถึงความเมตตากรุณาด้วยการปิดพระเนตรและแยมพระโอษฐ์เล็กน้อย การที่พระพุทธรูปองค์นี้ไม่มีพระอุษณิษะและเครื่องประดับเลย ก็เนื่องจากว่า พระอุษณิษะคงจะทำด้วยทองคำ เป็นรูปกลีบบัวซ้อนกันสามชั้นและมีพระรัศมีเป็นบัวตูม เช่นเดียวกันกับเศียรพระวัชรสัตว์พุทธรูปศิลา ส่วนอุณฑลศกรองศอ พาหุรัด ทองกร และกำไลข้อพระบาทนั้น คงจะเป็นทองคำฝังด้วยรัตนชาติเช่นกัน พระพุทธรูปองค์นี้น่าจะได้แก่ รูปจำลองของ **พระกมรเตงชคตวิมาเย** อันได้แก่ พระวัชรสัตว์พุทธรูปที่เป็นพระประธานของปราสาทพิมาย นั่นเอง

๔) พระวัชรธร พระวัชรธรนี้ จะเป็นองค์แทนความหมายของพระพุทธเจ้าโภชัชยไวฑูรยประภาสुकต ประธานแห่งอโรคยศาลา ตามชื่อที่ปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ พระวัชรธรต่างจากพระวัชรสัตว์ ตรงที่พระวัชรธรจะทรงถือวัชระในพระหัตถ์ขวาและกระดิ่งในพระหัตถ์ซ้ายในท่า วชรหุงกร (เกี่ยวพระกนิษฐาที่กลางพระอุระ) ส่วนพระวัชรสัตว์ที่ทรงถือวัชระในพระหัตถ์ขวาหน้าพระอุระและกระดิ่งในพระหัตถ์ซ้ายขวาข้างพระโสณี ดังภาพที่ ๒.๖

ภาพที่ ๒.๖ พระวัชรธร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย

จากภาพที่ ๒.๖ พระวัชรธร ได้แก่ พระอาทิตย์พุทธรหรือพระวัชรสัตว์พุทธร เป็นพระพุทธรูปเจ้าในคติวัชรยาน ยกแขนถือวัชรและกระดิ่งในระดับพระอุระ ในท่า “วัชร - ฮุม - กร - มุทรา” เป็นบุคคลลาธิษฐาน แทนความหมาย ซึ่งการ “ปฏิบัติ” ให้ใช้ปัญญาและอุบายไปสู่จุดมุ่งหมายทางธรรมของผู้บูชา

๕) พระโลกेश্বর พระโลกेश্বর คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สังเกตได้จากรูปพระอมิตาภะประทับปางสมาธิหน้าชฎามงกุฎ ดังเช่น พระเศียรศิลาที่ได้จากจังหวัดนครราชสีมา แสดงให้เห็นว่า รูปแบบของอุณหิศของพระโลกेश্বরนั้น ไม่แตกต่างไปจากอุณหิศของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เช่น รูปพระศิวะที่ได้จากปราสาทบันทายศรีซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๕๑๐ กล่าวคือ แกวกลางเป็นลายประจายาม ขนาบด้วยแถบลูกประคำ รองรับด้วยแถบบัวหงาย ตอนบนเป็นแถบบัวขาบ มีพระเนตรที่สามกลางพระนลาฏ มีพระมัสสุและพระทาติกะ กำหนดอายุอยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๖

เนื่องจากพระโลกेश্বরทรงเป็นบุคคลลาธิษฐานของ อุบาย จึงเป็นไปได้ว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เมื่อปรากฏรูปพระโลกेश্বরร่วมกับพระนางปรัชญาปารมิตาและพระวัชรสัตว์พุทธรูปในรูปแบบที่พระโลกेश্বরและพระนางปรัชญาปารมิตาทรงยืนเคียงข้างพระไภษัชยคุรุไวฑูลยประภาแล้ว อาจจะทรงได้รับการถวายพระนามว่า พระศรีสุรยไวโรจนจันทโรจ ในฐานะที่ทรงเป็นบริวารของพระไภษัชยคุรุ เช่นเดียวกับพระศรีจันทรไวโรจนโรหิณีสะ ซึ่งได้แก่ พระนางปรัชญาปารมิตา ดังที่กล่าวถึงในจารึก อโรคยศาล และจารึกปราสาทบายน เป็นต้น ดังภาพที่ ๒.๗

ภาพที่ ๒.๗ พระโลเกศวร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย

จากภาพที่ ๒.๗ พระโลเกศวรในอาณาจักรละโว้^{๔๖} นิยมสร้างแบบสี่กร ส่วนใหญ่เป็นรูปยืน พระหัตถ์ขวาล่างทรงถือดอกปัทมา พระหัตถ์ขวามือบนทรงถือพวงประคำ (อักษมาลา) พระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือหนังสือ (ปุस्तก) พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือหม้อน้ำ (กมณฑล) เช่น รูปพระโลเกศวรสัมฤทธิ์ ซึ่งแต่เดิมอาจจะได้แก่ รูปพระศรีสุรยไวยโรจนจันทโรจ ผู้ทรงเป็นบริวารของพระไภษัชยคุรุ จากลักษณะของอุณห์ศ กรองคอ และพระภูษาจีบที่ชักชายเป็นรูปครึ่งวงกลมทางด้านหน้าและมีชายพระภูษารูปหางปลาที่มีปลายเป็นรูปครึ่งวงกลมทางด้านหน้านี้ จัดเป็นศิลปะเขมรแบบบายน จึงกำหนดอายุช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๘

จากหลักฐานที่พบในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้มีการสร้างรูปพระโลเกศวรสี่กรเป็นจำนวนมาก ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้พิทักษ์รักษาประชาชน จากภยันตรายและโรคภัยไข้เจ็บ เช่น รูปพระโลเกศวรศิลา พบในจังหวัดนครราชสีมา ประทับสมาธิราบ พระหัตถ์ซ้ายบนทรงถือมณฑล พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือหนังสือ ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับที่พบที่ปราสาทโคกปราสาท อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ทุกประการ กล่าวคือ ทรงพระภูษาโจงสั้น ชายผ้าด้านหน้าพับทบเป็นรูปครึ่งวงกลม รูปพระโลเกศวรในลักษณะเช่นนี้ คงทำขึ้นสำหรับบูชาตาม อโรคยาศาล ในสมัยนั้น

^{๔๖}สัมภาษณ์ นายวิษุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๒.๘ พระโลเกศวร ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี

จากภาพที่ ๒.๘ เป็นรูปพระโลเกศวรศิลา พบที่ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของเศียรแบบบายนได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ พระพักตร์จำลองมาจากพระรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จึงดูคล้ายคนจริง การเหลือบพระเนตรลงและการแย้มพระโอษฐ์ แสดงถึงความเมตตากรุณา อันเป็นคุณธรรมประจำพระองค์ของพระโลเกศวร จากการวิเคราะห์ของนักวิชาการให้ความเห็นว่าพระโลเกศวรศิลารูปนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับที่นครธมมาก จึงสันนิษฐานว่า น่าจะนำมาจากอาณาจักรขอม^๓ และมีความแตกต่างจากรูปพระโลเกศวรศิลาที่สลักขึ้นในท้องถิ่น เช่น ที่พบที่ปราสาทเมืองสิงห์อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ พระเศียรขององค์หลังน่าจะดัดแปลงจากพระเศียรที่อาจจะนำมาจากอาณาจักรขอมเพื่อให้เข้ากับค่านิยมของชาวท้องถิ่นที่มีต่อพระพุทธรูปที่คุ้นเคยกว่า เช่น พระพักตร์เรียวยาว พระนาสิกเป็นสันคม และพระโอษฐ์บาง ส่วนไรพระศกเป็นแถบรูปกล้วย และมงกุฎ ที่ผายออกตอนบนนั้นแสดงให้เห็นว่า น่าจะสลักขึ้นหลังพระเศียรแบบบายน คือ ประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๘

๖) **พระโลเกศวรเปล่งรัศมี** พระโลเกศวรเปล่งรัศมี พบที่ปราสาทเมืองสิงห์ กาญจนบุรี สะท้อนความเชื่อเรื่องความยิ่งใหญ่ของพระองค์ ตามที่กล่าวถึงในคัมภีร์การันทวยหสูตรโดยเห็นได้จากการมีพระพุทธรูปเจ้าประทับสมาธิอยู่โดยรอบพระวรกายท่อนบนแปดองค์อยู่รอบบั้นพระองค์และอีก

^๓สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ดันตวิวงศ์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

หนึ่งองค์อยู่กลางพระอุระ พระพักตร์ที่คล้ายพระรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระบาทกว้าง ข้อมพระบาทใหญ่ ตลอดจนช่วงพระขงฆ์สั้น ล้วนเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะแบบบายน ดังแสดงภาพที่ ๒.๙

ภาพที่ ๒.๙ พระโลเกศวรเปล่งรัศมี ปราสาทเมืองสิงห์ กาญจนบุรี

จากภาพที่ ๒.๙ พระโลเกศวรเปล่งรัศมี องค์นี้สันนิษฐานว่าน่าจะนำมาจากนครธม ในช่วงเวลากลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ศิลปะ สูง ๑๖๑ ซม. ซึ่งถ้าหากพระโลเกศวรเปล่งรัศมี รูปนี้สมบูรณ์ คงจะถือสิ่งของต่าง ๆ ในพระหัตถ์ ซึ่งเรียงจากพระหัตถ์ขวาล่างสู่ขวาบน ได้แก่ พระพุทธรูป หนังสือ ขอช้าง และวัชระ ในพระหัตถ์ซ้ายบนถึงซ้ายล่าง ได้แก่ จักร พวงประคำ หม้อน้ำ และพระขรรค์ พระวรกายท่อนบนรวมทั้งพระพาหามีรูปพระพุทธรูปประทับสมาธิอยู่โดยรอบ นอกจากนั้นแล้ว พระเกศา ขวามงกุฎ ทองพระบาทและพระธำมรงค์ที่นิ้วพระบาทยังเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าทำสมาธิด้วย ซึ่งน่าจะ เป็นสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ของพระโลเกศวร ตามสรรเสริญไว้ในคัมภีร์ การินทวายุหสูตร ว่า ภายในคุมพระโลมาของพระองค์ มีพระพุทธรูปเจ้าประทับสมาธิ รอบนั้นเวยพระองค์มีพระนางปรีชญา ปารมิตาแปดองค์และที่กลางพระอุระอีกหนึ่งองค์ ซึ่งความหมายอีกนัยคือการแสดงอำนาจจากพระเจ้า ชัยวรมันที่ ๗ ส่งผ่านรูปสลักพระโลเกศวรเปล่งรัศมีที่มีต่อเมืองที่อยู่ห่างไกลนั่นเอง

๗) **พระไภษัชยคุรุ** เป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่สร้างขึ้นตามคติพระพุทธรูปศาสนา นิกายมหายาน ทรงเป็นหนึ่งในบรรดาพระพุทธรูปเจ้าซึ่งมีอยู่เป็นอนันต์ นับถือว่าทรงเป็นพระพุทธรูปเจ้าแพทย์ เนื่องจาก ทรงบำเพ็ญพระบารมีโดยอริฐานความปราศโรครภัยของผู้คนในกาลสมัยของพระองค์ ผู้นับถือและ บูชาพระองค์จึงปราศจากโรครภัยเบียดเบียน สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอม สร้าง

พระราชทานเป็นพระปฏิมาประธานในอโรคยศาลา เพื่อผู้ป่วยและประชาชนบูชา เพื่อพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ ดังแสดงภาพที่ ๒.๑๐

ภาพที่ ๒.๑๐ พระโภชชยคุรุ ศิลปะลพบุรี พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ แสดงปางสมาธินาคปรก ทรงเครื่อง มีผอบพระโอศถอยู่ในพระหัตถ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

๘) พระนางปรัชญาปารมิตา ในคติความเชื่อของพระพุทธศาสนา ลัทธิวัชรยานบทบาทของ พระนางปรัชญาปารมิตาทรงเป็นบุคลาธิษฐานของคัมภีร์ ปรัชญาปารมิตาสูตร ทรงมีสองกร ทรงเป็นสัญลักษณ์ของปัญญา โดยสร้างรูปของพระนางร่วมกับพระโลกेश্বরสี่กร ผู้ทรงเป็นสัญลักษณ์ของอุบายะ ที่จะนำไปสู่ปัญญาเพื่อบรรลุพุทธภาวะ โดยมีพระวัชรสัตว์พุทธะประทับสมาธินาคปรกเป็นสัญลักษณ์ และในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เมื่อพระนางปรัชญาปารมิตาทรงยืนร่วมกับพระโลกेश্বরและพระไวโรจนโรหิณีตะ ดังปรากฏในศิลาจารึกอโรคยศาลา เนื่องจากบริวารของพระโภชชยคุรุไวฑูรยประภามักเป็นรูปพระโลกेश্বরและพระนางปรัชญาปารมิตาอยู่เสมอ ดังเช่น ที่ปรากฏบนทับหลังของปราสาทกู่บ้านแดง ซึ่งเป็นอโรคยศาลา รูปพระนางปรัชญาปารมิตาเป็นที่เคารพบูชาอย่างแพร่หลายในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เช่นเดียวกับรูปพระโลกेश্বর ดังเห็นได้จากพระรูปของพระนางเป็นจำนวนมากทั้งที่ทำด้วยสัมฤทธิ์และศิลา ดังแสดงภาพที่ ๒.๑๑

ภาพที่ ๒.๑๑ ด้านซ้ายมือพระนางปรัชญาปารมิตา

๙) พระเครื่อง ลัทธิวัชรยานหรือตันตระ การสร้างพระเครื่องในคติ “วัชรยานไตรลักษณ์”^{๔๔} ถูกเรียกในวงการพระเครื่องว่า “พระนารายณ์ทรงปืน” ด้วยเหตุผลว่า เมื่อมีการชุดพบโดยผู้คนในยุคหลังครั้งแรก ๆ รูปของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่มี ๔ กร จะดูเหมือน “พระนารายณ์” ตามความเข้าใจในยุคนั้น กำลังถือวัตถุยื่นออกมาจากมือ มีรูปลักษณะคล้าย “ปืน” ในยุคใหม่ รูปพระ “วัชรยานไตรลักษณ์” จึงกลายมาเป็น “พระนารายณ์ทรงปืน”

ด้วยความคิดสร้างสรรค์ของช่างสมัยลพบุรีได้ทำประดิษฐ์ให้เข้ากันได้เป็นอย่างดีของรูปลักษณ์ คติและศิลปะ ระหว่าง “วัชรยานไตรลักษณ์” ที่มีพระธยานิพุทธปางนาคปรกตรงกลาง กับความเชื่อในคติ “พระศากยมุนี” ของนิกายเถรวาท รูปลักษณ์ของพระ ๓ องค์ จึงถูกผู้คนในอาณาจักรอยุธยาของกลุ่มน้ำเจ้าพระยานำมาใช้สร้างเป็นพระเครื่องเพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนาในยุคต่อมา ดังแสดงภาพที่ ๒.๑๒

^{๔๔} สัมภาษณ์ นายวิชรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๒.๑๒ พระเครื่องในคติ “วัชรยานไตรลักษณ์” หรือ “พระนารายณ์ทรงปืน”

จากภาพที่ ๒.๑๒ ในคติการสร้างพระเครื่องเป็นคติของเถรวาท ซึ่งจะสร้าง "พระ" บรรจุกุ เพื่อรอให้พระพุทธเจ้าในกาลต่อไปมาเปิด นำไปฟื้นฟูพระศาสนา ต่อมาเกิดแนวคิดที่ผสมผสานพระเครื่องในรูปลักษณ์ “วัชรยานไตรลักษณ์” หรือ “พระนารายณ์ทรงปืน” ถึงจะเริ่มต้นมาจากคติวัชรยาน แต่ก็ได้รับความนิยมสร้างเป็น “พระเครื่อง” เปลี่ยนแบบสืบต่อมาในคติ “เถรวาท” ตามบ้านเมืองที่เคยอยู่ในอาณาจักรกัมพูชาเทศ(ลพบุรี) ทั้งในกลุ่มเมืองลพบุรี อยุธยา สุพรรณบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี เรื่อยขึ้นเหนือไปถึงเมืองสุโขทัย และในภาคอีสาน นอกจากนั้นยังได้ค้นพบแม่พิมพ์การสร้างพระเครื่องซึ่งแสดงถึงความศรัทธา และเจตนาในสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ดังแสดงตามภาพ ๒.๑๓

ภาพที่ ๒.๑๓ พระพิมพ์แสดงพระพุทธรูปเจ้าสามองค์ประทับนั่งภายในซุ้ม ศิลปะลพบุรี ราวศตวรรษที่ ๑๘

พระพิมพ์แสดงพระพุทธรูปปางนาคปรก เคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระนางปรัชญาปารมิตา ราวศตวรรษที่ ๑๘

แม่พิมพ์แสดงพระพุทธรูปปางนาคปรก เคียงข้างด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระนางปรัชญาปารมิตา ศิลปะลพบุรี ราวศตวรรษที่ ๑๘

แม่พิมพ์แสดงภาพพระพุทธรูปเจ้าสามองค์ประทับภายในซุ้มศิลปะลพบุรี ราวศตวรรษที่ ๑๘

จากการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายมหายานในประเทศไทยถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนา นิกายมหายานจะเสื่อมไปจากประเทศไทยเมื่อ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ แต่ความเชื่อก็อบางอย่างอันเนื่อง ด้วยคติมหายานหาได้สูญหายไปไม่ เช่น การปรารถนาพุทธภูมิ การนับถือพระเจ้าแผ่นดินว่ามีสถานะเป็นพระบรมโพธิสัตว์แบ่งภาคลงมาโปรดสัตว์^{๕๕} เป็นต้น เพื่อให้เห็นภาพรวมได้อย่างชัดเจน ผู้วิจัยสรุปโดยการลำดับเหตุการณ์ ดังนี้

ประมาณ พ.ศ ๒๙๐ พระพุทธศาสนาได้แพร่ หลายจากประเทศอินเดียเข้าสู่แคว้นสุวรรณภูมิ ซึ่งมีชนชาติ ขอม มอญ ละว้า และไทย

ประมาณ พ.ศ.๑๒๐๐ สมัยศรีวิชัยพระพุทธศาสนา นิกายมหายานได้แพร่หลายจากเกาะสุมาตราเข้าสู่เมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐ สมัยลพบุรี พระพุทธศาสนา นิกายมหายานหรือที่เรียกว่า อาจารย์ยวาทได้แพร่ขยายเข้าสู่เมืองลพบุรี ได้ความจากศิลาจารึกที่ค้นพบได้ในจังหวัดลพบุรี

^{๕๕}<http://mahamakuta.inet.co.th/buddhism/bud~317.html> ,สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

ซึ่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงมีการรับเข้าสู่ดินแดนแถบนี้เป็นระลอก ผสมผสานกับแนวคิดท้องถิ่นจนเกิดเป็นอัตลักษณ์ของสมัยลพบุรีในที่สุด

๒.๓ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท สมัยลพบุรี

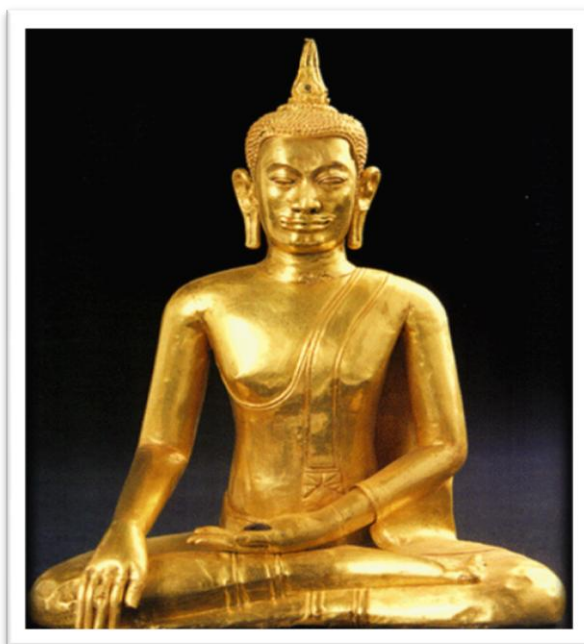
อาณาจักรละโว้ได้รับพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทเจริญมาตั้งแต่สมัยทวารวดี^{๕๖} จนกระทั่งได้ขาดหายไปในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานทางจารึกภาษาบาลีที่หายไปเช่นกัน แต่จารึกสันสกฤตยังคงควบคู่กับภาษามอญโบราณ ยังเป็นที่แพร่หลายไปอีกหนึ่งศตวรรษ จะเห็นได้จากจารึกภาษาขอมเข้ามาแทนที่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งเป็นช่วงสิ้นสุดของจารึกมอญโบราณในภาคกลาง

ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังไม่พบจารึกภาษาบาลี ซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นการแพร่หลายของนิกายเถรวาทที่เก่าแก่ไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๘ แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เช่น ภาพสลักบนใบสีมาจากเรื่องมหานิบาตชาดก ชี้ให้เห็นว่า นิกายเถรวาทน่าจะเข้ามาประดิษฐานในกลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕ มาแล้ว

พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่รุ่งเรืองขึ้นในสมัยลพบุรี จำแนกได้เป็นสองช่วงคือ

ช่วงที่ ๑ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นช่วงของอารยธรรมมอญโบราณ จะเป็นพุทธศิลป์ในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับที่ลัทธิตันตระยานเป็นที่แพร่หลายในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทย นิกายเถรวาทกลับไปเจริญรุ่งเรืองขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งจากการศึกษาเรื่องมหานิบาตชาดกที่ปรากฏบนใบสีมา เห็นได้ว่า ชาวมอญโบราณมีมหานิบาตชาดกที่แตกต่างไปจาก ชาดกอัฐธกถาของศรีลังกา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่แพร่หลายอยู่ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๖ น่าจะมีได้รับนิกายนี้มาจากลังกา ซึ่งสมมติฐานข้อนี้ยังได้รับการสนับสนุนจากประติมานวิทยาของพระพุทธรูปประทับสมาธิราบ ปางสัมผัสธรณี ซึ่งต่อจากนี้ไปเรียกว่า ปางมารวิชัย ตามที่นิยมเรียกกันในประเทศไทยและเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธรูป นิกายเถรวาทในประเทศไทย แต่ไม่ปรากฏในลังกา เช่น พระสมณโคดมเป็นพระนามที่ชาวไทยผู้นับถือพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทใช้เรียกพระศากยมุนี พระสมณโคดมในประเทศไทยนั้นนิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปประทับสมาธิราบ ปางมารวิชัย ดังเช่น พระพุทธรูปทองคำของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พระพุทธรูปทองคำนี้มีพุทธลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๕ และน่าจะเป็นพระสมณโคดมประทับขัดสมาธิราบปางมารวิชัยที่เก่าแก่ที่สุดองค์หนึ่งของประเทศไทย แสดงภาพที่ ๒.๑๔

^{๕๖} สัมภาษณ์นางสาว รัชสร ตันตวงค์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๒.๑๔ พระพุทธรูปทองคำปางมารวิชัย สมัยลพบุรี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ช่วงที่ ๒ พุทธศิลป์ในนิกายเถรวาท หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นช่วงที่นิกายเถรวาทเจริญรุ่งเรืองขึ้นในภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือของประเทศไทย ถึงแม้ว่า ศิลปะในนิกายเถรวาทยุคนี้จะมีจำนวนน้อยกว่าที่สร้างขึ้นในลัทธิตันตระยานในช่วงเวลาเดียวกัน นอกจากนั้นแล้ว หลักฐานทางประวัติศาสตร์^{๔๗} เช่น ศิลาจารึกศาลสูง อำเภอเมืองจังหวัดลพบุรี ที่กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ตรัสให้พระภิกษุฝ่ายมหายานสถาวรสมาณต์ถวายบุญกุศลเมื่อถึงศีลสมาณต์ภาวนาให้แก่พระองค์ ในปี พ.ศ.๑๕๖๕ - ๑๕๖๘ และด้านที่ ๑ ของศิลาจารึกดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งจารึกขึ้นในปี พ.ศ.๑๗๑๐ ใช้ภาษาบาลี จึงแสดงให้เห็นว่า นิกายเถรวาทมิได้สูญหายไปจากภาคกลางของประเทศไทยเสียทีเดียว

นอกจากนั้นในบันทึกพงศาวดารฉบับหอแก้ว^{๔๘} หรือ Hmannan Mahayazawinawgyi ของพม่า ยังได้กล่าวถึงพระภิกษุत्मสินทะ ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้ากรุงกัมพูชา(ลพบุรี) และยังเป็นทั้งเพื่อนและสาวกของพระภิกษุชาวมอญโบราณ ฉายาว่า ฌปะตะ ที่ไปอุปสมบทที่ลังกาและมาเผยแพร่สิ่งหล่งษ์ปักชะที่เมืองพุกามในปี พ.ศ. ๑๗๓๔ เมื่อพญาสวาสิทธิษัตริย์แห่งหริภุญไชยมีพระชันษาครบ ๒๖ ปี ได้ทรงเลื่อมใสในพระรัตนตรัย จึงโปรดให้สร้างพระเชตะวันขึ้น นอกจากนั้นยังโปรดให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นสามองค์ที่หน้าพระอุโบสถทางด้านทิศตะวันออกเฉียง และเมื่อพระองค์มีพระชันษา ๓๒ ปี จึง

^{๔๗} สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๔๘} สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันตวงค์ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ได้เสด็จออกผนวชพร้อมด้วยพระโอรส ๒ พระองค์ ณ พระอุโบสถของวัดเชตวันแห่งนี้ โดยมีพระราชครูซึ่งมีอายุ ๘๒ ปี เป็นประธานสงฆ์ เมื่อพระองค์ทรงผนวชนั้น มีพระภิกษุจำนวน ๘๐ รูป และสามเณรจำนวน ๑๐๒ รูป จำพรรษาอยู่ ณ วัดเชตวัน

ส่วนศิลาจารึกที่ได้มาจากวัดดอนแก้วอีกหลักหนึ่ง ซึ่งเชเดส์กล่าวว่า คนเป็นผู้ที่พบวัดจามเทวี อำเภอมืองลำพูน จังหวัดลำพูนนั้น มีข้อความว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๗๖๑ พญาสวาวุธิทธิได้ทรงปฏิสังขรณ์พระรัตนเจดีย์ขึ้นใหม่ เพราะพระเจดีย์องค์เดิมได้พังทลายลงไปเนื่องจากแผ่นดินไหว พระเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ นี้ ตกแต่งประดับประดากับไม่มีอะไรเสมอเหมือนนั้นเจดีย์อื่น ๆ เหมือนในอาณาจักรสุโขทัยแห่งนี้ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะพระพุทธรศาสนา นิกายเถรวาท อย่างชัดเจน

๑) รัตนเจดีย์

ภาพที่ ๒.๑๕ รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน

จากภาพที่ ๒.๑๕ รัตนเจดีย์ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูนเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ชาวมอญโบราณที่อาศัยอยู่บริเวณจังหวัดลำพูนในปัจจุบัน นับถือพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และมีความเป็นไปได้ว่านิกายนี้เพิ่งเข้ามาประดิษฐานในดินแดนแถบนี้ก่อนหน้านี้นานนักและเจริญรุ่งเรืองขึ้นเมื่อกษัตริย์มีพระราชศรัทธาเสด็จผนวชพร้อมด้วยพระประยูรญาติ จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้พุทธศิลป์ เถรวาทมีความเจริญในแคว้นสุโขทัย (ลำพูน) เป็นอย่างมาก

เป็นที่น่าสังเกตว่าพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่ปรากฏขึ้นในช่วงที่ ๒ นี้นิยมสร้างรูปพระสมณโคดมประทับสมาธิราบ ปรากฏมารวิชัย ทรงครองจีวรห่มดอง และให้ความสำคัญแก่รูปพระ

สมณโคตม มากกว่าพระอติตพุทธะหรือพระอนาคตพุทธะ ซึ่งต่อไปจะกลายเป็นลักษณะเฉพาะของ พุทธศิลป์ในนิกายเถรวาทในประเทศไทยสืบต่อมา

นอกจากนั้นพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทยังเป็นแรงบันดาลใจในการเปลี่ยนแปลงประติมากรรมวิद्याของพระพุทธรูปที่พบในประเทศไทย เช่น นิยมการสร้างพระพุทธรูปยืน ครองจีวรคลุม พระอังสะทั้งสองข้าง พระหัตถ์ขวาแสดงธรรมหรือประทานอภัยที่หน้าพระอุระ พระกรซ้ายทอดลงข้าง พระวรกาย หรือสร้างพระพุทธรูปทรงอุณหิศหลายยอด ซึ่งลักษณะที่กล่าวถึงข้างต้นทั้งหมดนั้น ดร.วูดเวิร์ด (Woodward) เสนอว่า^{๔๔} เป็นปติมากรรมวิद्याของพุทธศิลป์ในนิกายอริยะ อันเป็นที่แพร่หลายในประเทศไทยในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึงกลาง ๑๙ นิกายอริยะนี้ ย่อมาจาก อริยารหันตปักษะภิกษุสงฆ์ที่ศิลาจารึกกัลยาณีของพระเจ้าธรรมเจดีย์ กษัตริย์มอญโบราณมีการปกครองหงสาวดี (พ.ศ.๒๐๑๕ - ๒๐๓๕) โปรดให้จารึกขึ้นในปี พ.ศ. ๒๐๑๕ อ้างว่า เป็นชื่อนิกายดั้งเดิมที่พระโสณะมหาเถระและอุตตระมหาเถระนำเข้ามาจากอินเดีย เมื่อสถาปนาพระพุทธศาสนาในรามัญประเทศ แต่ภายหลังเรียกว่า กัมโพชสงฆ์ปักษะ เพราะว่า พระอารามของนิกายอริยะนั้นตั้งอยู่ติดกับค่ายของเชลยศึกชาวกัมโพช ดังนั้นจากจะตั้งชื่อให้กับพุทธศิลป์นิกายเถรวาทในช่วงระยะเวลาี้ก็น่าจะเป็นกัมโพชสงฆ์ปักษะ มากกว่าอริยะเพราะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับชาวกัมโพช(ลพบุรี)

อย่างไรก็ตาม รูปแบบต่าง ๆ ของพระพุทธรูปที่อาจจะสร้างขึ้นในกัมโพชสงฆ์ปักษะนั้น พบรวมกันในหม้อดินเผาที่จังหวัดสมุทรสาคร พร้อมกับด้ามจับของกระดิ่ง (มณเฑาะ) ซึ่งใช้ในพิธีกรรมของลัทธิตันตระยาน จึงเป็นไปได้ว่า กัมโพชสงฆ์ปักษะนั้นเป็น พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่รับเอาพิธีกรรมและการปฏิบัติธรรมบางประการจากลัทธิตันตระยานมาผสมผสานเป็นของตนเอง อันเป็นต้นกำเนิดของนิกายตันตริกเถรวาทหรือโยคาวจร ซึ่งเป็นนิกายหลักของประเทศไทยสืบต่อมา นอกจากนั้นแล้ว พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่แพร่หลายอยู่ในช่วงระยะเวลานี้ก็มีใช้นิกายมหาวิหารวาสิณของลังกาที่เคร่งครัด แต่อาจจะเป็นนิกายที่ได้ผสมผสานกับลัทธิมหายาน จนจารึกศาลสูงเรียกว่า มหายานสถวิร ก็เป็นไปได้

ช่วงที่ ๒ หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นช่วงของอารยธรรมขอม อันจะเห็นได้จากจำนวนของจารึกขอมที่ปรากฏขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกัน และอิทธิพลของศิลปะขอมและรุ่งเรืองภายใต้คณะกัมโพชสงฆ์ปักษะ พุทธศิลป์ในนิกายเถรวาทในช่วงที่ ๒ กัมโพชสงฆ์ปักษะนั้นสะท้อนให้เห็นการผสมผสานระหว่างนิกายเถรวาทกับนิกายตันตระยาน โดยวิวัฒนาการทางด้านรูปแบบจากศิลปะของขอมกับศิลปะในลัทธิตันตระยานที่แพร่หลายในสมัยราชวงศ์ปาละเสนะของอินเดีย (พ.ศ.๑๒๙๓ - ๑๓๗๒) ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ อีกด้วย กล่าวคือ นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงอุณหิศหลายยอด อันประกอบด้วยกระฉิ่งขนาดใหญ่สามตัวที่ตรงกลางและด้านข้าง ซึ่งขึ้นด้วยก้านดอกบัวอุบลและ

^{๔๔} สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันตวงค์, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ทำเป็นปมเหนือ พระกรรมทั้งชายลงมาที่พระอังสาทั้งสองข้าง นอกจากนั้น ยังทรงกรองศอทับด้วย จีวร พุทธลักษณะเช่นนี้มักหรือยืนบนปัทมาสน์ มีประภาณทลรูปเปลวเพลิงเป็นแผ่นหลัง มีงทิวหรือ ก้านพระศรัมาโพธิ์อยู่ใต้ฉัตร

พระพุทธรูปส่วนใหญ่ในกลุ่มที่ดัดแปลงมาจากพระพุทธรูปที่มีประภาณทลเป็นแผ่นหลัง ของอินเดียนั้น ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นเรือนแก้วหรือรัตนปราสาท และพระพุทธรูปซึ่งทรงอุณหิศห้ายอด นั้น มักจะสร้างเป็นพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ปรากฏขึ้นในภาคกลางของประเทศไทยในช่วงครึ่งแรกของ พุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอ ด้วยพุทธศิลป์ต่อไปนี้

๒) รัตนปราสาท หรือเรือนแก้วสัมฤทธิ์นี้ มีภาพทั้งสองด้าน ด้านหน้า แต่เดิมมี พระพุทธรูปซึ่งเป็นประติมากรรมลอยตัว ยืนอยู่ภายในซุ้มหยัก ที่มีเกียรติมุขถ้อยอดซุ้มอยู่ด้านบน แบ่งเป็นสามตอน ตอนบนสุดมีสถูปสามองค์ ซึ่งคงหมายถึง พระอดีตพุทธะสามองค์ หนึ่ง สถูปทั้ง ๓ องค์นี้มีลักษณะคล้ายกัน สถูปประธานองค์ใหญ่สุดซึ่งตั้งอยู่ตรงกลางนั้นมีลักษณะคล้ายกัน คือ องค์ สถูปตั้งอยู่บนฐานปัทมรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีสถูปจำลอง (สถูปปีก) รวยรอบอยู่ทั้ง ๘ ทิศ เหนือฐานปัทม ขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง แผ่นผังขององค์ระฆังเป็นรูปมะเฟืองสี่กลีบ เอวคอดและป่องช่วงบน เหนือองค์ระฆัง เป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายทรงกลม รองรับปรียอดทรงกรวยสองชั้น บางครั้งช่วงกลางจะเป็นรูป พระพุทธเจ้าไสยาสน์ พระหัตถ์ขวารองรับพระเศียรที่สวมอุณหิศห้ายอด พระกรและพระหัตถ์ซ้ายแนบ ลงที่พระวรกายซ้าย จีวรด้านซ้ายพับทบลง ทรงสวมปิ่นหมอนเป็นแถบหนา ทับชายสงบด้านบน พระ ไสยาสน์องค์นี้น่าจะได้แก่ พระเมตไตรย ตอนล่างเป็นรูปพระสาวกสี่รูปคุกเข่าพนมมือ กรอบของซุ้ม เรือนแก้วสัมฤทธิ์นี้เป็นฝักเพกาที่มียอดเป็นก้านบัวและฝักโพธิ์ ตอนล่างของกรอบที่ขนาบซุ้มทั้งสอง ข้างเป็นพระพุทธรูปประทับสมาธิ ปางมารวิชัย ข้างละองค์ ดังแสดงภาพที่ ๒.๑๖

ภาพที่ ๒.๑๖ รัตนปราสาท หรือเรือนแก้วสัมฤทธิ์ กำหนดอายุอยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธ ศตวรรษที่ ๑๘

จากภาพที่ ๒.๑๖ รัตนปราสาท หรือเรือนแก้ว แบ่งเป็นสองตอนช่วงกลางของตอนล่าง เป็นพระพุทธรูปยืนในซุ้ม พระหัตถ์ขวาแสดงธรรมหน้าพระอุระ พระกรซ้ายแนบพระวรกาย พระหัตถ์ซ้ายประทานพร ทรงคาคบั้นเหน่งเป็นแถบหนาทับชายสบงด้านบน ทางด้านซ้ายและขวาขององค์มี พระพุทธรูปประทับสมาธิราบ ปางมารวิชัย อยู่ข้างละองค์ ส่วนองค์ยืน ได้แก่ พระสมณโคดม โดยได้ ปรากฏพระองค์อีกครั้งหนึ่ง ตอนบนเป็นปราสาทจตุรมุข ตั้งอยู่บนฐานปัทม์ลูกแก้วอกไก่ มีพระสมณโคดมลักษณะคล้ายกับองค์ที่อยู่ตอนล่างทุกประการ ยืนอยู่ในซุ้มหรือองค์พระมีซุ้มบัญชรซ้อนลดหลั่นกัน ขึ้นไปสี่ชั้น เฉพาะสามชั้นล่างประดิษฐานพระพุทธรูปประทับปางสมาธิชั้นละองค์ รวมเป็นพระอดีตพุทธะสามองค์ ตรงมุขของแต่ละชั้นตกแต่งด้วยกลีบขนุน ชั้นที่ห้าไม่มีซุ้มบัญชร มีแต่กลีบขนุน ยอดเป็นบัวหงาย กลีบขนุนรองรับปัญญาจุล

เป็นที่น่าสังเกตว่า ศิลขรของปราสาทหลังนี้ขอบด้านนอกเป็นรูปไข่ส่วนที่ป่องออกมามากที่สุดคือ ซุ้มบัญชรของชั้นที่สาม ซึ่งแตกต่างกับศิลขรของปราสาทสลักนูนต่ำสามหลังที่ระเบียงปราสาทบายน ซึ่งส่วนที่ป่องที่สุด ได้แก่ ซุ้มบัญชรของชั้นที่หนึ่ง จึงทำให้ปราสาทในเรือนแก้วนี้ดูสูงและสูงกว่าปราสาทขอมที่มีลักษณะป้อมเตี้ยตอนล่างของกรอบของเรือนแก้วเป็นฝักเพกา ตอนบนเป็นก้านบัวและใบโพธิ์รับกันทั้งสองข้าง

๓) แผงสัมฤทธิ์พระสมณโคดม

ภาพที่ ๒.๑๗ แผงสัมฤทธิ์พระสมณโคดม

จากภาพที่ ๒.๑๗ ศิลปกรรมชิ้นนี้แสดงพุทธประวัติของประพุทธเจ้าดังนี้

ด้านที่ ๑ แผงสัมฤทธิ์นี้มีสองด้าน พระสมณโคดมเสด็จกลับจากกรุงกบิลพัสดุ์ แล้วเสด็จไป
เทศนาโปรดพระปัญจญาติ กำหนดอายุในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สัมฤทธิ์ สูง ๔๑.๑๘ ซม.
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ด้านที่ ๒ ที่พระสมณโคดมเสด็จกลับจากกรุงกบิลพัสดุ์และทรงเทศนาธรรมโปรดพระนาง
ยโสธราและพระราหุล

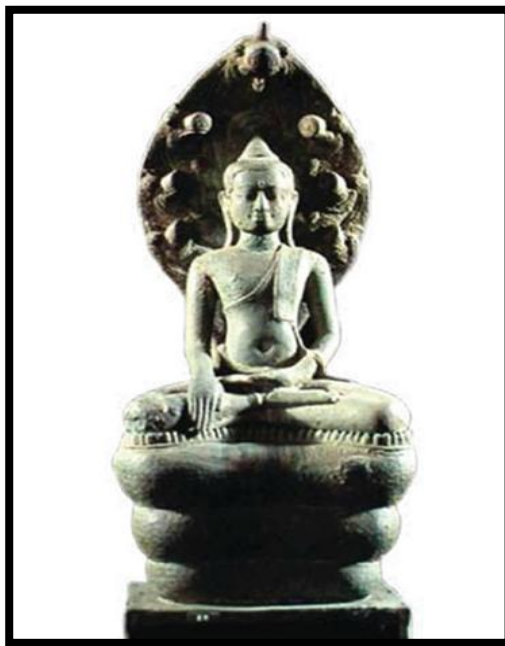
๔) พระสมณโคดมยืน สัมฤทธิ์

ภาพที่ ๒.๑๘ พระสมณโคดมยืน สัมฤทธิ์อายุประมาณครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๘

จากภาพ ๒.๑๘ พระสมณโคดมยืน สัมฤทธิ์ทรงครองจีวรคลุมพระอังสาทั้งสองข้างพระ
หัตถ์ขวาแสดงธรรมที่หน้าพระอุระพระกรซ้ายทอดลงตามพระวรกายพระหัตถ์ซ้ายประทานพร ซึ่งได้
จากกรุปรางค์ประธานวัดราชบูรณะอาจจะเป็นส่วนหนึ่งของเรือนแก้วที่กล่าวถึงข้างต้นและคงเป็นพระ
สมณโคดมที่ทรงยืนอยู่ในซุ้มแต่ฐานสูญหายไปแล้วพระพุทธรูปองค์ดังกล่าวมีลักษณะพิเศษ คือมีไร
พระศกเป็นลูกประคำมีรัศมีเป็นรูปวงโค้งทรงครองจีวรคลุมพระอังสาทั้งสองข้างขอบสบงด้านบนคาด
ด้วยปิ่นเหนงขนาดตกแต่งด้วยดอกไม้กลมที่ด้านหน้าและด้านข้าง

๕) พระสมณโคตมnacปรก

ภาพที่ ๒.๑๙ พระสมณโคตมnacปรก กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สัมฤทธิ์ สูง ๔๐ เซนติเมตร

จากภาพที่ ๒.๑๙ พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท สมัยลพบุรีนิยมสร้างพระสมณโคตมnacปรก แต่มีลักษณะที่แตกต่างไปจากพระวัชรสัตว์พุทธะ คือ ไม่ทรงสวมอาภรณ์เครื่องประดับ ประทับสมาธิราบปางแสดง ปางมารวิชัย แทนปางสมาธิ ตัวอย่างได้แก่ รูปพระสมณโคตมnacปรกสัมฤทธิ์ ทรงครองจีวรห่มดอง ชายจีวรเป็นแถบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พระพักตร์เหลี่ยม มีไรพระศก พระเกศาเป็นเส้นถัก พระอุษณิษะเป็นฐานรองรับ พระรัศมีทรงกรวยเรียบ ประทับบนกลีบบัวหงายซึ่งมีผ้าทิพย์ปูทับขนาดนาคจากลักษณะของพระพุทธรูปองค์นี้สามารถกำหนดอายุได้ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘

๖) พระสมณโคดม ทรงเครื่อง

ภาพที่ ๒.๒๐ พระสมณโคดม ทรงเครื่องในเรือนแก้ว พบในจังหวัดชัยภูมิ ครึ่งแรก พุทธศตวรรษที่ ๑๘

จากภาพที่ ๒.๒๐ พระพุทธปฏิมาประทับขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัยทรงเครื่อง สัมฤทธิ์ สูง ๒ เมตร^{๕๐} น่าจะได้แก่พระสมณโคดม ลักษณะเป็นพระพุทธปฏิมาทรงเครื่องในเรือนแก้วสัมฤทธิ์ของพิพิธภัณฑสถานศิลปะคิมเบล (Kimbell Art Museum) พระพุทธปฏิมาองค์นี้ จากฐานถึง ยอดนพคุณสูง ๒ เมตร สามารถถอดแยกออกได้เป็น ๑๓ ส่วน เป็น “พระพุทธปฏิมาองค์เดียวพบที่ชัยภูมิ ความเลอเลิศอลังการของปฏิมากรรมองค์นี้ อาจพูดได้ว่า กษัตริย์ขอมต้องเป็นผู้สร้างขึ้นมานั้น”^{๕๑} พระพุทธปฏิมา องค์นี้ทรงอุณหิส กุณฑล ทรงเปลือยพระอุระ และทรงกรองศอแบบเขมร ประทับเหนือฐานบัวคว่ำบัวหงาย เพิ่มมุนหน้ากระดานแสดงภาพกองทัพมาร ภายในซุ้มเรือนแก้วตกแต่งด้วยสิงห์พำห์ และซุ้มใบระกาภายในประดิษฐานพระพุทธปฏิมา ปางมารวิชัยทรงเครื่อง ๒๗ องค์ และเมื่อรวมกับองค์ประธานจะได้ ๒๘ องค์ ซึ่งก็คือจำนวนของพระอิตตปุตตะ ตั้งแต่พระที่ปึงกรพุทธถึงพระสมณโคดม ในพระไตรปิฎกหมวด พุทธวงศ์ ขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก^{๕๒} จึงน่าจะสร้างขึ้นในคณะกัมโปทสงฆ์ปักขะ ประมาณกลาง พุทธศตวรรษที่ ๑๘^{๕๓}

^{๕๐}Kimbell Art Museum, Fortworth, Texas, U.S.A. (Woodward,1979), p.73.

^{๕๑}คงเดช ประพัฒน์ทอง,การวิจัยเอกสารโบราณเบื้องต้น,(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,๒๕๕๐),หน้า ๕๐.

^{๕๒}กรมศิลปากร,ศัพทานุกรมโบราณคดี,หน้า ๔๘.

^{๕๓}โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ปราสาทขอมในประเทศไทย,สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ ๓๐. <http://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=๓๐&chap=๓&page=ch...> สืบค้นเมื่อ ๑ มีนาคม ๒๕๕๙.

๗) พระพุทธปฏิมาอิน ปางประทานพร

ภาพที่ ๒.๒๑ พระสมณโคดมยืนประทานพร พุทธศตวรรษที่ ๑๘ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จากภาพที่ ๒.๒๑ พระพุทธรูปพระสมณโคดมยืน ยกพระหัตถ์ขวาประทานอภัย สัมฤทธิ์
สูง ๒๔.๕ เซนติเมตร พระหัตถ์ซ้ายทอดลงที่พระอุระ ที่สร้างขึ้นในรัฐกัมพูชา ภายใต้คณะกัมพูชาสงฆ์
ปักชะ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ มี ๒ แบบ

แบบที่ ๑ พระกรขวาพาดหน้าพระอุระ พระหัตถ์ขวาหงายออก

แบบที่ ๒ พระกรขวายื่นออกทางด้านหน้า พระหัตถ์ประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายหงาย
ประทานพร

ความแตกต่างของทั้งสองแบบนี้อยู่ที่วัสดุและเทคโนโลยีของการสร้างพระพุทธปฏิมา เช่น
สลักจากศิลา ดุนบนแผ่นโลหะ หรือพระพิมพ์ จะเป็นแบบที่ ๑ เพราะการแสดงประทานอภัยด้วยวัสดุ
และเทคโนโลยีข้างต้น เป็นเหตุให้ต้องพาดพระกรขวาหน้าพระอุระ และพระหัตถ์หงายออกทั้งนี้
เป็นการแก้ปัญหาของช่างอันเกิดจากข้อจำกัดทางด้านวัสดุ ส่วนที่สร้างด้วยสัมฤทธิ์ ไม่มีความจำเป็นที่
จะต้อง พาดพระกรขวาผ่านพระอุระ เพราะสามารถที่จะยื่นพระกรออกมาทางด้านหน้าได้ ยกเว้นที่ใน
กรณีนี้ที่ผู้สร้างจำลองรูปแบบมาจากพระพุทธปฏิมาศิลา หรือพระพุทธปฏิมาดุน เช่น พระพุทธปฏิมา
สัมฤทธิ์ จากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา ซึ่งสืบทอดพุทธลักษณะของพระ
พุทธปฏิมาเขมร เช่น พระพักตร์เหลี่ยม พระขนงเชื่อมกันเป็นเส้นตรง พระเกศาถัก พระเมาลีแบนรัด ด้วย
พวงประคำ รัศมีเป็นต่อมกลม ขอบสบงด้านบนคาดด้วยรัดพระองค์ ปั้นเนื้องรูปวงกลมมีลายวงทั้ง

ด้านหน้าและด้านข้างพระพุทธรูปปฏิมาแบบนี้จะจำลองมาจากพระพุทธรูปปฏิมาศิลาแบบบายอนของ
ขอม สร้างขึ้นที่ละโว้ (ลพบุรี)

สรุป พระพุทธศาสนาในอินเดียเริ่มเสื่อมลงตั้งแต่วราว พ.ศ. ๑๖๐๐ – ๑๗๐๐ เนื่องมาจาก
การทำสงครามกับชาวมุสลิมที่เข้ามารุกรานอินเดีย ซึ่งทำให้การนับถือพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน
ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เสื่อมลงด้วย ในช่วงเวลานั้น การค้าขายทางทะเลระหว่างตะวันออกกลางไป
ยังจีนผ่านทางศรีลังกาเริ่มเฟื่องฟูขึ้น และเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท
วาทที่ใช้ภาษาบาลีที่ศรีลังกาอีกครั้ง นิกายนี้จึงแพร่หลายไปสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พระ
เจ้าอโนรธามังช่อ กษัตริย์ผู้ก่อตั้งจักรวรรดิพม่าครั้งแรกเป็นผู้รับพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทลัทธิ
ลังกาวงศ์นี้เข้าสู่พม่า มีการสร้างเจดีย์ในเมืองหลวงมากมาย แม้ในกาลต่อมา อำนาจของพม่าเสื่อมถอย
ลงเพราะถูกมองโกลรุกราน และไทยมีอำนาจขึ้นแทน จนถึงปัจจุบันพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทก็
ยังคงเป็นนิกายหลักในพม่า

ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งนั้นคือ พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทจากลังกาแพร่หลายเข้าสู่
ประเทศไทยที่นครศรีธรรมราช จากนั้นด้วยการติดต่อค้าขาย และการทูตทำให้พระพุทธศาสนา นิกาย
เถรวาทได้เผยแผ่เข้าสู่อาณาจักรขอมในช่วงท้ายรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชผู้ยิ่งใหญ่
แห่งขอมโบราณ ซึ่งจะเห็นได้จากเจดีย์ทรงลังกาภายในปราสาทพระขรรค์ ดังแสดงภาพที่ ๒.๒๒ ด้วย
อิทธิพลแห่งพระราชอำนาจของอาณาจักรขอมส่งผลให้ อาณาจักรละโว้ได้รับแนวคิดดังกล่าวด้วย แต่
หาใช่ว่า พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทจะเข้ามาสู่อาณาจักรละโว้เป็นครั้งแรกไม่ แต่พระ
พุทธศาสนา นิกายเถรวาท และนิกายมหายาน ได้ประดิษฐานในดินแดนแถบนี้มาแต่ยุคอาณาจักร
ทวารวดีมาก่อนหน้านั้นแล้ว การสืบทอดจึงส่งต่อมายังยุคสุโขทัยเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ และยังคงนับถือ
สืบเนื่องมาจนปัจจุบัน

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีนั้น มีความเจริญควบคู่กันมาทั้งนิกายเถรวาท
และนิกายมหายาน ในส่วนของพุทธศิลป์ในลัทธิตันตระยานมีข้อมูลที่ได้มาจากศิลาจารึก เช่น จารึกที่
ปราสาทเบ็ญเจียนในสมัยของพระเจ้าราเชนรวรมัน (พ.ศ. ๑๔๗๘ - ๑๕๑๑) ที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้า
พระโลกेश্বরสี่กร และพระนางปรัชญาปารมิตา ผู้ประทานกำเนิดแก่พระชินพุทธะและทรงเป็นองค์
กำเนิดพระธาตุทั้งห้า (มูลปรกฤติ) ในไตรโลก พระโลกेश্বর คือ พระโพธิสัตว์อโลกิตเศศวร ซึ่งเป็น
สัญลักษณ์ของความกรุณาและอุปาย และทรงเป็นตัวแทนของครุฑธำมณฑล ที่มีชื่อเต็มว่า มหา
กรุณาครุฑธำมณฑล ส่วนพระนางปรัชญาปารมิตานอกจากจะทรงเป็นสัญลักษณ์ของปัญญาและ
บุคลาธิษฐานของคัมภีร์ ปรัชญาปารมิตาสูตกร แล้ว พระนางยังอาจจะทรงเป็นตัวแทนของพระนางปาร
มิตาโพธิสัตว์สี่พระองค์ ผู้เป็นพระชนนีของพระชินพุทธะหรือผู้ประทานกำเนิดปัญญาที่ล้อมรอบพระ
มหาไวโรจนะซึ่งทรงสถิตอยู่กลางวัชรธำมณฑลด้วย ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของลัทธิตันตระยานใน
อาณาจักรละโว้ มาจนกระทั่งลัทธินี้มีบทบาทลดน้อยลงในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๘

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาสู่อณาจักรละโว้ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ นั้น ศาสนาสำคัญของชาวละโว้ คือ ศาสนापราหมณ์ - ฮินดู ส่วนพระพุทธศาสนาได้รับการนับถือในระดับเดียวกัน ซึ่งครั้งนั้นจดหมายเหตุของจีนเรียก “ล่อหู่” มีวัฒนธรรมที่รับแบบแผนทั้งด้านการปกครอง ศิลปะ การช่างและวิทยาการต่าง ๆ จากวัฒนธรรมทวารวดี และจักรวรรดิขอม แม้ว่าอาณาจักรละโว้นับถือในบางยุคสมัยจะนับถือศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เป็นหลักแต่พระพุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองควบคู่กันไป ซึ่งปรากฏหลักฐานจากบันทึกของพระสงฆ์จีนอี่จิ้ง ผู้จาริกไปอินเดียทางเรือผ่านทะเลใต้ในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ กล่าวถึงดินแดนขอมในยุคนั้นว่า พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก ในเมืองมีวัดทั่วไปทุกแห่ง ศาสนापราหมณ์และพระพุทธศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ชาวเมืองและเจ้านายนิยมบวชในพระพุทธศาสนา^{๕๔} ทั้งกล่าวด้วยว่าดินแดนต่าง ๆ ในทะเลใต้นับถือปฏิบัติพระพุทธศาสนา นิกายต่าง ๆ รวมทั้งนิกายมูลสรรวาสตีวาทซึ่งเป็นนิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤตจาริกพระธรรมวินัย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่นครอมสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ผู้ทรงอนุภาพพระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด ทรงสร้างวัดวาอารามพุทธสถาน ปราสาทต่าง ๆ ฝายมหายาน และพระพุทธรูปจำนวนมากมาย ทรงสถาปนาปราสาทตาพรหมให้เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ มีพระมหาเถระเป็นอาจารย์ใหญ่อยู่ถึง ๑๘ องค์และอาจารย์รองลงมาถึง ๒,๗๔๐ องค์ ทรงให้ราชกุมารเสด็จไปศึกษาพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่ลังกา และผนวชที่วัดมหาวิหารในเกาะลังกา ในปลายยุคเมืองพระนคร ศาสนापราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนา นิกายมหายานเสื่อมถอยลง คงเหลือแต่พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่เจริญรุ่งเรือง และได้รับการนับถือจากผู้คนทุกระดับตั้งแต่กษัตริย์ลงไปถึงประชาชนในปัจจุบัน

^{๕๔} พระสุธรรมญาณวิเทศ วิ. (สุธรรม สุทธิโม) และคณะนักวิจัย DIRI ,วารสารอยู่ในบุญ,(มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๙),หน้า ๓๔.

บทที่ ๓

เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี

การวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมสมัยลพบุรี ในครั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ตำรา และการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ลงพื้นที่เป้าหมายตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ได้แก่ ลพบุรี, กาญจนบุรี, ราชบุรี, สุโขทัย, สระแก้ว, ปราจีนบุรี, นครราชสีมา, บุรีรัมย์, สุรินทร์ นอกจากนี้เพื่อให้การวิจัยนี้มีสมบูรณ์และถูกต้องด้านเนื้อหา ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาในภาพรวมถึงอาณาจักรในสมัยโบราณที่มีอิทธิพล และมีบทบาทสำคัญต่ออาณาจักรลพบุรี ซึ่งผู้วิจัยได้ประมวล และนำเสนอต่อไปนี้

- ๓.๑ อาณาจักรโบราณที่มีอิทธิพลต่ออาณาจักรลพบุรี
- ๓.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคกลาง
- ๓.๓ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันออก
- ๓.๔ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันตก
- ๓.๕ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๓.๑ อาณาจักรโบราณที่มีอิทธิพลต่ออาณาจักรลพบุรี

ดินแดนไทยปัจจุบันเคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรโบราณหลายแห่ง^๑ ดังที่มีการค้นพบหลักฐานอยู่ในรูปของศิลาจารึก ตำนาน โบราณสถาน โบราณวัตถุ อาณาจักรโบราณที่สำคัญมีดังนี้

๑. อาณาจักรเจนละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓) เป็นอาณาจักรขอมโบราณที่เจริญรุ่งเรืองต่อจากอาณาจักรฟูนัน (ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ - ๑๑) และมีอิทธิพลอยู่บริเวณปากแม่น้ำโขงในกัมพูชาถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยและภาคใต้ของลาว ที่ได้รับอารยธรรมจากอินเดีย อาณาจักรเจนละซึ่งมีศูนย์กลางอยู่แถบปากแม่น้ำมูล ได้ขยายอิทธิพลเหนือแคว้นต่าง ๆ ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงในกัมพูชา มาจนถึงบริเวณภาคตะวันออกและภาคกลางตอนบนของประเทศไทย ดังพบศิลาจารึกพระนามกษัตริย์เจนละและบทบาททางการเมืองที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และที่ช่องสระแจง จังหวัดเพชรบูรณ์

^๑พิริยะ ไกรฤกษ์, "การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย", วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน.๒๕๕๗): หน้า ๓๗.

๒. อาณาจักรขอมหรืออาณาจักรเขมรโบราณ^๒ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๙) มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองพระนคร ได้ขยายอำนาจมายังบริเวณปากแม่น้ำโขง กัมพูชา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของไทย และสืบอำนาจต่อจากอาณาจักรเจนละอาณาจักรขอมมีความเจริญรุ่งเรืองมาก รับวัฒนธรรมจากอินเดีย มีการปกครองแบบทวารวดี และใช้ระบบจตุสดมภ์ คือ เวียง วัง คลัง นา นับถือศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน มีการสร้างเทวรูปและปราสาทหิน ที่สำคัญคือนครวัด นครธม ส่วนในดินแดนไทยมีศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลเขมรอยู่ทั่วไป เช่น ปราสาทหินพิมายที่จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินพนมรุ้งที่จังหวัดบุรีรัมย์ และพระปรางค์สามยอดที่จังหวัดลพบุรี เป็นต้น

๓. อาณาจักรตามพรลิงค์ (พุทธศตวรรษที่ ๗ – ๑๙) มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นศูนย์กลางการติดต่อจากดินแดนภายนอก คือ อินเดียและลังกา จากการติดต่อค้าขายกับต่างแดน ทำให้ได้รับศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนา ลัทธิลिंगวาศ์เข้ามา และได้รับเผยแผ่ไปยังสุโขทัย ล้านนา และหัวเมืองอื่น ๆ ในประเทศไทย

๔. อาณาจักรลังกาสุกะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๐ – ๑๘) พบหลักฐานจากจดหมายเหตุจีนระบุว่า อาณาจักรลังกาสุกะมีอาณาเขตจรดทะเลอันดามันและอ่าวไทย อยู่ทางใต้ของอาณาจักรตามพรลิงค์ สันนิษฐานว่ามีศูนย์กลางอยู่บริเวณเมืองปัตตานี ดังปรากฏซากเมืองโบราณที่อำเภอยะรัง อาณาจักรลังกาสุกะเคยส่งทูตไปจีนเมื่อ พ.ศ. ๑๐๕๒ บันทึกจีนระบุว่าอาณาจักรนี้มีกษัตริย์ปกครอง

๕. อาณาจักรศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๙) ศูนย์กลางอาจอยู่ที่เมืองปาเล็มบัง บนเกาะสุมาตราในประเทศอินโดนีเซีย ส่วนศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัยในดินแดนไทยนั้นอยู่ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเติบโตมาจากการเป็นเมืองท่าชายฝั่งทะเล ทำให้เมืองไชยาได้รับนับถือทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนา

๖. อาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๖) เป็นชุมชนที่พัฒนาขึ้นเป็นแว่นแรก ๆ ในดินแดนไทย จดหมายเหตุจีนเรียกอาณาจักรนี้ว่า "โถโลโปตี" สันนิษฐานว่าศูนย์กลางของทวารวดีอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ได้แก่ เมืองนครชัยศรี (หรือเมืองนครปฐมโบราณ) จากการขุดพบเหรียญเงิน ๒ เหรียญ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ที่จังหวัดนครปฐม มีจารึกภาษาสันสกฤตว่า "ศรีทวารวดีศวรปุณณะ" แปลว่า บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี หรือบุญของผู้เป็นเจ้าของศรีทวารวดี หรือพระเจ้าศรีทวารวดี ผู้มีบุญอันประเสริฐ

^๒ ฌองบวาเชอลิเยร์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับพระพุทธรูปนาคปรก, มจ. สุภัทรทิศ ดิศกุล ทรงแปล, ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒ (ธันวาคม ๒๕๕๓): หน้า ๕๒.

นอกจากนี้ร่องรอยของเมืองโบราณที่ได้รับอิทธิพลทวารวดีพบกระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย^๓ เช่น เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เมืองละโว้ จังหวัดลพบุรี เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี อาณาจักรทวารวดีได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียโบราณส่วนใหญ่สร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนา อาณาจักรทวารวดีเชื่อมอำนาจลงเมื่ออาณาจักรเขมรขยายอำนาจมายังบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของดินแดนไทยเรื่อยมาจนถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

๗. อาณาจักรละโว้ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘) มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองละโว้หรือลพบุรี ละโว้มีแม่น้ำไหลผ่านหลายสาย เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี จึงมีความอุดมสมบูรณ์และสะดวกในการเดินทาง ทำให้มีการติดต่อค้าขายกับพ่อค้าต่างถิ่นในสมัยโบราณพ่อค้าจีนกับอินเดียเข้ามาค้าขายกับละโว้ ซึ่งจีนเรียกว่า "เมืองลอลู"

ละโว้รับวัฒนธรรมจากสองอาณาจักร คือรับวัฒนธรรมมาทั้งสองอาณาจักร คือรับพระพุทธศาสนาจากอาณาจักรทวารวดี รับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนา นิกายมหายานจากอาณาจักรขอม ซึ่งปรากฏหลักฐานนั้นคือพระปรางค์สามยอดเป็นสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นในสมัยที่อาณาจักรขอมปกครองละโว้ ต่อมาอาณาจักรละโว้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา

๘. อาณาจักรทริภุชชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๙) มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองทริภุชชัยหรือลำพูน เรื่องราวของอาณาจักรทริภุชชัยปรากฏอยู่ในตำนานจามเทวีวงศ์หรือตำนานเมืองทริภุชชัยและตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ มีความเจริญด้านพระพุทธศาสนา ใช้ภาษามอญโบราณในศิลาจารึกโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญส่วนใหญ่อยู่ในเขตเมืองลำพูน เช่น วัดจามเทวี พระธาตุทริภุชชัย อาณาจักรทริภุชชัยถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในสมัยพระยามังรายมหาราช

๙. อาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๕) ผู้ก่อตั้งล้านนา คือ พระยามังรายมหาราช พ.ศ. ๑๘๐๔ – ๑๘๕๔ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่หรือเมืองเชียงใหม่ ซึ่งสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓

อาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองด้านพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์แบบสุโขทัย มีการสังคายนาพระไตรปิฎก สร้างวัดและพระพุทธรูปจำนวนมาก มีตัวหนังสือของตนเอง เรียกว่า "อักษรธรรมล้านนาหรืออักษรตัวเมือง" ซึ่งใช้กันอย่างแพร่หลายและตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน มีกฎหมายมังรายศาสตร์ ล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรอยุธยาบ้าง พม่าบ้าง และบางครั้งก็เป็นอิสระ เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมอาณาจักรล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย

^๓อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ศิลปะทวารวดีในภาคอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓), หน้า ๖๐.

ความสัมพันธ์ของอาณาจักรขอมกับอาณาจักรละโว้(ลพบุรี)

ก่อนที่ศึกษาถึงความเป็นมาของอาณาจักรละโว้ผู้วิจัยขอนำเสนอพัฒนาการของประวัติศาสตร์พื้นที่แถบนี้ก่อนที่ปรากฏนาม “ละโว้” บนหน้าประวัติศาสตร์ไทย นั่นคือ ยุคอาณาจักรขอมโบราณ ราวพุทธศักราชที่ ๑๐ – ๑๙ ซึ่งกินพื้นที่ส่วนใหญ่ของดินแดนสุวรรณภูมิ ก่อนนั้นเคยเป็นดินแดนที่อาณาจักรฟูนัน ราวพุทธศักราชที่ ๕ – ๑๐ มาก่อน ทฤษฎีทางประวัติศาสตร์โบราณส่วนใหญ่เห็นว่าอาณาจักรขอมโบราณเกิดขึ้นสืบเนื่องจากอาณาจักรฟูนัน และอาณาจักรเจนละอาณาจักรขอมมีความสัมพันธ์กับทั้งสองอาณาจักรอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะอาณาจักรเจนละ

อาณาจักรฟูนัน มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอู่ทอง ของประเทศไทย และเมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนามในปัจจุบัน แต่มีชื่อเรียกในสมัยโบราณว่า “วยาธประ” มีอาณาเขตครอบคลุมดินแดนขอมมาก่อนในภาคกลาง ภาคอีสานของไทยปัจจุบัน เช่น อำเภออู่ทอง สุพรรณบุรี มีการปกครองแบบเทวราชวัฒนธรรมแบบพราหมณ์ - ฮินดู หลักฐานที่ขุดพบ ได้แก่ เทวรูป เครื่องประดับและเหรียญตรา ฟูนันเจริญรุ่งเรืองช่วงพุทธศตวรรษ ๖ - ๑๐ มีความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนและอินเดีย วัฒนธรรมประเพณีของฟูนันคล้ายคลึงอินเดียมาก อิทธิพลของอินเดียเริ่มเข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิราวพุทธศักราชที่ ๖ - ๗ โดยทางทะเล โดยขึ้นฝั่งบริเวณชายฝั่งพื้นที่อินโดจีน อิทธิพลของอินเดียที่เห็นได้ชัด ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู พระพุทธศาสนา ศิลปกรรมสาขาต่างๆ เช่น ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และสาขาอื่นๆ ซึ่งอิทธิพลของอินเดียอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิมาจนถึงปัจจุบัน

จากตามตำนานขอมโบราณ ได้กล่าวถึงพราหมณ์เชื้อสายอินเดียชื่อ “โกณฑัญญะ” ซึ่งได้มาแต่งงานกับนางพญาขอม^๕ ได้จัดการปกครองอาณาจักรขอมให้เจริญรุ่งเรือง ทำให้อาณาจักรอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ได้แก่ อาณาจักรโคตรบูรณ ราวพุทธศักราชที่ ๑๑ – ๑๕ ซึ่งอยู่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือของไทยและภาคกลางของลาว ศูนย์กลางอยู่ที่นครพนม นับถือพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท มีการสร้างเจดีย์สำคัญ คือ พระธาตุพนม อาณาจักรโคตรบูรณมีดินแดนที่กินพื้นที่จังหวัดอุดรธานี หนองคาย เวียงจันทน์ นครพนม (เจดีย์พระธาตุพนม) อุบลราชธานี และอาณาจักรทวารวดี ราวพุทธศักราชที่ ๑๑ – ๑๖ ที่มีอำนาจในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ยังมีอาณาจักรอื่นๆ ในดินแดนสุวรรณภูมิ เช่น อาณาจักรศรีเกษตร (พยู) อาณาจักรน่านเจ้า (หนองแส) ราวพุทธศักราชที่ ๖ – ๑๗ ของเผ่าคนไทย อาณาจักรศรีวิชัย ราวพุทธศักราชที่ ๑๑ – ๑๘ อาณาจักรเชียงแสน (โยนกและเงินยาง) ราวพุทธศักราชที่ ๙ – ๑๘ ของคนไทยอีกสายหนึ่ง ต่อมาอาณาจักรขอมสามารถตีอาณาจักรโคตรบูรณและอาณาจักรทวารวดีได้ทำให้อิทธิพลไม่ว่าจะเป็นด้านปกครอง

^๕ศรีศักร วัลลิโกดม, "ความก้าวหน้าในการค้นคว้าเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ในเมืองไทย",วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔ (กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๕๑): หน้า ๕๗.

^๕สด แดงเอียด, "การปฏิบัติงานขุดสำรวจแหล่งโบราณคดีที่โคกพลับ จังหวัดราชบุรี", ศิลปการ , ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๔ (พฤศจิกายน ๒๕๕๑) : หน้า ๘๐.

, ศาสนา, ประเพณี และวัฒนธรรมได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของศิลปะกรรมในรูปแบบเฉพาะของยุคสมัย เพื่อให้เข้าใจถึงอาณาจักรขอมที่เคยมีอิทธิพลต่อเมืองละโว้ จึงขอนำเสนอพอสังเขปดังนี้
อาณาจักรขอมโบราณแบ่งออกเป็น ๔ ยุคได้แก่

๑. อาณาจักรขอมโบราณยุคแรก^๖ ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ – ๑๑ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองปราสาททิว แขวงเมืองจำปาศักดิ์ ประเทศลาว (จากหลักฐานการขุดค้นอาจเป็นอุบลราชธานี) ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอินทปุระ (กัมปงจาม) ดินแดนกินพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำโขง กัมพูชา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย (สืบต่อจากอาณาจักรฟูนัน) บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกของไทยปัจจุบัน รวมทั้งลุ่มน้ำเจ้าพระยา อาณาจักรขอมโบราณรับวัฒนธรรมมาจากอินเดีย ปกครองแบบเทวราช ระบบจตุสดมภ์ นับถือศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มีการสร้างเทวรูปและประสาทหิน ที่สำคัญคือนครวัด – นครธม ซึ่งนับเป็นสิ่งมหัศจรรย์แห่งหนึ่งของโลก รวมทั้งประสาทอื่นๆในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยจำนวนมาก

๒. ยุคสมัยก่อนพระนครหรืออาณาจักรเจนละ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓) กษัตริย์ยุคนี้คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ (แยกจากอาณาจักรฟูนัน)

๓. ยุคเมืองพระนคร (ราวพ.ศ. ๑๓๔๕-๑๙๗๖) มีกษัตริย์ปกครอง ๑๕ รัชกาล ได้แก่

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (ราวพ.ศ. ๑๓๔๕) ประกาศอิสรภาพจากชวา รวมเจนละบก และเจนละน้ำ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

พระเจ้ายโสวรมันที่ ๑ (ราวพ.ศ. ๑๔๓๒)

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ (ราวพ.ศ. ๑๔๗๑)

พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ ๑ (ราวพ.ศ. ๑๔๗๘) ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู (มีขันติธรรมต่อพระพุทธศาสนา)

พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ (ราวพ.ศ. ๑๕๔๔) ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ (ราวพ.ศ. ๑๔๗๑)

พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ ๒ (ราวพ.ศ. ๑๔๗๘)

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ (ราวพ.ศ. ๑๖๒๓)

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (ราวพ.ศ. ๑๖๕๖) ชนชนชาติมอญ ตั้งศูนย์กลางของอาณาจักรขอมที่ละโว้ ยุคนี้อาณาจักรกว้างขวางมากมาย นับถือศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ (ราวพ.ศ. ๑๖๙๓) เริ่มนับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน

^๖โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, “ปราสาทขอมในประเทศไทย”. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ ๓๐, <http://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=๓๐&chap=๓&page=ch...> สืบค้นเมื่อ ๑ มีนาคม ๒๕๕๙.

บรรดาแม่ทัพนายกองจามครอบครอง (พ.ศ. ๑๗๒๐ - ๑๗๒๑)

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (ราวพ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๓) กษัตริย์ขอมที่เก่ง เลื่องไส พระพุทธศาสนาเถรวาทมาก ต้องการประสานกับศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู สร้างเครือข่าย โครงสร้างพื้นฐานในอาณาจักรโบราณที่กว้างขวางที่สุดในดินแดนสุวรรณภูมิ ทั้งโครงสร้างพื้นฐาน เครือข่ายคมนาคม เครือข่ายเทวาลัย เครือข่ายโรคภัยศาสดา รวมทั้ง หัวเมืองและเมืองต่างๆ ที่ยัง ปรากฏร่องรอยในปัจจุบัน โดยเฉพาะ ในภาคอีสาน ภาคกลางของไทยปัจจุบัน

พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๒ (ราวพ.ศ. ๑๗๖๓)

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๘ (ราวพ.ศ. ๑๗๖๘)

พระเจ้าศรีอินทรวรมัน (ราวพ.ศ. ๑๘๒๖)

พระเจ้าชัยวรมันปรเมศวร (ราวพ.ศ. ๑๘๗๐)

ต่อมาอาณาจักรขอมโบราณ ซึ่งยิ่งใหญ่ที่สุดในดินแดนสุวรรณภูมิได้ล่มสลายลง^๗ เนื่องจาก กองทัพประเทศสยาม (กรุงศรีอยุธยา) นำโดยฝีมือพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา: พ.ศ. ๑๙๖๗ - ๑๙๙๑) พระมหากษัตริย์องค์ที่สำคัญที่สุดพระองค์หนึ่ง ซึ่งคนไทยในปัจจุบันส่วนใหญ่ ลืม เลื่อนไปแล้วในปี ๑๙๗๔ โดยได้เข้ายึดเมืองพระนครได้ ทำให้พระองค์ท่านเป็นพระมหากษัตริย์ไทย ยิ่งใหญ่ ที่ทรงมีพระบรมราชานุภาพสูงมากที่สุดพระองค์หนึ่งของประเทศไทย

จากประวัติความเป็นมาของอาณาจักรขอม ที่เคยมีความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ และ มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันเป็นระยะเวลาหลายร้อยปี จนกระทั่งสามารถตั้งเป็นอาณาจักรที่มีความ รุ่งเรืองในระยะต่อมา นั่นคือ อาณาจักรละโว้นั่นเอง

กำเนิดอาณาจักรละโว้(ลพบุรี)

ดินแดนอาณาจักรลพบุรี^๘ คำว่า “ลพบุรี” มาจากศัพท์ว่า ละโวปุระ เป็น ละโว้ปุระ เป็น ลพบุรี ตามลำดับแห่งการเพี้ยนมาตามยุคสมัย อยู่ที่บริเวณจังหวัดลพบุรีปัจจุบันและลุ่มแม่น้ำ เจ้าพระยาตลอดไปจนถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในปัจจุบันด้วย และยังมีสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ที่ยังเหลือมาถึงปัจจุบันนั่นคือ ทะเลชุบศร ซึ่งมีอิทธิพลมาจาก เรื่องรามเกียรติ์)

^๗ สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๗๑.

^๘ อุดม เขยกิจวงศ์, วัฒนธรรมขอมกับความสัมพันธ์ไทยกัมพูชา, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร: ภูมิ ปัญญา, ๒๕๕๒), หน้า ๓๙.

ลพบุรีสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์^๙ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘) ในจดหมายเหตุของจีนและอาหรับ คัมภีร์มิลินทปัญหา คัมภีร์มหานทีศและข้อมูลของปโตเลมี ใน พ.ศ.๗๐๘ นั้น บริเวณคามสมุทรอินโดจีนนั้นมีเมืองท่าและต่าง ๆ อยู่หลายเมือง เช่น ลังกาสูกะ (Lang-Ka su-ka) พันพัน (Pan-pan) กาลาห์ (Kalah) ตามพริงค์ (Tam-bal-inga) ตักโกลา (Tacola) ตุนซุน เตียนซุน (Tien-sun) เชียะโท้ (Chi-cu) เป็นต้น

เมื่อเริ่มเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ คือ มนุษย์รู้จักใช้ตัวอักษรนั้น ในพื้นที่จังหวัดลพบุรีได้ค้นพบหลักฐานเป็นตัวอักษรชนิดที่เก่าสุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย^{๑๐} เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลีประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ แต่หลักฐานซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองลพบุรีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๘ มี ไม่มากพอต่อการคลี่คลายเหตุการณ์ทางด้านประวัติศาสตร์เมืองลพบุรีมากนัก และเป็นดังนี้จนถึงราวศตวรรษที่ ๑๙ เพราะฉะนั้นเหตุการณ์ซึ่งพบว่าเมื่อเริ่มมีการใช้ตัวอักษรที่เมืองลพบุรี หรือปรากฏศิลปกรรมต่างๆ สะท้อนให้เห็นว่าสังคมเริ่มมีศาสนาอักษรศาสตร์ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ จนถึงช่วงแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ก่อนที่เมืองลพบุรีเป็นเมืองบริวารของอาณาจักรอยุธยา สมควรเรียกว่าเป็นสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ (Pre to History) มีระยะเวลาานราว ๘ ศตวรรษ

ในระยะ ๘ ศตวรรษของสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์สามารถแบ่งการศึกษาออกได้เป็นคาบต่างๆ โดยอาศัยข้อมูลทางด้านภาษา ศิลปกรรม ตำนาน และจดหมายเหตุจีนได้ ดังนี้

อาณาจักรลพบุรีในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๕ มีหลักฐานไม่มากนักแต่ที่สามารถนำมาใช้เพื่อเพิ่มพูนความรู้เรื่องเมืองลพบุรีในระยะพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๕ นั้นคือ พงศาวดารเหนือ^{๑๑} กล่าวถึงพระยาภาววรรณดิศได้ให้พราหมณ์ยกพลสร้างเมืองละโว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๐๐๒ ปีที่พระองค์ครองราชย์ใช้เวลาสร้าง ๑๙ ปี แต่เรื่องดังกล่าวคงจะต้องหาหลักฐานอื่นมาสอบเทียบ เพราะพงศาวดารเหนือเขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ห่างจากเหตุการณ์ที่เป็นจริง หลายศตวรรษ รวมทั้งข้อความในพงศาวดารส่วนใหญ่ค่อนข้างสับสน ทั้งศักราชก็คลาดเคลื่อนอยู่มาก นอกจากนี้ยังมีตำนานและภาษาบาลีเหนือเขียนขึ้นราว ๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว เนื้อเรื่องไม่สับสน ศักราชเชื่อถือได้และถูกนำมาใช้อ้างอิงกันอย่างกว้างขวางคือตำนานชินกาลมาลี ปกรณ์ กล่าวถึงฤๅษีวาสุเทพได้สร้างเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) ใน พ.ศ. ๑๒๐๔ ต่อมาอีก ๒ ปี ได้ ส่งทูตล่องไปตามแม่น้ำปิงไปเมืองลวปุระทูลขอเชื้อ

^๙รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๑), หน้า ๕๔.

^{๑๐}พิริยะ ไกรฤกษ์, ศ.ดร, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๗๔.

^{๑๑}รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล, "อโรคยศาล : ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น", วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๔ (กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๕๗): หน้า ๓๔.

สายกษัตริย์ลวปุระให้ มาปกครองกษัตริย์ลวปุระจึงได้พระราชทานพระนางจามเทวี พระราชธิดาให้ไป
ครองเมืองหริภุญไชย ชื่อ เมืองลวปุระในตำนานชินกาลมาลีปกรณ์เป็นที่ยอมรับว่าเป็นเมืองลพบุรีใน
ปัจจุบัน

หลักฐานโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับเมืองลพบุรีคือการค้นพบศิลาจารึกที่สำคัญ ๓ หลัก คือ

๑. จารึกหลักที่ ๑๘ จารึกบนเสาแปดเหลี่ยมพบที่ศาลสูง (ศาลพระกาฬ) เป็น จารึกเนื่อง
ในพระพุทธศาสนา เป็นภาษามอญโบราณ ลักษณะของเสาแปดเหลี่ยมเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพล
ศิลปะแบบหลังคูปตะของ อินเดีย ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ นักปราชญ์ทางด้านความรู้เกี่ยวกับเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้กล่าวว่ามียุราว พุทธศตวรรษที่ ๑๓ หรือ ๑๔

๒. จารึกหลักที่ ๑๖ จารึกบนฐานพระพุทธรูปยืนพบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ^{๑๒} จังหวัด
ลพบุรี ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ เป็นจารึกภาษาสันสกฤต
กล่าวถึง “นายกอารุชวะ เป็นอธิบดีแก่ชาวเมืองตั้งครุ และเป็นโอรสของพระราชแห่งคามพูคะ ได้
สร้างรูปพระมุนีองค์นี้” เมืองตั้งครุและเมืองคามพูคะนี้ยังไม่ทราบแน่นอนว่าอยู่ที่แห่งใด แต่คงอยู่ในที่
ราบภาคกลางของประเทศไทยเพราะลักษณะพระพุทธรูปที่พบเป็นศิลปะ แบบที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้น
ในภาคกลางของประเทศไทย

๓. จารึกภาษาบาลีบนเสาแปดเหลี่ยมพบที่เมืองโบราณชัยจำปา^{๑๓} อำเภอยะบะดา
จังหวัดลพบุรีมีข้อความคัดลอกจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓

สำหรับศิลปกรรมที่พบในจังหวัดลพบุรีที่มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๕ นั้น เป็น
ศิลปกรรมทางด้านพระพุทธศาสนาที่เก่าสุดแบบหนึ่งในประเทศไทย ซึ่งคงได้รับอิทธิพลศิลปกรรม
อินเดียแบบคูปตะและแบบหลังคูปตะ (ศิลปะอินเดียภาคกลางและภาคตะวันตก อายุราวพุทธ
ศตวรรษที่ ๙ - ๑๓) ชื่อ เรียกศิลปกรรมแบบดังกล่าวได้เรียกว่าศิลปะแบบทวารวดี บัดนี้มีผู้เสนอให้
เรียกว่า ศิลปะมอญแบบภาคกลางประเทศไทย เพราะชาวมอญเป็นผู้กำเนิดเอกลักษณ์ผลงานศิลปะที่
สร้างขึ้น ชนิดของศิลปกรรม ได้แก่ พระพุทธรูป พระธรรมจักรทรงกลมอบ เคียวอรุส หรือเทวดา และ
ปติมากรรมตกแต่งสถูป พบแกะสลักจากหินปูนและทำด้วยปูนปั้น ในหลายจังหวัดของประเทศไทย

จึงสรุปได้ว่าเมื่อเข้าสู่สมัยทางประวัติศาสตร์ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๕ อาณาจักร
ลพบุรีคงเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง แคว้นแคว้นอื่นจึงได้ยอมรับอำนาจและขอเชื้อสายไปปกครอง สังคม
เดิมแบบก่อนประวัติศาสตร์คือจากสังคมเผ่าได้เปลี่ยนเป็นสังคมเมืองที่มี กษัตริย์ปกครอง มีภาษาที่ใช้
คือภาษาสันสกฤต ภาษาบาลี และภาษามอญโบราณ ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท

^{๑๒} สัมภาษณ์ นายวิษุวัต วะสุกัน, เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐
เมษายน ๒๕๕๙.

^{๑๓} ธวัชชัย องค์กรวิเวทย์, วิโรจน์ ยงรอด, คู่มือท่องเที่ยว-เรียนรู้ : ปราสาทหิน พิมาย พนมรุ้ง เมือง
ต่ำ ตาเมือง เขาพระวิหาร, (กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๐), หน้า ๕๑.

ลพบุรีในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ หลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์เกี่ยวกับอาณาจักรลพบุรีมีมากขึ้นถ้าได้เปรียบ เทียบกับใน ๕ ศตวรรษแรก หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ ได้แก่ จารึกซึ่งค้นพบทั้งในประเทศไทย กัมพูชาประชาธิปไตย และหลักฐานที่ปรากฏในจดหมายเหตุจีน สำหรับหลักฐานทางด้านโบราณวัตถุสถานพบในเมืองลพบุรี ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ มีความสำคัญช่วยสนับสนุนหลักฐานด้านประวัติศาสตร์ให้มั่นคงมากยิ่งขึ้น

จากหลักฐานต่างๆ ที่ปรากฏอาจจะกล่าวได้ว่า ในระยะราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ อาณาจักรลพบุรีตกอยู่ภายใต้อำนาจทางการของอาณาจักรกัมพูชาเป็นครั้งคราว รวมทั้งได้ยอมรับเอาศิลปวัฒนธรรมของอาณาจักรขอมซึ่งมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองพระนคร^{๑๔} กล่าวคือได้ค้นพบศิลาจารึกภาษาขอมที่เมืองลพบุรีที่สำคัญคือ จารึกหลักที่ ๑๙ พบที่ศาลสูง (ศาลพระกาฬ) ระบุ พ.ศ. ๑๕๖๕ มีข้อความกล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๕๕๕ - ๑๕๙๓) มีประกาศให้บรรดานักบวชอุทิศกุศลแห่งการบำเพ็ญตะบะของตนถวายแต่พระองค์ และออกพระราชกำหนดเพื่อป้องกันมิให้นักบวชเหล่านั้นถูกรบกวนภายในอวาสาของตน นอกจากนี้พบจารึกหลักที่ ๒๑ ที่ศาลเจ้าลพบุรี ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ กล่าวว่าเมื่ออายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นจารึกภาษาขอมจารึกขึ้นเพื่อให้ทราบถึงสิ่งของต่างๆ ที่อุทิศถวายแต่เทวรูปพระนารายณ์ในโอกาสที่มีการทำพิธีฉลองเทวรูป จารึกหลักนี้ออกชื่อเมือง “โลว” คือเมืองละโว้เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่าที่เมืองละโว้มีผู้นับถือไวษณพนิกายของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูด้วย

จากการตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรขอมเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ยังมีเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงอาณาจักรลพบุรีแสดงตนเป็นเมืองอิสระนั่นคือ^{๑๕} จากจดหมายเหตุจีนระบุว่า พ.ศ. ๑๖๕๘ และ พ.ศ. ๑๖๙๘ ละโว้ส่งทูตไปจีน ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ให้ข้อสังเกตว่า พ.ศ. ๑๖๕๘ ปีที่ละโว้ส่งทูตไปจีนคราวแรก พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ แห่งอาณาจักรกัมพูชา (ครองราชย์ราว พ.ศ. ๑๖๕๖ - ราว ๑๖๙๓) เพิ่งครองราชย์ได้เพียง ๒ ปี คงจะเป็นสมัยที่พระองค์ยังไม่มีอำนาจมั่นคงนัก ลพบุรีจึงเป็นนครอิสระส่งทูตไปจีนได้ และใน พ.ศ. ๑๖๙๘ ปีที่ละโว้ส่งทูตไปจีนคราวหลังพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ สวรรคตแล้ว การส่งทูตไปเมืองจีนอาจจะเป็นความพยายามของละโว้ที่จะตัดความสัมพันธ์ฐาน เป็นประเทศราชของอาณาจักรขอม

^{๑๔} สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศ.ดร.มร., ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๑), หน้า ๗๒.

^{๑๕} อุดม เขยกีวงศ์, วัฒนธรรมขอมกับความสัมพันธ์ไทยกัมพูชา, (กรุงเทพมหานคร: ภูมิปัญญา, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕.

เรื่องที่อาณาจักรละโว้ส่งทูตไปจีนนี้ได้รับการขยายความให้กระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น เมื่อค้นพบศิลาจารึกที่ดงแม่นางเมืองที่จังหวัดนครสวรรค์^{๑๖} มีศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๗๑๐ ระบุเรื่องราวราชวงศ์ศรีธรรมมาโคก ราช ซึ่งมีนักประวัติศาสตร์บางกลุ่มกล่าวกันว่า เป็นราชวงศ์อิสระในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และลงความเห็นว่าคงเป็นราชวงศ์ปกครองเมืองลพบุรี จึงได้มีการสันนิษฐานว่าราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชนั้นเองที่ เป็นผู้พยายามแยกตัวเป็นอิสระจากอาณาจักรขอม นั่นเอง

นอกจากนั้นหลักฐานอื่นๆ ที่แสดงให้เห็นอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรขอมที่มีต่อเมืองลพบุรีอีกคือ^{๑๗} ปรากฏภาพสลักนูนต่ำทหารละโว้บนผนังระเบียงปราสาทนครวัดซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ คู่กันกับภาพทหารสยาม โดยทหารละโว้มีนายทัพเป็นแม่ทัพขอม แสดงถึงอำนาจของอาณาจักรขอมที่มีเหนืออาณาจักรละโว้ในขณะนั้น นอกจากนี้จารึกปราสาทพระขรรค์ พ.ศ. ๑๗๓๔ ตรงกับ รัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๗๒๔ - ราว ๑๗๖๒) กล่าวถึงเมืองลโวทยะปุระซึ่งเป็นเมืองหนึ่งในจำนวน ๒๓ เมือง^{๑๘} ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้พระราชทานพระชัยพุทธมหานาคซึ่งเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ไปประดิษฐานไว้เพื่อแสดงถึงพระราชอำนาจของพระองค์นั่นเอง

๓.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคกลาง

อาณาจักรละโว้(ลพบุรี) มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ (๘๐๐ - ๑,๔๐๐ ปีมาแล้ว) นักวิชาการ^{๑๙} สันนิษฐานว่ามาจากชื่อเมืองหรือรัฐ “ลวปุระ” หรือ “ลวบุรี” ซึ่งมีชื่อปรากฏครั้งแรกในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ต่อมาเจริญรุ่งเรืองและมีการติดต่อค้าขาย มีการรับแลกเปลี่ยนสินค้า รวมทั้งความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมในบริเวณภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งปรากฏหลักฐานสถาปัตยกรรมและประติมากรรมทั้งที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และนิกายเถรวาท รวมทั้งความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมขอมโบราณในประเทศกัมพูชา ทั้งการรับและให้อิทธิพลต่อกันเป็นเวลานาน จากลักษณะรูปแบบศิลปกรรมที่มีความคล้ายคลึงเทียบเคียงกันได้ บางครั้งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ศิลปกรรมขอมในประเทศไทย” แต่อย่างไรก็ดี ศิลปกรรมร่วมสมัยกันนี้

^{๑๖} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๘.

^{๑๗} โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. “ปราสาทขอมในประเทศไทย.” สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่มที่ ๓๐. <http://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=๓๐&chap=๓&page=ch...> สืบค้นเมื่อ ๑ มีนาคม ๒๕๕๙.

^{๑๘} สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๕๔.

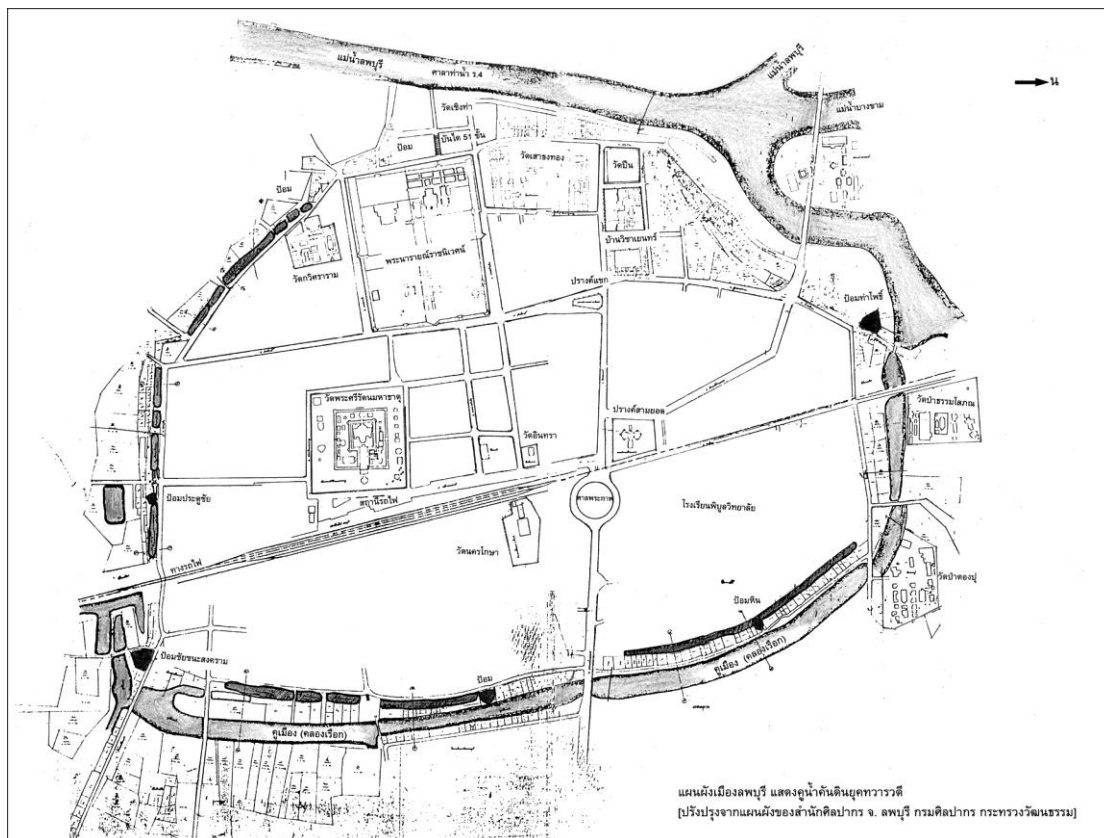
^{๑๙} กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, จาก...แผ่นดินไทยในอดีต, หน้า ๕๓.

ทั้งที่พบในประเทศกัมพูชา และที่พบในประเทศไทย ต่างก็มียุคสำคัญ หรืออัตลักษณ์เฉพาะถิ่นศิลปะขอมในประเทศไทยหรือที่เรียกกันติดปากว่าเป็นศิลปะลพบุรีนั้น เป็นศิลปะที่สร้างขึ้นโดยได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบงานศิลปกรรมของชนชาติขอม แท้จริงแล้วไม่ใช่แต่เพียงในจังหวัดลพบุรีเท่านั้น แต่ในท้องที่ภาคกลาง ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก และตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งจะพบศิลปกรรมแบบนี้กระจายอยู่โดยทั่วไป ซึ่งมีทั้งที่เป็นประติมากรรมและสถาปัตยกรรม ลักษณะละม้ายกับศิลปกรรมขอมในประเทศกัมพูชา^{๒๐} สาเหตุที่มักเรียกกันว่าศิลปะแบบลพบุรีเนื่องจากเมืองละโว้หรือลพบุรีได้เป็นเมืองสำคัญในระยะนั้นคือระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ คำว่าศิลปะลพบุรีนี้^{๒๑} ในปัจจุบันได้ใช้รวมหมายถึงโบราณวัตถุสถานขอมซึ่งค้นพบในประเทศไทยด้วย ซึ่งศิลปะแบบขอมในประเทศไทยหรือศิลปะลพบุรีนี้มีรูปแบบที่แตกต่างจากศิลปะขอมในประเทศกัมพูชาด้วย เชื่อกันว่าชนชาติขอมก็คือบรรพบุรุษของชนชาติเขมรในปัจจุบันนั่นเอง คำว่า “ขอม” นั้นเป็นคำที่ชนชาติไทยใช้เรียก เช่นในจารึกสมัยสุโขทัย เป็นต้น ขอมหรือเขมรสมัยโบราณเขาเรียกตนเองว่า “กัมพูชา” ซึ่งเป็นต้นเค้าของคำว่า “กัมพูชา” นั่นเอง

เอกลักษณ์ที่เป็นหลักฐานชัดเจนถึงพัฒนาการของชาวละโว้นั้นคือการพัฒนาการทางด้านการจัดระบบชลประทานทั้งในและนอกเมือง ซึ่งสืบทอดมาจากทวารวดี และขอมโบราณ ทำให้มีการขุดคลอง สระน้ำ หรือทำนบ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ถ่ายทอดสู่อนุชนรุ่นหลังอาณาจักรสุโขทัยในยุคต่อมา ส่วนในด้านารคมนาคม ผู้คนในสมัยลพบุรีสัญจรทั้งทางบกและทางน้ำ นอกเหนือจากการติดต่อกับชาวเรือที่เดินทางมาค้าขายแล้วยังปรากฏร่องรอยของคันดินซึ่งสันนิษฐานว่าอาจเป็นถนนเชื่อมระหว่างเมือง ดังแสดงในแผนภาพที่ ๓.๑

^{๒๐} เชมชาติ เทพไชย, โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองสุพรรณบุรี, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๓), หน้า ๖๗.

^{๒๑} สัมภาษณ์ นายธัชสร ตันตวงค์ เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย นครราชสีมา, เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๙.

แผนภาพที่ ๓.๑ แผนผังเมืองลพบุรี ยุคทวารวดี^{๒๒}

จากแผนภาพที่ ๓.๑ แสดงให้เห็นร่องรอยของชุมชนโบราณ (ปัจจุบันโดนไถทำลายไปจนเกือบหมดแล้ว) และแนวถนนราชมรรคาในยุคโบราณที่ยังหลงเหลืออยู่ในเขตบ้านตาปาง อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์^{๒๓} นอกจากนั้นหลักฐานทางโบราณคดีที่พบไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม หรือประติมากรรมล้วนแล้วแต่แสดงถึงความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และศิลปกรรม เช่น เทคนิคตัดศิลาแลง การทำประติมากรรม และศิลปกรรม การหล่อสำริด การทำถ้วยชาม กระเบื้อง เป็นต้น เพื่อความเข้าใจถึงประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ผู้วิจัยจึงนำเสนอเป็นรายจังหวัดกลุ่มเป้าหมายดังต่อไปนี้

^{๒๒} <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=951046&page=80>, สืบค้นเมื่อวันที่ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

^{๒๓} ธิตา สารระยา, อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์โบราณอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘), หน้า ๕๗.

๓.๒.๑ เส้นทาง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดลพบุรี

จังหวัดลพบุรีมีหลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าแก่อายุกว่า ๓,๕๐๐ ปี^{๒๔} มีการตั้งหลักปักถิ่นฐานมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จากการขุดค้นพบแหล่งโบราณคดีมากมายในจังหวัดลพบุรี จึงถือว่าเป็นดินแดนเก่าแก่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งสันนิษฐานว่ามีการเข้ามาอยู่อาศัยของผู้คน และได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่แผ่ขยายทั้งจากมอญ (ทวารวดี) และขอม(พระนคร) จึงมีชื่อเรียกแบบมอญว่า “ละโว้” หรือ แบบเขมรว่า “ลวปุระ”ในยุคประวัติศาสตร์สยามบอกว่า ลพบุรี เคยมีความสำคัญในฐานะเป็นราชธานีก่อนที่ย้ายมาเป็นกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นเพื่อให้เห็นการเคลื่อนย้ายแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างเมืองต่าง ๆ ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้ว ผู้วิจัยจึงนำเสนอ ดังแผนภาพที่ ๓.๒

แผนภาพที่ ๓.๒ เส้นทาง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคกลาง

จากแผนภาพที่ ๓.๒ จะเห็นว่าในอดีตละโว้เป็นเมืองสำคัญแห่งหนึ่งในสมัยทวารวดี^{๒๕} เนื่องจากตั้งอยู่ในบริเวณที่มีแม่น้ำสำคัญ ๓ สายไหลผ่านคือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรีทำให้มีความอุดมสมบูรณ์ และเป็นเส้นทางติดต่อกับเมืองในกลุ่มแม่น้ำป่าสักทำให้เมืองละโว้เป็นศูนย์กลางการติดต่อในภาคกลาง นอกจากนั้นแล้วยังพบว่ามีเส้นทางติดต่อกับชายแดนแลกเปลี่ยนกับเมืองต่าง ๆ ที่ตั้งถิ่นฐานบนที่ราบสูงโคราช และเขตติดต่อกับเมืองพระนครที่ตั้งอยู่บริเวณริมทะเลสาบเขมร

^{๒๔} สัมภาษณ์ นางสาวรัชสร ตันตวงค์ เจ้าหน้าที่งานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๒๕} พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะ และโบราณคดีในประเทศไทย,(กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด ,๒๕๔๓),หน้า ๗๓.

ซึ่งเป็นศูนย์กลางการติดต่อระหว่างชุมชนโดยรอบ ส่งผลให้ละโว้กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีเศรษฐกิจดี เมื่อพวกขอมหรือเขมรขยายอิทธิพลเข้ามาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ละโว้ได้กลายเป็นเมืองประเทศราชของขอมและได้รับอารยธรรมของขอมด้วย จนเกิดสถาปัตยกรรม ประติมากรรมที่เป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอสถานที่สำคัญ และประติมากรรมที่เด่นๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในจังหวัดลพบุรีดังนี้

๑) **พระปรางค์สามยอด** พระปรางค์สามยอดสร้างตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา นิกายวัชรยานเป็นศิลปะเขมรแบบบายน^{๒๖} ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สร้างด้วยศิลาแลง หินทรายและตกแต่งลวดลายปูนปั้นที่สวยงาม ตรงซุ้มประตูเดิมคงมีทับหลัง แต่ที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน คือเสาประดับกรอบประตูแกะสลักเป็นรูปฤษีนั่งชันเข่าในซุ้มเรือนแก้ว เป็นแบบเฉพาะของเสาประดับกรอบประตูศิลปะขอม แบบบายนปรางค์องค์กลางมีฐาน แต่เดิมเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและมีเพดานไม้เขียนลวดลายเป็นดอกจันทน์สีแดง ด้านหน้าทางทิศตะวันออก มีวิหารสร้างขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ปางสมาธิที่สมบูรณ์ดี เป็นศิลปะแบบสมัยอยุธยาตอนต้น อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ดังแสดงภาพที่ ๓.๑

ภาพที่ ๓.๑ ปรางค์สามยอด เมืองลพบุรี ศูนย์กลางของอาณาจักรขอมในเขตลุ่มเจ้าพระยา

จากภาพที่ ๓.๑ พระปรางค์สามยอดนี้นับเป็นสัญลักษณ์ของเมืองลพบุรีเลยทีเดียวที่เดียวสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ รูปแบบศิลปกรรมเช่นนี้ได้แพร่กระจายอยู่ในดินแดนอีสาน รวมทั้งในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย ซึ่งถือว่าเป็นต้นแบบของการก่อสร้างปรางค์ทั้งที่พบในลพบุรี เพชรบุรี ราชบุรี และกาญจนบุรี ในยุคนั้นพระพุทธศาสนานิกายวัชรยานกำลังรุ่งเรืองในดินแดนขอมและอาณาจักร

^{๒๖} มนัส โอภากุล ,เมืองสมัยลพบุรีที่สุพรรณบุรี,(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,๒๕๔๓), หน้า ๗๑ .

ข้างเคียง เป็นสาเหตุให้ลพบุรีก็ได้รับอิทธิพลความเชื่อดังกล่าวเข้ามา ดังจะเห็นได้จากปราสาทประธานองค์กลางเป็นประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรก (พระอาทิพระพุทธรเจ้า) ปราสาทองค์เหนือประดิษฐานพระนางปรัชญาปารมิตา และปราสาทองค์ใต้ประดิษฐานพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่งมีความหมายทางพระพุทธศาสนานิกายวัชรยานว่า พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเป็นตัวแทนของอุบายหรือวิธีการนำไปสู่ปัญญา มีพระนางปรัชญาปารมิตาเป็นสัญลักษณ์ และการนำไปสู่การบรรลุพุทธภาวะ

จนกระทั่งถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช^{๒๗} จึงได้บูรณะปฏิสังขรณ์พระปราสาทสามยอดเป็นวัดในพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท แล้วสร้างพระวิหารก่อด้วยอิฐ ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบอยุธยาผสมแบบยุโรป ในส่วนของประตูและหน้าต่าง ภายในวิหารประดิษฐานพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย ศิลปะอยุธยาตอนต้น

๒) ปราสาทประธานวัดมหาธาตุ ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าหิน อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี เป็นวัดหลวงขนาดใหญ่ มีพื้นที่ ๒๐ ไร่ สร้างขึ้นตามคติพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และเป็นศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง แผนผังหลักประกอบด้วยพระปราสาทประธาน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ อิทธิพลศิลปะขอม เป็นพระปราสาทองค์ใหญ่ที่สูงที่สุดในลพบุรี^{๒๘} องค์ปราสาทก่อด้วยศิลาแลงโอบปูน มีเครื่องประดับลวดลายเป็นพระพุทธรูปและพุทธประวัติ ที่ลายปูนปั้นหน้าบันพระปราสาทแสดงถึง^{๒๙} อิทธิพลของพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และซุ้มโคปุระของปราสาทองค์ใหญ่เป็นศิลปะละโว้ มีลายปูนปั้นที่ถือว่างามมาก ปราสาทองค์นี้เดิมบรรจุพระพุทธรูปไว้เป็นจำนวนมาก ที่ขึ้นชื่อคือ พระเครื่องสมัยลพบุรี เช่น พระหุยาน พระร่วง ซึ่งมีการขุดพบเป็นจำนวนมาก ปราสาทวัดมหาธาตุลพบุรีจะเป็นรูปแบบของปราสาทหินในภูมิภาคตะวันตกของรัฐลาวประแสดงรูปทรงแบบใหม่ นับเป็นปราสาทแบบไทยที่มีอายุเก่าที่สุด และเป็นแบบอย่างสำหรับเจดีย์ทรงปราสาท ในสมัยอยุธยาตอนต้น ต่อมามีการบูรณะในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังภาพที่ ๓.๒

^{๒๗} ศานติ คำภักดี, เมื่อ “ลาวปุระ” หรือ “ลพบุรี” ถูกพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ ๑ “ทำลายกลายเป็นป่า”, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๘.

^{๒๘} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ, ตำนานพุทธเจดีย์สยาม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙), หน้า ๘๑.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗

ภาพที่ ๓.๒ ปรangkั้วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี

จากภาพที่ ๓.๒ วัดมหาธาตุเป็นวัดเก่าแก่และสำคัญแห่งหนึ่งของลพบุรี ภายในมีสิ่งก่อสร้างและบูรณะต่อเนื่องกันมาหลายยุคหลายสมัย จากสิ่งก่อสร้างทำให้สันนิษฐานได้ว่าคงจะสร้างมาตั้งแต่อาณาจักรขอมเรื่องอำนาจโดยการสร้างนั้นเป็นพุทธสถาน เนื่องจากพบพระพุทธรูปศิลาสมัยลพบุรีเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะปรangkั้วัดใหญ่เป็นปรangkั้วัดที่สูงที่สุดในลพบุรี นอกจากนี้ปรangkั้วัดรอบองค์ปรangkั้วัดประธานล้วนแต่มีลักษณะงามแปลกตา บางองค์สร้างเป็นกลีบบมเพื่องทุกมุมป็นเป็นรูปเทพพนม พระพักตร์เป็นสี่เหลี่ยม พระขนงเป็นปีกกยาวเกือบติดกันน่าจะเป็นต้นแบบของศิลปะอยุธยา(อุ้ทอง) เทพพนมบางองค์สวมชฎาสวมเหลี่ยมซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดีย สมัยปาละ ซึ่งอิทธิพลทางด้านศิลปะดังกล่าวได้แพร่ขยายไปหลายเมืองในเขตภาคกลางของประเทศไทยสมัยนั้น เช่น เมืองสวรรคบุรี และ เมืองชัยนาท เป็นต้น

สรุป ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรละโว้(ลพบุรี) เป็นดินแดนเก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยปัจจุบัน พบว่าเป็นเมืองที่มีแห่งความหลากหลาย และต่อเนื่องของความเจริญทางวัฒนธรรมยาวนานกว่า ๓,๐๐๐ ปี ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีหลักฐานสำคัญแสดงถึงความเจริญ ดังกล่าว ได้แก่

- การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์พร้อมภาชนะดินเผา ที่แหล่งโบราณคดีบ้านท่าแค อายุระหว่าง ๓,๕๐๐ - ๔,๕๐๐ ปี
- การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ยุคหินใหม่ ที่บ้านโคกเจริญ อายุระหว่าง ๒,๗๐๐ - ๓,๕๐๐ ปี

- การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ยุคสำริด ที่ศูนย์การทหารปืนใหญ่ อายุระหว่าง ๒,๓๐๐ - ๒,๗๐๐ ปี
- การขุดพบชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี ที่เมืองโบราณซับจำปา อ.ท่าหลวง และเมืองโบราณดงมะรุม อ.โคกสำโรง เมืองใหม่ไพศาลี ซึ่งสันนิษฐานว่ามีอายุประมาณ ๑,๐๐๐ ปี
- การพบหลักฐานที่เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ เช่น เหรียญทำด้วยเงิน มีลายคุณเป็นรูปสัญลักษณ์ต่างๆ ตามคตินิยมของที่ ต.หลุมข้าว อ.โคกสำโรง

โดยในอดีตราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ลพบุรีรู้จักกันในชื่อว่า “ละโว้” หรือ “ละโว้ปุระ” เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางฝั่งตะวันออกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งการพบหลักฐานต่างๆ เหล่านี้ แสดงว่า ลพบุรี เป็นที่ตั้งของชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในส่วนของการ สร้างเมืองลพบุรีนั้น ตามประวัติศาสตร์ในพงศาวดารโยนก กล่าวว่า ผู้สร้างเมืองลพบุรีหรือที่เรียกว่า "ละโว้" ในสมัยโบราณคือ "พระเจ้ากาฬวรรณดิษ" ราชโอรสแห่งพระเจ้ากรุงขอม ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ.๑๐๐๒ และเป็นเมืองที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ สมัยทวารวดีเคยอยู่ใต้อำนาจของมอญและขอม นอกจากนั้นหลักฐานที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น เหรียญทำด้วยเงิน มีลายคุณเป็นรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ตามคตินิยมของอินเดียที่บ้านหลุมข้าว อ.โคกสำโรง แสดงให้เห็นการพัฒนาการของเมืองลพบุรี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๔ ว่าพิจารณาจากชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มาเป็นศูนย์กลางทางการค้า และเมื่อได้รับอิทธิพลทางศิลปะ และความเชื่อทางศาสนา ของอินเดีย ก็กลายมาเป็นศูนย์กลางทางศาสนา

ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘ อิทธิพลทางวัฒนธรรมขอมโบราณ ทำให้ศิลปกรรมต่างๆ ของลพบุรี มีรูปร่างคล้ายคลึงกับศิลปะขอมเป็นอย่างมาก ได้แก่ พระปรางค์สามยอด ศาลพระกาฬ ปรางค์แขก เป็นต้น

นอกจากนั้น อาณาจักรละโว้(ลพบุรี) ยังเป็นศูนย์กลางด้านศิลปวิทยาการ ในสมัยสุโขทัย ตามพงศาวดารกล่าวไว้ว่า พ่อขุนรามคำแหง ได้เสด็จมาศึกษาเล่าเรียนที่เขาสมอคอน ในปี พ.ศ.๑๗๘๘ และพ่อขุน จำเมือง ราชโอรสแห่งเมืองพะเยา ได้เสด็จมาศึกษาที่เขาสมอคอนเช่นกันในปี พ.ศ.๑๗๙๗

เนื่องจากมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม สามารถติดต่อกับเมืองอื่นๆ ได้ทั้งทางบกและทางน้ำ ทำให้เมืองลพบุรีกลายเป็นเมืองที่สำคัญในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศและยังเป็นเมืองศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาควบคู่ไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการที่ได้ติดต่อกับอาณาจักรกัมพูชา ซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจที่สำคัญในขณะนั้น ทำให้รับเอาศิลปวัฒนธรรมของอาณาจักรกัมพูชาเข้ามามากมาย ส่งผลให้มีการพัฒนาด้านต่าง ๆ จนทำให้ลพบุรีกลายเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองมากกว่าเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยานอกจากสถาปัตยกรรมแล้ว นักโบราณคดีได้ค้นพบหลักฐานเป็นตัวอักษรชนิดที่เก่าสุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ แต่หลักฐานซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองลพบุรีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๘ มีไม่มากพอต่อการคลี่คลายเหตุการณ์ทางด้านประวัติศาสตร์เมืองลพบุรีมากนัก และเป็น

ตั้งจนถึงราวศตวรรษที่ ๑๙ เพราะฉะนั้นเหตุการณ์ซึ่งพบว่าเมื่อเริ่มมีการใช้ตัวอักษรที่เมืองลพบุรี หรือปรากฏศิลปกรรมต่างๆ สะท้อนให้เห็นว่าสังคมเริ่มมีศาสนาอักษรศาสตร์ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ จนถึงช่วงแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ก่อนที่เมืองลพบุรีเป็นเมืองบริวารของอาณาจักรอยุธยา สมควรเรียกว่าเป็นสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ (Pre to History) มีระยะเวลาานราว ๘ ศตวรรษ นั้นเอง

๓.๒.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุโขทัย

อาณาจักรสุโขทัย นับเป็นอาณาจักรของคนไทยที่ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นราชธานีในปี พ.ศ. ๑๗๖๒ ซึ่งก่อนหน้าที่จะมีการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นมา มีหลักฐานที่ปรากฏให้นักประวัติศาสตร์มีความเห็นว่าเมืองสุโขทัยที่มีความเก่าแก่ เจริญรุ่งเรืองมาก่อน^{๓๐} เช่น ผลจากการตีความในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ โดยพระมหาเถรศรีศรีธธา ระบุว่าเดิมเมืองสุโขทัยมีผู้นำคนไทยชื่อ พ่อขุนศรีนาวนำถม เป็นเจ้าเมืองปกครองอยู่ ภายหลังจากพ่อขุนศรีนาวนำถมสิ้นพระชนม์แล้ว ขอมสมาดโหลยล่ำพวง เป็นนายทหารขอมที่เป็นใหญ่ ได้นำกำลังทหารเข้ายึดเมืองสุโขทัยไว้ได้ ทางฝ่ายไทย ได้มีการเตรียมการเพื่อยึดเมืองสุโขทัยกลับคืนจาก ขอมสมาดโหลยล่ำพวง โดยมีผู้นำไทย ๒ คน ได้แก่ พ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง และพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด พ่อขุนทั้งสอง เป็นสหายสนิทกัน และมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ ร่วมกันนำกำลังเข้าชิงเมืองสุโขทัยกลับคืนมา เมื่อยึดเมืองสุโขทัยจากขอมได้เรียบร้อยแล้ว พ่อขุนผาเมืองได้ยกทัพออกจากเมืองสุโขทัย เพื่อให้กองทัพของพ่อขุนบางกลางหาวเข้าสู่เมืองสุโขทัย พร้อมกันนั้น พ่อขุนผาเมืองทรงสถาปนาพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัย แล้วถวายพระนามของพระองค์ที่ได้รับจากกษัตริย์ขอม คือ ศรีอินทราธิบดีนทราทิตย์ ให้เป็นเกียรติแก่พ่อขุนบางกลางหาว พร้อมทั้งมอบพระขรรค์ไชยศรี แต่พ่อขุนบางกลางหาวทรงใช้พระนามใหม่ว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์^{๓๑} ซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง จาก ข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่าก่อนสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย บริเวณดินแดนแถบนี้จะอยู่ในปกครองของอาณาจักรขอมมาก่อน โดยมีเมืองลพบุรี เป็นศูนย์กลางอำนาจในส่วนภูมิภาคก่อนที่ขอมเสื่อมอำนาจลง หลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (ครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๑) สิ้นพระชนม์ พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๒ ปกครองต่อมาอ่อนแอ ขาดความเข้มแข็ง จึงเกิดช่องว่างของอำนาจทางการเมืองขึ้นในดินแดนแถบนี้ เปิดโอกาสให้บรรดาหัวเมืองต่างๆ เติบโต และตั้งตนเป็นอิสระ ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมสถาปัตยกรรมที่สำคัญ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุโขทัยดังต่อไปนี้

๑) **ปราสาทวัดพระพายหลวง** ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีลักษณะปราสาท ๓ หลังอยู่บนฐานเดียวกัน ปัจจุบันเหลือเพียงหลังเดียวด้าน

^{๓๐} พิริยะ ไกรฤกษ์, *ประวัติศาสตร์ศิลปะ และโบราณคดีในประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๔๕ - ๔๙.

^{๓๑} สัมภาษณ์ นายวิษรุต วัสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ทิศเหนือ รูปแบบปราสาทและคติการสร้างมีความสัมพันธ์กับพระปรางค์สามยอดที่เมืองลพบุรี ซึ่งเกี่ยวข้องกับคติของรัตนตรัยพระพุทธศาสนา นิกายวัชรยานดังกล่าวแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงร่องรอยศิลปะขอมแบบบายนในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก่อนที่จะเข้าสู่การตั้งอาณาจักรสุโขทัย ดังแสดงภาพที่ ๓.๓

ภาพที่ ๓.๓ ปราสาทวัดพระพายหลวง

๒) **ปรางค์เขาปู่จ่า** ตั้งอยู่ที่ อ.คีรีมาศ จ.สุโขทัย บนเทือกเขาที่ทอดตัวขวางจากเหนือลงใต้ ตั้งตระหง่านเป็นฉากหลังของเมืองสุโขทัย เรียกกันว่าเทือกเขาประทักษิ์ มีแนวต่อเนื่องลงไปทางใต้เป็นยอดเขาสูงคือ เขาหลวง^{๓๒} เป็นเขาศักดิ์สิทธิ์ของผู้คนในลุ่มน้ำยมมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์คือ ๓,๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว จนกระทั่งถึงสมัยสุโขทัยที่จารึกบางหลักอ้างถึง พระขงพงศ์ หรือเทวดาอารักษ์ ภูเขาตามความเชื่อสืบเนื่องเรื่องการนับถือผีในดินแดนแถบนี้มีภูเขาลูกเดี่ยวๆตรงเชิงเขาหลวงฝั่งตะวันออกในเขต อ.คีรีมาศ จ.สุโขทัย เรียกกันว่า เขาปู่จ่า บนยอดเขาพบโบราณสถานเป็นปราสาทก่ออิฐพังทลายลงซีกหนึ่งแต่ยังเห็นร่องรอยการก่อซ้อนชั้นขึ้นไปตามระเบียบของปราสาทแบบขอม ซึ่งอาจเทียบเคียงกับปราสาทที่มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ หรือในช่วงที่เรียกว่าศิลปะแบบบาปวน ถึงนครวัดของเขมรในประเทศกัมพูชา ต่อมากรรมศิลปากรชุดแต่งและบูรณะปรางค์หรือปราสาทบน

^{๓๒} ไมเคิล ไรท์, พระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาสยามครั้งแรกเมื่อไร ? จากทิศทางไหน ?, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๒ - ๑๐๕.

ยอดเขาปู่จ๋า ได้พบหลักฐานน่าสนใจมากมาย เช่น ชิ้นส่วนประติมากรรมรูปบุคคลซึ่งอาจเป็นเทวรูป^{๓๓} มีรูปแบบทางศิลปกรรมอยู่ในช่วงเดียวกันกับตัวปราสาทคือราว พ.ศ.๑๕๐๐ ลงมา การพบงานศิลปกรรมขอมที่ขึ้นมาจนถึงบริเวณลุ่มน้ำยมแถบเมืองสุโขทัยมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะถือเป็นหลักฐานเกี่ยวกับการแพร่ขยายเส้นทางจากศูนย์กลางในที่ราบลุ่มทะเลสาบหรือเมืองพระนครหลวงของอาณาจักรขอมขึ้นมาจนถึงที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา (ทั้งนี้โดยผ่านที่ราบสูงโคราชก่อน) โดยคงจะมีเมืองลพบุรีหรือละโว้ที่เป็นฐานหลักและใช้เส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา-น่าน-ยม ขึ้นมาจนถึงบริเวณภาคกลางตอนบนของไทยดังที่กล่าวมาจากภาพที่ ๓.๔

ภาพที่ ๓.๔ ปราสาทอิฐหลังเตี้ยบนเขาปู่จ๋า ร่องรอยวัฒนธรรมเขมร-อินเดียในยุคต้น ก่อนการเกิดของกรุงสุโขทัย

จากภาพที่ ๓.๔ ปราสาทในวัฒนธรรมเขมรที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด อยู่ห่างจากเมืองโบราณสุโขทัยไปทางตะวันตกราว ๒๐ กว่ากิโลเมตร เป็นปราสาทที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดและตั้งอยู่ในภูมิภาคเหนือสุดของอาณาจักรเขมรโบราณ ตัวปราสาทเดี่ยวที่สร้างด้วยอิฐ อายุในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ก่อนกำเนิดกรุงสุโขทัยในประวัติศาสตร์ไทย ๓๐๐ ปี พบฐานรูปเคารพขนาดใหญ่ซึ่งน่าจะเป็นฐานตั้งของศิวลึงค์ และรูปสลักหินทราย ปราสาทตั้งอยู่บนภูเขาเล็กๆ ๆ ชื่อ ”เขาปู่จ๋า” รอบ ๆ เป็นที่ลุ่มนาล้อมรอบ ซึ่งเป็นคติสำคัญของลัทธิบูชาพระศิวะในยุคนั้น ต่อมาถูกดัดแปลงให้เป็นพุทธสถาน ตามความเชื่อที่เปลี่ยนไปในยุคต่อมา

^{๓๓} กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, จาก...แผ่นดินไทยในอดีต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๘๘.

๓) ปราสาทวัดศรีสวาย ตั้งอยู่ในกำแพงแก้ว ประกอบด้วยปราสาท ๓ องค์ รูปแบบศิลปะลพบุรี^{๓๔} ลักษณะของปราสาทค่อนข้างเพรียว ได้พบทับหลังสลักเป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ ชิ้นส่วนของเทวรูป และศิวลึงค์ที่แสดงให้เห็นว่าเคยเป็นเทวสถานในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูมาก่อน แล้วแปลงเป็นพุทธสถานโดยต่อเติมวิหารขึ้นที่ด้านหน้า มีคูน้ำล้อมรอบปราสาทสามองค์ มีที่มาจากทรงปราสาทแบบขอม แต่ได้รับการดัดแปลงแตกต่างจากต้นแบบ เช่นส่วนประดับของปราสาทขอมที่เรียกว่า บันแถลง กลายเป็นรูปกลีบขนุน รวมทั้งลวดลายปูนปั้นประดับกลีบขนุนเป็นรูปครุฑยุคนาคและเทวดา ปราสาทวัดศรีสวายจึงแตกต่างจากปราสาทสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีต้นแบบจากปราสาทในศิลปะขอมและคล้ายศิลปะขอมมากกว่าปราสาทในแบบของช่างสุโขทัย ดังที่นำเสนอภาพที่ ๓.๕

ภาพที่ ๓.๕ ปราสาทวัดศรีสวาย อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

จากภาพที่ ๓.๕ ปราสาทศรีสวายหรือวัดศรีสวาย ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถูกสร้างขึ้นในลัทธิวัชรยาน ซึ่งรุ่งเรืองในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยปราสาทสามหลังเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าสูงสุดในวัชรยานอันได้แก่พระมหาไวโรจนะในองค์กลาง สุริยประภาเทพ และจันทร์ประภาเทพ หรืออาจจะเป็น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระนางปรัชญาปารมิตา ด้านซ้ายและขวา ปราสาทนี้พบรูปเคารพที่ถูกทุบทำลายของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เนื่องจากมีความเข้าใจว่าเป็นพระพุทธรูปอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุโขทัย รวมทั้ง ทับหลัง ศิลปวัตถุและรูปเคารพศิลปะแบบ

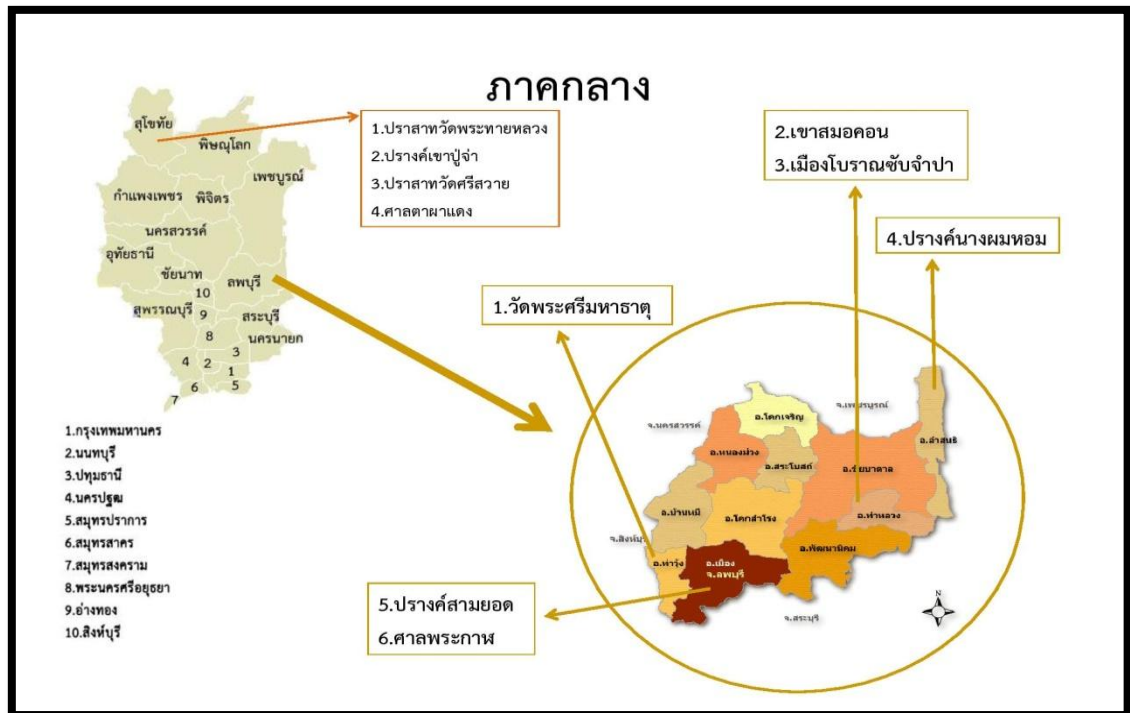
^{๓๔}ไมเคิล ไรท์, ยุคमित หรือช่องว่างในประวัติศาสตร์สยาม, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓๑.

บายน จำนวนมาก ต่อมาปราสาทองค์นี้ถูกแปลงเป็นวัดในพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์หรือเถรวาทในยุคต่อมา

สรุป อาณาจักรสุโขทัยสร้างขึ้นมาจากเส้นทางการค้าที่สำคัญ ก่อนเสื่อมสลายไปในราว พ.ศ.๑๗๕๐ เป็นต้นมา การที่อาณาจักรขอมก็เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว สันนิษฐานว่า^{๓๔} โดยส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นั้น มีการเกณฑ์แรงงาน และการอุทิศถวาย ด้วยความศรัทธาพระพุทธศาสนา จนทำให้ประชาชนเกิดความเหน็ดเหนื่อย ทำให้อาณาจักรเสื่อมลงในที่สุด หลังจากนั้นกษัตริย์ขอมในรัชกาลต่อมา ก็ได้ทรงปรับเปลี่ยนศาสนา มาเป็นศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูอีกครั้งหนึ่ง จากการที่อำนาจของเขมรเสื่อมลงนี้เอง ทำให้กลุ่มชนที่เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของเขมร เริ่มสถาปนาเป็นอาณาจักร ได้แก่ อาณาจักรสุโขทัย (ประมาณ พ.ศ. ๑๗๙๒) และอาณาจักรอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๘๓) ต่อมาได้รับศิลปวัฒนธรรมจากอาณาจักรพุกาม อาณาจักรตามพรลิงค์ อาณาจักรขอม อาณาจักรลพบุรี ทำให้ช่างสุโขทัยประติดประต่อเลือกรับปรับปรุงแล้วพัฒนาจนได้งานศิลปะที่มีความเฉพาะตัว อ่อนช้อย งดงาม สะท้อนสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองในอาณาจักรได้อย่างดี จนปราชญ์หลายท่านกล่าวตรงกันว่า ศิลปะสุโขทัยคือศิลปะที่สวยงามที่สุดยุคหนึ่งของชนชาติไทย

จากการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี ในภาคกลางของประเทศไทย เริ่มจากได้รับอิทธิพลของอาณาจักรทวารวดี ทั้งทางด้านศิลปะ วัฒนธรรม ต่อมาจักรวรรดิขอมมีอิทธิพลต่อเมืองละโว้และประเทศราชอื่นๆ ซึ่งในปัจจุบันคือจังหวัดต่างๆในภาคกลาง เช่น ลพบุรี , สุโขทัย ซึ่งอาณาจักรขอม มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรละโว้ทั้งทางด้านการทำสงคราม ศาสนา และเศรษฐกิจ จากอิทธิพลด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะความเชื่อของชาวละโว้สมัยนั้นจะมีทั้งศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ควบคู่กันไป แต่ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้จะมุ่งเน้นเฉพาะประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาเท่านั้น ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ให้เห็นถึงเส้นทางของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในภาคกลางของประเทศไทยเป็นแผนภาพนำเสนอเพื่อให้เข้าใจง่าย ๆ ดังแผนภาพที่ ๓.๓

^{๓๔} สัมภาษณ์ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง.รศ.ดร.,อาจารย์ประจำคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,เมื่อ วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๕๙.

แผนภาพที่ ๓.๓ โบราณสถานตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคกลาง

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นพบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะมีความสัมพันธ์กันเป็น อย่างดีกับหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ของพื้นที่เป้าหมาย นั่นคือ ลพบุรี และสุโขทัย ศาสนสถาน ที่ สร้างด้วยความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู จะพบว่ามีจำนวนมากกว่า ศาสนสถานทาง พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และนิกายเถรวาท ซึ่งในขณะนั้นส่วนใหญ่เป็นความเชื่อในลัทธิตันตระ หรือวัชรยาน ในจังหวัดลพบุรีได้แก่ พระปรากฏ์สามยอดสถานที่สำคัญและเป็นสัญลักษณ์ของเมือง ลพบุรีมีแบบและผังเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จะเป็นขอมแบบบายน และได้วิวัฒนาการจนมี ลักษณะเฉพาะเรียกว่า ศิลปะแบบลพบุรี และคงเป็นต้นเค้าของบรรดาพระปรากฏ์ ทั้งหลายในประเทศไทยในศตวรรษต่อมา, ศาลพระกาฬ, วัดพระศรีมหาธาตุ, เขาสมอคอน, เมืองโบราณชัยจำปาศักดิ์, ปรากฏ์ นางผมหอม เป็นต้น ส่วนศาสนสถานพระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี ในจังหวัดสุโขทัย ได้แก่ ปรากฏ์วัด พระทัยหลวง^{๓๖} เป็นสถาปัตยกรรมแบบขอมได้รับการกำหนดอายุว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘ , พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร , ปรากฏ์เขาปู่เจ้า, ปราสาทวัดศรีสวาย และศาลตาผาแดง เป็นต้น

^{๓๖} พิรพณ พิสนุพงศ์.บรรณานิการ,ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ,(กรุงเทพมหานคร: กรม ศิลปากร,๒๕๔๕),หน้า ๗๘.

๓.๓ เส้นทางกาพย์แผ่พระพุทธรูปในภาคตะวันออก

ภาคตะวันออกของประเทศไทยมีความเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ สืบเนื่องมาจนถึงยุคประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะวัฒนธรรมทวารวดี^{๓๗} ต่อมาจนกระทั่งได้รับอิทธิพลของอาณาจักรขอมซึ่งปรากฏชื่อเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งที่อาจกล่าวได้ว่าอยู่ในขอบเขตใกล้ทะเลอ่าวไทย คือเมืองศรีมโหสถแห่งลุ่มน้ำบางปะกงหรือแม่น้ำปราจีนบุรี ปัจจุบันเมืองนี้อยู่ในเขตอำเภอศรีมโหสถ (โคกปีบ) จังหวัดปราจีนบุรี เป็นเมืองที่มีศาสนสถานเป็นจำนวนมาก โบราณสถานที่เก่าแก่ที่สุดของเมืองนี้อาจสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ส่วนหลักฐานที่เป็นศาสนสถานของพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทนั้น คือ รอยพระพุทธรูปที่วัดสระมรกต ซึ่งอยู่นอกเมืองทางทิศใต้ สร้างขึ้นเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เมืองศรีมโหสถเป็นเมืองศูนย์กลางปกครองดินแดนใกล้เคียงสืบต่อกันมา จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘ จึงได้กลายเป็นเมืองในราชอาณาจักรขอม ซึ่งมีศูนย์กลางที่เมืองพระนครหลวง และมีหลักฐานแสดงการนับถือพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน แต่งานวิจัยในครั้งนี้ได้กำหนดกลุ่มเป้าหมาย จังหวัดสระแก้ว และปราจีนบุรี ซึ่งผู้วิจัยขอเสนอในภาพรวมทั้งสองจังหวัดต่อไปนี้

๓.๓.๑ เส้นทางกาพย์แผ่พระพุทธรูปในจังหวัดสระแก้ว – ปราจีนบุรี

จังหวัดสระแก้ว – ปราจีนบุรีในปัจจุบัน ถ้าศึกษาจากตำนานพื้นเมือง ศิลาจารึก จดหมายเหตุของจีน นับตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๘ ว่าดินแดนแถบนี้ในช่วงแรกๆ จะอยู่ใต้อิทธิพลทางการเมืองของรัฐพูนาน^{๓๘} เมื่อรัฐพูนานสลายไป ก็กลายเป็นอาณาจักรเจนละ และอาณาจักรของชาวกัมพูชา แคว้นต่างๆ อาณาจักรทวารวดี ขยายอิทธิพลเข้ามาโดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่งได้นำอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมแบบมอญเข้ามา^{๓๙}

ในบริเวณนี้แต่เดิมเคยมีชื่อตามหลักศิลาจารึกว่า "เมืองอวัธยปุระ" "เมืองพระรถ" หรือ "เมือง มโหสถ" เมืองอวัธยปุระ อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี นอกจากเมืองโบราณและโบราณสถาน โบราณวัตถุ ขนาดใหญ่และสวยงาม อันแสดงให้เห็นถึงระดับความเจริญแล้ว ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ อันเป็นที่ตั้งของเมือง ยังแสดงให้เห็นชัดมีความสำคัญเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการคมนาคมในทางภูมิศาสตร์ ภายในเมืองมีโคกเนินที่เป็นศาสนสถาน ทั้งที่สร้างด้วยศิลาแลง และอิฐหลายแห่ง ซึ่งล้วนมีขนาดใหญ่ บริเวณเหล่านี้มีเศษกระเบื้องเกลื่อนกลาด เศษกระเบื้องที่พบมีหลายสมัย นับตั้งแต่สมัยทวารวดี ลพบุรี จนถึงสุโขทัย และอยุธยา ที่เมืองอวัธยปุระนี้ มีระบบชลประทานเพื่อกักน้ำไว้ใช้เจริญมาก

^{๓๗} กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, จาก...แผ่นดินไทยในอดีต, หน้า ๕๐.

^{๓๘} สัมภาษณ์ นายวิษุวัต วะสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๓๙} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๗๖ – ๗๘.

ต่อมาเมืองอรัญประเทศอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรพูนันระยะหนึ่ง จนกระทั่งจวบถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ อาณาจักรทวารวดีได้มีอำนาจในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโดยสืบเชื้อสายมาจากอาณาจักรสุวรรณภูมิ และได้แผ่อำนาจมาถึงเมืองอรัญประเทศ จนกระทั่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อาณาจักรทวารวดีถึงจุดเสื่อม และล่มจมลง เมืองอรัญประเทศจึงต้องตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรอักษะ (อาณาจักรเจนละ) ซึ่งจะเห็นได้จากพระพุทธรูปปฏิมากรนาคนาคปรกองค์แรก ๆ ที่อาจมีอายุเก่าแก่ที่สุดของอุษาคเนย์ (เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) พบที่เมืองโบราณศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรีจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร/ปราจีนบุรี ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๑) **รูปเคารพในพระพุทธศาสนา** มีการพบที่เมืองโบราณศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นหลักฐานให้ทราบว่าบริเวณแถบนี้ได้รับพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทจากวัฒนธรรมทวารวดี^{๕๐} โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองศรีมโหสถ ต่อมาสมัยพระเจ้าสุริยวงศาที่ ๑ จนถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พบหลักฐานว่ามีการนับถือพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และได้แผ่ขยายเข้ามาในบริเวณจังหวัดปราจีนบุรี - สระแก้วปัจจุบันด้วย เพราะได้พบโบราณวัตถุเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ที่มีอายุช่วงเดียวกัน ที่จังหวัดปราจีนบุรี - สระแก้วหลายชิ้น ซึ่งเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับการเข้ามาของพระพุทธศาสนาที่ก่อให้เกิดพุทธศิลป์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะยุคสมัย เช่น ในช่วงที่อาณาจักรทวารวดีมีความเจริญรุ่งเรือง พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ก็จะสร้างรูปเคารพที่เป็นพระสมณโคดม และสัญลักษณ์ต่างที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ธรรมจักร รูปกวางหมอบ รอยพระพุทธบาท เป็นต้น ต่อมาอิทธิพลของขอมเข้ามามีอิทธิพลก็จะนิยมการสร้างปราสาท รูปเคารพพระโพธิสัตว์ต่างๆ เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ดังในภาพที่ ๓.๖ และภาพที่ ๓.๗

^{๕๐} สัมภาษณ์ นางสาวอัสสร ตันตวงค์ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

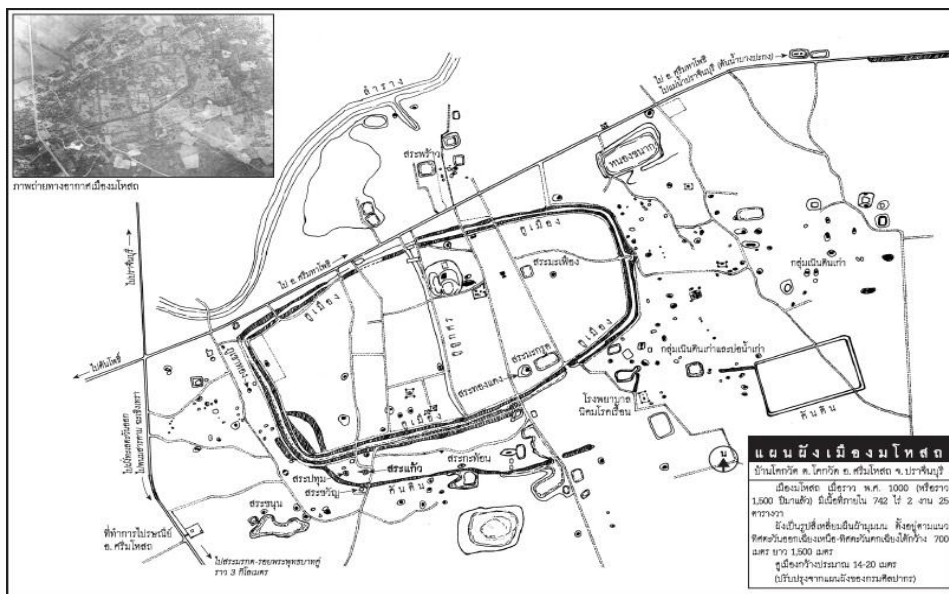
ภาพที่ ๓.๖ ด้านซ้ายพระพุทธรูปสมัยลพบุรี ด้านขวา พระนางปรัชญาปารมิตา จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี

ภาพที่ ๓.๗ ด้านซ้ายพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ด้านขวาพระพุทธรูปนาคปรกหินทรายในรูปแบบของ “พระชัยพุทธมหานาค” ศิลปะแบบบายน ฝีมือเลียนแบบโดยช่างในท้องถิ่น จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี

จากภาพที่ ๓.๖ – ๓.๗ เป็นโบราณวัตถุที่พบในเมืองโบราณศรีมโหสถ ซึ่งเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ในเขต ๓ หมู่บ้านคือ บ้านสระมะเขือ บ้านโคกวัด และบ้านหนองสะแก ตำบลโคกปี่ อำเภอมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี จากหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับซากเมืองโบราณ ศาสนาสถาน ตลอดจนที่ตั้งตามตำแหน่งภูมิศาสตร์ทำให้ เป็นแนวสันนิษฐานได้ว่า “เมืองอรัญญาปุระ”, “เมืองมโหสถ” หรือ “เมืองปราจีนบุรี” ตามที่แสดงในแผนภาพที่ ๓.๔ แผนผังเมืองมโหสถ^{๑)}

^{๑)}<http://www.sujitwongthes.com/srimahosot/history/2/สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๕๙>

แผนภาพที่ ๓.๔ แผนผังเมืองโบราณมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี

จากแผนภาพที่ ๓.๔ จะเห็นลักษณะของการก่อสร้างเมืองในอาณาจักรสุวรรณภูมิเมื่อพระพุทธศาสนาว่างมาได้ ๓๐๐ ปี แผนผังของเมืองเป็นรูป สี่เหลี่ยมผืนผ้าค่อนข้างรี ขอบมุมทั้ง ๔ โค้งมน ลักษณะของเมืองมีคันดินและคูน้ำล้อมรอบ ภายในตัวเมือง มีโบราณสถานและโบราณวัตถุเช่น เทวาลัยพระนารายณ์ เทวรูปพระวิษณุ เทวรูปพระนารายณ์ เทวรูปพระคเณศ ตรีศูล ศิวลึงค์ ซึ่งทำจากหินทรายขนาดใหญ่ทั้งหมด นอกจากนี้ยังมีเนินดิน สระน้ำ บ่อน้ำที่ระจัดกระจายอยู่ทั่วไป

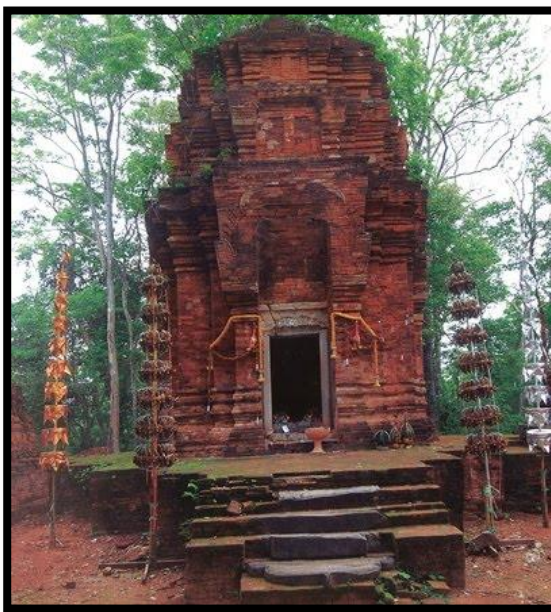
ส่วนนอกตัวเมืองศรีมโหสถ พบหลักฐานและร่องรอยของศาสนสถาน que แสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง มาแต่อดีตและร่องรอย การอาศัยของชุมชนขนาดใหญ่อยู่โดยทั่วไป และปรากฏหลักฐานว่าประชาชนที่อาศัยอยู่ ภายนอกเมืองมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ทั้งลัทธิเถรวาทและลัทธิมหายาน โบราณสถานสระมรกต เป็นโบราณอีกแห่งหนึ่ง ที่ตั้งอยู่ในชุมชนนอกคันดินคูเมืองศรีมโหสถ ไปทางทิศใต้ประมาณ ๓ กิโลเมตร บริเวณสระข่อย หมู่ที่ ๑ ตำบลโคกไทยในปัจจุบัน

หน่วยศิลปากรที่ ๕ ปราจีนบุรี ร่วมกับภาคเอกชน ได้จัดทำโครงการปรับปรุงแหล่งวัฒนธรรมโบราณสถาน สระมรกตขึ้น ตั้งแต่ปี ๒๕๒๙ เป็นต้นมา จากการขุดแต่งโบราณสถานพบว่า เป็นกลุ่มอาคารขนาดใหญ่ สร้างขึ้นด้วยศิลาแลง อันประกอบด้วย โคปุระหรือซุ้มประตูหน้า ซักปึก ออกเป็นกำแพงแก้วทั้ง ๒ ด้านมุมกำแพง ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้เป็นบรรณาลัยหรือห้องสมุด ตรงกลางโคปุระเป็นปราค์ประธานโดยมีมุขหน้าเชื่อมกับ โคปุระ ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นศิลปะเขมรแบบบายน มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ การขุดรอบบริเวณโบราณสถานพบว่า ประกอบด้วยเนินโบราณขนาดใหญ่ ๒ แห่ง สระน้ำขนาดใหญ่ ๒ สระ คือสระมรกต ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของโบราณสถานและพระนารายณ์ทรงครุฑ สระบัวลำตั้งอยู่ทางทิศเหนือ เป็นสระน้ำที่ขุดลึกลงไปในศิลา

แลง ธรรมชาติที่ขอบสระสลักภาพนูนต่ำ เป็นภาพสัตว์ เช่นช้าง สิงห์ มกร นอกจากนี้ยังมีโบราณสถานขนาดเล็กเรียกว่า เนินเจดีย์ อยู่ทางทิศ ตะวันออกของสระมรกต

หลักฐานที่ได้จากการขุดแต่งและชาวบ้านขุดพบในแหล่งโบราณสถานสระมรกตเป็นหลักฐาน ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น เช่น พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ทำจากหินทรายและศิลาแลง พระพุทธรูปสมัยทวารวดีทำด้วยสำริด พระพุทธรูปนาคปรกทำจากหินทราย จารึกเนินสระบัว รอยพระพุทธรูปขนาดใหญ่ นอกจากนี้ยังพบ เครื่องปั้นดินเผา ลูกปัด แหวนทองคำ แหวนสำริด เศษภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี เศษเครื่องเคลือบราชวงศ์ชุง เทวรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ฯลฯ เมืองศรีมโหสถ จึงเป็นโบราณสถานล้ำค่าเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าความเป็นมาทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ของคนในยุคก่อนซึ่งแสดงให้เห็นพัฒนาการในด้านชาติพันธุ์ของชุมชน

๒) ปราสาทบ้านน้อย ตั้งอยู่หมู่ที่ ๔ บ้านห้วยพะโย ต.ผักขะ อ.วัฒนานคร จ.สระแก้ว ปราสาทบ้านน้อยเป็นปราสาทขนาดใหญ่ มีฐานก่อด้วยศิลาแลง ผนังก่อด้วยอิฐ มีห้องสมุดหรือบรรณาลัยตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงมาด้านใต้เล็กน้อย ตัวปราสาทมีกำแพง ๒ ชั้น ระหว่างกำแพง ๒ ชั้นมีสระน้ำขนาดใหญ่ นอกกำแพงชั้นนอกมีสระน้ำขนาดใหญ่ ประมาณ ๘๐ x ๑๘๐ เมตร รูปแบบผังอาคารสอดคล้องกับผังอาคารที่เรียกว่า อโรคยาศาล ซึ่งเชื่อว่าเป็นสุขศาลา ที่สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นอกจากนี้ยังพบทับหลังทำด้วยหินทราย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และเครื่องประกอบราชยานคานหามสมัยบายน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ดังภาพที่ ๓.๘

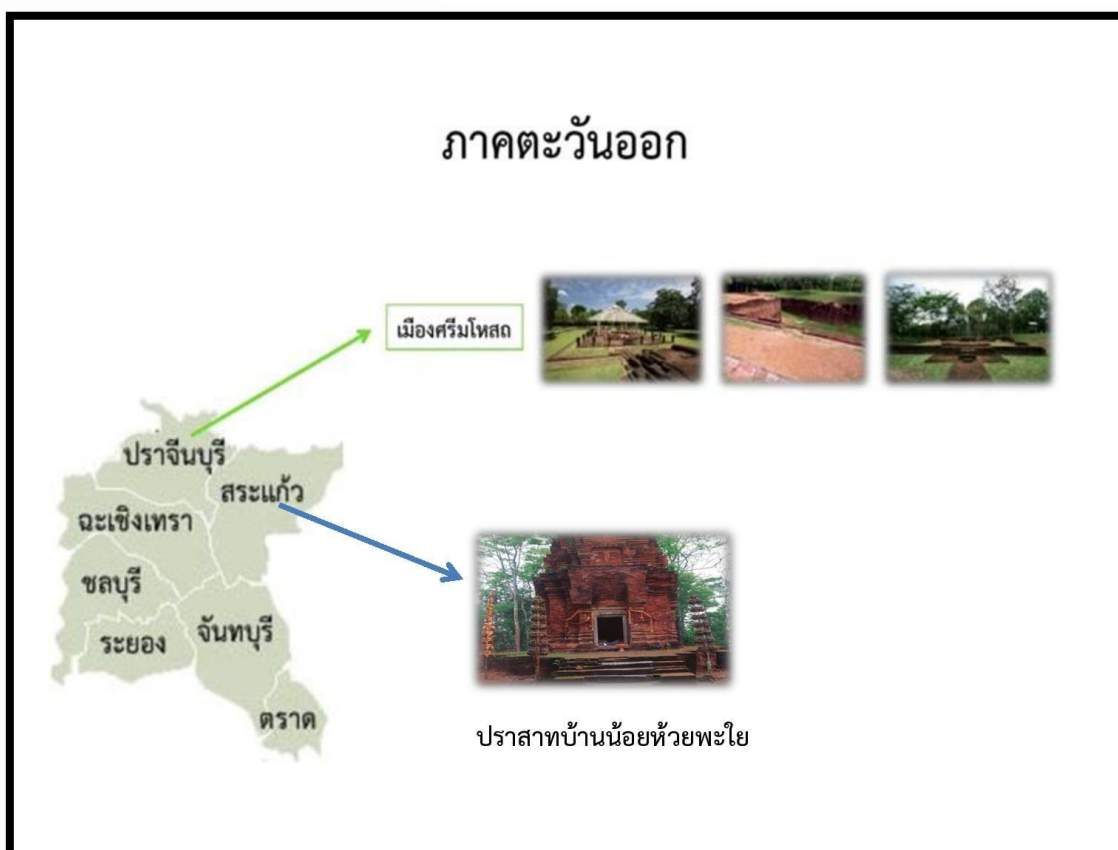

ภาพที่ ๓.๘ ปราสาทบ้านน้อย

จากการศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรีในจังหวัดสระแก้ว - ปราจีนบุรีพบว่า บริเวณแถบนี้เป็นชุมชนที่มีความสำคัญแห่งหนึ่ง มีฐานะเป็นเมืองขึ้นของเมืองปราจีนบุรี (เมืองประจิมในสมัยโบราณ) ในระหว่างปี พ.ศ.๑๓๔๕ - ๑๗๖๓ เป็นช่วงที่เมืองพระนคร

รุ่งเรือง บริเวณจังหวัดสระแก้วปัจจุบัน และบริเวณชายแดนกัมพูชาที่ติดกับจังหวัดสระแก้ว อยู่ในอิทธิพลของเมืองพระนคร ได้พบโบราณสถาน และโบราณวัตถุแบบศิลปะขอม ในเขตอำเภอโคกสูง อำเภอตาพระยา อำเภออรัญประเทศ และอำเภอวัฒนานคร หลายแห่ง ต่อมาระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘ อาณาจักรลพบุรีเริ่มมีอำนาจขึ้นในดินแดนสุวรรณภูมิ ต่อมาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กษัตริย์แห่งอาณาจักรขอม ได้แผ่ขยายอาณาเขตไปทั่วคาบสมุทรมอินโด-จีน ตลอดแหลมสุวรรณภูมิ เมืองอรัญประเทศ หรือ เมืองศรีมโหสถ จึงตกอยู่ภายใต้อำนาจด้วย

แหล่งโบราณคดี ตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่ามีความเจริญรุ่งเรืองต่อกันยุคทวารวดี จนกระทั่งถึงสมัยลพบุรีในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘ อาณาจักรลพบุรี ซึ่งมีอำนาจขึ้นในดินแดนสุวรรณภูมิ ต่อมาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กษัตริย์แห่งอาณาจักรขอม ได้แผ่ขยายอาณาเขตไปทั่วคาบสมุทรมอินโด - จีนตลอดแหลมสุวรรณภูมิ เมืองอรัญประเทศ หรือ เมืองศรีมโหสถ จึงตกอยู่ภายใต้อำนาจด้วย เข้าใจว่ายังคงความสำคัญอยู่แต่ไม่อาจทราบสถานภาพทางการเมืองและเศรษฐกิจได้แน่ชัดปราจีนบุรี เคยเป็นดินแดนที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ดังแผนภาพที่ ๓.๕

แผนภาพที่ ๓.๕ โบราณสถานตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

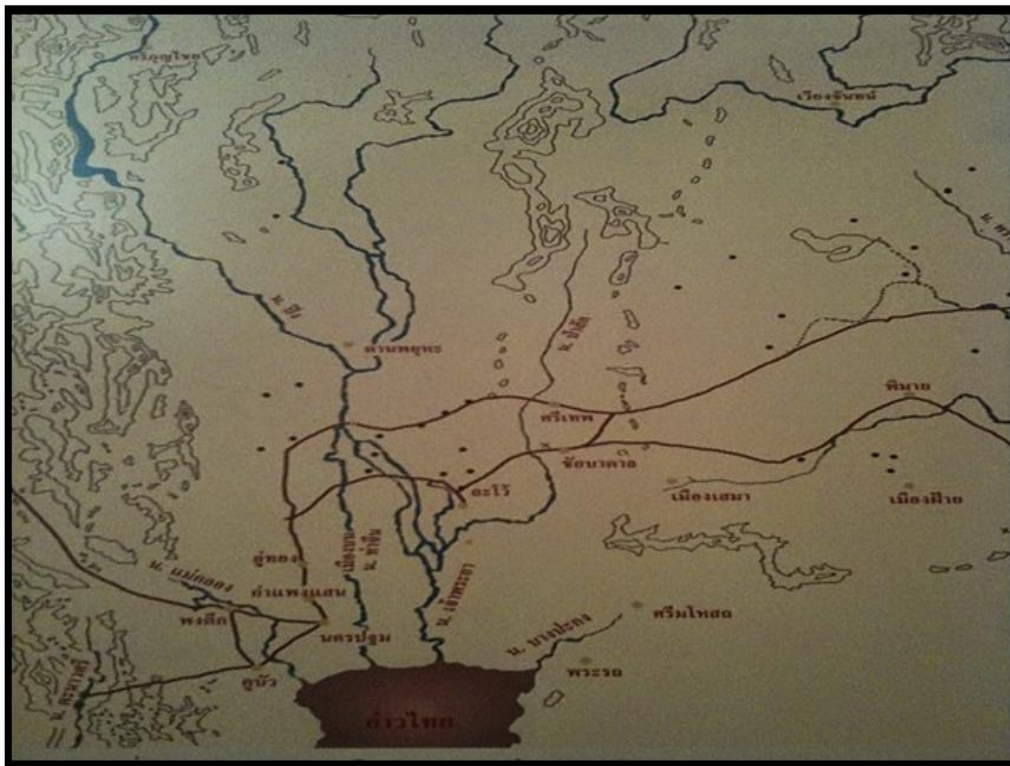
จากแผนภาพที่ ๓.๕ แสดงถึงการพัฒนากิจการจากยุคก่อนประวัติศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับอิทธิพลตั้งแต่ยุคทวารวดี ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยขอมเรืองอำนาจ เมื่อประมาณ ๘๐๐ ปีก่อน ปรากฏหลักฐานเส้นทางพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และนิกายเถรวาท ซึ่งจะปรากฏเป็นซากเมืองโบราณที่เรียกว่า "เมืองศรีมโหสถ"^{๔๒} ที่ตำบลโคกปึก อำเภอสรีมโหสถ และทางด้านทิศตะวันออกของเมืองศรีมโหสถ ที่บริเวณบ้านโคกขวาง อำเภอสรีมหาโพธิ์ ยังมีชุมชนโบราณ มีอายุร่วมสมัยเดียวกันกับเมืองศรีมโหสถอีกด้วย ตั้งแต่ในอดีตบริเวณนี้เป็นชุมชนที่มีความรุ่งเรืองมาก่อน มีความเป็นมายาวนาน ตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุวรรณภูมิ และอาณาจักรทวารวดี ซึ่งปรากฏหลักฐานความเจริญของอารยธรรมโบราณ คือกลุ่มปราสาทศิลปะขอม ปราสาทบ้านน้อยห้วยพะโย และจารึกต่างๆ ที่เป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรม และชนิดลอยตัว เช่น ใบเสมา ซึ่งให้ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศไทยเป็นอย่างดี

๓.๔ เส้นทางทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันตก

เมื่อย้อนรอยความเก่าแก่ของพื้นที่ภาคตะวันตกในอดีต สามารถไล่เรียงไปได้ไกลถึงอารยธรรมโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตั้งแต่มนุษย์ยังไม่รู้จักการใช้ตัวอักษรในการบันทึก เป็นเผ่าพันธุ์ที่ยังไม่มีการตั้งหลักปักฐานสร้างบ้านเรือน ได้แต่อาศัยอยู่ตามริมน้ำ ถ้ำ และเพิงผา ล่าสัตว์เป็นอาหาร ยังไม่รู้จักการเพาะปลูก ทั้งยังพบหลักฐานของสมัยหินกลาง ที่เป็นกลุ่มที่มีการใช้เครื่องมือและภาชนะดินเผาแบบง่าย ๆ สมัยหินใหม่ที่ชุมชนรู้จักการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ มีประเพณีพิธีต่างๆ มีการใช้ภาชนะดินเผา เครื่องประดับและเครื่องจักรสาน รวมถึงสมัยโลหะ ที่มีหลักฐานจากการค้นพบเครื่องมือสำริดมากมายในบริเวณนี้

เมื่อเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์จากตำนานและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า หัวเมืองแถบภาคตะวันตกของประเทศไทยนั้น เคยเป็นดินแดนที่เจริญรุ่งเรืองมากแห่งหนึ่งของแคว้นสุวรรณภูมิมาตั้งแต่สมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดนแถบนี้ โดยแคว้นแห่งนี้มีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่นครปฐมหรือที่สมัยนั้นเรียกกันว่า "ทวารวดี" ยังเป็นแหล่งพบปะของพ่อค้าวาณิชแต่ครั้งโบราณ ภาคตะวันตกจึงเป็นดินแดนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่สุดแห่งหนึ่ง แสดงตามแผนภาพที่ ๓.๕

^{๔๒} ดุสิต ทุมมาภรณ์, ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์ และอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร:กรมศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๗๖ - ๗๘.

แผนที่ ๓.๖ แสดงเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคตะวันตก^{๔๓}

จากแผนที่ ๓.๖ จะเห็นว่าเส้นทางการติดต่อค้าขายในสมัยโบราณให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ภาษา ศาสนา เมืองที่อยู่ในภาคตะวันตกของประเทศไทยในสมัยนั้นจึงได้รับอิทธิพลจากทวารวดี และจักรวรรดิขอม ซึ่งมีความโดดเด่นทางศิลปะเข้ามาหลอมรวมเห็นเป็นหลักฐานร่องรอยอยู่มาก และเป็นรากเหง้าที่ตัดขาดจากกันไม่ได้ของบริบททางวัฒนธรรมในสยามประเทศในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ กลุ่มลูกผสมชาวกัมพูเทศ(อาณาจักรละโว้) เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยจึงจะนำเสนอเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในจังหวัดกลุ่มเป้าหมายคือ จังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดราชบุรี ดังนี้

๓.๔.๑ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดกาญจนบุรี

จังหวัดกาญจนบุรี เท่าที่มีการค้นพบหลักฐานนั้น ย้อนไปได้ถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์^{๔๔} เมื่อมีการค้นพบเครื่องมือหินในบริเวณบ้านเก่า อำเภอเมืองกาญจนบุรี ล่วงมาถึงสมัยทวารวดี ซึ่งมีหลักฐานคือซากโบราณสถานที่ตำบลปรังเผล อำเภอสังขละบุรี เป็นเจดีย์ลักษณะเดียวกับจุลประโทนเจดีย์ที่จังหวัดนครปฐม บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี และเมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี รวมทั้งค้นพบ

^{๔๓} แผนที่จาก พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.

^{๔๔} กรมศิลปากร,เมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี,(กรุงเทพมหานคร:กรมศิลปากร,๒๕๓๐),หน้า ๕๘.

โบราณวัตถุ เช่น พระพิมพ์สมัยทวารวดีจำนวนมาก สืบเนื่องต่อมาถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ค้นพบคือปราสาทเมืองสิงห์ ซึ่งมีรูปแบบศิลปะลพบุรี หรือแบบขอม สมัยบายน ซึ่งปรากฏชื่อในหลักศิลาจารึก ปราสาทพระขรรค์ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ถือได้ว่าเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม ประเพณี ศิลปะของไทยที่ตกทอดมาจากการถ่ายทอดพระพุทธศาสนาติดต่อกับค้าขายชายทะเล และเส้นทางติดต่อค้าขายตามลำน้ำได้แก่ แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำแม่กลองซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมจากเอกสารหลักฐานต่างๆ การลงสำรวจพื้นที่เป้าหมาย และการสัมภาษณ์ เพื่อนำเสนอเส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในจังหวัดกาญจนบุรีดังต่อไปนี้

๑) **ปราสาทเมืองสิงห์** หลักฐานจากจารึกที่เกี่ยวข้องกับปราสาทเมืองสิงห์^๕ ที่พบในปราสาทพระขรรค์ของกัมพูชากล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ของอาณาจักรขอม ได้ทรงประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาค (รูปจำลอง) ในศาสนสถานถึง ๒๓ เมือง ซึ่งบรรดาชื่อเมืองต่างๆ เหล่านี้เชื่อกันว่ามีอยู่ ๖ เมืองที่ตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นบริเวณที่ตั้งของปราสาทเมืองสิงห์คือ เมืองศรีชัยสิงห์บุรี เพราะนอกจากจะมีชื่อพ้องกับชื่อเมืองที่ปรากฏในจารึกแล้ว ปราสาทเมืองสิงห์แห่งนี้ยังมีลักษณะทางด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรมแบบขอมในสมัยบายน ที่สนับสนุนว่าน่าจะสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ดังภาพแสดงที่ ๓.๙ ปราสาทเมืองสิงห์

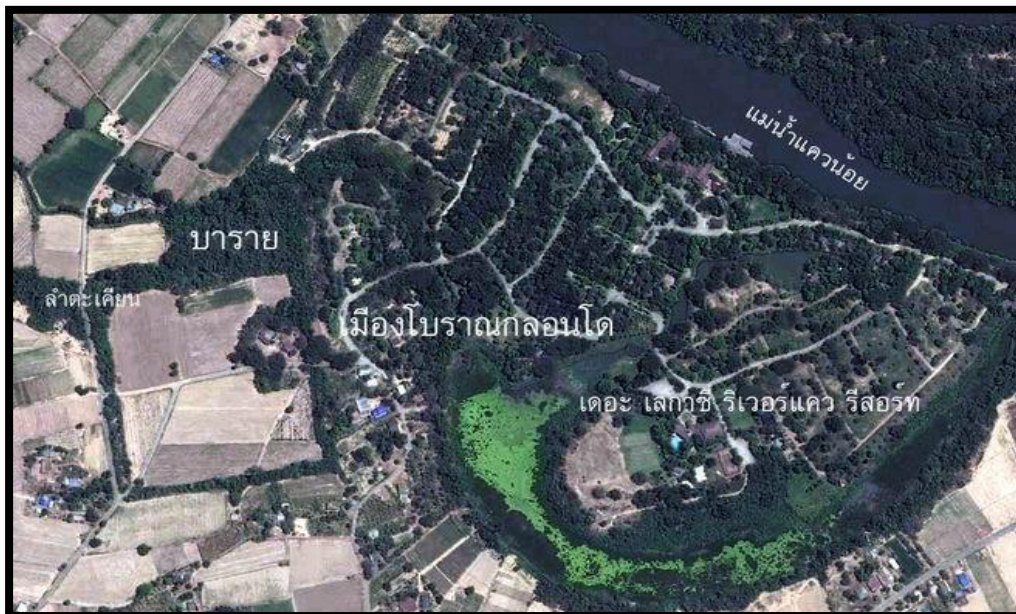
ภาพที่ ๓.๙ ปราสาทเมืองสิงห์ อำเภอเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี

^๕ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, จารึกปราสาทเมืองสิงห์ ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ : อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๑๕๐ - ๑๕๒.

จากภาพที่ ๓.๙ ปราสาทเมืองสิงห์เป็นโบราณสถานที่มีขนาดเล็ก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการระดมทรัพยากรมาสร้างที่ใช้แรงงานไม่มากนัก เนื่องจากขนาดเมืองมีขนาดเล็กนั่นเองแต่การได้รับรูปสลักพระโลเกศวรเปล่งรัศมีเป็นประธานในปราสาทเป็นเครื่องหมายว่าถึงแม้ปราสาทเมืองสิงห์จะเป็นปราสาทขนาดเล็กแต่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ก็ให้ความสำคัญไม่น้อยกว่าเมืองอื่น ๆ นั่นเอง ต่อมาเมื่อบ้านเมืองในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยได้เข้ามาครอบครองดินแดนแถบนี้แทนอาณาจักรขอมที่เสื่อมอำนาจลงโดยเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองบ้านเมืองคงมีพระราชดำริว่าเมืองสิงห์เป็นเมืองเล็ก ไม่มีความสำคัญอย่างใด จึงไม่มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองไปปกครองและในทำเนียบศักดินาหัวเมืองก็ไม่ปรากฏชื่อเมืองสิงห์อยู่เลย จึงเป็นที่เข้าใจว่าเมื่ออาณาจักรขอมหมดอำนาจลงแล้ว เมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์คงถูกปล่อยให้ร้างไป นอกจากนั้นยังมีการค้นพบซากเมืองโบราณที่มีลักษณะรูปแบบเช่นเดียวกับที่พบในประเทศกัมพูชาและแหล่งอื่นๆ ในประเทศไทยในสมัยเดียวกัน เช่น เมือง “กลอนโด”

๒) เมืองโบราณกลอนโด ตั้งอยู่ริมน้ำแควน้อยฝั่งทางทิศใต้ ในเขตตำบลกลอนโด อำเภอด่านมะขามเตี้ย จังหวัดกาญจนบุรี^{๔๖} เป็นเมืองที่มีคันดินสูงกว่า ๓ - ๕ เมตร กว้างประมาณ ๑๒ - ๑๓ เมตร ล้อมรอบตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีความกว้างยาวประมาณ ๒๕๐ x ๒๖๐ เมตร เคยมีร่องรอยของคูน้ำล้อมรอบ แต่ในปัจจุบันถูกไถทำการเพาะปลูก เกลี่ยดินถมคูน้ำไปจนหมด ภายในมีพื้นที่ประมาณ ๓๕ ไร่ ตรงกลางเป็นเนินสูงกว่าโดยรอบเล็กน้อย ปัจจุบันใช้เป็นที่พักพิงหรือค่ายชั่วคราวทางทิศตะวันตก มีบ้านเรือนตั้งอยู่ ๒ - ๓ หลัง โดยได้รับการอนุญาตจากสำนักศิลปากรที่ ๒ ให้ตั้งบ้าน ช่วยดูแลรักษาอยู่ภายใน ดังแผนภาพที่ ๓.๗

^{๔๖} อิศร ตันติวงศ์, ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง - ทำจัน, (คณะโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๔๘), หน้า ๒๓ - ๒๕.

แผนภาพที่ ๓.๗ ภาพถ่ายทางอากาศเมืองโบราณ “กลอนโด”^{๕๗}

เมืองโบราณกลอนโด เป็นหลักฐานสำคัญ^{๕๘} ที่แสดงให้เห็น “ขั้นตอน” การขยายอิทธิพลทางการเมืองและคติความเชื่อของ “จักรวรรดิขเวียน” (Bayon Empire) ในยุคสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (Jayavarman ๗) เข้ามาสู่แดนตะวันตก จากฐานที่มั่นใหญ่ของราชวงศ์ “มหิธรปุระ” ที่เมืองลวะปุระหรือจังหวัดลพบุรี จากการขุดค้นทางโบราณคดีในช่วงปี ๒๕๔๘^{๕๙} พบเครื่องเซรามิกเคลือบขาวแบบจีน (ชิงไป) (Chinese Glaze Stoneware) ที่ผลิตจากเตาในมณฑลฟูเจี้ยน เครื่องเคลือบดินเผาแบบเขมร (Khmer Glaze Stoneware) แบบเตาราชาวงศ์มหิธรปุระ อายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ กระจายตัว แตกหักทับถมอยู่ทั่วบริเวณเมืองเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังพบเครื่องประดับตะกั่ว สำริด เงิน รูปเคารพหินทรายเทวสตรีที่แตกหัก และ “ก้อนดินเผา” ที่มีร่องรอยการกดประทับพิมพ์ของโครงสร้างอาคารไม้ ทั้งเป็นรอยโค้งนูน รอยเว้า เรียบแบน คล้ายแผ่นไม้ไผ่สานขัดเป็นผนัง โครงสร้าง และรอยพิมพ์ของเศษเยื่อไผ่ติดอยู่กับก้อนดินเผา ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งแสดงถึงความเจริญทางด้านเทคนิคการสร้างเครื่องใช้ในสมัยโบราณนั่นเอง

^{๕๗} <http://www.oknation.net/blog/voranai/2013/05/21/entry-2>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

^{๕๘} สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันติวงศ์ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๕๙} รายงานการวิจัยเรื่อง การสำรวจวัฒนธรรมโบราณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง - ทำจีน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ ด้วยเทคโนโลยีระยะไกล (Remote Sensing), (สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน) (GISTDA), ๒๕๕๖), หน้า ๕๘ - ๖๐.

๓) **พระนาคปรก** เมื่ออาณาจักรขอมโบราณ^{๕๐} รุกเข้ามาสู่ภาคตะวันตกตามแนวลำน้ำแม่กลองเข้าสู่ลำน้ำแควน้อย นอกจากได้สร้างสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของอิทธิพลสมัยลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) ไว้ที่เมือง "ขยสิงหปุระ" หรือปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรีแล้ว ยังพบพระนาคปรกแบบมีอุษณีษะ ในรูปแบบของ “พระชัยพุทธมหานาค” ซึ่งอาจเป็นฝีมือเลียนแบบช่างหลวงคติความเชื่อ รูปลักษณะทางศิลปะและ “ความหมาย” (Meaning) ที่เป็นเหตุผลกำกับการสร้างรูปพระชัยพุทธมหานาคให้ไปเป็นพระประธานหลักในราชวิหารของเมืองต่าง ๆ กลุ่มชายขอบของจักรวรรดิขอม ที่มีความหมายถึงเชื่อมต่อการประดิษฐานรูปประติมากรรมพระนาคปรกขนาดใหญ่คู่กับจักรวรรดิที่ปราสาทบายน นั่นคือเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรกขนาดใหญ่ที่มีอุษณีษะ (พระเกตุมาลา) ยอดแหลม ในแบบของฝีมือช่างหลวง ที่ถูกแกะสลักขึ้นที่เมืองพระนครแล้วค่อยส่งออกไปตามหัวเมืองตั้งชื่อที่ปรากฏในจารึกที่ปราสาทพระขรรค์ ดังแสดงตามภาพที่ ๓.๑๐

ภาพที่ ๓.๑๐ พระนาคปรกแบบมีอุษณีษะ ในแบบของ “พระชัยพุทธมหานาค” ที่ปราสาทเมืองสิงห์

๔) **พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีอานูภาพ** (Bodhisattva Avalokitesvara irradiant) ที่พบในปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี^{๕๑} ก็ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของอิทธิพลทางการทหาร อำนาจการปกครองและวัฒนธรรมขอม ในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่ขยายเข้าสู่แผ่นดินตะวันตกได้อย่างชัดเจน และสันนิษฐานว่า เป็นเมืองหนึ่งที่ปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์คือ "ศรีชัยสิงหปุรี" นั่นเองที่ถูกจัดส่งออกไปพร้อม ๆ กันในช่วงเวลาหนึ่ง ดังภาพแสดงที่ ๓.๑๑

^{๕๐} พริยะ ไกรฤกษ์, “การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย”,วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน,๒๕๔๒),หน้า ๖๖.

^{๕๑} กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม,จาก...แผ่นดินไทยในอดีต,หน้า ๗๙.

ภาพที่ ๓.๑๑ โปธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีอานุกภาพ ปราสาทเมืองสิงห์

จากหลักฐานต่างที่นำเสนอข้างต้น จะเห็นว่าเส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมลพบุรี(ขอมในประเทศไทย)มีความเจริญรุ่งเรืองในจังหวัดกาญจนบุรี และ รวมทั้งดินแดนในภูมิภาคอื่น ๆ ของไทยเป็นอยู่ประมาณ ๓๐๐ ปี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ หลังจากนั้นก็เสื่อมลง บรรดาเมืองและนครรัฐต่าง ๆ ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเริ่มมีการรวมตัวกันเป็นปึกแผ่น และได้มีการพัฒนาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมตนเองขึ้น ก่อตัวเป็นต้นเค้าของวัฒนธรรมไทยมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวแคว้นสุพรรณภูมิ เจริญรุ่งเรืองควบคู่กับแคว้นละโว้ ในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง และเมืองกาญจนบุรีจัดเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง ของแคว้นสุพรรณภูมิ เช่นเดียวกับเมืองเพชรบุรี และเมืองสิงห์บุรี ก่อนที่แคว้นละโว้จะรวมกับแคว้นสุพรรณภูมิเป็นอาณาจักรอยุธยา เห็นได้จากร่องรอยหลักฐานทางศิลปกรรม ทั้งที่โบราณสถานและโบราณวัตถุ เช่น เจดีย์ ที่เรียกว่า แบบสุพรรณภูมิ เมื่อสมเด็จพระเจ้าอู่ทองทรงรวบรวมแคว้นสุพรรณภูมิ และแคว้นละโว้เข้าด้วยกัน และสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมืองกาญจนบุรีก็ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา จัดเป็นเมืองในมณฑลราชธานี ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงขยายการปกครองราชธานีครอบคลุมเมืองใหญ่ที่เป็นเมืองหน้าด่านทั้งสิ้น เช่น ลพบุรี สุพรรณบุรี นครนายก ทำให้เมืองขึ้นในอย่างกาญจนบุรี ถูกลดฐานะลงเป็นเมืองจัตวาในระยะต่อมา

๓.๔.๒ เส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดราชบุรี

จังหวัดราชบุรีตามหลักฐานเป็นเมืองที่ได้รับวัฒนธรรมทางด้านพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดี และในสมัยต่อมาได้รับอิทธิพลของซึ่งมีหลักฐานในชื่อของ “ชยราชบุรี” ที่ปรากฏในจารึกประสาทพระขรรค์สันนิษฐานว่า คือ เมืองราชบุรี^{๕๒} ลักษณะที่ตั้งอยู่แนวฝั่งน้ำแม่กลองถือเป็นเส้นทางสัญจรสำคัญของเมืองคูบัว ชุมชนโบราณในอดีต เส้นทางน้ำสายนี้ เชื่อมต่อกับท่าจีน สาละวิน เจ้าพระยา ป่าสัก โยงยาวไปถึงชี มูล โขง บริเวณเมืองแถบนี้จึงเป็นเส้นทางหลักที่นอกจากจะใช้เพื่อการคมนาคม ติดต่อกับชายฝั่งแต่กาลก่อนแล้ว^{๕๓} ที่สำคัญคือ สายน้ำแต่ละสายจากต้นน้ำถึงปลายน้ำยังนำมาสู่การเคลื่อนที่ของวัฒนธรรมได้แพร่สะพัดไปทั่วในเอเชียอาคเนย์แห่งนี้ และยังหมายถึงการเคลื่อนย้ายของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อีกด้วย ทำให้เกิดการสัมพันธ์ติดต่อกับชาย การสื่อสาร ภาษา , ศาสนา โดยเฉพาะในการศึกษาวิจัยจึงแสดงถึงเส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในจังหวัดราชบุรี จึงนำเสนอผังแผนที่ ๓.๕ ผังผังเมืองราชบุรี

แผนภาพที่ ๓.๘ ผังผังแนวกำแพงเมืองราชบุรี^{๕๔} สมัยลพบุรี

^{๕๒}เดชา สุดสวาท, โบราณสถานทุ่งเศรษฐี (เอกสารอัดสำเนา), (สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ จังหวัดราชบุรี:กรมศิลปากร,๒๕๕๑),หน้า ๕๑ - ๕๔.

^{๕๓}มโน กลีบทอง,พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรีและจังหวัดราชบุรี,(กรุงเทพมหานคร: พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ,๒๕๔๔),หน้า ๗๘.

^{๕๔}http://hpc5.anamai.moph.go.th/director/?module=module_x&link2file=displayPicture.php&id=101,สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

จากแผนภาพที่ ๓.๘ เมืองราชบุรีเมื่ออิทธิพลวัฒนธรรมเขมรแพร่เข้ามาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จึงมีการก่อสร้างกำแพงเมือง และปราสาทแบบขอมขึ้นซ้อนทับศาสนสถานสมัยทวารวดี และสร้างกำแพงศิลาแลงขึ้นล้อมรอบ เพื่อให้เป็นศูนย์กลางของเมืองตามคติความเชื่อเรื่องจักรวาลของเขมร ซึ่งเป็นคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ลัทธิวัชรยาน ยังปรากฏหลักฐานปรากฏขนาดใหญ่ที่ วัดมหาธาตุ ราชบุรี

๑) **ปราสาทวัดมหาธาตุราชบุรี** วัดมหาธาตุรวมหาวิหารแห่งเมืองราชบุรีนี้^{๕๕} เคยเป็นที่ตั้งของ “ราชวิหาร” หรือ “พระอารามหลวง” ในยุคสมัยของจักรวรรดิขอมอันยิ่งใหญ่ ที่มีความคล้ายคลึงกับเหล่าปราสาทหินที่เป็นราชวิหาร ศาสนสถานแห่งนี้เป็นอีกแห่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะขอมแบบขอมในภาคกลางของประเทศไทย นอกจากตัวปราสาทแล้วยังปรากฏหลักฐานที่เหลืออยู่มีเพียงกำแพงวัดเท่านั้นที่แสดงถึงอิทธิพลศิลปะขอม – ลวปุระในยุคท้ายสุดแต่เป็นยุคต้นของกลุ่มลูกผสมชาวกัมพูชเทศะและกลุ่มทวารวดี คือก่อด้วยศิลาแลง และบนสันของกำแพงประดับด้วยแนวพระพุทธรูปปางสมาธิในซุ้มเรือนแก้ว ซึ่งพระพุทธรูปดังกล่าวจะมีวัดฤๅษีๆ อยู่ในพระหัตถ์ มักตีความว่าเป็นหม้อยา จึงเรียกว่า พระโกลีชัยคุรุ ดังที่นำเสนอภาพที่ ๓.๑๒ ปราสาทวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี

ภาพที่ ๓.๑๒ ปราสาทวัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี

^{๕๕}โบราณคดี, ภาควิชา, การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงบุรี, (คณะโบราณคดี : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๗๓.

๒) แหล่งโบราณสถานเมืองคัมพูกัญญา^{๕๖} ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง ตามถนนสายบ้านโป่ง - กาญจนบุรี ในเขตตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี^{๕๖} โบราณสถานเมืองศรีคัมพูกัญญา หรือชื่อใหม่คือ เมืองโบราณโกสินารายณ์ จากร่องรอยหลักฐาน ได้สะท้อนให้เห็นว่าอิทธิพลของวัฒนธรรมขอมจากประเทศกัมพูชา ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาเดียวกันกับที่ มีการแพร่ขยายอิทธิพลของวัฒนธรรมขอม พร้อมด้วยอำนาจทางการเมืองครั้งใหญ่เข้ามาในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาราชบุรีในช่วงเวลานี้คงกลายเป็นเมืองท่าชายทะเลสำคัญ

จากหลักฐานศิลาจารึกซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายของราชอาณาจักรขอม ผู้สร้างปราสาทนครธม และทรงเป็นพุทธราชา ได้ทรงสนับสนุนให้มีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ดังปรากฏความอยู่ในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ ที่ทรงให้จารึกขึ้นว่าได้พระราชทานพระชัยพุทธมหานาค ไปประดิษฐานยังศาสนสถานต่างๆ จำนวน ๒๓ แห่ง ซึ่งมีชื่อเมืองที่ตั้งอยู่ในพื้นที่จังหวัดราชบุรีถึง ๒ เมืองด้วยกัน คือคัมพูวะกัญญา และชยราชบุรี ดังภาพที่ ๓.๑๓

ภาพที่ ๓.๑๓ ปราสาทอนุภาพที่ถูกทำลาย จนเหลือเพียงเนินดินขนาดใหญ่ ที่เมืองคัมพูวะกัญญา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

^{๕๖} ศิลป์ พีระศรี, การขุดค้นทางโบราณที่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี, สมุดนำชมโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี, (กรุงเทพมหานคร: ศิวพร, ๒๕๕๐), หน้า ๖๖ - ๖๘.

จากร่องรอยหลักฐานต่าง ๆ ทางโบราณคดีที่กล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นว่า จังหวัดราชบุรี ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ อันเป็นช่วงระยะเวลาที่อาณาจักรขอมเรืองอำนาจ ชาวเมืองราชบุรี และโกสินารายณ์ก็ได้รับเอาวัฒนธรรมขอมมาผสมผสานกับวัฒนธรรมทวารวดี อันเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมในหลาย ๆ ด้าน เช่นระบบการวางผังเมืองที่เปลี่ยนจากรูปวงรี มาเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมจตุรัส การสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ไว้กลางเมือง ระบบชลประทานที่มีการขุดสระน้ำไว้ใช้ภายในตัวเมือง และบริเวณใกล้เคียง นอกเหนือไปจากการขุดคลองเชื่อมต่อกับแม่น้ำเพื่อนำน้ำมาใช้ในตัวเมือง การก่อสร้างอาคารที่นำเอาหินทรายและศิลาแลง มาใช้ในการสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่แทนการก่ออิฐถือปูนขนาดเล็ก และมีการตกแต่งอาคารด้วยการสลักลวดลายบนชิ้นส่วน ประกอบสถาปัตยกรรมที่เป็นหินทรายเพิ่มเติม จากการประดับตกแต่งลวดลายปูนปั้น รวมทั้งการผสมผสานรูปแบบศิลปกรรมทวารวดีกับ ศิลปกรรมขอมเข้าด้วยกันเป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่นได้เป็นอย่างดี

๓.๔.๓ เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดเพชรบุรี

เมืองเพชรบุรีเป็นเมืองใหญ่ที่มีความหมายในทางประวัติศาสตร์ยิ่งใหญ่มาก ไม่ต่างกับอาณาจักรอื่นๆ ทั้งนี้เพราะเมืองเพชรเป็นเมืองที่มีอารยธรรม มีความรุ่งโรจน์มาตั้งแต่อดีตกาล ประมาณ ๔,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ ปีก่อนพุทธกาล หรือเรียกว่ามีผู้คนอาศัยอยู่ในเมืองเพชรแห่งนี้มาก่อนยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งได้มีการค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีมากมาย อาทิ เครื่องมือเครื่องใช้ ขวานหินขัด เครื่องประดับ เช่น ลูกปัด กำไลข้อมือ และตุ้มหูที่ทำด้วยหิน เครื่องภาชนะดินเผาที่ถ้าเขากระปุก บ้านหนองแพบ บริเวณเขากระจิว อำเภอท่ายาง พบโครงกระดูกและโบราณวัตถุ เช่น ภาชนะดินเผา ลูกปัดหินอาเกต ลูกปัดหินคาร์เนเลียน ลูกปัดแก้ว และเครื่องมือเหล็ก อีกทั้งยังมีการติดต่อกับชุมชนที่ห่างไกล เช่น อินเดีย และจีน เนื่องจากชุมชนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะภาคกลางของไทย อยู่ในเส้นทางเดินเรือที่สำคัญระหว่างอินเดียบกับจีน

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ จากจดหมายเหตุของจีน ทำให้ทราบว่า เส้นทางการค้าทางทะเลเป็นการเดินเรือที่เดินทางเลียบชายฝั่งคาบสมุทรมลายู ทั้งด้านตะวันตก(อ่าวอันดามัน)และทางด้านตะวันออก(อ่าวไทย)เพชรบุรีตั้งอยู่ตรงชายฝั่งตะวันออก จึงน่าจะเป็นท่าเรือที่สำคัญแห่งหนึ่งด้วย

พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖ วัฒนธรรมอินเดียเข้ามามีบทบาท โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู การล่องไหลทางวัฒนธรรมภายนอกโดยเฉพาะเรื่องศาสนานั้น จึงเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมจากลุ่มน้ำเจ้าพระยา ทำให้มีการก่อสร้างโบราณสถาน โบราณวัตถุ อยู่ทั่วไป ทั้ง เช่น พระพุทธรูป ธรรมจักรที่หนองปรัง อำเภอเขาชัยย้อย ที่เขากระจิว บ้านหนองพระ อำเภอท่ายาง ที่เนินโพธิ์ใหญ่ อำเภอบ้านลาด ที่ทุ่งเศรษฐี อำเภอชะอำ เป็นต้น

ต่อมาในพุทธศาสนาที่ ๑๗ - ๑๘ วัฒนธรรมลพบุรี ได้เข้ามาเป็นที่นิยม มีอิทธิพลต่อจากรูปแบบศิลปกรรมแบบทวารวดี ที่เป็นหลักฐานการเปลี่ยนแปลงด้านศิลปกรรม เห็นได้ชัดคือ สลุปเจดีย์ก่อด้วยอิฐ เป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยม ที่เรียกว่า พระปราสาท ก่อด้วยศิลาแลงและหินทราย อยู่ระยะหนึ่ง

หลักฐานที่หลงเหลืออยู่คือ พระปรางค์วัดกำแพงแลง ฐานล่างของพระปรางค์วัดมหาธาตุ ก็ก่อด้วยศิลาแลง พระปรางค์ทั้งสองแห่งยอชี้ให้เห็นว่า เดิมน่าจะเป็นศิลปะลพบุรีมาก่อนที่จะมาบูรณะในชั้นหลัง จังหวัดเพชรบุรีเป็นชุมชนในแถบลุ่มแม่น้ำเพชรบุรีได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมในช่วงเวลานี้น่าจะมีการพัฒนาขึ้นในระดับหนึ่ง^{๕๗} คงมีการสร้างเมืองในรูปแบบของวัฒนธรรมขอมโบราณเป็นรูปสี่เหลี่ยมซึ่งที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเพชรบุรี (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลช่องสะแก อำเภอเมืองเพชรบุรี) ผลจากการศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศ พบว่าบริเวณเมืองเพชรบุรีมีร่องรอยของแนวคูเมืองและกำแพงเมือง ที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมที่ใกล้จะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมากกว่าสี่เหลี่ยมผืนผ้า ความยาวของแนวคูเมืองกำแพงเมืองแต่ละด้านกว่า ๑ กิโลเมตร เมืองนี้ใช้แม่น้ำเพชรบุรีเป็นคูเมืองด้านทิศตะวันตก ลักษณะของผังเมืองที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมแบบสมมาตรเป็นเมืองที่มีอายุหลังสมัยทวารวดีมักพบมากในช่วงที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมโบราณลงมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ร่องรอยของแนวคูเมืองกำแพงเมืองที่หลงเหลืออยู่นี้ เป็นร่องรอยของเมืองตั้งแต่ในช่วงที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอม หลักฐานที่เป็นเครื่องสนับสนุนความเป็นบ้านเป็นเมืองในช่วงเวลานี้คือ

๑) **ปราสาทวัดกำแพงแลง**^{๕๘} วัดกำแพงแลง หรือ วัดเทพปราสาทศิลาแลง ตั้งอยู่ในเขตตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี อยู่ห่างแม่น้ำเพชรบุรีมาทางตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ชื่อดั้งเดิมไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัด สำหรับชื่อที่เรียกกันว่า “กำแพงแลง” นั้นคงเป็นชื่อที่ผู้คนในสมัยหลังเรียกกันตามลักษณะที่พบเห็น เนื่องจากภายในวัดมีปราสาทเขมรก่อด้วยศิลาแลงและมีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ จากลักษณะดังกล่าวจึงเป็นที่มาของชื่อวัดนี้ว่า “กำแพงแลง” หมายถึงกำแพงวัดที่ก่อด้วยศิลาแลงนั่นเอง จากโบราณสถานที่ยังคงเหลือ เห็นเป็น ๖ หลัง แต่แท้ที่จริงเป็นปราสาท ๕ หลัง คือ แถวกลาง ๓ หลัง แถวหลัง ๒ หลัง ส่วนที่อยู่ข้างหน้า (หลวงพ่อนิล) เป็นโคปุระ หรือ ชุมประตู่ของกลุ่มศาสนสถานแห่งนี้ ดังภาพที่ ๓.๑๔

^{๕๗} สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันตวงค์ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๕๘} วันชัย แก้วไทยสุน, **ประติมากรรมปูนปั้นรูปนัคนครี เมืองคูบัว ราชบุรี**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓), หน้า ๖๖.

ภาพที่ ๓.๑๔ ปราสาทกำแพงแลง ที่เมือง "ชัยวัชรปุระ" หรือจังหวัดเพชรบุรี

จากภาพที่ ๓.๑๔ นอกจากปราสาทหลังประธานแล้ว ยังมีปราสาทบริวารอีก ๔ หลัง สันนิษฐานว่าเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพในพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน เพราะได้ค้นพบ ประติมากรรมรูปเคารพ ๔ องค์ คือ

๑. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี พบตรงบริเวณปราสาททิศตะวันตก ลักษณะ ประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีที่พบ ทำจากวัสดุศิลาทรายขาว วรรกายชำรุดหักพังใน ส่วนศีรษะ แขน และขา แต่ยังคงพบศีรษะในบริเวณใกล้เคียงอยู่ ลวดลายบริเวณพระวรกายท่อนบน ตรงบริเวณพระอุระปรากฏพระพุทธรูปปางสมาธิองค์เล็กประดับเรียงเป็นแถว ถ้าสมบูรณ์ จะมี ๘ กร มีพระพุทธรูปปางสมาธิประดับเหนือกระบังหน้า สวมพระอำมรงค์ที่มีหัวเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิที่นิ้ว พระบาททั้งสอง อันแสดงถึงภาวะเหนือพระพุทธเจ้าทั้งปวง

๒. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สี่กร พบในสภาพชำรุดเหลือเพียงส่วนพระวรกายและท่อน แขน ๔ ท่อน ทรงภูษาสมพตในศิลปะเขมรแบบบายน ถ้าสมบูรณ์ จะมี ๔ กร กรซ้ายหน้าถือดอกบัว กรขวาหน้าถือหม้อน้ำ กรซ้ายหลังถือประจำ กรขวาหลังถือคัมภีร์

๓. พระวัชรสัตว์นาคปรก หรือ พระชัยพุทธมหานาค พบในปราสาทองค์กลาง (หลวงพ่อก เพชร) เป็นพระพุทธรูปนาคปรก พบเพียงส่วนของพระพักตร์และพระอุระ ด้านหลังมีแผ่นหินสลักติด เป็นตัวนาคแผ่พังพาน ถ้าสมบูรณ์จะเป็นพระพุทธรูปนาคปรก บนฐานพญานาคขด ปางสมาธิ

๔. พระนางปรัชญาปารมิตา พบเพียงส่วนเศียรเท่านั้น ปัจจุบันเป็นสมบัติเอกชน

โบราณสถานกลุ่มนี้ สันนิษฐานว่า จะสร้างขึ้นในสมัยเมื่อขอมเรืองอำนาจ และมีอิทธิพลขยายเข้ามาถึงในดินแดนแถบนี้ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมัน ที่ ๗ ประมาณ พ.ศ.๑๗๓๔ เพราะปรากฏนามเมืองในจารึกปราสาทพระขรรค์ กล่าวถึงเมือง "ศรีชัยวัชรปุระ" เชื่อกันว่าเป็นเมืองเพชรบุรี

เพชรบุรีในวัฒนธรรมเขมรโบราณเมื่อชุมชนในแถบลุ่มแม่น้ำเพชรบุรีได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรโบราณในช่วงเวลานี้น่าจะมีการพัฒนาขึ้นในระดับหนึ่ง คงมีการสร้างเมืองในรูปแบบของวัฒนธรรมเขมรโบราณเป็นรูปสี่เหลี่ยมซึ่งที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเพชรบุรี(ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลช่องสะแก อำเภอเมืองเพชรบุรี) บริเวณเมืองเพชรบุรีมีร่องรอยของแนวคูเมืองและกำแพงเมืองที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม ที่ใกล้จะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมากกว่าสี่เหลี่ยมผืนผ้า ความยาวของแนวคูเมืองกำแพงเมืองแต่ละด้านกว่า ๑ กิโลเมตร เมืองนี้ใช้แม่น้ำเพชรบุรีเป็นคูเมืองด้านทิศตะวันตก ลักษณะของผังเมืองที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมแบบสมมาตรเป็นเมืองที่มีอายุหลังสมัยทวารวดีมักพบมากในช่วงที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรโบราณลงมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น จึงอาจกล่าวได้ว่าร่องรอยของแนวคูเมืองกำแพงเมืองที่หลงเหลืออยู่นี้^{๕๙} เป็นร่องรอยของเมืองตั้งแต่ในช่วงที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร หลักฐานที่เป็นเครื่องสนับสนุนความเป็นบ้านเป็นเมืองในช่วงเวลานี้คือ โบราณสถานที่วัดกำแพงแลง อันได้แก่ปราสาทศิลาแลง ๕ องค์ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและรูปเคารพที่ได้จากบริเวณนี้ล้วนมีอิทธิพลศิลปเขมรโบราณแบบบายน ที่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ และถ้าหากเชื่อว่าเมืองนี้คือหนึ่งในเมืองที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งราชอาณาจักรกัมพูชาได้ทรงประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาถไว้ เมืองนี้ก็คือเมือง ศรีชัยวัชรบุรีลักษณะของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่ยังปรากฏให้เห็น จะคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมหลาย ๆ แห่ง ที่อำนาจของขอม เข้าไปถึง ทั้งที่เมืองลพบุรี กาญจนบุรี ไปกระทั่งถึง สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย ซึ่งสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบนี้จะมีอิทธิพลกับสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ยุคต้น ของ อาณาจักรไทย สมัย พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ มากพอสมควร

จากการศึกษาเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันตกของประเทศไทยซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย คือจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดราชบุรี ดึงนำเสนอ แผนภาพที่ ๓.๗

^{๕๙} อ่างแล้ว, วันชัย แก้วไทยสุน, ประติมากรรมปูนปั้นรูปนักดนตรี เมืองคูบัว ราชบุรี, หน้า ๕๑.

แผนภาพที่ ๓.๙ โบราณสถาน ตามเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรีในภาคตะวันตก

จากแผนภาพที่ ๓.๙ เส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันตก ที่ปรากฏในจังหวัดกาญจนบุรี สถาปัตยกรรมได้แก่ ปราสาทเมืองสิงห์ พระพุทธรูปนาคปรก และ พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี ส่วนในจังหวัดราชบุรีได้แก่ ปราสาทวัดมหาธาตุ และพระพุทธรูปซึ่งมีลักษณะเดียวกับที่พบในจังหวัดกาญจนบุรี

เมืองเพชรบุรีในสมัยที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอม มีศูนย์กลางอยู่ที่ปราสาทวัดกำแพงแลง หากว่าวัดมหาธาตุได้สถาปนาขึ้นในช่วงสมัยสุโขทัย บ้านเมืองทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเพชรบุรี ความสำคัญอาจเป็นศูนย์กลางของเมืองในช่วงเวลาดังกล่าว จึงถือว่าเมืองเพชรบุรี (Peperim Pepory) เป็นเมืองท่าที่สำคัญ เมืองหนึ่งใน เขตฝั่งตะวันออก แล้วยังเป็นเมืองที่มีเจ้าเมืองปกครองเยี่ยงกษัตริย์ และยังมีสำเภาส่งไปค้าขายยังภูมิภาคต่างๆ ด้วย

๓.๕ เส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

อิทธิพลของ “วัฒนธรรมอินเดีย” ที่แผ่เข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๔ - ๕ กลายมาเป็นวัฒนธรรมผสมกับท้องถิ่นที่เรียกว่า “วัฒนธรรมทวารวดี”^{๖๐}

^{๖๐} สด แดงเอียด, “การปฏิบัติงานชุดสำรวจแหล่งโบราณคดีที่โคกพลับ จังหวัดราชบุรี”, ศิลปากร . ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๔ (พฤศจิกายน ๒๕๔๑), หน้า ๓๓ - ๓๖.

จากแผนภาพที่ ๓.๑๐ เส้นทางจากพระนครหรือนครธม มายังเมืองพิมายหรือวิมายะปุระ^{๖๓} ถือเป็นเส้นทางที่ยาวและไกลที่สุด สาเหตุที่ต้องมีการเดินทางไกลขนาดนั้น ข้อมูลส่วนหนึ่งระบุชัดเจนว่า ไม่ใช่การขยายหรือเผยแพร่อาณาจักร แต่เป็นไปเพื่อเสาะแสวงหาและแลกเปลี่ยนทรัพยากรหลักและเกลือ ซึ่งมีมากในแถบอีสานบ้านเราในปัจจุบัน^{๖๔} นอกจากนี้อีกหนึ่งความเชื่อที่สำคัญคือการสร้างบารมีและความยิ่งใหญ่ด้วยการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ก็เป็นอีกหนึ่งเหตุผลที่ทำให้เราพบ ความเชื่อมโยง พระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูบนเส้นทางสายปราสาทนี้ เสมอแบบแยกกันไม่ออก เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของอารยธรรมดังกล่าวผู้วิจัยจึงนำเสนอจังหวัดกลุ่มเป้าหมายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ซึ่งมีจังหวัดกลุ่มเป้าหมายดังนี้ จังหวัดสุรินทร์ , จังหวัดบุรีรัมย์ และจังหวัดนครราชสีมา ดังต่อไปนี้

๓.๕.๑ เส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดสุรินทร์

จังหวัดสุรินทร์มีอาณาเขตต่อเนื่องกับพื้นที่ที่เคยเป็นศูนย์กลางอาณาจักรขอมโบราณ^{๖๕} ทำให้ชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ได้รับวัฒนธรรมขอมมาโดยตลอดตั้งแต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา โดยในช่วงแรก ได้พบหลักฐานเป็นแบบพนมดงรัก ราว พ.ศ.๑๑๐๐ - ๑๑๕๐ ที่อำเภอพนมดงรัก และจารึกวัดจุมพล พบที่วัดจุมพลสุทธาวาส อำเภอเมืองสุรินทร์ อยุธยาพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ ในยุคแรกอาณาจักรขอม แยกเป็น ๒ ส่วน คือ เจนละบก และเจนละน้ำ สำหรับเขตจังหวัดสุรินทร์ ดินแดนนี้เป็นส่วนหนึ่งของเจนละบก ปรากฏชุมชนวัฒนธรรมขอมที่เก่าแก่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่บ้านภูมิโปน ตำบลดม อำเภอสังขะ จัดเป็นชุมชนระดับเมืองที่มีศาสนาสำคัญ คือ ปราสาทภูมิโปน เป็นศูนย์กลาง ปราสาทดังกล่าวร่วมสมัยกับศิลปะขอมแบบไพรกเม็ง ราว พ.ศ.๑๑๘๐ - ๑๒๕๐

ต่อมาอาณาจักรขอมรวมกันอีกครั้งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕^{๖๖} โดยมีศูนย์กลางที่เมืองพระนครหลักฐานวัฒนธรรมขอมในช่วงเวลานี้ ได้แก่ ปราสาทหมื่นชัย และปราสาทบ้านจารย์ อำเภอสังขะ ซึ่งร่วมสมัยกับศิลปะขอมแบบเกาะแกร์ ราว พ.ศ.๑๔๖๕ - ๑๔๙๐ และพบหลักจารึกในรัชกาล

^{๖๓} รายงานการวิจัยเรื่อง การสำรวจวัฒนธรรมโบราณกลุ่มแม่น้ำแม่กลอง - ทำจัน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ ด้วยเทคโนโลยีรีโมตเซนซิงไกล (Remote Sensing), (สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน) (GISTDA), ๒๕๕๖๗, หน้า ๖๐ - ๖๕.

^{๖๔} สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันติวงศ์ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๖๕} ธัชสร ตันติวงศ์, ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง - ทำจัน, (คณะโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๔๘), หน้า ๖๖.

^{๖๖} สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะในประเทศไทย ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๔๓), หน้า ๕๔.

พระเจ้าราชนทรวรมัน ราว พ.ศ. ๑๔๘๗ - ๑๕๑๑ ภายในบริเวณตัวเมืองสุรินทร์ หลักฐานการเป็นชุมชนในวัฒนธรรมขอมเพิ่มเติมจำนวนมากขึ้น ในราวกลางเช่น ปราสาทบ้านพลวง ปราสาทนางบัวตูม ปราสาทตาเหมือนธม ปราสาทศรีขรภูมิ และน่าจะรวมถึงเมืองสุรินทร์โบราณชั้นนอกด้วย ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ กษัตริย์แห่งอาณาจักรขอมคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗^{๖๗} ทรงนับถือพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน มีหลักฐานที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกว่า พระองค์โปรดให้สร้างที่พักคนเดินทาง(จารึกปราสาทพระขรรค์) และสร้างอโรคยาศาล หรือสถานพยาบาลขึ้นในชุมชนต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก (จารึกปราสาทตาพรหม) ในจังหวัดสุรินทร์ได้พบสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ดังกล่าวหลายแห่ง เช่น ปราสาทจอมพระ ปราสาทช่างปี และปราสาทตาเมืองโต๊ด เป็นต้น ปราสาทที่กล่าวมาข้างต้นจะมีทั้งที่สร้างจากความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และทางพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์งานวิจัย จึงขอเสนอเพียงปราสาทที่เป็นเส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีเท่านั้น ดังนี้

๑) กลุ่มปราสาทตาเหมือน^{๖๘} โบราณสถานกลุ่มปราสาทตาเหมือน ตั้งอยู่ที่บ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง เป็นโบราณสถานแบบขอม ๓ หลัง ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ติดแนวชายแดนประเทศไทยและกัมพูชา ดังแผนภาพที่ ๓.๑๑

แผนภาพที่ ๓.๑๑ กลุ่มปราสาทตาเหมือน อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์^{๖๙}

^{๖๗} สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, ศิลปะในประเทศไทย พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๕๐.

^{๖๘} พริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐).

ปราสาทตาเหมื่อน เป็นศาสนสถานของพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน^{๗๐} สร้างขึ้นเพื่อเป็นธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางแห่งหนึ่งใน ๑๗ แห่งที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายแห่งเมืองพระนครโปรดให้สร้างขึ้นจากเมืองยโสธรปุระ เมืองหลวงของอาณาจักรขอมโบราณไปยังเมืองพิมาย ปราสาทตาเหมื่อนเป็นศิลปะขอมสร้างด้วยศิลาแลงเช่นเดียวกับโบราณสถาน สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่พบในดินแดนประเทศไทย^{๗๑} มีลักษณะเป็นปราสาทองค์เดียวมีห้องยาวเชื่อมต่อมาทางด้านหน้า ผนังด้านเหนือปิดทึบ แต่สลักเป็นหน้าต่างลोक ส่วนด้านใต้มีหน้าต่างเรียงกันโดยตลอด เคยมีผู้พบทับหลังเป็นรูปพระพุทธรูปปางสมาธิในซุ้มเรือนแก้ว ๒ - ๓ ชั้น ดังแสดงตามภาพที่ ๓.๑๕

ภาพที่ ๓.๑๕ กลุ่มปราสาทตาเหมื่อน ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์

ปราสาทตาเหมื่อนธม อยู่ห่างจากปราสาทตาเหมื่อนโตดไปทางทิศใต้ประมาณ ๒๐๐ เมตร เป็นปราสาทขนาดใหญ่ที่สุดในกลุ่มปราสาทตาเหมื่อน บนแนวเทือกเขาพนมดงรัก ประกอบด้วยปราสาทสามองค์ โบราณสถานแห่งนี้คงจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

^{๖๙}<https://www.google.co.th/maps/searchA1/@15.2961849,103.8592311,367056m/data=!3m2!1e3!4b1>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

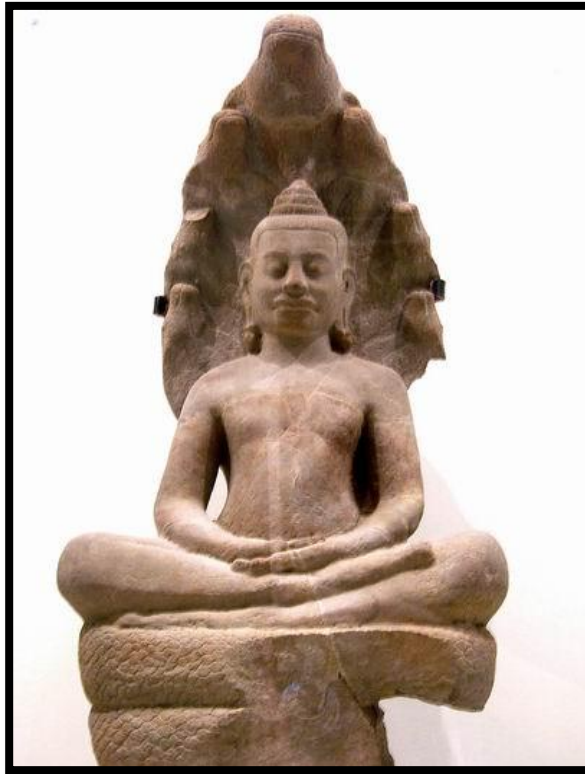
^{๗๐}ธิดา สาระยา,(ศรี) ทราวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ ,๒๕๔๒), หน้า ๕๒.

^{๗๑}ดุสิต ทุมมากรณ์, ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์ และอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร:กรมศิลปากร,๒๕๕๑), หน้า ๗๖ - ๗๘.

ปราสาทตาเหมือนไต้ เป็นอโรคยาศาล สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ยังคงสภาพเกือบจะสมบูรณ์ ประกอบด้วยปราสาทประธานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุขยื่นทางด้านหน้า ก่อด้วยศิลาแลงและหินทราย มีบรรณาลัยอยู่ทางด้านหน้าเยื้องไปทางขวาขององค์ปราสาท ล้อมรอบด้วยกำแพงก่อศิลาแลงเช่นเดียวกัน มีซุ้มประตู (โคปุระ) อยู่ด้านหน้า คือ ด้านทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว นอกกำแพงด้านหน้ามีสระน้ำเช่นเดียวกับอโรคยาศาลแห่งอื่น ๆ ตรงห้องกลางของโคปุระได้พบศิลาจารึก ๑ หลักจารึกด้วยอักษรขอมภาษาสันสกฤต เป็นจารึกซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้สร้างไว้ประจำอโรคยาศาลแห่งนี้ มีข้อความเช่นเดียวกับจารึกที่พบที่อโรคยาศาลแห่งอื่น ๆ คือ กล่าวนมัสการพระพุทธเจ้า พระโภชชยคุรุไวฑูรยะ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ประทานความไม่มีโรคแก่ประชาชนผู้นับถือและกล่าวถึงการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ประจำสถานพยาบาลในแผนกต่าง ๆ เช่น แพทย์ ผู้ดูแลสถานพยาบาล ปัจจุบันจารึกหลักนี้เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรี

๒) พระชัยพุทธมหานาถ^{๗๒} เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยขอมพระนครมีอำนาจปกครอง โดยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มีความประสงค์ว่าเมื่อไพร่ทาสประชาชนผู้เจ็บป่วยต้องการรักษาโรคทั้งทางกายและใจ ก็จะเดินทางตามเส้นทางโบราณเพื่อมาพักรักษาตัวอยู่ด้านนอกของอโรคยาศาล ซึ่งส่วนใหญ่จะต้องมาพักอาศัยอยู่หลายวันเพราะหนทางไกล ต้องใช้การเดินทางเป็นส่วนใหญ่ แต่每天有จะมีประชาชนและผู้ป่วยเข้ามาบูชาพระโพธิสัตว์แห่งการบริบาลอยู่ด้านหน้าชานชาลาและศาลาบูชาที่สร้างด้วยไม้ด้านนอก ไม่มีสิทธิ์ล่องเข้าไปในเขตมณฑลศักดิ์สิทธิ์ภายในกำแพงอโรคยาศาล อย่างเด็ดขาด ดังนั้นพระพุทธรูปปฏิมากรนาครูปแบบมีอุษณิษะตามแบบ “พระชัยพุทธมหานาถ” จึงเป็นที่พึ่งของประชาชนในยุคนั้นได้อย่างดี ดังภาพที่ ๓.๑๖

^{๗๒} สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๓.๑๖ “พระชัยพุทธมหานาค” พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสุรินทร์

สรุป จังหวัดสุรินทร์เป็นพื้นที่ซึ่งมีชุมชนโบราณกระจุกกระจายมากมาย การตั้งชุมชนโบราณของมนุษย์ในสมัยโบราณนั้นจะขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ แหล่งน้ำ ความสูงต่ำของพื้นที่ ความอุดมสมบูรณ์ของดินและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น จึงพบว่าลักษณะการตั้งชุมชนส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บนเนินดินหรือลุ่มใกล้บริเวณแหล่งน้ำ มีการสร้างคูน้ำและคันดินล้อมรอบ

ชุมชนโบราณที่พบในเมืองสุรินทร์ได้ปรากฏหลักฐานจากภาพถ่ายทางอากาศมีจำนวนมากถึง ๙๒ แห่ง จังหวัดสุรินทร์จึงเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอาณาจักรโบราณที่ปรากฏในดินแดนประเทศไทย คือ อาณาจักรทวารวดี อาณาจักรพูนัน อาณาจักรเจนละ และอาณาจักรขอม ซึ่งมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ลงมาโดยสันนิษฐานจากลักษณะของรูปแบบการตั้งชุมชนกล่าวคือ ชุมชนโบราณที่มีอายุเก่าแก่อิทธิพลสมัยอาณาจักรทวารวดี มักอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มและมีผังเมืองเป็นรูปวงรีหรือทรงกลม ขอบเขตหรือแนวเส้นของเมืองเป็นแบบไม่สม่ำเสมอตลอดทั้งพื้นที่ไม่ค่อยเป็นระเบียบนัก ส่วนชุมชนโบราณที่มีอายุเก่าแก่สมัยอาณาจักรขอมที่เรียกว่าศิลปะลพบุรีนั้น จะมีลักษณะการสร้างชุมชนอยู่บนเนินดินสูงหรือที่ลาดเชิงเขาลักษณะของผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมจัตุรัสและมียมสร้างอ่างเก็บน้ำรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “บาราย” ไว้ใช้แทนแหล่งน้ำธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีการสร้างศาสนสถานไว้ประกอบพิธีทางศาสนาด้วย

๓.๕.๒ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดบุรีรัมย์

จังหวัดบุรีรัมย์ จากการศึกษาของนักโบราณคดีพบหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สืบเนื่องมาถึงสมัยทราวดี และที่สำคัญที่สุดพบกระจายอยู่ทั่วไปในจังหวัดบุรีรัมย์มากคือ^{๗๓} หลักฐานทางวัฒนธรรมของขอมโบราณ ซึ่งมีทั้งปราสาทอิฐ และปราสาทหิน เป็นจำนวนมากกว่า ๖๐ แห่ง รวมทั้งได้พบแหล่งโบราณคดีที่สำคัญคือเตาเผา^{๗๔} ภาชนะดินเผา และภาชนะดินเผาแบบที่เรียกว่าเครื่องถ้วยเขมร ซึ่งกำหนดอายุได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึง ๑๘ อยู่ทั่วไป เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการเป็นแหล่งการค้าขายระหว่างเมือง ซึ่งถ้าหากเราดูจากแผนภาพที่ ๓.๑๒ แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์^{๗๕}

แผนภาพที่ ๓.๑๒ แผนที่จังหวัดบุรีรัมย์

จากแผนภาพที่ ๓.๑๒ จะเห็นว่าจังหวัดบุรีรัมย์มีชายแดนที่ติดกับประเทศกัมพูชา ดังนั้น การได้รับอิทธิพลจากขอม จึงเป็นเส้นทางใกล้ชิดมากจากการที่ชุมชนบริเวณจังหวัดบุรีรัมย์ได้รับ วัฒนธรรมและความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ผ่านเข้ามาทางการค้าขายสินค้า ระหว่างพระนคร – เมืองพิมาย ทำให้ศิลปะของขอมได้รับการพัฒนาพื้นที่แถบนี้ แม้ว่าต่อมาในบางสมัย ขอมจะ เปลี่ยนไปนับถือพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ซึ่งทั้งสองศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองตามแต่กษัตริย์ที่นับ ถิ่นแต่ละศาสนาตามยุคสมัยนั่นเอง

^{๗๓} ดุสิต ทุมมาภรณ์, ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์ และอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗, หน้า ๘๐.

^{๗๔} อิดา สาระยา, อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์โบราณอีสาน, หน้า ๓๔ – ๓๗.

^{๗๕} [https://www.google.co.th/maps/place/บุรีรัมย์/สื่บค้นเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๙.](https://www.google.co.th/maps/place/บุรีรัมย์/สื่บค้นเมื่อวันที่%20๒๘%20กรกฎาคม%20๒๕๕๙)

จากประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของขอม จึงทำให้ชุมชนเมืองโบราณมีการพัฒนาด้านงานศิลปกรรมที่ลงตัวระหว่างทวารวดี และขอมจนเกิดเป็นเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง แล้วยังแผ่อิทธิพลไปในเมืองต่าง ๆ บริเวณใกล้เคียงด้วยเส้นทางอารยธรรมขอมเข้ามาสู่ดินแดนบริเวณชายแดนประเทศไทย สู่จังหวัดบุรีรัมย์ในสมัยราวๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยอาณาจักรเจนละ ซึ่งตรงกับยุคทวารวดีของไทย โดยเข้ามาทางภาคอีสานเป็นแห่งแรก ซึ่งเข้ามาโดยผ่านทางศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ซึ่งในที่นี่ ผู้วิจัยจะนำเสนอเพียงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่ส่งผลถึงสถาปัตยกรรม และประติมากรรมสมัยลพบุรีในจังหวัดบุรีรัมย์ ดังนี้

๑) **ปราสาทกุฎิถาซี**^{๗๖} ตั้งอยู่ที่ บ้านโคกเมือง ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นปราสาทศิลาแลงขนาดเล็กที่เป็นสิ่งก่อสร้างในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เชื่อว่าเป็นนโรคยาศาล เช่นเดียวกับกุฎิถาซีหนองบัวราย องค์ประกอบเป็นปราสาทก่อด้วยศิลาแลงและหินทราย ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม ย่อมุมด้านทิศตะวันออกเป็นมุขยื่นออกไปเป็นประตูทางเข้าออกทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เป็นบรรณาลัยก่อด้วยศิลาแลงและหินทราย ดังแสดงในภาพที่ ๓.๑๗

ภาพที่ ๓.๑๗ ปราสาทกุฎิถาซี จังหวัดบุรีรัมย์

จากภาพที่ ๓.๑๗ ปราสาทกุฎิถาซีเป็นหนึ่งในศาสนสถาน que เรียกว่านโรคยาศาลา ซึ่งเป็นศาสนสถานประจำสถานพยาบาล สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอมโบราณ ปราสาทประธานมักประดิษฐานพระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าแห่งยาและการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วที่มีโคปุระหรือประตูทางเข้าอยู่ทางด้านหน้า วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างนิยมใช้ศิลาแลงซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของสถาปัตยกรรมในสมัยบายน

^{๗๖} วัฒนะ บุญจับ และคนอื่น ๆ, บรรณาธิการ, ศิลปวัฒนธรรมไทย, หน้า ๗๙.

๒) ประติมากรรมสัมฤทธิ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ในบริเวณปราสาทปลายบัด ๒มีการค้นพบประติมากรรมที่สำคัญชุดหนึ่งก็คือ^{๗๗} หมู่ประติมากรรมสัมฤทธิ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย มีอายุราวระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ค้นพบที่อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีข่าวเล่าลือว่าได้ค้นพบประมาณ ๒๐ กว่าองค์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ แต่ก็ได้ถูกลักลอบนำออกนอกประเทศเกือบหมดสิ้น คงเหลืออยู่เฉพาะในพิพิธภัณฑสถานส่วนบุคคลภายในประเทศเพียง ๒ - ๓ องค์เท่านั้น รศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง^{๗๘} กล่าวว่า “ประติมากรรมกลุ่มนี้ มีความสำคัญทางวิชาการมาก แต่คนไทยรู้จักน้อย อย่างประเด็นแรกสุด เทคนิคการหล่อสำริดโบราณ แสดงว่าคนหล่อต้องมีความรู้ความสามารถสูงมาก ถ้าเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยเดียวกัน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีความโดดเด่นสูงสุดกว่าได้ ประเด็นที่สองคือ สามารถเอาไปเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ของพื้นที่อีสานใต้กับกัมพูชาได้ เพราะหน้าตาของศิลปกรรมเป็นไปทำนองเดียวกันกับศิลปะก่อนพระนคร อาจถือได้ว่า เป็นการพบพระพุทธรูป นิกายมหายานที่เจอร่วมกันครั้งใหญ่ที่สุด และถือเป็นหลักฐานพระพุทธรูปศาสนา นิกายมหายานที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เลยทีเดียว” ดังที่ผู้วิจัยแสดงภาพที่ ๓.๑๘

ภาพที่ ๓.๑๘ พระโพธิสัตว์จากปราสาทปลายบัด อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

จากหลักฐานต่างๆที่นับเสนอข้างต้นแสดงให้เห็นถึงบริเวณจังหวัดบุรีรัมย์พบว่าวัฒนธรรมสมัยทวารวดีเข้ามามีอิทธิพลไม่ต่างจากชุมชนอื่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนั้นยังมี

^{๗๗} สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันตวงค์ เจ้าหน้าที่งานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๗๘} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, รศ.ดร.อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี งานเสวนาวิชาการ ในหัวข้อ “ประติมากรรมสำริดจากอำเภอประโคนชัย มรดกไทยในอุ้งมือต่างชาติ” ในวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

วัฒนธรรมของเขมรโบราณเผยแพร่เข้ามาเช่นกัน^{๗๙} จากหลักฐานที่ปรากฏซึ่งก็คือพระพุทธรูป พระพุทธศาสนา ลัทธิหินยานและพระโพธิสัตว์ ลัทธิมหายานที่พบในอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ สิ่งเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าชุมชนโบราณประโคนชัยที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ในวัฒนธรรมเขมรซึ่งตั้งอยู่ที่อีสานใต้ใกล้เคียงกับแหล่งวัฒนธรรมเขมร พระนคร ได้มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกัน ซึ่งหมายถึงการแพร่กระจายของวัฒนธรรมแบบทวารวดีลงมาถึงชุมชนวัฒนธรรมเขมรขณะ เดียวกันก็ได้มีการแพร่กระจายวัฒนธรรมเขมรสู่ชุมชนทวารวดีอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆ ที่ชี้ให้เห็นว่าดินแดนแถบนี้ได้มีการผสมผสานทางวัฒนธรรม ยกตัวอย่างเช่น ภาพสลักบนใบเสมาที่เขียง อังคาร อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ใบเสมานี้ทำด้วยหินภูเขาไฟ สลักภาพสฤงษณ์ ธรรมจักร และภาพสลักบุคคลซึ่งมีลักษณะของวัฒนธรรมทวารวดี แต่การนุ่งผ้ากลับมีลักษณะของวัฒนธรรมเขมร^{๘๐} ดังแสดงในภาพที่ ๓.๑๙

ภาพที่ ๓.๑๙ ใบเสมาที่ผสมผสานระหว่างศิลปะทวารวดี กับ ศิลปะขอม ที่วัดเขียงอังคาร

สรุปพื้นที่ตั้งของบุรีรัมย์เคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรที่รุ่งเรืองมาแต่ครั้งสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖) เชื่อมต่อจนถึงสมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘) มีกษัตริย์ที่มีอำนาจปกครองเป็นอิสระ มีประชาชนอยู่กันค่อนข้างหนาแน่น จนสามารถเกณฑ์แรงงานสร้างศาสนสถานที่ยิ่งใหญ่ได้ ดังนั้นเราคงปฏิเสธไม่ได้ว่าการเกิดจากวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันนี้ ดังนั้นดินแดนในส่วนนี้จึงถือว่ามีความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมซึ่งทำให้เกิด อารยะธรรมชั้นสูงในความเป็นจริงแล้วอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวัน ของชาวไทยในขณะนี้ที่เราไม่รู้ตัวตั้งแต่อดีตจนถึง

^{๗๙} สัมภาษณ์ นางสาวธัชสร ตันตวงค์ เจ้าหน้าที่งานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

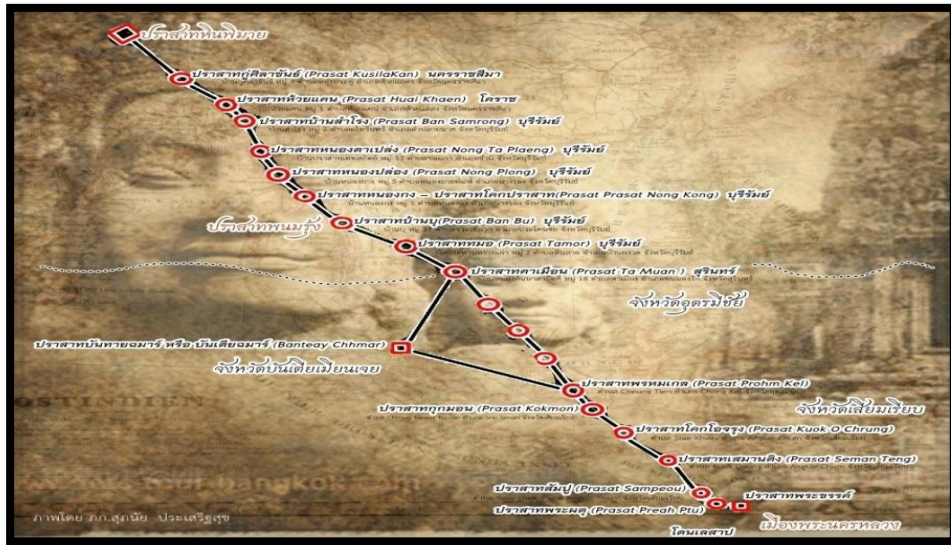
^{๘๐} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบพัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, หน้า ๖๓.

ปัจจุบัน คนคนไทยคิดว่าวัฒนธรรมไทยนั้นเป็นของไทยแท้ๆ ไม่ว่าจะ เป็นภาษา ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ดนตรี และอื่นๆ แต่ความจริงแล้วเราได้หยิบยืมของเขามาใช้บางส่วน ในขณะที่เดียวกัน เขาก็ได้หยิบยืมวัฒนธรรมทวารวดีไปใช้บางส่วนเช่นกัน และใช้เป็นต้นทางติดต่อระหว่างทาง พุทโธสมันกับหัวเมืองขึ้นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้แก่ เมืองพิมายและ สกลนคร โดยผ่านช่องเสม็ด และช่องอื่นๆ มีหลักฐานจากรูปถนนโบราณจากข้างบ้านละลม พะเนา ที่ตำบลจันทุม อำเภอบรรพตพิสัย ตรงไปทางบุรีรัมย์ผ่านเมืองโบราณหลายเมือง ขึ้นไปพุทโธสงและต่อจากนั้นมีศิลาปักเป็นระยะไป สกลนครทางด้านอำเภอบรรพตพิสัย ยังมีหลักศิลาปักเป็นตอน ๆ มีซากเมืองโบราณเป็นระยะ ๆ ไปยังพิมาย และพนมรุ้ง หลังจากขอมหมดอำนาจแล้ว ไทยจึงได้แผ่อำนาจเขตเข้าครอบครองดินแดนแถบนี้จึงทำให้ วัฒนธรรมทั้งสองผสมผสานกันเช่นเดียวกับชาติพันธุ์ สมัยที่ขอมมีอำนาจมากได้เข้ามาปกครองดินแดน แถบนี้เป็นเวลานาน

๓.๕.๓ เส้นทางสายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีในจังหวัดนครราชสีมา

จังหวัดนครราชสีมาอยู่ในดินแดนแถบอีสานที่มีทรัพยากรที่สำคัญอยู่ ๒ อย่าง คือ เหล็ก และเกลือกระจายอยู่ทั่วไปจึงดึงดูดให้ผู้คนเดินทางเข้ามาอยู่เสมอ ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ สืบเนื่อง มาจนถึง ยุคประวัติศาสตร์ซึ่งวัฒนธรรมทวารวดีได้ก่อให้เกิดศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอยู่ เป็นจำนวนมาก ครั้นเมื่อทวารวดีเสื่อมลง อาณาจักรขอมเข้ามามีอิทธิพลและความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติ ทำให้เกิดการติดต่อระหว่างพระนครซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครอง กับเมืองต่าง ๆ ที่อยู่แถบ อีสานที่มีสินค้าตามที่ต้องการ ดังนั้นการเดินทางในอดีตนั้นมีการสร้างธรรมศาลาหรือ ที่พักคนเดินทาง และโรคนยาศาลาหรือโรงพยาบาล^{๑๑} จะมีการสร้างทุกระยะ ประมาณ ๑๕ กิโลเมตร เป็นระยะการเดินทางที่พอเหมาะในสมัยโบราณ ถ้าเดินทางเป็นหมู่คณะ ใหญ่ๆ มีกองเกวียนจะใช้ระยะเวลา ๑ วัน ก็จะถึงที่พักคนเดินทางหรือบ้านคนมีไฟ ถ้าเป็นคณะเล็กๆ เดินทางอย่างเร่งรีบจะใช้เวลาประมาณ ๖ - ๘ ชั่วโมง ถ้ามีการเร่งรีบพิเศษไปโดยสัตว์พาหนะเช่นม้า จะถึงบ้านพักคนเดินทางได้เร็วกว่านี้ ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นี้มีการสร้างปราสาทหินที่ เรียกว่า ธรรมศาลา ตามเส้นทางราชมรรคา ซึ่งได้เสนอตามแผนภาพที่ ๓.๑๓

^{๑๑} สัมภาษณ์ นายวิษรุต วะสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน

แผนภาพที่ ๓.๑๓ เส้นทางประวัติศาสตร์ “ราชมรรคา” จากพระนครถึงเมืองพิมาย^{๘๒}

จากแผนภาพที่ ๓.๑๓ เส้นทางสายราชมรรคาทั้ง ๕ สายที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ แผ่ขยายออกไปทุกทิศทางจาก "นครธม" หรือ "เมืองพระนคร" เป็นเส้นทางสายสำคัญ ดังนี้

- ๑.จากเมืองพระนคร - ปราสาทพิมาย ประเทศไทย
- ๒.จากพระนคร - ปราสาทวัดภู แขวงจำปาศักดิ์ ประเทศลาว
- ๓.จากพระนคร - สวายจิก
- ๔.จากพระนคร - ปราสาทพระขรรค์ กำปงสวาย
- ๕.จากพระนคร - กำปงธม

ส่วนจุดหมายปลายทางของเส้นทางสำคัญของถนนสายนี้คือ ปราสาทหินพิมาย ที่กษัตริย์แห่งอาณาจักรขอมต้องเดินทางมาสักการะพระพุทธรูปภายในปราสาทหินพิมายเพื่อความอุดมสมบูรณ์แห่งราชอาณาจักรนั่นเอง ซึ่งในแต่ละปีจะต้องเสด็จมา และนอกจากนั้นยังเป็นเส้นทางขนถ่ายสินค้าที่จำเป็นของชาวอาณาจักรขอม นั่นคือ เกลือ และแร่ธาตุต่าง เช่น เหล็ก ทองแดง ในการสร้างอารยธรรมยุคโบราณ ดังนั้นเส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีใน จึงเกิดขึ้น ดังจะนำเสนอต่อไปนี้

๑) ปราสาทหินพิมาย ตั้งอยู่ที่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นปราสาทหินบนพื้นราบที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย^{๘๓} สร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธสถานในนิกายมหายาน สันนิษฐานว่า

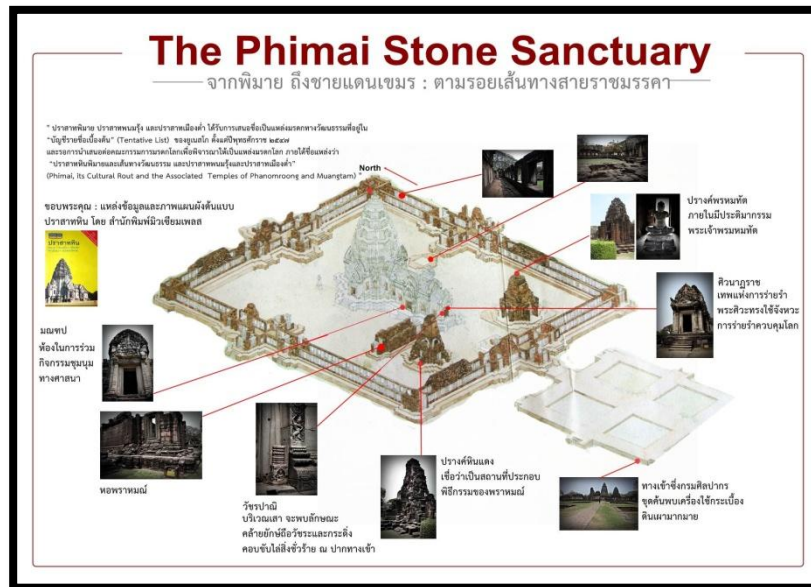
^{๘๒} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๖ - ๕๙.

^{๘๓} พริยะ ไกรฤกษ์, “การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย”, วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน, ๒๕๕๒), หน้า ๕๕.

สร้างขึ้นในยุคที่อาณาจักรขอมแผ่อิทธิพลมายังภูมิภาคนี้ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๗ (พ.ศ.๑๗๒๔-๑๗๖๑) มหาราชวงศ์สุดท้ายของอาณาจักรขอม ประกอบด้วยปราสาทประธานเป็นปราสาทองค์ใหญ่ สร้างด้วยหินปูนและหินทราย ตัวปราสาทหันหน้าไปทางทิศใต้ (โดยปกติปราสาทขอม มักสร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันออก) คงให้รับกับถนนโบราณ ซึ่งตัดตรงจากเมืองพระนครหลวงของขอมมายังปราสาทหินพิมายกระนั้นก็ดี ยังมีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอแนวคิดของสาเหตุที่ปราสาทหินพิมาย หันหน้าไปทางทิศใต้ เช่น ความเชื่อในคัมภีร์มหาปริณิพพานสูตร ที่เชื่อว่าทิศใต้เป็นทิศแห่งการเกิด นอกจากนี้ตำแหน่งที่ตั้งของตัวปราสาทยังสัมพันธ์กับแกนดิ่งของโลก (ทิศเหนือ - ใต้) ซึ่งให้ความสำคัญกับ สุริยทวาร(ประตูทิศเหนือ) เพราะเชื่อว่าเป็นทางสำหรับผู้พ้นจากโลก ส่วนปิตรยาน (ประตูทิศใต้) เป็นทางกลับสู่สังสารวัฏในช่วงสุดท้ายของปลายยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จนถึงช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ได้เกิดการสร้างมหาปราสาทขนาดใหญ่ หันหน้าไปทางทิศใต้เข้าหาเมืองพระนครหลวงตามเส้นทางถนนโบราณ มีแผนผังของหมู่อาคารที่ซับซ้อนรายล้อมรอบจุดศูนย์กลางของจักรวาลสมมุติ ที่เมือง “พิมาย” หรือ “วิมายะปุระ”(Vimayapura)

ดังนั้นแผนผังของ “ปราสาทหินพิมาย” (Phimai Pr.) มีลักษณะของการใช้ระบบ “ระเบียบคด”^{๘๔} แผนผังสี่เหลี่ยมล้อมรอบปริมาตรศักดิ์สิทธิ์ วางตัวตามแนวแกนหลัก (Plan Axe) หันหน้าไปทางทิศใต้เฉียงตะวันออก รับกับแนวเส้นทางถนนราชมรรคา (Royal Road) ลงไปสู่เขตเทือกเขาพนมรุ้งและเขมรต่ำนั่นเอง นอกจากนั้นสิ่งที่แสดงถึงความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา ลัทธิวัชรยาน จึงนำไปสู่การสร้างศาสนสถานตามหลักคำสอนสำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ มหาไวโรจนสูตร หมายถึง ธาตุกรรมณฑล ซึ่งเป็นแผนผังกรรมแห่งหลักจักรวาลที่ให้กำเนิดพระตถาคตทั้งหลาย นอกจากนั้นในคัมภีร์วัชรเศวตสูตร กล่าวถึง วัชรธาตุมณฑล ซึ่งเป็นมณฑลของพระชินพุทธะ ๕ องค์ ซึ่งผู้วิภัยได้นำมาเสนอ ดังแสดงตามแผนภาพที่ ๓.๑๑

^{๘๔} สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะในประเทศไทย ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ ๑๔- ๑๘, หน้า ๕๔.

แผนภาพที่ ๓.๑๔ แผนผังรอบบริเวณปราสาทหินพิมาย^{๘๕}

จากแผนภาพที่ ๓.๑๔ ปราสาทหินพิมาย หันหน้าไปทางทิศใต้ไปทางที่ตั้งของเมืองพระนคร ซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรขอม ปราสาทหินพิมายมีแบบแปลนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๕๖๕ ม.ยาว ๑,๐๓๐ ม. ล้อมรอบด้วยคูน้ำมีประตูเมืองทั้งสี่ทิศ อีกประการหนึ่งเป็นปราสาทหินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีรูปแบบศิลปกรรมขอมแบบบาปวนและนครวัดที่มีความงดงาม เชื่อว่าเป็นต้นแบบในการสร้างนครวัดในเขมรปราสาทหินแห่งนี้ตั้งอยู่กลางเมืองพิมายซึ่งเป็นเมืองโบราณที่สำคัญของภูมิภาค มีเส้นทางคมนาคมเชื่อมโยงกับเมืองสำคัญทางตอนเหนือของลาวและทางตอนใต้ของขอมเป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญที่กษัตริย์ขอมจะต้องเดินทางมาสักการะเป็นประจำทุกปี จึงมีสร้างเส้นทางเพื่อความสะดวกในการเดินทางแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างเมือง และการเสด็จเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำปราสาทหินพิมายเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของอาณาจักรเป็นประจำทุกปีนั่นเอง ดังภาพ ๓.๒๐

^{๘๕} <http://pantip.com/topic/31697678> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

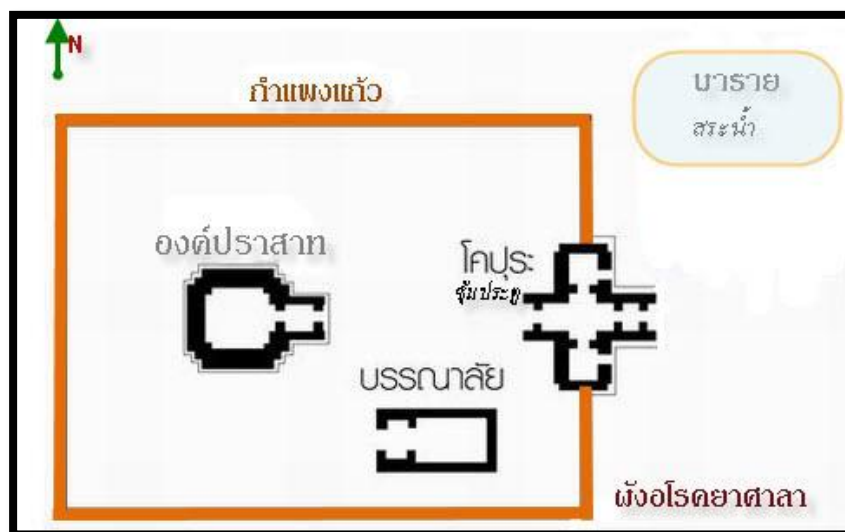

ภาพที่ ๓.๒๐ ปรางค์ประธาน ปราสาทหินพิมาย

๒) อโรคยาศาล หรือ โรงพยาบาล^{๔๖} กษัตริย์กัมพูชาคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๑) มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรขอม ได้สร้าง อโรคยาศาลหลายหลัง รวมทั้งศาลา มีไฟ เป็นที่พักริมทาง ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ความสำคัญของอโรคยาศาลที่จะกล่าวถึงนี้ มิใช่ว่าอยู่ที่ใครสร้าง หากแต่อยู่ที่ผู้คนร่วมพันคนทำงานที่ อโรคยาศาล คือชาวสยามที่มีความรู้ทางการแพทย์ ที่เกิดจากคนในพื้นที่ แสดงถึงคนไทยมีการเรียนรู้ในการดูแลสุขภาพของตนมาถึงขั้นรวมตัวทำงานคล้ายโรงพยาบาลมาแล้วตั้งแต่โบราณกาล

ส่วนประกอบของอโรคยาศาลนั้น ประกอบด้วยปรางค์ประธาน มีอาคารที่เรียกว่า บรรณาลัยสร้างด้วยศิลาแลง หันหน้าเข้าสู่ตัวปราสาทประธาน ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ตำแหน่งของ บรรณาลัยมักจะอยู่ก่อนไปที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้เสมอ มีซุ้มประตูทางเข้าที่เรียกว่า โคปุระ ทางด้านหน้าเพียงแห่งเดียว ตั้งอยู่ใกล้ๆ จุดกึ่งกลางของกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออก บริเวณด้านนอกกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือจะมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือที่เรียกว่า บาราย หรือสระน้ำศักดิ์สิทธิ์กรูด้วยศิลาแลง สถานพยาบาลที่สร้างขึ้นตามรายนางโบราณของอาณาจักรขอมสมัยพระนคร จะเชื่อมกับปราสาทนครธมซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรขอมโบราณ ดังแผนภาพที่ ๓.๑๑

^{๔๖} สัมภาษณ์ นายณรงค์ศักดิ์ สมชาติ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๙.

แผนภาพที่ ๓.๑๕ แผนผังอโรคยาศาลา

จากแผนภาพที่ ๓.๑๕ สันนิษฐานว่าการรักษาพยาบาล น่าจะอยู่บริเวณด้านนอกมณฑล ศักดิ์สิทธิ์ เมื่อประชาชนผู้เจ็บป่วยต้องการรักษาโรค ก็จะเดินทางมาพักรักษาตัวอยู่ด้านนอก ส่วนใหญ่ จะต้องอยู่หลายวันเพราะทางมันไกล ต้องใช้เท้าเดินเอาเป็นส่วนใหญ่ แต่每天有ประชาชนและผู้ป่วย เข้ามาบูชาพระพุทธเจ้าแห่งการรักษาโรคอยู่ด้านหน้าชานชาลา แต่ ก็ "ไม่มีสิทธิ์" ที่จะก้าวล่วงเข้าไปใน ปราสาทอย่างเด็ดขาด การรักษาพยาบาล จะเริ่มต้นด้วยการลงทะเบียนผู้ป่วยกับเจ้าพนักงานผู้เป็น "ข้ากัลปนา" (ข้าทาสที่ถูกนำมาถวายให้ศาสนาสถานเพื่อทำงาน) ของ อโรคยาศาลา ตรวจเบื้องต้นแล้ว แจกแจกอาการโรคผู้ป่วย จดบันทึก แล้วค่อยแยกย้ายผู้ป่วยไปตามศาลาราย ซึ่งในจังหวัดนครราชสีมา มีการค้นพบอโรคยาศาลาทั้งหมด ๘ แห่ง ได้แก่

๑. ภูฏิถาษี ต.ประตุชัย อ.พิมาย จ.นครราชสีมา
๒. ปราสาทพลสงคราม อ.โนนสูง จ.นครราชสีมา
๓. ปราสาทนางรำ ต.นางรำ อ.ประทาย จ.นครราชสีมา
๔. ปราสาทครบุรี ต.ครบุรี อ.ครบุรี จ.นครราชสีมา
๕. ปราสาทเมืองเก่า อ.สูงเนิน จ.นครราชสีมา
๖. ปราสาทบ้านปราสาท อ.สูงเนิน จ.นครราชสีมา
๗. ปราสาทปราสาทศีดา อ.ศีดา จ.นครราชสีมา
๘. ปราสาทบ้านปราสาท ต.หินดาด อ.ห้วยแถลง จ.นครราชสีมา

๓) รูปเคารพตามคติพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน จังหวัดนครราชสีมา มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่จากการขุดแต่งโบราณสถาน คือประติมากรรม^{๘๗} ส่วนใหญ่เป็นรูปพระพุทธรูปนาคปรก, รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และรูปนางปรัชญาปารมิตาหรือนางปัญญาบารมี ซึ่งทั้ง ๓ องค์นี้ถือว่าเป็นประติมากรรมสูงสุดของพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน หรือที่เรียกกันว่ารัตนตรียมหายาน พระพุทธรูปนาคปรกส่วนใหญ่มีสภาพชำรุด เหลือเพียงส่วนฐานบ้าง ลักษณะ พระพักตร์กลางเลื่อน เนื่องจากจำหลักยังไม่เสร็จบ้าง บางองค์มีลักษณะท้องถิ่นเข้ามาปะปนแต่ก็ถือได้ว่าเป็นศิลปขอมแบบบายนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ลักษณะของพระพุทธรูปสมัยนี้จะมีพระพักตร์กลมยิ้ม แสดงความเมตตากรุณาพระเนตรปิดสนิท ดังแสดงในภาพที่ ๓.๒๑

ภาพที่ ๓.๒๑ ภาพซ้ายพระพุทธรเจ้าโกสัลยคุรุไวฑูรยประภาสुकต ประธานแห่งอโรคยศาลาปราสาทนางรำ จังหวัดนครราชสีมา

ภาพขวา พระพุทธรเจ้าโกสัลยคุรุไวฑูรยประภาสुकต ประธานแห่งอโรคยศาลา ปราสาทกุฎิฤาษีพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

^{๘๗} ทะนางศักดิ์ หาญวงษ์, เสวนาวิชาการ ประติมากรรมสำริดจากอำเภอประโคนชัย มรดกไทยในอุ้งมือต่างชาติ เมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๓.๒๒ ซ้ายพระ(โพธิสัตว์)ศรีจันทรไวโรจนโรหิณีศะ “พระหม้อยาใหญ่”ปราสาทพลสงคราม จังหวัดนครราชสีมา

ขวา รูปสลักพระ(โพธิสัตว์)ศรีจันทรไวโรจนโรหิณีศะ “พระหม้อยาใหญ่”จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวิรุวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา

นอกจากนี้ยังพบ^{๑๑๖} หลักฐานจารึกที่สอดรับกับหลักฐานการขุดค้นพบรูปเคารพทั้ง ๓ และคติความเชื่อตามวิถีพิธีกรรมในลัทธิวัชรยาน(ตันตระ)ที่ถือให้รูปเคารพเป็นเพียงมโนภาพบุคคลาธิฐาน เป็นเครื่องมือเพื่อนำไปสู่ “เป้าหมาย” รูปพระพุทธรูปเจ้าโกลิยศุคุไวฑูรยประภาสาคต ในภาพของพระวัชรสัตว์ที่กำลังแสดงท่า “วัชร หุง กร มุทรา” อันมีความหมายถึง “การใช้ปัญญาและอุบายเพื่อการบรรลู่ (การปฏิบัติ,การรักษา) เป้าหมาย(หายจากโรค) ได้โดยเร็ว(ฉับพลัน)”^{๑๑๗} พระโกลิยศุคุเป็นหนึ่งในพระพุทธรูปของพระพุทธศาสนา นิกายมหายานที่มีผู้นิยมนับถือกันมากที่สุดพระองค์หนึ่ง ทรงตั้งปณิธานไว้ ๑๒ ประการเพื่อช่วยสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ที่เกิดจากโรคทางกายและทางใจ และช่วยให้สัตว์โลกมีชีวิตยืนยาว ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระโกลิยศุคุโดยทั่วไป คือจะทรงฉลองพระองค์แบบนักบวช ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ขวาทำปางประทานพร หรือวางบนพระเพลาคือโอสถ พระหัตถ์ซ้ายทำปางสมาธิ บางครั้งถือบาตร ส่วนศิลปะเขมร ประติมากรรมรูปพระโกลิยศุคุมักทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ปางสมาธิ มีวัตรุทรงกรวย (ผอบที่มีฝาปิด) วางอยู่บนพระหัตถ์ หรือเป็นพระพุทธรูปกุ่มภาชนะด้วยพระหัตถ์ทั้งสองในระดับพระอุระแต่ในสมัยต่อมามักจะถือหม้อยาไว้ในพระ

^{๑๑๖} พริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๖๐.

^{๑๑๗} ดุสิต ทุมมาภรณ์, ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์ และอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗, หน้า ๘๐.

หัตถ์ซ้ายเสมอ ซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งหมดมีลักษณะทางประติมานวิทยาที่แตกต่างจากพระพุทธรูปที่นิยมสร้างกันโดยทั่วไปดังแสดงในภาพที่ ๓.๒๓

ภาพที่ ๓.๒๓ ซ้าย รูปสลักพระมานุชิโพธิสัตว์ ๔ กรจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มหาวิรุวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา

ขวา “โลกेश্বর อารโศยศาลี” พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแห่งการบริบาล (ผู้เจ็บป่วย)จากปราสาทนางรำ จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย

ส่วนที่ทำเป็นรูป “พระโพธิสัตว์ทรงครุฑ”^{๙๐} ประจำอารโศยศาลาจะพบได้ไม่มากนัก อาจเพราะมีขนาดเล็ก ถูกทุบทำลายและเคลื่อนย้ายได้ง่าย ที่ยังพบเป็นเศษชิ้นส่วนแตกหัก (จากการทุบทำลาย) ที่ปราสาทพลสงครามอีกด้วย ดังภาพที่ ๒.๒๔

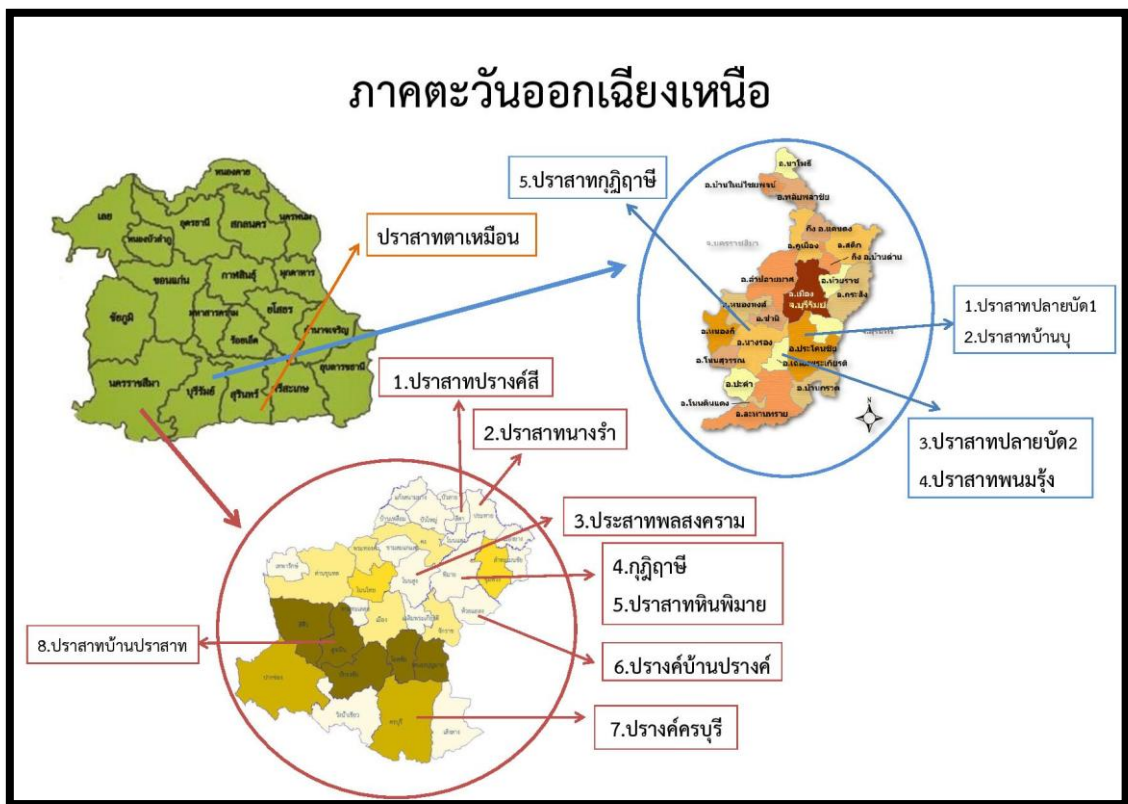
^{๙๐} สัมภาษณ์ นายณรงค์ศักดิ์ สมชาติ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๓.๒๔ พระโพธิสัตว์ “หริหริหริวาทนะ” จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย

จากภาพที่ ๓.๒๔ จะเป็นรูปประติมากรรมพระโพธิสัตว์ “หริหริหริวาทนะ” ทรงครุฑพภที่ปราสาทนางรำ จังหวัดนครราชสีมา คือ พระโพธิสัตว์แห่งการเกิดและการดับ การสวดอ้อนวอนภาวนา มন্ত্রาและเพ่งกสิณผ่านรูปเคารพ เพื่อจุดมุ่งหมายของการบรรลุสู่การกำเนิดของชีวิตใหม่ที่ปลอดภัย (สำหรับการเกิด) บรรลุสู่การมีชีวิตที่ยืนยาว ปราศจากโรคร้ายไข้เจ็บ (สำหรับความตาย)รวมไปถึงการบริหารจากรูปพระโพธิสัตว์ประธานแห่งบรรณาลัยให้หายจากโรคร้ายนั่นเอง

สรุปจังหวัดนครราชสีมามีหลักฐานของการตั้งชุมชนโบราณ ซึ่งในพื้นที่เหล่านี้จึงอาจมองภาพความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนที่หลากหลายเผ่าพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมและมีวิถีชีวิตสืบเนื่องมาตั้งแต่เกิดจนตาย ที่ผ่านการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น การพบโครงกระดูกที่แสดงให้เห็นถึงพิธีกรรม การฝังศพ การแต่งกาย เช่น มีการทอผ้า มีการประดิษฐ์เครื่องประดับรูปแบบต่างๆ ที่ทำด้วยหินหรือโลหะ เช่น สัมฤทธิ์ หรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องปั้นดินเผา อาวุธต่างๆ เป็นต้น ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงความเจริญของวัฒนธรรมการปลูกข้าว และการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งมีพัฒนาการมาจนเรียกได้ว่ามีความเจริญรุ่งเรืองด้านศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม จากอารยธรรมทวารวดี ต่อเนื่องมาจนถึงอารยธรรมขอม เข้ามามีบทบาทในดินแดนแถบนี้ถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอภาพรวมของเส้นทางพระพุทธศาสนา สมัยลพบุรีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังแผนภาพที่ ๓.๑๓

แผนภาพที่ ๓.๑๖ โบราณสถาน ตามเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากแผนภาพที่ ๓.๑๖ จะพบว่าชุมชนโบราณในเขตที่ราบสูงโคราชโดยเฉพาะทางฝั่งเทือกเขาพนมดงเร็กนอกจากจะเป็นการการเผยแผ่ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นการแสดงอำนาจทางการเมืองที่มีต่อเมืองต่าง ๆ ในเขตนี้โดยผ่านการสร้างอโรคยาศาล หรือธรรมศาลา ซึ่งมีการสร้างถนนราชมรรคาเชื่อมต่อพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เพราะสามารถเชื่อมโยงไปถึงความสำคัญด้านภาษา ศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรมอันที่จะเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดสถาปัตยกรรมขึ้นในแต่ละยุคแต่ละสมัย ดังนั้นอำนาจทางการเมืองจะต้องมีต้นทางหรือจุดศูนย์กลางที่ใดที่หนึ่ง และบ้านเมืองที่เหลือก็คือเมืองขึ้นซึ่งต้องอยู่ภายใต้การปกครอง และรับอิทธิพลทั้งศาสนา ความเชื่อ การเมืองการปกครองแบบผู้รับหรือผู้ต่อยกว่าโดยระบบขุนนางตามลำดับ

สรุป ศาสตราจารย์เซเดย์ (George Coedes) เสนอว่ารัฐโบราณในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมดได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากแนวคิดและโลกทัศน์ของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และ

พระพุทธศาสนา^{๑๑} ทั้งเรื่องผู้ปกครอง และระบบกษัตริย์ การใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาทางการและพิธีกรรม รวมทั้งศิลปะแบบอินเดียเป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเมืองแบบมณฑล หรือ มณฑล (Mandala) หมายถึงการขยายบ้านเมืองแบบรัศมี หรือนักวิชาการหลายท่านเรียก “รัฐแสงเทียน” (Galactic Polity) ที่เสมือนว่าอำนาจทางการเมืองจะอ่อนแสงลงไปเรื่อยเมื่ออยู่ไกลจากศูนย์กลางอำนาจที่เข้มแข็ง ดังนั้นรัฐเล็กๆที่อยู่ห่างไกลออกไปหรือรัฐชายขอบจะแสดงความสวามิภักดิ์ด้วยการส่งเครื่องบรรณาการต่าง ๆ แก่รัฐใหญ่ๆ และมักจะส่งให้กับรัฐใหญ่ อื่นๆ ด้วย เพื่อความสุขสงบของบ้านตน นอกจากส่งเครื่องบรรณาการแล้ว ยังใช้รูปแบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติด้วยการแต่งงานระหว่างผู้ปกครองด้วยกัน (Relationship Recognition) ความสัมพันธ์ทางการเมืองจึงจัดเป็นความสัมพันธ์แบบส่วนบุคคลไปด้วย นอกจากนี้จะมีในตำนานพื้นเมืองในดินแดนต่าง ๆ เช่น ตำนานกษัตริย์เมืองละโว้ได้มีการส่งพระนางจามเทวีไปครองเมืองลำพูนตามคำขอของพระฤๅษีแล้ว ยังมีหลักฐานปรากฏในจารึกที่ปราสาทพระขรรค์กล่าวถึงการส่งพระราชธิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ไปเสกสมรสกับผู้ปกครองบ้านเมืองต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจน ทำให้เกิดการถ่ายทอดภาษา ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรม ต่อกันเป็นระยะเวลาหลายร้อยปี

นอกจากนั้นเมืองละโว้มีความสัมพันธ์ในทางสังคม และวัฒนธรรมกับเมืองนครศรีธรรมราชหรือสุโขทัย และกำแพงเพชร โดยเฉพาะกับเมืองนครศรีธรรมราชได้สะท้อนให้เห็นจากการที่มีอิทธิพลของศิลปกรรมแบบศรีวิชัย และปาละ อันเป็นของเนื่องในพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และตันตระแพร่หลายอยู่ในศิลปกรรมแบบลพบุรี และสุโขทัย ถึงแม้ว่าละโว้จะเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู แต่พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ก็ยังคงมีปนกันอยู่ดังเช่น ศิลปินกระบุรีว่า มีพระสงฆ์ นิกายเถรวาท ดังนั้นพระสถูปเจดีย์และประติมากรรมพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน จะต้องมียู้อย่างไม่ต้องสงสัย แต่จะได้รับการอุปถัมภ์หรือก่อสร้างให้ใหญ่โตมาน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับพระราชศรัทธาของพระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงศิลปกรรมที่เป็นของเนื่องในพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทในตอนนี้ คือศิลปกรรมแบบทวารวดีตอนปลาย หรืออีกนัยหนึ่งคือศิลปะแบบอู่ทองนั่นเอง คติและลัทธิเป็นของสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยทวารวดีและติดต่อแลกเปลี่ยนกับเมืองมอญ และเมืองพุกาม ลักษณะศิลปะแบบอู่ทองนั้นแยกออกให้เห็นแตกต่างจากศิลปะแบบลพบุรี ก็มีแต่เพียงลักษณะของพระพุทธรูปเท่านั้น ในส่วนของสถาปัตยกรรมและลวดลายเครื่องประดับแยกออกให้เห็นชัดได้ยาก

^{๑๑} ปานใจ ธารทัศนวงศ์ และคณะ. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการค้นหาและพัฒนาสารสนเทศของถนนโบราณสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐), หน้า ๗๓.

๓.๖ สรุปเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี

ด้วยประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี จึงทำให้มีการพัฒนาด้านงานศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง^{๙๒} แล้วยังแผ่อิทธิพลไปในอาณาจักรใกล้เคียงในละแวกอินโดจีน รวมไปถึงอาณาจักรสยามด้วย ในราวๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยอาณาจักรเจนละ ซึ่งตรงกับยุคทวารวดีของไทย โดยเข้ามาทางภาคอีสานเป็นแห่งแรก ซึ่งเข้ามาโดยผ่านทางศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน หลังจากยุคทวารวดีลพบุรี อโยธยาต่อมายังยุคสุโขทัย อโยธยา จนมาถึงรัตนโกสินทร์ ก็ยังได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอารยธรรมขอมเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย ขอม และนำมาผสมผสานเข้ากับศิลปะท้องถิ่นของตัวเอง โดยเฉพาะสถาปัตยกรรม ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นสถาปัตยกรรมที่อยู่ภายในวัด และส่วนที่ปรากฏให้เห็นอิทธิพลพระพุทธรูปจากศิลปะขอมได้อย่างเด่นชัดในหลายภูมิภาคของประเทศไทย ดังที่จะได้นำเสนอในตารางต่อไปนี้

^{๙๒} สุรพล นาถพินิจ ุศ.,เสวนาวิชาการ ประติมากรรมสำริดจากอำเภอบริคนชัย มรดกไทยในอุ้งมือต่างชาติ วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

ตารางที่ ๓.๑ โบราณสถานตามเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) ในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย

ที่	โบราณสถาน/ลัทธิ	อายุ	สถานที่พบ(จังหวัด)
๑	ปราสาทสามยอด /วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	ลพบุรี
๒	ปราสาทวัดมหาธาตุ/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	ลพบุรี
๓	ปราสาทวัดพระพายหลวง/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	สุโขทัย
๔	ปราสาทเขาปู่จา/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๕	สุโขทัย
๕	ปราสาทวัดศรีสวาย/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	สุโขทัย
๖	ปราสาทบ้านน้อย/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘	สระแก้ว
๗	ปราสาทเมืองสิงห์/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	กาญจนบุรี
๘	เมืองโบราณกลอนโต/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘	กาญจนบุรี
๙	ปราสาทวัดมหาธาตุ/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘	ราชบุรี
๑๐	เมืองโบราณคัมพูกัญญา/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘	ราชบุรี
๑๑	ปราสาทวัดกำแพงแลง/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘	เพชรบุรี
๑๑	กลุ่มปราสาทตาเหมือน/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	สุรินทร์
๑๒	ปราสาทกุฎิฤๅษี/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	สุรินทร์
๑๓	ปราสาทก้งแอน(ปราสาทมีชัย) /วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	สุรินทร์
๑๔	ปราสาทบ้านฉะเชิง/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	สุรินทร์

ตารางที่ ๓.๑ โบราณสถานตามเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) ในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย (ต่อ)

ที่	โบราณสถาน/ลัทธิ	อายุ	สถานที่พบ(จังหวัด)
๑๕	ปราสาทบ้านช่างปี/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	สุรินทร์
๑๖	ปราสาทคู่อู้อาชี/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา
๑๘	ปราสาทโคกจิว/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา
๑๙	คู่อู้อาชีบ้านโคกเมือง/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา
๒๐	คู่อู้อาชีหนองบัวราย/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา
๒๑	ปราสาทหินพิมาย/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗	นครราชสีมา
๒๒	ปราสาทปราสาทศี/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา
๒๓	ปราสาทนางรำ/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา
๒๔	ปราสาทพลสงคราม/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา
๒๕	ปราสาทบ้านปราสาท/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา
๒๖	ปราสาทครบุรี/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา
๒๗	ปราสาทบ้านปราสาท/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา
๒๘	ปราสาทเมืองเก่า/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา

ตารางที่ ๓.๒ โบราณวัตถุตามเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) ในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย

ที่	โบราณวัตถุ/ลัทธิ	อายุ	สถานที่พบ(จังหวัด)
๑	พระศายมุนี/เถรวาท	พุทธศตวรรษที่ ๑๓	ลพบุรี,บุรีรัมย์,สระแก้ว
๒	พระอมิตาภะ/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๔	ทุกจังหวัดพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย
๓	พระวัชรสังข์พุทธะ/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘	ทุกจังหวัดพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย
๔	พระวัชรธรร/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	ทุกจังหวัดพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย
๕	พระอวโลกเตศวร/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	ทุกจังหวัดพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย
๖	พระโลกศวรเปล่งรัศมี/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	ลพบุรี,เพชรบุรี,กาญจนบุรี,ราชบุรี
๗	พระไภษัชชคุรุ/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘	ทุกจังหวัดพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย
๘	พระนางปรัชญาปารมิตา/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘	ทุกจังหวัดพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย
๙	พระวัชรยาน ไตรรัตน์/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘	ทุกจังหวัดพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย
๑๐	รัตนเจดีย์/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	ลพบุรี
๑๑	พระแสงสัมฤทธิ์ พระสมณโคคม/เถรวาท	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	ลพบุรี
๑๒	พระสมณโคคม นาคปรก/เถรวาท	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	ลพบุรี

ตารางที่ ๓.๒ โบราณวัตถุตามเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) ในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย (ต่อ)

ที่	โบราณวัตถุ/ลัทธิ	อายุ	สถานที่พบ(จังหวัด)
๑๓	พระสมณโคดม ยืนประทานพร/เถรวาท	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	ลพบุรี
๑๔	ใบเสมา/เถรวาท	พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓	บุรีรัมย์
๑๕	พระโพธิสัตว์ศรีจันทร์ไวโรจน/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา
๑๖	พระโรหิตะ/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา,บุรีรัมย์,สุรินทร์
๑๗	พระมานุชิโพธิสัตว์/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา,บุรีรัมย์,สุรินทร์
๑๘	พระหริหระวาหนะ/วัชรยาน	พุทธศตวรรษที่ ๑๘	นครราชสีมา,บุรีรัมย์,สุรินทร์

จากตาราง ๓.๑ - ๓.๒ จะพบว่าศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาที่พบในประเทศไทยที่มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ ซึ่งนักประวัติศาสตร์กำหนดให้ชื่อว่า “สมัยลพบุรี” คงเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง แคว้นแคว้นอื่นจึงได้ยอมรับอำนาจและขอเชื้อสายไปปกครอง สังคมเดิมแบบก่อนประวัติศาสตร์คือสังคมเผ่าได้เปลี่ยนเป็นสังคมเมืองที่มีกษัตริย์ปกครอง มีภาษาที่ใช้คือภาษาสันสกฤต ภาษาบาลี และภาษามอญโบราณ ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนา ศิลปกรรมแบบต่างๆ ที่พบแสดงให้เห็นว่ามีการนับถือพระพุทธศาสนาควบคู่กันไปกับศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และที่สำคัญคือขอมคงนำพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานมาฝังรากให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น ในประเทศไทยจึงได้ค้นพบประติมากรรมพระโพธิสัตว์หลายองค์ที่เป็นศิลปกรรมแบบขอม

เมืองลพบุรีนั้นได้รุ่งเรืองถึงขีดสูงสุดในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในระยะนี้ได้มีอิทธิพลของพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และอิทธิพลของศิลปกรรมกรุงกัมพูชาแพร่หลายเข้ามาเกิดคึกคักการสร้างปราสาท พระพุทธรูป และเทวรูปแบบขอมอย่างแพร่หลาย^{๓๓} และไม่พบแต่เพียงเมืองลพบุรีเท่านั้น บ้านเมืองต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มแม่น้ำมูล และแม่น้ำชีก็นิยมสร้างด้วย เช่นในเมืองลพบุรีมีพระปรางค์สามยอด มีพระพุทธรูปและเทวรูปมากมาย ที่เมืองเพชรบุรีมีปราสาทแบบขอมที่วัดกำแพงแลง เมืองราชบุรีกำแพงและซุ้มพระพุทธรูปบนเสมา ปราสาทเมืองสิงห์ในเขตจังหวัดกาญจนบุรีมีปราสาทแบบขอม เมืองโกสินารายณ์ในเขตอำเภอบ้านโป่งมีศาสนสถานประดิษฐานพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี เมืองสุโขทัยมีปราสาทที่วัดพระพายหลวง ปราสาทหินพิมาย เมืองพิมาย เป็นต้น ศิลปะขอมที่อิทธิพลแพร่หลายเข้ามายังในดินแดนประเทศไทยในระยะนี้ส่วนมากเป็นแบบอย่างที่เกิดขึ้นในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กษัตริย์พระองค์นี้ทรงนับถือพระพุทธศาสนา^{๓๔} นิกายวัชรยานได้ทรงก่อสร้างศาสนสถานและอโรคยาศาลขึ้นหลายแห่งตามเมืองต่างๆ ในราชอาณาจักรรวมทั้งการแพร่หลายศิลปวัฒนธรรมขอมไปยังประเทศบ้านเมืองใกล้เคียงกันด้วยเลยทำให้นักประวัติศาสตร์โบราณคดีหลายท่านพากันเข้าใจว่า การพบสถาปัตยกรรมและประติมากรรมที่มีอิทธิพลศิลปะขอมในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เป็นการแสดงถึงการมีอำนาจทางการเมืองของขอมในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโดยเฉพาะปรางค์สามยอดในเมืองลพบุรีนั้นหาใช่ฝีมือช่างขอมไม่ หากแต่เป็นการลอกเลียนแบบมาอย่างคร่าวๆ เท่านั้นเอง แต่เป็นที่ยอมรับว่าลัทธิศาสนาและวัฒนธรรมขอมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นั้นมีอิทธิพลต่อเมืองลพบุรีและเมืองอื่นๆ ในภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมาก เพราะได้กลายมาเป็น

^{๓๓} กังวล ศัชชิตมา, ผศ.ดร., เสวนาวิชาการ ประติมากรรมสำริดจากอำเภอบระโคนชัย มรดกไทยในอุ้งมือต่างชาติ, เมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

^{๓๔} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, *ตำนานพุทธเจดีย์สยาม*, หน้า ๕๗.

แบบอย่างในการก่อสร้างศาสนสถานหลายๆแห่ง แม้แต่ที่เมืองเซลียงเขตสุโขทัยเองเลาสร้างขุ่มประตุกำแพงล้อมพระบรมธาตุก็ยั้งสร้างยอดขุ่มเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่พักตร์ ตามแบบปราสาทบายนในประเทศกัมพูชา ศิลปกรรมแบบลพบุรีอันเป็นวัฒนธรรมของพระพุทศาสนาฝ่ายมหายานคงเจริญถึงราวตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นอย่างมากต่อนั้นก็เสื่อมลง อันเนื่องมาจากการแพร่หลายของพระพุทศาสนา นิกายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์ที่แพร่หลายผ่านเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมา ศาสนาลัทธินี้เป็นที่นิยมทั้งพระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์ ขุนนาง และประชาชนในประเทศพม่า มอญ ไทย ลาว และเขมร ทำให้เกิดมีความสัมพันธ์กันในทางวัฒนธรรมมากขึ้นกว่าแต่ก่อน คติธรรมในทางศาสนาลักษณะศิลปกรรมก็มีส่วนคล้ายคลึงกันทั่วไป ในระยะนี้เมืองละโว้เกิดพระสถูปเจดีย์เป็นแบบอย่างทางฝ่ายเถรวาทมากมายที่สำคัญคือเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมและเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมมีองค์ระฆังอยู่ส่วนบนหลายแห่ง เช่น พระสถูปองค์ใหญ่ของวัดนครโกษา พระเจดีย์ในวัดมหาธาตุนอกจากนั้นก็ยังพบในบรรดาเมืองโบราณอื่นๆอีก เช่น ที่เมืองแพรกศรีราชา เมืองสุพรรณภูมิ(สุพรรณบุรี) เมืองอโยธยา เป็นต้น นอกจากพระเจดีย์ดังกล่าวแล้ว ยังมีการแปลงศาสนสถานจากนิกายมหายานมาเป็นเถรวาท สร้างพระปรางค์เป็นแบบปรางค์ไทยขึ้น^{๙๕} เช่น ปรางค์ทรงมะเฟือง และปรางค์ทรงฝักข้าวโพด เป็นต้น มีการสร้างพระพุทธรูปแบบอุทงกันอย่างแพร่หลาย อย่างไรก็ตามในระยะที่พระพุทศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์เจริญขึ้นแต่ทว่ายังมีความสำคัญในการเป็นเมืองที่เป็นแหล่งการศึกษาทางพระศาสนาอยู่โดยเหตุนี้จึงปรากฏตำนานพงศาวดารว่า พระร่วง พระยามังราย และพระยงำเมืองเคยมาศึกษาอยู่ที่กรุงละโว้ ศิลปกรรมในทางพระพุทศาสนาในสมัยนี้อาจเรียกได้ว่าแบบอุทงหรือแบบอโยธยาก็ได้ทว่าเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในสมัยทวารวดีเป็นศูนย์กลางการคมนาคมติดต่อกับต่างประเทศ และบ้านเมืองภายใน ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และแบบละโว้อันเป็นของเนื่องในพระพุทศาสนา นิกายเถรวาทในสมัยลพบุรี ละโว้เป็นศูนย์กลางของแคว้นกัมพูชา ศิลปะและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ส่วนมากเป็นของเนื่องในพระพุทศาสนา นิกายมหายาน และศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู บ้านเมืองมีการติดต่อในทางสังคม และวัฒนธรรมกับอาณาจักรนครศรีธรรมราชทางภาคใต้ อาณาจักรกัมพูชา และอาณาจักรทริภุญไชยมีอิทธิพลของศิลปะขอม ปาละ และศรีวิชัยเข้ามาผสมผสานก่อให้เกิดศิลปะสกุลช่างลพบุรีขึ้น ศิลปะลพบุรีอันเนื่องด้วยพระพุทศาสนา นิกายมหายานเจริญถึงขีดสุดในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ส่วนในดินแดนไทยมีศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลเขมรอยู่ทั่วไป^{๙๖} เช่น ปราสาทหินพิมายที่จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหิน

^{๙๕} กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, จาก...แผ่นดินไทยในอดีต, หน้า ๔๒.

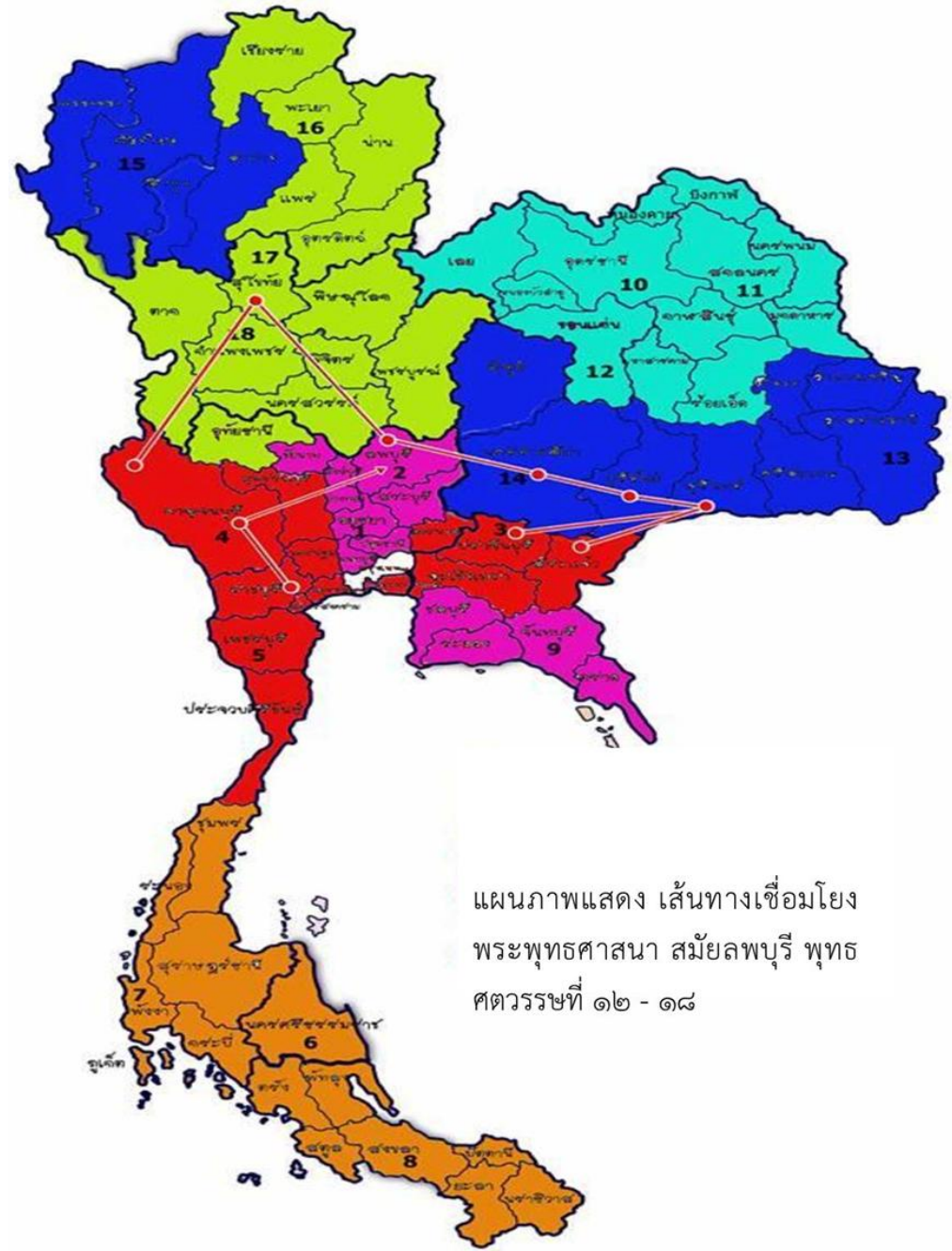
^{๙๖} สัมภาษณ์ นายวิษุฒ วะสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน

พนมรุ้งที่จังหวัดบุรีรัมย์และพระปราสาทสามยอดที่จังหวัดลพบุรี เป็นต้นภาคกลางของประเทศไทยด้วยความที่เป็นแหล่งอารยธรรมเก่าแก่โดยเฉพาะ ด้วยการเผยแพร่พระพุทธศาสนาและแสดงอำนาจทางการเมือง จึงก่อให้เกิดงานศิลปผสมผสานที่งดงาม ตามวัดวาอารามต่างๆ เป็นมรดกของประเทศสืบทอดมาถึงลูกหลานในปัจจุบัน และบางแห่งทรงคุณค่าจนได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกของโลกที่ต้องรักษาไว้ซึ่งชมร่วมกันตราบนานเท่านาน

สรุปได้ว่าอาณาจักรละโว้ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองละโว้ (จังหวัดลพบุรีในปัจจุบัน) จากการค้นพบหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์เมื่อ สามพันห้าร้อยกว่าปีมาแล้ว จากนั้นได้วิวัฒนาการจากสังคมเผ่าเป็นสังคมเมือง การเข้ามาของวัฒนธรรมทวารวดีทำให้อาณาจักรละโว้เป็นปึกแผ่นมากขึ้น พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทได้เจริญรุ่งเรืองขึ้น ต่ออาณาจักรทวารวดีเสื่อมลงทำให้อาณาจักรละโว้ตั้งอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรขอมเป็นครั้งคราว ซึ่งจากหลักฐานจดหมายเหตุจีนระบุว่า พ.ศ. ๑๖๕๘ และ พ.ศ. ๑๖๙๘ จากเหตุการณ์ที่อาณาจักรละโว้ส่งทูตไปจีนนั้น ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ให้ข้อสังเกตว่า พ.ศ. ๑๖๕๘ ปีที่อาณาจักรละโว้ส่งทูตไปจีนคราวแรก พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ แห่งอาณาจักรกัมพูชา (ครองราชย์ราว พ.ศ. ๑๖๕๖ - ราว ๑๖๙๓) เพิ่งครองราชย์ได้เพียง ๒ ปี คงจะเป็นสมัยที่พระองค์ยังไม่มีอำนาจมั่นคงนัก ลพบุรีจึงเป็นนครอิสระทำให้สามารถส่งทูตไปจีนได้ และใน พ.ศ. ๑๖๙๘ ปีที่ละโว้ส่งทูตไปจีนคราวหลังพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ สวรรคตแล้ว การส่งทูตไปเมืองจีนอาจจะเป็นความพยายามของละโว้ที่จะตัดความสัมพันธ์ฐานเป็นประเทศราชของอาณาจักรขอมนั่นเอง จากการที่มีความเจริญสืบเนื่องมาอย่างยาวนานทำให้อาณาจักรละโว้มีสถานะเป็นศูนย์กลางทางการเมือง การค้าขาย และการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ที่มีขอบเขตตั้งแต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคตะวันตก ของประเทศไทยในปัจจุบัน

ในทางยุทธศาสตร์ จะเห็นได้ว่าเมืองละโว้ตั้งอยู่บนเหนือน้ำทางตอนเหนือของอยุธยา เหมาะกับการเป็นศูนย์กลางการของจอมทัพในยามที่มีข้าศึกมารุกราน ทำให้เกิดชุมชนต่าง ๆ เรียงรายไปตามแม่น้ำลำคลองจากหลายเส้นทางเพื่อสัญจรสู่เมืองละโว้ ประการสำคัญคือ เมืองละโว้มีป่าเขาธรรมชาติที่สวยงามและอุดมสมบูรณ์ ทางด้านตะวันออกเป็นพื้นที่ป่าไม้ตั้งแต่เขาเพนียด เขาหงษ์ประจันต์ เขาพระงาม เขาสามยอด เขาจันทน์ เขาจันทน์แล ไปจนถึงกลุ่มเขาพระพุทธบาทเป็นพื้นที่ที่เจริญมาตั้งแต่ยุคทวารวดี ขอม อยุธยา และปัจจุบัน ทำให้เมืองละโว้ถึงแม้จะเปลี่ยนชื่อเป็น “ลพบุรี” ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็ยังคงมีการสร้างบ้านแปงเมือง และขยายถิ่นฐานรอบเมืองอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดภูมิวัฒนธรรม (cultural landscape) ใหม่ โดยเฉพาะเส้นทางคมนาคมนับตั้งแต่สมัยโบราณเมืองละโว้ได้มีเส้นทางติดต่อเมืองต่างๆด้วยแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ยังมีลำคลองขนาดใหญ่ เพื่อสัญจรออกสู่เมืองต่างๆ ทำให้เมืองละโว้ไม่เคยเป็นเมืองร้างและถูกทอดทิ้ง ยังสามารถคงสถานะเป็นเมืองนคร และเมืองท่ามาตั้งแต่สมัยทวารวดี ทำให้มี

ความสำคัญทางศาสนา ที่มีศาสนสถานเก่าแก่ มีวัดวาอารามรุ่งเรืองไปสู่แทบทุกภาคของประเทศไทย
ตั้งที่ผู้วิจัยได้นำเสนอในแผนภาพที่ ๓.๑๗

แผนภาพแสดง เส้นทางเชื่อมโยง
พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี พุทธ
ศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘

แผนภาพที่ ๓.๑๗ สรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี

จากแผนภาพที่ ๓.๑๗ แสดงเส้นทางเชื่อมโยงการค้า ศาสนา วัฒนธรรมของอาณาจักรละโว้ หรือลพบุรีในปัจจุบัน ระหว่างเมืองต่างๆที่ผู้วิจัยกำหนดกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ลพบุรี สุโขทัย สุพรรณบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี เพชรบุรี ปราจีน สระแก้ว นครราชสีมา บุรีรัมย์ และสุรินทร์ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของอาณาจักรละโว้ซึ่งปรากฏโฉมในหน้าประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน หากนับกันจากหลักฐานที่เชื่อถือได้ จากเรื่องพระนางจามเทวี ก็ถือว่าอย่างน้อยก็เกิดมาตั้งแต่ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๔ แล้ว นอกจากนั้นในตำนานฉบับต่างๆ ก็ยังกล่าวถึงเมืองละโว้แห่งนี้อย่างสม่ำเสมอคำหรือชื่อเรียกเมืองละโว้แห่งนี้มีหลายชื่อ แต่ชื่อที่เห็นบ่อยที่สุดในประวัติศาสตร์นั้น นอกเหนือจากละโว้แล้วยังมีคำเรียกว่า “กัมโพช” (ในตำนานจามเทวีวงศ์ เรียก อาณาจักรละโว้)

นักประวัติศาสตร์บางท่านตั้งข้อสันนิษฐานว่า “กัมโพชนคร” ที่ใช้เรียกเมืองละโว้นั้น น่าจะเริ่มตั้งกันขึ้นเมื่อสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ของจักรวรรดิขอม บุคเข้ามายึดครองเมืองแห่งนี้แล้วคือในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๖ แล้วเท่านั้น แต่หากย้อนกลับไปดูข้อมูลเรื่องอื่นๆ แล้วยังมีเรื่องที่ทำให้สามารถตั้งข้อสังเกตได้อีกมาก โดยเฉพาะบางกระแสความคิดเชื่อกันว่า แม้แต่พระเจ้าสุริยวรมัน ที่ ๑ ผู้ก่อตั้งนครวัดแห่งอาณาจักรขอม ก็อาจจะเป็นบุคคลที่มีเชื้อสายมาจากเมืองละโว้ก็เป็นได้ จากวันเวลาอันยาวนาน ทำให้ ชาวอาณาจักรละโว้ถึงแม้ว่าจะได้รับอิทธิพลมาตั้งแต่ยุคทวารวดี จนกระทั่งอาณาจักรขอมแต่ก็มีการรังสรรค์ศิลปะและวัฒนธรรมเหล่านั้นจนเป็นเอกลักษณ์ของตนเองในที่สุด

บทที่ ๔

วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยลพบุรี

ประเทศไทยในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘ เป็นช่วงระยะเวลาที่บ้านเมืองหรือชุมชนโบราณมีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับอาณาจักรทวารวดี และอาณาจักรเขมรโบราณ ส่งผลให้อิทธิพลเหล่านี้แพร่ขยายเข้ามาบนแผ่นดินไทยดินแดนของภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีเมืองละโว้ ส่วนดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเมืองพิมายเป็นศูนย์กลาง เป็นต้น ด้วยปัจจัยดังกล่าวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม และวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่บนแผ่นดินไทยอย่างมากไม่ว่าจะเป็น ทางด้านการปกครอง สังคม คติ ความเชื่อศาสนา รูปแบบศิลปะ ตัวอักษร ภาษา การตั้งถิ่นฐาน การจัดการบ้านเมือง การพัฒนาแหล่งน้ำ แต่หลังจากสิ้นพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อิทธิพลของเขมรในประเทศไทยก็ค่อย ๆ เสื่อมลง วัฒนธรรมของชนชาติไทยก็ค่อย ๆ เข้ามาแทนที่ แม้กระนั้นร่องรอยความเจริญของพระพุทธศาสนาก็ยังมีหลักฐานให้ศึกษาโดยเฉพาะการเผยแพร่หลักธรรมที่สำคัญในช่วงที่อาณาจักรลพบุรีมีบทบาทสำคัญต่อเมืองต่าง ๆ ในยุคเดียวกัน ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อเพื่อสะดวกแก่การศึกษา ดังนี้

๔.๑ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากหลักศิลาจารึกสมัยลพบุรี

๔.๒ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรี

๔.๓ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากพระพุทธรูปสมัยลพบุรี

๔.๑ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากหลักศิลาจารึกสมัยลพบุรี

คนสมัยโบราณจะจารึกอักษรไว้บนวัตถุเนื้อแข็ง มีสภาพคงทนถาวร มีอายุการใช้งานได้นาน เช่น แผ่นศิลา แผ่นดินเผา และแผ่นโลหะอื่นๆ ด้วยวัตถุที่แหลมคม ซึ่งเรียกว่า เหล็กจาร อักษรที่จารึกจะเป็นข้อความที่บ่งบอกให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของผู้ที่จารึก หรือประกาศเรื่องราวของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นให้ผู้อื่นทราบ โดยไม่มีเจตนาที่บันทึกไว้เพื่ออ่านเอง^๑ จารึกจึงเป็นหลักฐานทางเอกสารที่สำคัญที่สะท้อนให้ประชาชนในปัจจุบันได้เห็นสภาพทางสังคม ของบรรพชนแต่ละท้องถิ่นในอดีต แต่ละยุคสมัยได้

^๑สมชาย ณ นครพนม และคนอื่น ๆ, โบราณวัตถุที่เป็นสมบัติชิ้นสำคัญของชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๕๘.

เป็นอย่างดี ภาพที่สะท้อนออกมาจากข้อความของจารึกมีทั้งด้านประวัติศาสตร์ ลัทธิความเชื่อทางศาสนา ศิลปวัฒนธรรม อารยธรรม และธรรมเนียมประเพณีการดำรงชีวิตในสังคม เป็นต้น ซึ่งได้กลายเป็นมรดกตกทอดและพัฒนาามาจนถึงสังคมปัจจุบัน

อักษรที่ใช้ในจารึก เอกสารประเภทจารึกที่พบในประเทศไทยมีรูปแบบอักษรต่างๆ ตามอิทธิพลวัฒนธรรม ที่ล่องไหลเข้ามาสู่ดินแดนบริเวณแถบนี้ในอดีต หรือที่เรียกว่า ดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบันเมื่อแบ่งเป็นกลุ่มประเภทอักษรที่ใช้จารึก ได้ดังนี้

ตารางที่ ๔.๑ อักษรที่ใช้จารึกบนหลักศิลาจารึกในประเทศไทย

ที่	ภาษา	ที่	ภาษา
๑.	อักษรปัลลวะ	๑๙.	อักษรเฉียงคุณถ์
๒.	อักษรหลังปัลลวะ (ปัลลวะที่เปลี่ยนรูป)	๑๘.	อักษรเฉียงขอม
๓.	อักษรมอญโบราณ	๑๗.	อักษรพม่าย่อ
๔.	อักษรขอมโบราณ	๑๖.	อักษรพม่า
๕.	อักษรขอม	๑๕.	อักษรขอมย่อ
๖.	อักษรมอญ	๒๐.	อักษรเฉียงพราหมณ์
๗.	อักษรไทยสุโขทัย	๒๑.	อักษรอริยกะ
๘.	อักษรธรรมล้านนา	๒๒.	อักษรทมิฬ
๙.	อักษรไทยล้านนา	๒๓.	อักษรจีน
๑๐.	อักษรไทยอยุธยา	๒๔.	อักษรยาवी
๑๑.	อักษรธรรมอีสาน	๒๕.	อักษรสิงห์
๑๒.	อักษรไทยอีสาน	๒๖.	อักษรเทวนาครี
๑๓.	อักษรไทยใหญ่	๒๗.	อักษรบาหลีโบราณ
๑๔.	อักษรไทยย่อ	๒๘.	รูปอักษรอื่นๆ

อักษรจารึกที่พบในประเทศไทย เฉพาะที่สำคัญซึ่งมีอายุเก่าแก่ตามยุคสมัยที่พัฒนาโดยลำดับ คือ

๑. อักษรปัลลวะ จากจารึกบ้านวังไผ่ เพชรบูรณ์ สันนิษฐานว่า พ.ศ.๑๐๙๓
๒. อักษรปัลลวะ จากจารึกปราสาทเขาน้อย ปราจีนบุรี พ.ศ.๑๑๘๐
๓. อักษรหลังปัลลวะ จากจารึกเนินสระบัว ปราจีนบุรี พ.ศ.๑๓๐๔
๔. อักษรมอญโบราณ จากจารึกเสาแปดเหลี่ยม ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔

๕. อักษรขอมโบราณ จากจารึกปราสาทตาเมือนธม พ.ศ.๑๔๒๑

จากการเรียงอันดับความเก่าแก่ของอักษรหรือภาษาที่ปรากฏใช้ในจารึกที่เก่าแก่ที่สุด^๒ คือ อักษรปัลลวะ ความเป็นมาของรูปอักษร อักษรปัลลวะ ถือว่าเป็นรูปอักษรที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบจารึกในประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คำว่า **ปัลลวะ** เป็นชื่อของราชวงศ์หนึ่งซึ่งเคยเจริญรุ่งเรืองในภาคใต้ของอินเดีย อักษรที่ใช้ในสมัยของราชวงศ์นี้ จึงเรียกว่า อักษรปัลลวะ ในการสร้างศาสนสถานสมัยลพบุรีในช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากขอมจึงนิยมที่จะจารึกข้อความที่จะจารึกข้อความไว้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ในยุคนั้นเป็นอย่างดีจารึกของสมัยลพบุรี(ขอมโบราณ) พบว่ามี ๓ รูปแบบคือ

๑. แบบที่เป็นแท่งเหลี่ยมตัน มีพื้นผิวให้สลักตัวหนังสือได้ทั้ง ๔ หรือ ๘ ด้าน จารึกประเภทนี้จะถูกตั้งไว้ตรงประตูทางทิศตะวันออก (ทิศหลัก)ของปราสาท เช่น ปราสาทสด๊กก๊อกธม เป็นต้น

๒. แบบที่สลักไว้ที่กรอบประตูทางเข้าปราสาท มีพื้นที่สลักข้อความได้เฉพาะกรอบประตูด้านข้าง สองด้านตรงข้ามกัน พบได้ทั่วไป เช่น ปราสาทหินพิมาย เป็นต้น

๓. แบบที่เป็นแผ่นคล้ายใบเสมา สลักข้อความได้สองด้าน คือด้านหน้า และด้านหลัง

จากการศึกษาพบว่าข้อความดังกล่าวบนจารึกมักจะระบุปีมหาศักราชไว้ด้วย ซึ่งมักเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการก่อสร้างปราสาท นอกจากนี้ยังพบข้อความที่กล่าวถึงพระนามกษัตริย์ผู้สร้างปราสาท^๓ รวมทั้งลำดับราชสกุล จารึกจึงเป็นหลักฐานที่สำคัญมากในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ และการกำหนดอายุของโบราณวัตถุต่างๆ การเผยแพร่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาเมื่อว่าหนึ่งพันปีที่แล้ว ภาษาที่จารึกบนหลักศิลาจึงเป็นสิ่งที่ใช้กันตั้งแต่ยุคทวารวดี เข้ามามีบทบาทในอาณาจักรละโว้ ต่อมาเมื่ออาณาจักรขอม(เขมรโบราณ) มีอิทธิพลแทนทวารวดีที่เสื่อมอำนาจลง หลักศิลาจารึกก็ยังคงเป็นแหล่งที่เผยแพร่คำสอน รวมทั้งการประกาศนโยบายของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงความเชื่อ ทางศาสนา ประเพณี และการปกครองของแต่ละยุค ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอเฉพาะหลักศิลาจารึกที่มีข้อความเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาต่อไปนี้

^๒ สุภัทรดิศ ดิศกุล,ศ.ดร,ศิลปะในประเทศไทย,พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, หน้า ๕๖ - ๕๗.

^๓ ศานติ คำภักดี, เมื่อ “ลวปุระ” หรือ “ลพบุรี” ถูกพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ “ทำลายกลายเป็นป่า”,หน้า

๔.๑.๑ หลักธรรมที่จารึกบนเสาแปดเหลี่ยม เมืองชัยจำปา จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ ๔.๑ จารึกเสาแปดเหลี่ยม เมืองชัยจำปา จังหวัดลพบุรี

จากภาพที่ ๔.๑ จารึกบนเสาแปดเหลี่ยม เมืองลพบุรี หลักที่ ๑๘ พบที่เมืองโบราณชัยจำปา เมืองลพบุรี อักษรที่มีในจารึกหลังปลวระ พุทธศักราช ๑๓๑๔ ซึ่งมีการพัฒนาการเป็นภาษาท้องถิ่นนั้นคือ ภาษามอญโบราณ มีจำนวนด้าน ๘ ด้าน มี ๒๔ บรรทัด วัตถุจารึกศิลา ประเภทหินทรายหยาบ ลักษณะ วัตถุ เสาแปดเหลี่ยม หัวเสาทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสลดขนาดวัตถุ กว้างด้านละ ๙ ซม. สูง ๑๔๕ ซม.

จารึกหลักนี้เดิมอยู่ที่เมืองชัยจำปา^๑ ต่อมาพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ได้ไปพบเข้า จึงย้ายมาเก็บรักษาไว้ที่อยุธยาพิพิธภัณฑสถาน (ปัจจุบันคือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา) ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงทราบจึงตรัสสั่งให้ย้ายมาเก็บรักษาไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณ ศ. ยอร์ช เซเดส์ ได้เข้ามารับราชการในตำแหน่งบรรณารักษ์ในหอพระสมุดวชิรญาณ ท่านจึงได้พยายามอ่านจารึกหลักนี้ เห็นด้วยว่าคำจารึกนี้เป็นภาษามอญจริง แต่แปลยากมากเพราะเป็นภาษามอญโบราณ ดังนั้น และเมื่อหอสมุดแห่งชาติได้เข้ามาศึกษาจารึกหลักนี้ใหม่จึงได้มี

^๑“เซอเม แก้วคล้าย. “ศรีทราวดี.” ใน ศิลปากร. ปีที่ ๓๔ ฉบับที่ ๒, ๒๕๔๓.(กรุงเทพมหานคร: ศิลปากร), หน้า ๔๒.

การศึกษาอ่าน-แปลกันอีกครั้ง โดยนายเทิม มีเต็ม และนายจำปา เยื้องเจริญ และนำคำอ่านและแปลใหม่นี้ ตีพิมพ์ในหนังสือจารึกในประเทศไทย เล่ม ๒ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ซึ่งเป็นการจารึกหลักธรรมสำคัญของ พระพุทธศาสนา ตามตารางที่นำเสนอในตารางที่ ๔.๒

ตารางที่ ๔.๒ หลักธรรมจากหลักจารึก เมืองชัยจำปา

คำจารึก							
ด้านที่ ๑	ด้านที่ ๒	ด้านที่ ๓	ด้านที่ ๔	ด้านที่ ๕	ด้านที่ ๖	ด้านที่ ๗	ด้านที่ ๘
๑. เย ธมมา	เหตุปปภา	เตสฺ เหตุ	ตถาคโต	อาห เตส-	ณฺจโย นิโร	โธ เอวฺ วาที	มหาสมโณ
๒. สจฺจกัจจ	กตญฺณํ	จตุธา จ	ตุธา เกตุ	ติวตฺตํ ทฺวา	ทสาการํ	ธมฺมจกฺกํ	มहेสิโน
๓. ยทาหเว	ปาตุภว	นฺติ ธมฺมา อา	ตาปีโน ณา	ยโต พรหม	ณฺสส อถ	สส กงฺขา	วปยฺนฺติ
๔. ส พฺ พา ยโต	ปชานาติ	สเหตุธมฺมํ	ยทา หเว	ปาตุภว	มฺติ ธมฺมา อา	ตาปีโน ณา	ย โต พร หมณ
๕. ส ส อถสส	กงฺขา วป	ยฺนฺติ สพฺพา	ยโต ขยํ	ปจฺจยฺนํ	อเวทีย	ทา หเว ปา	ตุภวฺนฺติ
๖. ธมฺม อา ตา	ปีโน ณา	โต พรหม	ณฺสส วิธู	ปยํ ติฏฺฐติ	มารเสนํ	สุริโยว โอ	ภาสยม
๗. นตฺถิกฺขน ติ	อเนกขา	ติสฺสํสารํ	สนฺธาวิสํ	อนิพฺพิสํ	คหการํ	คเวสนโต	ทุกฺขาชาติ
๘. ปุณฺปุณฺนํ	คหการํ	ทิฏฺฐโรธฺติ	ปุณฺเคหํ	นกาหสิ	ส พฺ พา เต ผา	สุกาภคค	คหกูตํ
๙. วิสฺงฺขตํ	วิสฺงฺขาร	คตํ	จิตตํ	ตณฺหนํ ข	ยฺมชฺฌคาคติ		

ตารางที่ ๔.๒ หลักธรรมจากหลักจารึกเสาแปดเหลี่ยม (ต่อ)

คำอ่านเรียงใหม่ตามคาถา:	คำแปล
คำอ่านเรียงใหม่ตามคาถา: ๑. “คาถา เย ธมมาฯ” เย ธมมา เหตุปปภา เตสฺ เหตุ ตถาคโตอาห เตสณฺจโย นิโรโธ จ เอวฺ วาที มหาสมโณ	คำแปล ๑. “คาถา เย ธมมาฯ” ธรรมทั้งหลาย มีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตได้ตรัส ถึงเหตุของธรรมเหล่านั้น เมื่อสิ้นเหตุของธรรมเหล่านั้น จึง ดับทุกข์ได้พระมหาสมณะมีวาทีตรัสสอนเช่นนี้

ตารางที่ ๔.๒ หลักธรรมจากหลักจรรีกเสาแปดเหลี่ยม (ต่อ)

คำอ่านเรียงใหม่ตามคาถา:	คำแปล
คำอ่านเรียงใหม่ตามคาถา: ๒. “คาถา เย ธมมาฯ” เย ธมมา เหตุปภวา เตสึ เหตุ ตถาคโตอาห เตสญโย นิโรโธ จ เอว วาที มหาสมโณ	คำแปล ๒. “คาถา เย ธมมาฯ” ธรรมทั้งหลาย มีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตได้ตรัส ถึงเหตุของธรรมเหล่านั้น เมื่อสิ้นเหตุของธรรมเหล่านั้น จึง ดับทุกข์ได้พระมหาสมณะมีวาทีตรัสสอนเช่นนี้

ตารางที่ ๔.๒ หลักธรรมจากหลักจรรีกเสาแปดเหลี่ยม (ต่อ)

คำอ่านเรียงใหม่ตามคาถา:	คำแปล
๓. “พุทธุกทาน” ยทา หเว ปาตุกวนติ ธมมา อาตปิโน ฌายโต พราหมณสส อถสส กงขา วปยนติ สพพา ยโต ปชานาติ สเหตุธมมัม ยทา หเว ปาตุกวนติ ธมมา อาตปิโน ฌายโต พราหมณสส อถสส กงขา วปยนติ สพพา ยโต ขยัม ปจจยัม เวทิต ยทา หเว ปาตุกวนติ ธมมา อาตปิโน ฌายโต พราหมณสส วิรูปยัม ติฏฐติ มารเสนัม สุโรว โอกาสยมนตลิกขนติ	๓. “พุทธุกทาน” เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียร เพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวง ของพราหมณ์นั้นย่อม สิ้นไป เพราะมารู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ. เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มี เพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวง ของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย. เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มี เพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้น ย่อมกำจัดมารและเสนา เสียได้ดูพระอาทิตย์อุทัยทำอากาศให้สว่าง ฉะนั้น
๔. “ธรรมบพ” อนกชาติสสารี สนธาวิสี อนิพพิสี คหการี คเวสนโต ทุกขาชาติ ปุนปปุนัม คหการากทิฏฐิโรสิ ปุนเคหํ นกาลี สพพา เต ผาสูกาภคคา คหกุฏัม วิสงขตัม วิสงขารคตัม จิตตัม ตณฺหานัม ขยมชฌคชาติ	๔. “ธรรมบพ” เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือน (ร่างกาย) เมื่อไม่พบ จึงได้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏนับชาติไม่ถ้วน การเกิด บ่อยๆ เป็นทุกข์. นายช่างเอ๋ย เราพบท่านแล้ว ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้ อีกแล้วจันทัน (กิเลสน้อยใหญ่) ของท่าน เราหักทิ้ง หมดแล้ว จิตของเราบรรลุนิพพาน หมดความทะยาน อยากแล้ว.

ตารางที่ ๔.๒ หลักธรรมจากหลักจารึกเสาแปดเหลี่ยม (ต่อ)

คำอ่านเรียงใหม่ตามคาถา:	คำแปล
๕. “ปฏิจสมุปบาท” ๑. เวหนานิโรโธ เวหนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ ตณฺหานิโรธา...โหติ ๒. ปจฺจยา ชรามณฺโณโสภปริเทว ทุกฺขโทมนสฺสา	คำแปล : สิริวัฒน์ คำวินสา (พ.ศ. ๒๕๓๕) ๑. ดับเวทนา เพราะดับเวทนา ตัณหาก็ดับ ๒. ปัจจัย ชรา มรณะ โศก รำพัน ทุกข์ เสียใจ

จากตารางที่ ๔.๒ ลักษณะการจารึกทั้ง ๘ ด้าน ส่วนเสาที่ด้านบนจะเป็นธรรมจักร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ตามภาพไม่ปรากฏให้เห็นเนื่องจากได้หักลงเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยไม่สามารถประกอบให้เหมือนเดิมได้ ส่วนลักษณะการจารึกจะเป็นการจารึกจากด้านที่หนึ่งเป็นแถวติดต่อกันไปถึงด้านที่ แปด ซึ่งผู้วิจัยได้แสดงไว้ในตารางสามารถดูประกอบได้ ข้อความที่จารึกจะเป็นพระธรรมที่ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับใจความสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา คือการเข้าสู่นิพพาน และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ดังนี้

หลักพุทธธรรมที่จารึกเป็นแถวที่ ๑ คือ คาถา เย ธมมาฯ มีคำเต็มว่า

เย ธมมา เหตุปฺปภาวา เตสํ เหตุ ตถาคโตอาห
เตสญฺจโย นิโรโธ จ เอวํ วาที มหาสมโณ

ที่มา คาถาเย ธมมา^๕ เป็นคาถาที่พระอัสสชิแสดงแก่อุปติสสะ (พระสารีบุตร) ส่งผลให้อุปติสสะ และโกลิตะ (พระโมคคัลลานะ) ออกบวช มีความว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติ ทรงสั่งสอนอย่างนี้” แม้เป็นเพียงข้อความสั้นๆ แต่ครอบคลุมเนื้อหาของอริยสัจสี่อย่างสิ้นเชิง จึงถือว่าเป็นคาถาหัวใจพระพุทธศาสนา นั่นเอง

วิเคราะห์ความหมาย

เย ธมมา เหตุปฺปภาวา คาถาบาทที่หนึ่ง มีความว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ ก็หมายถึง ทุกข์ ซึ่งป็น ผล อันเกิดจาก เหตุ ดังกล่าว

เตสํ เหตุ ตถาคโตอาห คาถาบาทที่สอง มีความว่า พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น นี้ก็คือเรื่อง สมุทัย ซึ่ง เหตุ (แห่งทุกข์) เป็นอริยสัจข้อที่สอง

^๕ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๒๑.

เตสยจโย นิโรธ จ คาถาบาทสาม มีความว่า และความดับของธรรมเหล่านั้น ก็คือพระพุทธรูปทรงแสดงธรรมเรื่อง นิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) อันเป็น ผล ที่เกิดจาก มรรค ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติอันเป็นทางนำไปสู่ (เหตุ) ความดับทุกข์ในที่สุด

เอว วาที มหาสมโณ คาถาบาทสุดท้าย ความว่า พระมหาสมณะมีวาทีไว้อย่างนี้ ก็คือ พระพุทธรูปได้ ตรัสสั่งสอนไว้เช่นนี้

หลักพุทธธรรมที่จารึกเป็นแถวที่ ๒ “คำพรรณนาถึงพระอริยสัจ ๔”

สจจกัจจกตญาณั

จตุธา จตุธา เกตั

ติวตตั ทวาททสารการั

ธมมจกั มหเสลิน

วิเคราะห์ความหมาย

อริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นธรรมจักรประกอบด้วยญาณ ๓ ประการ^๖ คือความหยั่งรู้เกี่ยวกับความจริงเกี่ยวกับกิจที่ต้องกระทำ และเกี่ยวกับกิจที่ได้กระทำแล้ว หมุน ๓ รอบ ๔ ครั้ง มีอาการ ๑๒ คือ ธรรมจักรของพระพุทธเจ้า” เปรียบเทียบกับเนื้อหาใน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เรื่อง “ญาณทัสสนะมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒” ได้ดังนี้คือ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ นี้ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีแล้ว เพียงใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังยืนยันไม่ได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใดแล ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ นี้ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ หมดจดดีแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ อนึ่ง ปัญญาอันรู้เห็นได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความพิเศษของเราไม่กลับกำเริบชาตินี้เป็นที่สุด ภพใหม่ไม่มีต่อไป ...” เพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้นจึงขอเปรียบเทียบกับเนื้อความใน ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส คือ “... แท้จริงอาการ ๑๒ นั้น ได้แก่ ปัญญาทั้ง ๓ ประการ อันพิจารณาจำแนกไปในอริยสัจทั้ง ๔ สิ่งละสามๆ จึงลึกรึเป็นอาการ ๑๒ ประการด้วยกันทั้งสิ้น เหตุตั้งนั้น อันว่าปัญญาอันพิจารณาเวียนไปในพระจตุราริยสัจธรรมเห็นปานดังนี้ จึงได้นามว่า ธรรมจักกัปปวัตตนะ ด้วยอรรถประพจน์เวียนไปในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ แลพระสูตรอันนี้จึงชื่อว่า ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ...”

^๖ อ่างแล้ว, พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๙๓ - ๘๙๕.

หลักพุทธธรรมที่จารึกเป็นแถวที่ ๓ พระพุทธรูป หรือ พุทธรูป^๗ คือคำอุทานของ พระพุทธเจ้า ที่เปล่งออกจากพระโอษฐ์ด้วยความปีติโสมนัสด้วยมหากิริยาจิต (จิตที่ไม่ประกอบด้วยกิเลส ทั้งกุศลและอกุศล) ในพระไตรปิฎกฉบับประชาชนให้ความหมายไว้ว่า “คำที่เปล่งออกมา หมายถึงคำอุทาน ที่เป็นธรรมภาคี มีท้องเรื่องประกอบเป็นเหตุปรารภในการเปล่งอุทานของพระพุทธเจ้า”

วิเคราะห์ความหมาย

จารึกพุทธรูป เป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์ระหว่างที่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุ บาท มีทั้งสิ้น ๓ คาถา ดังนี้

พุทธรูปคาถาที่ ๑ ทรงเปล่งการเกิดขึ้นแห่งญาณที่ประกอบด้วยโสมนัส แสดงอานุภาพแห่ง การรู้เหตุ และธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุ ด้วยอำนาจการพิจารณา ปัจจยการ (อาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัย แก่กัน) หรือปฏิจจสมุบาทในราตรีที่ ๗ นับตั้งแต่ตรัสรู้ มีความว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่ พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวง ของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรม พร้อมทั้งเหตุ”

พุทธรูปคาถาที่ ๒ ทรงเปล่งอุทานด้วยอำนาจพิจารณาพระนิพพานในราตรีที่ ๗ นับแต่วัน ตรัสรู้ มีความว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความ สงสัยทั้งปวง ของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย”

พุทธรูปคาถาที่ ๓ ทรงเปล่งด้วยอำนาจพิจารณามรรคในราตรีที่ ๗ นับแต่วันตรัสรู้มีความ ว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้น ย่อมกำจัด มารและเสนาเสียได้ ดุจพระอาทิตย์อุทัยทำอากาศให้สว่าง ฉะนั้น”

หลักพุทธธรรมที่จารึกเป็นแถวที่ ๔ “ธรรมบท” “อเนกชาติสังสาร”^๘ ...”

วิเคราะห์ความหมาย

“ธรรมบท” เป็นเหตุการณ์แรกเมื่อตรัสรู้ในราตรีปฐมยามทรงชำระปุพเพนิวาสานุสสติญาณ^๙ ในมัชฌิมยามทรงชำระทิพยจักขุในปัจฉิมยาม ทรงพิจารณาปัจจยการ ทรงออกจากจตุตถฌานที่มีอานา ปานสติเป็นอารมณ์ ทรงหยั่งสำรวจในปัญจขันธ์ ก็ทรงเห็นลักษณะทั้งหลายด้วยปัญญาอันสม่าเสมอ โดย อุทัยพยุภูณ ทรงเจริญวิปัสสนาจนถึงโคตรภูญาณ ทรงรู้แห่งตลอดมรรคญาณ ๔ ผลญาณ ๔

^๗พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๖ – ๑๑๗.

^๘เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

^๙เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

ปฏิสัมพันธ์ ๔ ญาณกำหนดกำเนิด ๔ ญาณกำหนดคติ ๕ อสารถนญาณ ๖ และพระพุทธรูปทั้งสี่
ทรงมีความดำริบริบูรณ์แล้วประทับนั่ง ณ โคนไม้โพธิ์ที่ตรัสรู้ จึงทรงตรัสว่า

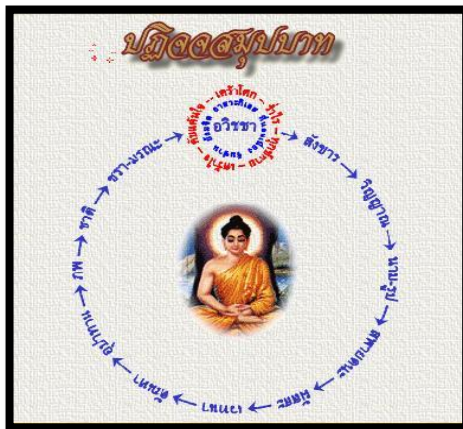
เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือน (ร่างกาย) เมื่อไม่พบ จึงได้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏนั้ชาติไม่
ถ้วน การเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์.

นายช่างเอย เราพบท่านแล้ว ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีกแล้วจันทัน (กิเลสน้อยใหญ่) ของท่าน
เราหักทิ้งหมดแล้ว จิตของเราบรรลุนิพพาน หมดความทะยานอยากแล้ว.

อธิบายเพิ่มเติมเพื่อความเข้าใจดังนี้ วิสังขาร มีความหมายตรงกับคำว่า อสงขต^{๑๑}(ไม่ปรุงแต่ง ,
ปรุงแต่งไม่ได้) สงขาร และ สงขต มาจากคำเดียวกัน ต่างกันเพราะไวยากรณ์ที่ใช้ มีนัยยะอันเดียวกัน สง
ขาร หรือ สงขต แปลว่าปรุงแต่ง ได้แก่ ธรรมหรือสภาวะที่ถูกปัจจัยอะไรๆปรุงแต่งขึ้นมา เช่น ร่างกาย
ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมาจึงปรากฏทางจักขุทวารดังที่เราเห็นปัจจัยที่ปรุงแต่ง เช่น กรรม จิต ฤดู(อุตุ)
อาหาร เป็นต้น ที่จริงมากกว่านี้ เมื่อร่างกาย หรือสิ่งที่ปรากฏมีขึ้น ย่อมเป็นสาเหตุและปัจจัยสนับสนุนให้
เกิดความทะยานอยากในอารมณ์(ตัณหา)เมื่อรู้ความหมายของคำว่า สงขาร แล้ว คำว่า วิสังขาร ก็มี
ความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า สงขาร วิสังขาร จึงมีความหมายว่า สภาวะที่ปัจจัยอะไรๆปรุงแต่งไม่ได้
แล้ว (ตรงกันข้ามกับสงขาร) วิสังขารคต^{๑๒} จึงแปลได้ว่า ถึงสภาวะที่ปัจจัยอะไรๆปรุงแต่งไปปราศแล้ว
ภาษาง่ายๆคือ ถึงสภาวะที่ปัจจัยอะไรๆปรุงแต่งไม่ได้แล้ว สภาวะที่ปัจจัยอะไรๆปรุงแต่งไม่ได้แล้ว หมายถึง
นิพพาน เพราะสภาวะนิพพานเท่านั้นไม่มีอะไรปรุงแต่งได้ ไม่มีปัจจัยอะไรๆสามารถปรุงแต่งและเป็นเหตุ
เป็นผลในสภาวะนิพพานได้ สังขตะธรรมไม่มีในสภาวะนิพพาน และ สภาวะนิพพานไม่มีในสังขตะธรรม
เพราะเหตุว่า สภาวะที่ไกลจากสังขาร ชื่อว่า อสังขตะ (อสังขาระ) ในทางปฏิบัติ จิตที่ถึงสภาวะ วิสังขาระ
คือจิตที่ขณะบรรลุเป็นพระอรหิยะบุคคลและจิตที่อยู่ในสมาบัติต่างๆโดยขณะนั้นจิตรับเอานิพพานเป็น
อารมณ์ มูลเหตุที่จิตถึงวิสังขาระ มีเฉลยไว้ในบาทสุดท้ายคือ ตณฺหานํ ขยมชฌคา แปลว่า เพราะถึงทับซึ่ง
ความสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหลาย

^{๑๑}อ้างแล้ว,พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต),พจนานุกรมพุทธศาสตร์,หน้า ๒๕๙.

หลักพุทธธรรมที่จารึกเป็นแถวที่ ๕ “ปฏิจจสมุปบาท^{๑๑)}” “อวิชชา...”

แผนภาพที่ ๔.๑ แสดงหลักการของ ปฏิจจสมุปบาท

วิเคราะห์ความหมาย

จากแผนภาพที่ ๔.๑ ปฏิจจสมุปบาท แปลพอได้ความหมายในเบื้องต้นว่า การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายโดยอาศัยกัน การทำสิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆจึงเกิดมีขึ้น หรือการที่ทุกซ์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันมา ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎแห่งธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา ไม่เกี่ยวกับการอุบัติของพระศาสดาทั้งหลาย คำสรุปปฏิจจสมุปบาท บ่งว่า เป็นกระบวนการเกิดขึ้นและดับไปแห่งความทุกซ์นอกจากนี้ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ที่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เสวยวิมุตติสุขเจ็ดวัน ทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาทเป็นอนุโลมและปฏิโลม ว่า

“เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมนัส อุปายาส เป็นอันว่ากองทุกซ์ทั้งหมดนั้นย่อมเกิด ด้วยประการฉะนี้

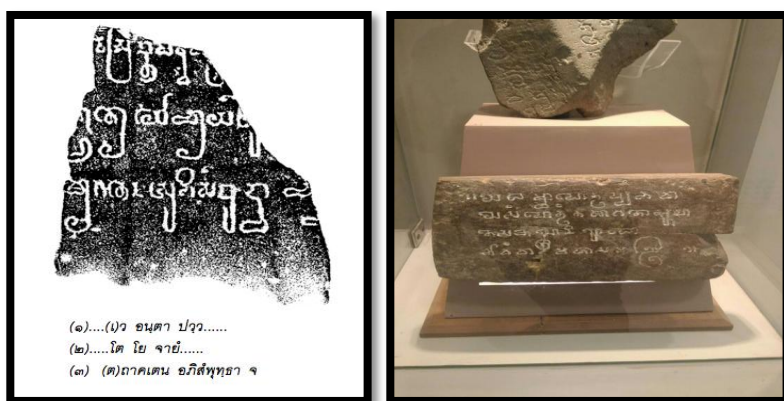
อนึ่ง เพราะอวิชชานั้นแหละดับโดยไม่เหลือด้วยมรรคคือวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

^{๑๑)} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๙ - ๘๒.

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส จึงดับ เป็นอันว่างทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้”

ดังนั้น ปฏิจจสมุปบาทจึงเป็นวงจรที่เป็นต้นเหตุของการเวียนว่ายตายเกิด หากตัดวงจรนี้ได้ก็จะเข้าสู่นิพพาน ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก ส่วนเหตุที่ทำให้จารึกปฏิจจสมุปบาทบนธรรมจักรอาจเป็นผลมาจากลักษณะของธรรมจักรที่เป็นวงกลม ซึ่งสอดคล้องกันดีกับวงจรที่ต่อบรรจบกันเป็นห่วงโซ่ของปฏิจจสมุปบาท นั่นเอง

๔.๑.๒ หลักธรรมเสาจารึก (ซับจำปา ๓)

ภาพที่ ๔.๒ เสาจารึก ซับจำปา ๓ เมืองซับจำปา จังหวัดลพบุรี

จากแผนภาพที่ ๔.๒ พบที่เมืองซับจำปา อ.ท่าหลวง จ.ลพบุรีศิลาจารึกชิ้นนี้คงจะเป็นชิ้นส่วนที่แตกหักจากเสาแปดเหลี่ยมที่ใช้เป็นเสาธงพระธรรมจักร^{๑๒} ซึ่งขุดค้นพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านซับจำปา ตำบลซับจำปา อำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี โดยกรมศิลปากร เป็นจารึกภาษาสันสกฤต อักษรปัลลวะ อายุราว พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ได้เคลื่อนย้ายมาเก็บรักษาไว้ที่คลังเก็บโบราณวัตถุพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ เจ้าหน้าที่กองหอสมุดแห่งชาติ ได้ทำการสำรวจและถ่ายภาพจารึกหลักนี้ และได้มอบให้ ชะเอม แก้วคล้าย นักภาษาโบราณ ของกองหอสมุดแห่งชาติเป็นผู้อ่าน - แปล เพื่อตีพิมพ์ลงในหนังสือ จารึกโบราณรุ่นแรกพบที่ลพบุรีและใกล้เคียง^{๑๓} เพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสเปิดห้องนิทรรศการเรื่อง จารึกพบที่จังหวัดลพบุรีและจังหวัดใกล้เคียง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช จังหวัดลพบุรี”ในการอ่าน-แปลทั้งสองครั้ง อาจารย์ชะเอม แก้วคล้าย ได้

^{๑๒} สัมภาษณ์ นายวิชชุด วะสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๑๓} สัมภาษณ์ นางสาวรัชสร ดันติวังศ์ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

ตีความว่า ข้อความในจารึกเป็นภาษาบาลี และ สันสกฤต โดยอธิบายว่า “คำที่ปรากฏทุกคำน่าจะเป็นภาษาบาลี นอกจาก คำว่า “สปตม” เท่านั้นที่จะบอกให้ทราบว่า เป็นภาษาสันสกฤต” และอ่านข้อความจารึกไว้ว่า

๑. สปตม

๒. โตะ โยธาย

๓. (ต) ถาคเตน อภิสัมพุทธา

แปลว่า

๑. ที่เจ็ด

๒. เพื่อนักรบ.

๓. อันพระตถาคต ตรัสรู้แล้ว.

วิเคราะห์หลักธรรม

ข้อความที่ปรากฏในจารึกนี้เป็นภาษาบาลีล้วน และเป็นส่วนหนึ่งของ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร^{๑๔} ดังนี้คือ

“เอวมเม สุตฺ อเภ กสมยฺ ภควา พาราณสียฺ วิหริติ อสิปตเน มิคทาเย ตตร โห ภควา ปณจวคฺคิเย ภิกขุ อานมตฺสิ เทวม เม ภิกขเว อนตา ปพฺพิเตน น เสวิตพฺพา โย จายํ กามสฺส กามสุขลฺลิกานุโยโค ทินฺ คมฺโม โปถุชนิกฺโก อนริโย อนตถสญฺหิตฺโต โย จายํ อตตกิลมถานุโยโค ทุกฺโข อนริโย อนตถสญฺหิตฺโต ฯ เอเต เต ภิกขเว อุโภ อนเต อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏฺิปทา ตถาคเตน อภิสัมพุทธา จกฺขุภณฺเณ ญฺยานภณฺเณ อุปสมาย อภินญฺาย สมโพราย นิพพานาย สํวตฺตติ ฯ”

เนื้อความภาษาบาลีนี้ ตรงกับพระไตรปิฎก ที่อธิบายในหนังสือพุทธธรรม^{๑๕}

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้พระนครพาราณสี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุปัญจวัคคีย์มาแล้วตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนสุด ๒ อย่างนี้ อันบรรพชิตไม่ควรเสพ ส่วนสุด ๒ อย่างนั้นเป็นไฉน? คือ การประกอบตนให้ พัวพันด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย เป็นของเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ประเสริฐ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ การประกอบความลำบากแก่ตน เป็นทุกข์ ไม่ประเสริฐ ไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ ๑ ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุด ๒ อย่างเหล่านี้ อันตถาคต ได้ตรัสรู้แล้ว กระทำจักขุ กระทำญาณ ย่อมเป็นไป

^{๑๔}พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต),พจนานุกรมพุทธศาสนา, หน้า ๙๑.

^{๑๕}พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต),พุทธธรรม,หน้า ๗๓๓.

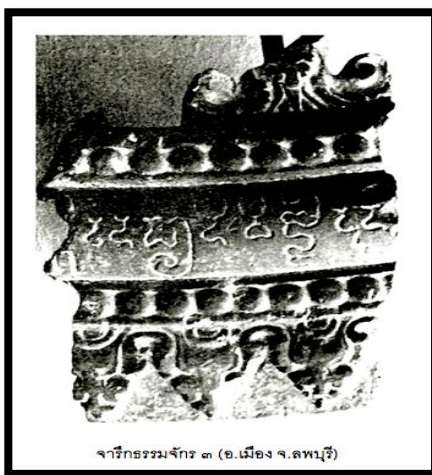
เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความ ตรีสรู เพื่อนิพพาน ก็ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางนั้น ... เป็นไฉน?
คือ อริยมรรคอันประกอบ ด้วยองค์ ๘ นี้แหละ ซึ่งได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงาน
ชอบ เลี้ยงชีพ ชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางนี้แล อันตถาคตได้ตรัสรู้
แล้ว กระทำจักขุ กระทำญาณ ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรีสรู เพื่อ นิพพาน.

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้^{๑๖} เป็นพระสูตรที่สำคัญพระสูตรหนึ่งในพระพุทธศาสนา ปรากฏใน
พระไตรปิฎก สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค คัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถา ตั้งแต่ตอนอภิธรรมปริ
วัตต์ จนถึง ธัมมจักกัปปวัตต์ เล่าประวัติของธัมมจักกัปปวัตตนสูตรดังต่อไปนี้ว่า หลังจากที่สมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ที่ต้นพระศรีมหาโพธิแล้ว ทรงคำนึงถึงพระธรรมที่ทรงตรัสรู้ว่าเป็นธรรมอัน
ละเอียดลึกซึ้งยิ่งนัก ยากที่เหล่าสัตว์จักเข้าใจได้ ร้อนถึงท้าวสหัมบดีพรหมต้องทูลอาราธนาให้ทรงโปรดเหล่า
เวไนยสัตว์ ด้วยว่า เหล่าสัตว์ที่มีกิเลสเบาบางนั้นยังมีอยู่ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงรับ
อาราธนาแล้วพิจารณาถึงบุคคลผู้ควรแก่การโปรดเป็นลำดับไป ในครั้งแรกทรงพิจารณาเห็นพระอาจารย์ทั้ง
สองคือ อาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร เป็นผู้มีมานสมาบติ หากทรงเทศนาโปรด ก็
จักบรรลุธรรมได้โดยพลัน แต่ในทันใดนั้นก็มิทเวดาปรากฏกายแล้วกราบบังคมทูลให้ทราบว่าได้
นั้นได้ทำกาละ สิ้นชีพไปแล้วเมื่อ ๗ วัน และ ๑ วันตามลำดับ พระพุทธองค์จึงทรงพิจารณาบุคคลผู้ควรแก่
พระปฐมเทศนาอีกครั้งหนึ่ง ก็ปรากฏในพระหทัยถึงปัญจวัคคีย์ ฤาษีทั้งห้าตน ผู้เคยบำเพ็ญธุระรับใช้ในเมื่อ
ครั้งพระองค์ยังไม่บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อทรงดำริดังนั้นแล้ว พระพุทธองค์จึงทรงบ่าหน้า
จากตำบลพutschยา ทรงดำเนินไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นที่พำนักของปัญจวัคคีย์ เมื่อพระพุทธ
องค์ทรงเสด็จไปถึง ณ ตำบลนั้นแล้ว แต่เดิมเหล่าปัญจวัคคีย์ ฤาษีทั้งห้าตน อันมีโกณฑัญญะเป็นหัวหน้า ได้
พากันแลเห็นพระพุทธองค์มาแต่ไกล ก็นัดแนะกันว่า จักนั่งเฉยเสีย ไม่กระทำการต้อนรับ แต่เมื่อพระพุทธ
องค์เสด็จมาใกล้ เหล่าปัญจวัคคีย์ก็ให้ลืมน้อยที่ให้สัญญาไว้ ต่างต้อนรับขมกขมนั้น ดังเช่นเมื่อกาลก่อน
บ้างรับบาตร บ้างรับจีวร บ้างปูอาสนะให้พระพุทธองค์ทรงประทับนั่ง เป็นที่ไกลาหล ในยามค่ำคืนนั้นเป็น
เวลาที่พระจันทร์ได้เสวยอาสหาฤกษ์ คือ พระจันทร์วันเพ็ญกลางเดือนแรม พระพุทธองค์ทรงประทับนั่ง
ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ทั้งห้า เนื้อหาแห่งพระธัมมจักร
กัปปวัตตนสูตร ในตอนต้นกล่าวถึง ที่สุดอันบรรพชิตไม่พึงเสพ ๒ อย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยค การประกอบ
ในความสุขในกาม และ อัตตกิลมัตถานุโยค การกระทำตนให้ลำบากเปล่า จากนั้นเนื้อหาแห่งพระเทศนา
กล่าวถึงอริยสัจ ๔ และมรรคมีองค์ ๘ โดยลำดับ ในที่สุดแห่งพระเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พราหมณ์
โกณฑัญญะ ผู้มีสติปัญญาและบุญบารมีที่ได้บำเพ็ญมาแต่อดีตกาล ก็บรรลุพระโสดาปัตติผล เป็นพระ

^{๑๖}พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต),พจนานุกรมพุทธศาสน์,หน้า ๙๑.

อริยบุคคล พระพุทธองค์จึงทรงเปล่งพุทธอุทานว่า “อณฺญาสิ วต โภ โกณฺทญฺโณ” แปลว่า โภณทัณฺญะรู้แล้วหนอ ซึ่งกลายมาเป็นสร้อยนามของพระโภณทัณฺญะต่อมาว่า พระอณฺญาโณภณทัณฺญะ

ข้อความจากธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ลักษณะเดียวกันนี้^{๑๑๗} พบในจารึกหลักอื่นอีก ๒ หลัก คือ จารึกธรรมจักร ๓ (อ.เมือง จ.ลพบุรี) และ จารึกธรรมจักร ๒ (อ.มโนรมย์ จ.ชัยนาท) ดังภาพที่ ๔.๓

ภาพที่ ๔.๓ จารึกธรรมจักร ๓ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

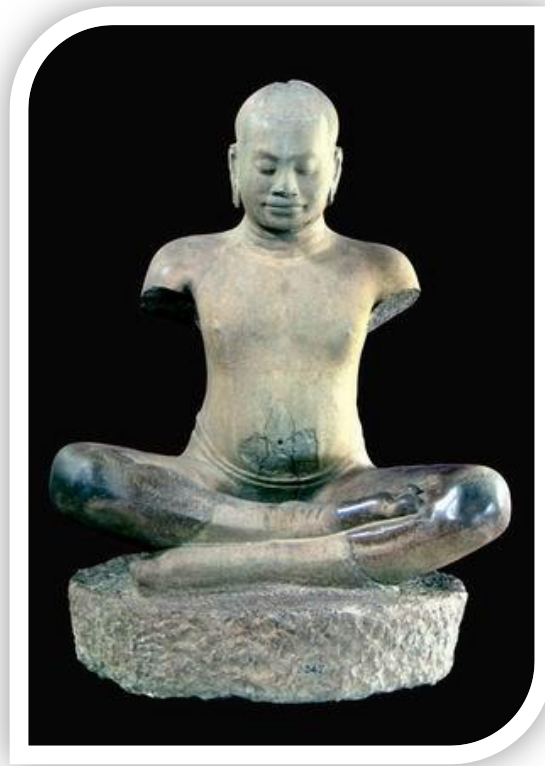
ธรรมจักรในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^{๑๑๘} ก็เป็นสัญลักษณ์แห่งพระธรรมคำสอนเช่นกัน แต่ประเด็นความคิดว่า ธรรมจักรในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกี่ยวข้องกับการปฐมเทศนา แสดงออกไม่ชัดเจนเท่ากับธรรมจักรในภาคกลางนั่นเองแต่ความสำคัญที่เท่าเทียมกันระหว่างปูชนียวัตถุทั้งสาม มีหลักฐานให้เห็นในวัฒนธรรมทวารวดีภาคกลางด้วย เช่นในพระพิมพ์และบนแผ่นหินสลักที่เรียกว่าใบเสมา ซึ่งการปรากฏร่วมกันของปูชนียวัตถุทั้งสามบนพระพิมพ์ ยังไม่ทราบความหมายที่แฝงอยู่อย่างชัดเจน แต่บางท่านข้อสันนิษฐานว่า พระพุทธรูปอาจเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธ สถูปอาจเป็นสัญลักษณ์แทนพระธรรม และธรรมจักรอาจเป็นสัญลักษณ์แทนพระสงฆ์ เหตุที่ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์แทนพระสงฆ์เป็นเพราะว่า การหมุนธรรมจักรก่อให้เกิดพระสงฆ์ขึ้นนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ข้อสันนิษฐานดังกล่าวนี้ ยังต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

^{๑๑๗} สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ผาธา เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา, เมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

^{๑๑๘} สัมภาษณ์ นายณรงค์ศักดิ์ สมชาติ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๙.

๔.๑.๓ จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

จารึกที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในสมัยนี้มีอยู่ตามปราสาทต่าง ๆ ในจังหวัดกลุ่มเป้าหมายมากมาย โดยเฉพาะในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันตก และภาคตะวันออก ซึ่งมีการกล่าวถึงพระพุทธเจ้า พระอวโลกิ พระวัชรปาณี พระนางปรัชญาฯ ซึ่งเป็นช่วงที่พระพุทธศาสนา นิกายวัชรยานได้รับความศรัทธาจากกษัตริย์ที่เรืองอำนาจในสมัยนั้น จึงขอนำเสนอประวัติโดยย่อของกษัตริย์พระองค์นี้เพื่อเข้าใจถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในช่วง พุทธศตวรรษ ที่ ๑๖ – ๑๘ ดังนี้

ภาพที่ ๔.๔ รูปสลักพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย นครราชสีมา

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เป็นกษัตริย์มหाराชที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของเขมรในสมัยโบราณพระองค์เป็นทั้งนักรบ นักปกครองที่ใช้คุณธรรมนำหน้าการทหาร พระองค์เป็นสถาปนิกนักก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่^{๑๙} ผลงานที่แสดงถึงคุณสมบัติของพระองค์ดังกล่าว คือ ขยายอาณาเขตการปกครองที่กว้างใหญ่ไพศาล ปราสาทราชวังที่ใหญ่โตมโหฬาร ถนนหนทาง และอารยศาสตร์จำนวนมาก เราทราบเรื่องราวของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

^{๑๙} สัมภาษณ์ นายณรงค์ศักดิ์ สมชาติ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน

จากศิลาจารึกของพระองค์ที่มีคู่กับมหาปราสาทราชวัง และอารยศาสตร์ต่างๆ การศึกษาเนื้อหาจากจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ก็คือการศึกษาประวัติและผลงานของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นั่นเอง การอ่านแปลศิลาจารึกอารยศาสตร์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ไว้ จำนวน ๔ หลัก และพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๘ เป็นจารึกจำนวน ๔ หลักที่พบในประเทศไทย ในขณะนั้น ปัจจุบันจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่พบในประเทศไทยมีมากกว่า ๑๐ หลัก และพบในประเทศกัมพูชาก็ ๑๐ กว่าหลัก ถ้าให้นำข้อความจากจารึกทุกหลัก ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในรายงานการวิจัยฉบับนี้คงเป็นไปได้ เพราะจารึกหลายหลักใหญ่โตมาก มีความยาวถึง ๒๐๐ กว่า โศลกภาษาสันสกฤต

มีการค้นพบศิลาจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จำนวนมาก^{๒๐} ทั้งในดินแดนที่เป็นประเทศไทย และประเทศกัมพูชา เช่น

๑. จารึกปราสาทตาเมือนโตจ จังหวัดสุรินทร์
๒. จารึกบ้านปราสาท จังหวัดสุรินทร์
๓. จารึกพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
๔. จารึกด่านประคำ จังหวัดบุรีรัมย์
๕. จารึกที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์ ไม่ทราบที่มา
๖. จารึกบั้งหนองบัว จังหวัดชัยภูมิ
๗. จารึก กู่ท้าวคันธนาม ที่จังหวัดร้อยเอ็ด
๘. จารึก ร.อ.๕ ที่จังหวัดร้อยเอ็ด
๙. จารึกปราสาทหินพิมายหลักที่ ๒
๑๐. จารึกคั่นฉ่องสัมฤทธิ์ ที่จังหวัดปราจีนบุรี
๑๑. จารึกเชิงเทียนสัมฤทธิ์ ที่จังหวัดปราจีนบุรี
๑๒. จารึกทรายฟอง สาธารณรัฐประชาชนลาว

นอกจากนี้ยังกล่าวว่า พระองค์ได้สร้างปราสาทในพื้นที่ที่พระองค์เคยชนะศึกด้วยพระขรรค์ชัยศรี เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งชัยชนะ จึงตั้งชื่อปราสาทว่า ชัยศรี ตามชื่อของพระขรรค์ แต่คนทั่วไปเรียกตามนามเดิมว่า ปราสาทพระขรรค์

พระองค์ได้สร้างพระศรีขยวรมศวร^{๒๑} ซึ่งเป็นรูปของพระบิดาเพื่ออุทิศพระโพธิสัตว์โลกेश্বরรอบ ๆ พระอวโลกิเตศวร ที่ประดิษฐานอยู่ตรงกลางปราสาท พระองค์ได้สร้างพระเทวารูปไว้ ๒๘๓ องค์ คือ

^{๒๐} สัมภาษณ์ นายณรงค์ศักดิ์ สมชาติ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๙.

พระเทวรูป ๓ องค์ในทิศตะวันออก พระเทวรูป ๓๒ องค์ในทิศใต้ พระเทวรูป ๓๐ องค์ทิศตะวันตกและ พระเทวรูป ๔๐ องค์ในทิศเหนือ สร้างพระเทวรูปองค์หนึ่งไว้ที่ยุงข้าว อยู่รอบแท่นบูชา ๑๐ องค์ อยู่ที่ศาลา พัก ๔ องค์ อยู่ที่สถานพยาบาล ๓ องค์ ที่ประตูเป็นพระเทวรูปที่สร้างไว้ตามเกาะต่างๆ จึงรวมเป็นพระ เทวรูปทั้งหมด ๕๑๕ องค์

จารึกได้บอกชื่อวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงบริจาคประจำวัน เพื่อบูชาพระผู้ เป็นเจ้า วัตถุสิ่งของ เช่น ข้าวสุก งาม ถั่ว เนยเหลว นมข้น นมสด น้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำมันงา และน้ำผลไม้เป็น ต้น เช่น จารึกที่กุคันธนาม จังหวัดร้อยเอ็ด ตามภาพที่ ๔.๕

ภาพที่ ๔.๕ จารึกพระเจ้าชัยวรมัน กู้ทำวัดคันทนาม ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด

จารึกกล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างพระรัตนตรัย^{๒๒} ส่งไปประดิษฐานที่วิหารใน ๒๓ ตำบล เช่น ศรีขยราชธานี ศรีขยันตครี ศรีสิงหวดี ศรีขยวีรวดี ละโว้ทยปุระ สุวรรณปุระ คัมพูกัญญาณะ ขย ราชบุรี ศรีขยสิงหบุรี ศรีขยวัชรบุรี ศรีขยสัทมภบุรี ศรีขยราชบุรี ศรีขยวีรบุรี ศรีขยวัชรดี ศรีขยกีรติบุรี ศรี ขยเกษมบุรี ศรีวิขยาทิบุรี ศรีขยสิงหคราม มัธยมครามกะ สมเรนทรครามะ ศรีขยบุรี วิหาโตรตรกะ ปุรา วาส นอกจากนั้นจารึกกล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

^{๒๑} สัมภาษณ์ นายธวัช พงษ์ข้างอยู่ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๒๒} สัมภาษณ์ รัตน์ ปัญญาภา, ผศ., ดร., อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มรภ.อุบลราชธานี, เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๙.

ทรงสร้างพลับพลาที่พัก ๑๐ หลังไว้ริมสระน้ำโยธธระ
 ทรงสร้างที่พักคนเดินทาง ๕๗ หลัง ตามเส้นทางจากเมืองโยธธระปุระ ไปสู่เมืองจัมปา
 ทรงสร้างที่พักคนเดินทาง ๑๗ หลัง จากโยธธระปุระ ไปสู่เมืองพิมาย
 ทรงสร้างที่พักคนเดินทาง ๑๔ หลัง จากโยธธระปุระ ไปเมืองต่างๆ เช่น ชยวดี
 ชยสิงหวัติ ชยวีรวดี ชยราชคิริ และที่เส้นทางอื่นๆ อีก จารึกบอกว่า รวมทั้งสิ้น ๑๒๑ หลัง
 ที่พักคนเดินทาง จารึกใช้คำว่า วุหนิคฤห เป็นภาษาสันสกฤต^{๒๓} นักปราชญ์หลายท่านแปล
 ต่างกัน แต่อยู่ในความหมายเดียวกัน เช่น แปลว่า เรือนไฟ หรือเรือนมีไฟ แปลว่า ธรรมศาลา บางท่าน
 แปลว่า บ้านมีไฟบ้าง ที่พักคนเดินทางบ้าง เรือนไฟบ้างอศนิศาลาบ้าง เรืองแสงบ้าง ศาลามีไฟบ้าง บ้านมี
 ไฟบ้าง เรือนพักของผู้เดินทางบ้าง ที่พักคนเดินทางบ้างและอาคารที่พักบ้าง ทั้งหมดแปลมาจากศัพท์ว่า วุ
 นิคฤหะ ทั้งนี้

นอกจากนั้นจารึกยังกล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทำสิ่งที่เป็นกุศลทั้งหมดเพื่อให้พระบิดา
 ของพระองค์ข้ามพ้นวิญญูสงสาร เพื่อความเสถียรแห่งพระธรรมในอนาคต จึงตรัสแก่พระราชบิดาในอนาคตว่า^{๒๔}
 “ความสูญเสียบิดามารดานั้นทุกคนไม่สามารถจะลืมได้ ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงสร้างกุศลทุกอย่างตามความ
 ประสงค์ของท่านทั้งสอง พระราชาทั้งหลายถ้าต้องการแสดงความกตัญญูก็จงถนอมรักษาคุณธรรมให้คงอยู่
 ตลอดไป”

เหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ คือการเกิดโรคระบาดอย่างร้ายแรง
 ประชาชนได้รับความเดือดร้อนเป็นจำนวนมาก ดังข้อความจารึกที่อาโรคยศาลของพระองค์ทุกหลักว่า
 “โรคทางกายของประชาชนนี้ เป็นโรคทางจิตที่เจ็บปวดยิ่ง (ของพระองค์) เพราะความทุกข์ของราษฎร แม้
 มิใช่ความทุกข์ของพระองค์ แต่เป็นความทุกข์ของเจ้าเมือง”^{๒๕} เมื่อพระองค์เป็นเจ้าเมืองจึงไม่อาจทนเห็น
 ความทุกข์ร้อนของประชาชนได้ พระองค์จึงสร้างอาโรคยศาลขึ้นทั่วประเทศเพื่อต่อสู้กับโรคที่กำลังระบาด
 คำว่า อาโรคยศาล หรือสถานพยาบาล มีมากถึง ๑๐๒ แห่ง มีศิลาจารึกคู่มืออาโรคยศาลเกือบทุกแห่ง และ
 ข้อความจารึกเกือบเหมือนกันทุกประการ คือเริ่มต้นด้วยบทนมัสการพระพุทธเจ้าในตรีกายคือ
 พระธรรมกาย พระสัมโมคคกาย และพระนิรมารกาย แล้วกล่าวถึงคุณสมบัติของพระโภษัชยคุรุโพธิสัตว์
 พระสุรยโวโรจนะ โพธิสัตว์ และพระจันทรโวโรจนะโพธิสัตว์ ว่าผู้เอยนามของท่านก็สามารถหายจากโรคได้

^{๒๓} สัมภาษณ์ นายณรงค์ศักดิ์ สมชาติ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน
 ๒๕๕๙.

^{๒๔} สัมภาษณ์ เรื่องเดช เขจรศาสตร์, ดร., นักวิชาการอิสระ, เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

^{๒๕} จารึกที่ ปรารค์พรหมทัต ประสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา.

ต่อมาข้อความจารึกกล่าวถึง ภารกิจการปราบโรคระบาดของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ด้วยการระดมหมอดูผู้เชี่ยวชาญในการใช้ยา เช่นเดียวกับกองทัพต้องใช้ทหารกล้าปราบข้าศึกพระองค์จึงสร้างอาโรคยศาล และสุคตาลัย คืออาคารที่ประดิษฐานพระโพธิสัตว์ทั้งสาม เพื่อสร้างความสุขให้แก่ประชาชน หลังจากได้รับความทุกข์ความเดือดร้อน จากการช่วยกันทำสงครามปราบข้าศึก ทั้งจากภายนอกและภายในประเทศ ทั้งยังมีกรรมซ้ำเติมด้วยโรคระบาดซึ่งจารึกกล่าวเปรียบเทียบว่า เหมือนนกลียุค พระองค์จะแก้ไขทุกอย่างไ้สงบเพื่อคั่นความสุขให้แก่ประชาชน

ต่อมาจารึกกล่าวถึง จำนวนบุคลากรประจำอาโรคยศาลแต่ละแห่ง เช่น

๑. หมอ	๒. พยาบาล
๓. ผู้ช่วยพยาบาล	๔. เจ้าหน้าที่ ธุรการ
๕. เจ้าหน้าที่ต้มยา	๖. เจ้าหน้าที่จ่ายยา
๗.เจ้าหน้าที่เบิกยา	๘.เจ้าหน้าที่ส่งยา
๙. เจ้าหน้าที่จ่ายสลาก	๑๐. เจ้าหน้าที่ให้สเถิติ
๑๑. เจ้าหน้าที่ทำบัตร	๑๒. เจ้าหน้าที่ไม่เกสัช
๑๓. เจ้าหน้าที่ตำข้าว	๑๔. เจ้าหน้าที่หุงต้ม
๑๕. เจ้าหน้าที่หาฟืน	๑๖. เจ้าหน้าที่ตักน้ำ
๑๗. เจ้าหน้าที่รับข้าวเปลือก	๑๘. เจ้าหน้าที่ทำความสะอาด
๑๙. เจ้าหน้าที่รับฟืน	๒๐. เจ้าหน้าที่ทำความสะอาด
๒๑. เจ้าหน้าที่ดูแลอาโรคยศาล	๒๒. เจ้าหน้าที่หาดอกไม้
๒๓. เจ้าหน้าที่จัดพลีทาน	๒๔. เจ้าหน้าที่ประกอบพิธีบูชายัญญ
๒๕. และพระโหราจารย์	

รวมทั้งได้ระบุชื่อสมุนไพรร ที่ใช้เป็นยาประจำอาโรคยศาลแต่ละแห่ง จำนวนสิ่งของเครื่องยา เครื่องใช้ และจำนวนหมอ เจ้าหน้าที่แต่ละอาโรคยศาลแตกต่างกัน น่าจะขึ้นอยู่กับอาโรคยศาลที่ใหญ่เล็กกว่ากัน จึงเปรียบเทียบจำนวนบุคลากรที่แตกต่างระหว่างอาโรคยศาลจากจารึกบ้านปราสาท จารึกด่านประคำ และจารึกเนินโตจ^{๒๖} เป็นต้น

ต่อจากนั้น ข้อความจารึกตามพรหมได้กล่าวถึงการทำศึกสงครามกับจัมปาจนได้ชัยชนะแล้ว กล่าวถึงการมอบบุคคลให้ปฏิบัติหน้าที่ดูแลปราสาทว่า ต้องใช้คนและทรัพย์จากหมู่บ้านต่างๆ ถึง ๓,๑๔๐ หมู่บ้าน ใช้คนงานถคิง ๗๙,๓๖๕ คน ในจำนวนนี้ มีพระใหญ่ ๑๘ รูปเจ้าหน้าที่ประกอบพิธี ๒,๗๔๐ คน

^{๒๖} สัมภาษณ์ สมหมาย ชินนาค,รศ,อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี,เมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๕๙.

ผู้ช่วยเจ้าหน้าที่ประกอบพิธี ๒,๒๐๒ คน นางพื่อนรำ ๖๑๕ คน ส่วนทรัพย์สินเครื่องใช้ที่มอบให้แก่วัดมีงานทองคำ ชุดเงินเพชรพลอย ไข่มุก อ่าง ผ้าคลุม เตียง ร่ม จำนวนมาก ของบริโภาคและเครื่องใช้อื่นๆ เช่น เนยนม น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ไม้จันทร์ การบูร เสื้อผ้า และรูปปั้นต่างๆ จำนวนมาก ที่พระองค์ทรงบริจาคให้แก่วัดแห่งนี้

วิเคราะห์หลักธรรม จากจารึกพระเจ้าชัยวรมัน ที่ ๗

ในสมัยพระเจ้าชัยวรมัน ที่ ๗ ซึ่งมีความศรัทธาพระพุทธศาสนา ลัทธิวัชรยาน จึงทรงบำเพ็ญตนเป็นคฤพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมี ช่วยเหลือประชาชนจึงเน้นเรื่องการทำบุญให้ทาน พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่มุ่งให้มนุษย์พึงปฏิบัติเพื่อความสุขแก่ตนเองและผู้อื่น ตามแนวทางแห่งอริยมรรคซึ่งเป็นหนทางสายเดียวเพื่อการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพานอันเป็นบรมสุข และเป็นอุดมคติของชีวิตตามหลักพุทธธรรม โดยแบ่งคำสอนออกเป็น ๒ ประเภท^{๒๗} คือ

๑. คำสอนแนวสังฆธรรมสำหรับสอนกลุ่มอนาคาริก

๒. คำสอนแนวศีลธรรมสำหรับสอนกลุ่มอาคาริก

๑. คำสอนแนวสังฆธรรม พระพุทธองค์ทรงสอนกลุ่มที่เป็นอนาคาริก เช่น พระปัญจวัคคีย์ด้วยการให้หลีกเลี่ยงจากการทรมานตน และการเติมกามสุขให้แก่ชีวิตจนเกิดความมัวเมา แล้วสอนให้ปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทาคือทางเดินชีวิตอันประเสริฐเพื่อความพ้นทุกข์อันประกอบด้วยสัมมาทิฐิเป็นต้น

๒. คำสอนแนวศีลธรรม พระองค์ทรงสอนกลุ่มอาคาริกคือชนผู้ครองเรือน โดยปรับระดับคำสอนจากแนวสังฆธรรมซึ่งเป็นนามธรรมมาเป็นรูปธรรม เช่น ทรงสอนอนุบุพพิกษาแก่ยสกุลบุตร บิดามารดา และภรรยาของเขา ตลอดทั้งเพื่อน ๕๔ คน จนกระทั่งท่านเหล่านั้นได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ เนื้อหาในอนุบุพพิกษาได้กล่าวถึงทาน ศีล สวรรค์ โทษของกาม และอานิสงส์ของการออกบวช ทั้งนี้เพื่อเป็นการฟอกจิตของผู้ที่เคยครองเรือนให้สามารถจัดความหวังใยเรื่องทรัพย์สินก่อน จากนั้นจึงสอนเรื่องศีล สวรรค์ โทษของกามและการออกกจากกามเป็นลำดับไป แม้ในที่แห่งอื่นพระองค์ก็ทรงสอนในลักษณะเดียวกันดังเช่นในบุญกิริยาวัตตสูตร^{๒๘} พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสสอนเรื่องทานมัย ศีลมัย และภวานามัย

คำสอนทั้งสองแนวดังกล่าวนี้พระพุทธองค์ทรงปรับประยุกต์ให้เข้ากับจริตของบุคคล เข้ากับปัญหาชีวิตของเขาจึงจะแก้ปัญหาวิตชีวิตของเขาได้ เปรียบเหมือนนายแพทย์ผู้รักษาคนไข้รู้จักโรคของคนไข้แล้วเยียวยา อาการป่วยจึงจะหาย

^{๒๗} ดุสิต ทุมมากรณ์, ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านสำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์ และอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗, (กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร,๒๕๕๑),หน้า ๕๖.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต),พจนานุกรมพุทธศาสน์,หน้า ๓๑๐.

ความหมายและคำสอนเรื่องทาน ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

คำว่า ทาน หมายถึงการให้ การเสียสละวัตถุสิ่งของ ๆ ตนเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น เป็นการให้ที่ประกอบด้วยเจตนาดี การให้ปัจจัย ๔ เพื่อประโยชน์แก่การดำเนินชีวิต การให้พระสงฆ์เพื่อต้องการบุญและบำรุงศาสนา ความหมายของทานครอบคลุมทั้งผู้ให้ ผู้รับ และสิ่งของที่ให้ทุกอย่าง และทานก็รวมอยู่ในคำสอนแนวศีลธรรม

คำสอนแนวศีลธรรมซึ่งมีความสำคัญต่อบุคคลทั้งในระดับปัจเจกและสังคม โดยพระองค์ตรัสว่า^{๒๙} “คนผู้หวังประโยชน์ควรศึกษาบุญนี้ให้ผลอันเลิศ อำนวยความสุขให้ คือ ควรบำเพ็ญทาน ควรประพฤติธรรมเสมอต้นเสมอปลาย (ธรรมจริยสมจริยา) ควรเจริญเมตตาภาวนา บัณฑิตครั้งเจริญธรรม ๓ ประการนี้ที่เป็นเหตุให้เกิดความสุขแล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่เป็นสุข ที่ไม่มีการเบียดเบียน ทานมีความสัมพันธ์โดยความเป็นธรรมที่มีอุปการะแก่กันระหว่างศีลและภาวนา มีคำแสดงลำดับความสัมพันธ์ของทาน ศีล และภาวนาไว้ว่า ทานมีอุปการะมากแก่ศีลและทำได้ง่าย เพราะฉะนั้นทานจึงเป็นเบื้องต้นแห่งศีล ทานอันศีลกำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ดังนั้น ศีลจึงอยู่ในลำดับต่อจากทานนี้แสดงให้เห็นว่าทานเป็นการทำบุญที่สำคัญประการแรกสำหรับคฤหัสถ์ ทั้งนี้เนื่องจากคฤหัสถ์ยังต้องดำรงชีวิตอยู่ในสังคมและอาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต^{๓๐} ปัจจัยเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการมีชีวิต เมื่อทุกคนต้องการปัจจัย ๔ เพื่อการดำรงชีวิตเช่นเดียวกัน การชวนชวนเพื่อการได้มาซึ่งสิ่งเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่จะต้องกระทำอยู่เสมอ เพราะเมื่อชีวิตยังดำเนินไปตราบไต่ ความจำเป็นที่จะใช้ปัจจัยเหล่านี้ก็ยังมีอยู่ตราบนั้น เมื่อเงื่อนไขของการมีชีวิตขึ้นอยู่กับความต้องการทางวัตถุ การแสวงหาความมั่นคงแก่ชีวิตเพื่อชีวิตที่ดี มีความสุขสบายตลอดไปจึงเป็นอุดมคติของการมีชีวิตในปัจจุบันชาติ ซึ่งกรณีนี้เห็นได้ชัดเจนในสังคมที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลกระแสวัตถุนิยมดังเช่นในปัจจุบัน

มองในระดับสังคม ทานเป็นกลไกควบคุมสังคมให้ดำเนินไปด้วยความสงบเรียบร้อย ส่วนในระดับปัจเจกบุคคล ทานนอกจากจะเป็นข้อปฏิบัติทางกาย วาจาแล้ว ยังส่งผลถึงสภาวะแห่งจิตใจของผู้ให้ ทาน กล่าวคือผู้ให้ย่อมได้รับความสุข ความอิมเอิบ ความสบายใจ ขจัดความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว ความอิจฉาริษยา และความโลภในทรัพย์สินของผู้อื่น เมื่อหมั่นให้ทานเป็นนิตย์ สิ่งเหล่านี้จะถูกขจัดออกไปและในที่สุดก็จะเป็นผู้ยินดีในการให้ มีสีหน้าและผิวพรรณผ่องใสดังที่เรียกว่าอิมบุญ การให้ทานจึงเป็นการพัฒนาจิตใจส่วนปัจเจกบุคคลให้เบาบางจากอกุศลธรรมทั้งหลาย และเป็นทางเพื่อการปฏิบัติบุญกิริยาชั้นอื่น ๆ ต่อไป

^{๒๙} อ่างแล้ว, พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า ๑๑๒.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

นอกจากนี้ ทานยังมีความสำคัญและเป็นหลักธรรมประการแรกในหลักคำสอนอื่นๆ ทั้งนี้ เพื่อการขัดเกลาและบรรเทาความตระหนี่ ความยึดติดในวัตถุ ความโลภ ความโกรธ และความหลงอันเป็นกิเลสอย่างหยาบให้เบาบางก่อนจะปฏิบัติธรรมในระดับอื่น ๆ เช่น บุญกิริยาวัตถุ ๓ ซึ่งประกอบด้วยทาน มัยเป็นอันดับแรก จากนั้นจึงเป็นเรื่องของศีลและภาวนาต่อไปจนถึงทิวชุกุกรรม สังคหวัตถุ ๔ ก็เริ่มจากทาน จากนั้นจึงเป็นความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก การประพฤติสิ่งที่เป็นโยบายชนและความเป็นผู้มีตนสม่าเสมอ อนุ ปุพพิกา ก็ประกอบด้วย ทานกถา สีลกถา สักคกถา กามาทีนวกถา เนกขัมมานิสังสกถา ธรรมหมวดนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่คฤหัสถ์เป็นประการแรก ก่อนจะแสดงหลักธรรมประการอื่น ๆ เหตุผลก็คือเพื่อเป็นการปูพื้นฐานจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ง่ายที่สุดไปสู่สิ่งที่เป็นนามธรรมยากขึ้นไปตามลำดับ มีข้อความกล่าวไว้ในอัมพัฏฐสูตร^{๓๑} ดังนี้ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแสดงอนุปุพพิกาแก่พราหมณ์โปกขรสาติ ครั้นแสดงจบแล้วทรงทราบว่ามีจิตคล่อง มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิวรณ์ มีจิตสูง มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงประกาศอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จนกระทั่งพราหมณ์ได้ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากอริยปราศจากมลทินได้เกิดขึ้นแล้วแก่พราหมณ์โปกขรสาติว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ ที่นั่นนั่นแล เหมือนผ้าที่สะอาดปราศจากมลทิน ควรที่จะรับน้ำย้อมเป็นอย่างดี ฉะนั้น แม้ในบารมี ๑๐ ก็ประกอบด้วยทานบารมีเป็นข้อแรก จากนั้นจึงเป็น ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตาและ อุเบกขาบารมี

ในพจนานุกรมพุทธศาสน^{๓๒} จริยาปิฎกกล่าวถึงลักษณะของทานในประการอื่นๆ โดยลักษณะแห่งการบำเพ็ญบารมีไว้ว่า ทานจะชื่อว่าบริสุทธีม่องแผ้วเพราะปราศจากความกำหนัดไทยธรรมและปฏิบัติากเป็นต้น อันกิเลสทั้งหลาย มีตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นต้น ไม่เข้าไปกระทบ และกล่าวว่าสิ่งที่เป็ปฏิบัติต่อการให้ทานคือความตระหนี่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง เพราะทานประกอบด้วยคุณคืออโลภะ อโทสะ โอโมหะ ในไทยธรรม ปฏิภาหและผลของทาน ส่วนข้อปฏิบัติของการให้ทาน คือการทำ ความอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลายโดยส่วนมาก ด้วยการสละเครื่องอุปกรณ์ความสุข ร่างกายและชีวิต ด้วยการกำจัดภัย และการชี้แจงธรรม

กล่าวโดยสรุป การให้ทานเป็นการบำเพ็ญบุญหรือการทำความดีสำหรับคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนประการหนึ่ง ตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ทายกผู้ต้องการบำเพ็ญบุญต้องเริ่มจากการให้ทาน เพื่อดำเนินไปสู่ศีล และภาวนาในที่สุด การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนาตามหลักบุญกิริยาวัตถุจึงเป็นการพัฒนาจิตใจอย่างเป็นขั้นตอน มีความสัมพันธ์สืบเนื่องกันจากระดับที่บุคคลสามารถทำได้โดยง่าย ไปถึง

^{๓๑}พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต),พุทธธรรม,หน้า ๔๓๐.

^{๓๒}พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต),พจนานุกรมพุทธศาสน์,หน้า ๕๒.

ระดับที่ต้องอาศัยความเพียรอย่างแรงกล้า บุคคลผู้สามารถเจริญสมาธิภาวนาจนใจสงบแน่วแน่ควรแก่การงานนั้น จิตใจของบุคคลนั้น ต้องได้รับการฝึกฝนในขั้นการให้ทาน และการรักษาศีลเพื่อขจัดความโลภ ความโกรธ และความหลงอันเป็นรากเหง้าของอกุศลมาเป็นอย่างดี ซึ่งถ้าบุคคลไม่สามารถชำระศีลอันเป็นการบำเพ็ญเพียรทางกายให้บริสุทธิ์ ก็ไม่อาจจะยังสมาธิภาวนาให้เกิดและไม่อาจจะบรรลุฌาน วิปัสสนา (ญาณ) มรรคและผลใด ๆ ได้

ทานในระดับปัจเจกบุคคล^{๓๓} จึงเป็นไปเพื่อขจัดความโลภ ความโกรธ และความหลงอันเป็นเหตุเกิดแห่งอกุศลมูล ส่วนทานในระดับสังคม เป็นหลักปฏิบัติการฝึกจิตใจให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักการแบ่งปัน ไม่แก่งแย่ง ชิงดีชิงเด่น ไม่ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาท เป็นเหตุสร้างความบาดหมางให้แก่คนในสังคม เมื่อทุกคนรู้จักการให้แก่ผู้อื่น ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก และทุกคนจะรู้สึกถึงความปลอดภัยในชีวิต การงาน และการใช้ชีวิตที่ไม่ต้องหวาดระแวง ย่อมนำมาซึ่งความสุขทั้งต่อตนเองและสังคม นอกจากทานในระดับสังคมหรือประโยชน์ต่อผู้อื่นแล้ว ในระดับที่สูงขึ้นไป สำหรับผู้ที่มีความเสียสละเพื่อสังคมอย่างยอดเยี่ยม ทานยังเป็นคุณธรรมสำหรับการสร้างบารมีเพื่อการบรรลุคุณธรรมในระดับที่สูงขึ้นไป ดังเช่น ทานอุปบารมีที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญมาเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร^{๓๔} ได้ทรงให้พระนางมัทรีผู้เป็นมเหสี กัณฑ์ และชาลีบุตรธิดาเป็นทานแก่ชุก ซึ่งเป็นทานที่กระทำได้ยากยิ่ง ทานจึงมีความสำคัญทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และในระดับสังคม

ประเภทของทานตามหลักพระพุทธศาสนาอาจแบ่งได้ ๔ ประเภท คือ

ประเภทที่จัดตามปฏิคาหก มี ๒ ได้แก่

๑) ปาฏิบุคคลิกทาน การให้ทานเจาะจงผู้รับ

๒) สังฆทาน การให้ทานแก่สงฆ์ มุ่งที่หมู่คณะ

ประเภทที่จัดตามสิ่งของที่ให้ทาน มี ๓ ได้แก่

๑) อามิสทาน การให้ทานด้วยสิ่งของ

๒) ธรรมทาน การให้ทานด้วยการแนะนำศิลปวิทยา รวมถึงให้ธรรมเป็นทาน

๓) อภัยทาน การให้ทานโดยการให้อภัย

ประเภทที่จัดตามเป้าหมายในการให้ทาน มี ๒ ได้แก่

๑) วัฏฏทาน หรือวัฏฏคามิทาน การให้ทานที่ปรารถนามนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติ

๒) วิวัฏฏทาน หรือวิวัฏฏคามิทาน การให้ทานที่ปรารถนาออกจากทุกขในสังสารวัฏ

^{๓๓} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๔๔๓.

^{๓๔} สัมภาษณ์ เรื่องเดช เขจรศาสตร์, ตรี, นักวิชาการอิสระ, เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

ประเภทที่จัดตามลักษณะและวิธีการให้ทาน มี ๓ ได้แก่

- ๑) ทานทาส การให้ทานโดยที่ผู้ให้ยังเป็นลูกทาสหรือคนรับใช้ และให้ในสิ่งที่เลวแก่คนอื่น
- ๒) ทานสหาย การให้ทานที่เสมอกับสิ่งที่ตนมี
- ๓) ทานบดี การให้ทานที่ประณีตกว่าสิ่งที่ตนมี

กล่าวโดยสรุป ทานประเภทแรกมุ่งถึงบุคคลผู้จะรับทานโดยมีขอบเขตกว้างแคบต่างกัน ประเภทที่สองมุ่งกล่าวถึงสิ่งของที่จะให้ทานซึ่งมีทั้งให้วัตถุและให้ธรรม ประเภทที่สามมุ่งถึงเป้าหมายของการให้ทาน ส่วนประเภทที่สี่มุ่งถึงบุคคลผู้ให้ทานโดยจัดตามสภาพของจิตใจที่ยังมีกิเลสมากน้อยต่างกัน มองโดยสรุปก็มีเพียงสามประเภทเท่านั้น คือผู้ให้ทาน ผู้รับทาน วัตถุทาน ส่วนเป้าหมายทานนั้นขึ้นอยู่กับผู้ให้ทานเป็นสำคัญ เพราะกระบวนการให้ทานบุคคลผู้ให้ย่อมแสดงบทบาทสำคัญกว่าองค์ประกอบอย่างอื่น

องค์ประกอบของทาน

โดยทั่วไป องค์ประกอบของทาน^{๓๕} มี ๓ ส่วนคือ ผู้ให้ทาน ผู้รับทาน และวัตถุทาน โดยเรียกตามภาษาพระว่า ทายก คือ ผู้ให้ทาน ๒) ปฏิภาหุ คือ ผู้รับทาน ๓) ไทยธรรม คือ วัตถุที่ให้ทานหากขาดส่วนใดส่วนหนึ่งการให้ทานย่อมไม่ครบองค์ประกอบ และการวินิจฉัยคุณค่าของทานยึดเอาองค์ประกอบหลักทั้ง ๓ เหล่านี้เป็นเกณฑ์

องค์ประกอบของทายก มี ๓ ประการ คือ

๑. บุพพเจตนา หมายถึง ทายกยอมเป็นผู้ยินดี ก่อนที่จะให้ทานล่วงหน้า ๑ เดือนหรือ ๑๕ วัน ว่า เราจักให้ทาน เจตนาในส่วนนี้เกิดขึ้นตั้งแต่เกิดความคิดเช่นนี้ จนถึงขณะจัดแจงเครื่องอุปกรณ์สำหรับให้ทานก่อนบุญจนเจตนา ทายกยอมมีจิตยินดีในขณะนั้นว่า เราจักฝังขุมทรัพย์อันเป็นเหตุแห่งสมบัติที่สามารถจะติดตามเราไปได้

๒. มุญจนเจตนา หมายถึง ขณะที่ให้ทาน ย่อมมีใจยินดีในทานที่ตนกำลังให้นั้น เจตนาในขณะที่กำลังให้นี้ เกิดขึ้นเมื่อทายกบรรจงวางไทยธรรมในมือของทักษิณบุคคล ทำจิตให้เลื่อมใสว่า เรา กำลังทำการถือเอาสิ่งที่เป็นแก่นสาร มีสาระจากทรัพย์ที่ไม่มีสาระไม่มีแก่นสาร

๓. อปราปรเจตนา หมายถึง หลังจากให้ทานแล้ว ทายกยอมยินดีเสมอ ๆ เมื่อระลึกถึงทานที่ตนได้ให้แล้ว เจตนาในส่วนนี้ เกิดขึ้นหลังจากทายกบริจาคไทยธรรมแก่ทักษิณบุคคลแล้ว มีจิตใจชื่นบาน เกิดปีติโสมนัสว่า ทานที่ชื่อว่าบัณฑิตบัญญัติไว้ เราก็ได้ปฏิบัติตามแล้ว ทานของเราสำเร็จประโยชน์ด้วยดีแล้ว

^{๓๕} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า ๗๖.

สิ่งสำคัญประการหนึ่งก็คือ เจตนาทั้ง ๓ ประการนี้ จะบริบูรณ์ครบองค์ได้เมื่อทนายนั้น ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ มีความเชื่อในกรรมและผลของกรรม คือเชื่อว่าทานเป็นความดี พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงบัญญัติไว้ ทานที่ทำแล้วมีผล บุญกรรมที่บุคคลบำเพ็ญแล้วย่อมมีผล

องค์ประกอบของปฏิคาหก มี ๓ ประการ คือ

๑. เป็นผู้ปราศราคะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ
๒. เป็นผู้ปราศโทสะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ
๓. เป็นผู้ปราศโมหะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ

องค์ของปฏิคาหกทั้ง ๓ ประการนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะพระอรหันต์เท่านั้นว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย องค์ของปฏิคาหก แม้ทานที่ถวายแก่พระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน กระทั่งสามเณรผู้รับใช้ ถึง บวชในวันนั้น ก็ชื่อว่า บวชเพื่อโสดาปัตติมรรค ฉะนั้น ทานที่ถวายแก่สามเณรก็ถือว่าถวายแก่ท่านผู้ ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะเช่นกัน ทานที่ประกอบด้วยองค์ ๖ คือ องค์ของทนาย ๓ และปฏิคาหก ๓ เหล่านี้นับว่ามีผลมาก มีอานิสงส์มาก

องค์ประกอบของวัตถุทาน มี ๓ คือ

- ๑) เป็นของสะอาด ได้มาโดยบริสุทธิ์
- ๒) เป็นของประณีต
- ๓) เป็นของที่เหมาะสม สมควรแก่ผู้รับ

โดยสรุปการบำเพ็ญทานบารมี เพื่อให้ประเด็นที่จะอภิปรายชัดเจนขึ้นในที่นี้จึงมาศึกษา บารมี ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะความหมายของคำว่า บารมี ที่เกี่ยวข้องกับทานบารมีที่ต้องการศึกษาในบทความนี้

บารมี คือคุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี ๑๐ อย่าง ได้แก่ ทานบารมี ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา อุเบกขา คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่พระธรรมปาละ ให้ความหมายว่า บารมีคือคุณธรรมทั้งหลาย มีทานเป็นต้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย คือกรุณา อันตณหา มานะ และทิฐิไม่เข้าไปกำจัด

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)^{๓๖} ให้ความหมายไว้ว่า ปฏิปทาอันยอดเยี่ยม, คุณธรรมที่ประพฤติ ปฏิบัติอย่างยิ่งยวดคือความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นมหาสาวก เป็นต้น

และได้อธิบายโดยศัพท์ความว่า คำว่าบารมีนั้น โดยศัพท์แปลว่า ความจับถ่วง ภาวะที่ยอด ยิ่ง สุดยอด เต็มเปี่ยม หมายถึงคุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยอดเยี่ยมของพระโพธิสัตว์ ไม่ว่าจะเป็มหาโพธิสัตว์

^{๓๖} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต),พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า ๗๔.

(ท่านผู้มุ่งต่อการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) ปัจเจกพุทธเจ้า (ท่านผู้มุ่งต่อการตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า) หรือสาวกโพธิสัตว์ (ท่านผู้มุ่งต่อการตรัสรู้เป็นพระอรหันตสาวก) ก็ตาม แต่โดยทั่วไป จะหมายถึง มหาโพธิสัตว์ คือท่านผู้มุ่งต่อการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

การให้ทานที่เป็นการบำเพ็ญทานบารมี^{๓๗} จะต้องเป็นการให้ทานที่ต้องสังสลับเนื่องโดยตลอด โดยไม่ขาดสาย เป็นการบำเพ็ญที่เกิดจากการอธิษฐานจิต มีการทำอภินิหาร เพื่อมุ่งหวังพระสัพพัญญุตญาณในอนาคตกาล แล้วปฏิบัติตามความตั้งใจจนกว่าจะบรรลุถึงจุดหมายปลายทางเป็นส่วนหนึ่งของการก้าวไปในกระบวนการฝึกฝนพัฒนาตนให้ปัญญาเจริญสมบูรณ์ เพื่อจะได้บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์ ได้บริบูรณ์การที่พระโพธิสัตว์เลือกทานบารมีเป็นประการแรกนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการให้ทาน เนื่องจากการให้ทานนี้เป็นธรรมที่ตรงข้ามกับความโลภ และมีฉนริยะ (ความตระหนี่) เมื่อบุคคลให้ทานย่อมสามารถจัดความโลภ ความตระหนี่ในใจตนเอง ไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่ยึดติดกับวัตถุ หรือแม้กระทั่ง บุตร ธิดา และภรรยา สามี ซึ่งเป็นสิ่งที่จะต้องละให้ได้ในระดับเริ่มต้นก่อนที่จะบำเพ็ญบารมีในขั้นอื่น ๆ ที่สูงขึ้นไป ทานบารมีนี้มี ๓ ระดับคือ ระดับบารมี ระดับอุบารมี และระดับ ปรมัตถบารมี

๑) ทานบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละทรัพย์ ในขุททกนิกาย จริยาปิฎก กล่าวถึงการบำเพ็ญทานบารมีของมหาโควินทพราหมณ์โพธิสัตว์ที่ได้บริจาคมหาทานร้อยล้านแสนโกฏิ เพื่อพระสัพพัญญุตญาณ

๒) ทานอุบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละอวัยวะ เช่นดวงตา และโลหิต ในการบำเพ็ญทานอุบารมีนี้ ในขุททกนิกาย จริยาปิฎก กล่าวถึงพระจริยาของพระเจ้าสิวีราชโพธิสัตว์ที่ให้ทานพระเนตรข้างหนึ่งแก่ท้าวสักกะ การให้ทานครั้งนี้ก็เพื่อสัพพัญญุตญาณ

๓) ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละชีวิต ในสสปีณชิตจริยา กล่าวถึงการบำเพ็ญทานปรมัตถบารมีของสสปีณชิตพระโพธิสัตว์ที่อุทิศร่างกายให้เป็นทานแก่พราหมณ์

การให้ทานของพระโพธิสัตว์นี้ถือว่าเป็นการกระทำที่ทำได้ยาก เพราะไม่มีความเสียดายในสิ่งที่ตนให้ มีจิตยินดีและมองเห็นประโยชน์ต่อสรรพสัตว์จึงได้ให้ทาน โดยเฉพาะทานในระดับที่สองคือทานอุบารมี และปรมัตถบารมียิ่งเป็นทานที่ทำได้ยาก เพราะมีการสละอวัยวะบางส่วน เช่น ตา เป็นต้น หรือการบริจาคอวัยวะให้กับผู้ที่ต้องการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะเพื่อให้ใช้งานได้ตามปกติ โดยความสมัครใจ มิใช่การแลกเปลี่ยน เหล่านี้จัดเป็นทานอุบารมี

ส่วนการบำเพ็ญปรมัตถบารมี เป็นการบำเพ็ญทานชั้นสูงสุดในบรรดาการบำเพ็ญบารมีด้วยการให้ทาน เนื่องจากการบำเพ็ญปรมัตถบารมีนี้ ต้องสละชีวิตของตนเพื่อผู้อื่น การยอมสละชีวิตของตนเพื่อ

^{๓๗} สัมภาษณ์ เรื่องเดช เขจรศาสตร์,ดร.,นักวิชาการอิสระ,เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

ผู้อื่นในสังคมปัจจุบันนี้ อาจจะทำได้โดยการยอมตายเพื่อผู้มีพระคุณ และผู้ที่เป็นที่รักของตน แต่การบำเพ็ญปรมาตบารมี จะต้องเป็นการสละชีวิตที่ตนเองยินดี พร้อมใจ ไม่ถูกบังคับ และสละได้กับทุกคน ไม่ว่าจะเป็มิตรหรือศัตรู และต้องทำไปเพื่อมุ่งหวังพระสัพพัญญุตญาณเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น และทานดังกล่าวนี้เองเป็นทานในระดับที่เป็นสัมมาทิฐิเพราะมองเห็นไตรลักษณ์และปฏิจสมุปบาท ซึ่งเป็นอีกระดับหนึ่งคือในระดับของศีลหรือการกระทำทางกาย วาจา ได้แก่ การเจรจาชอบ การกระทำชอบ และการเลี้ยงชีพชอบ ทานในระดับนี้เป็นวิริทานกล่าวคือให้ทานด้วยเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการกระทำชั่วทางกาย ทางวาจา หรือเรียกว่าสมาทานวิริดี นั้นเอง

สรุป พระพุทธศาสนานั้นให้ความสำคัญกับการทำบุญมาก เพราะการทำบุญช่วยให้เรามีความสุขแม้กระทั่งวันสิ้นลม มีพุทธภาษิตว่า “บุญย่อมทำให้เกิดสุขในเวลาสิ้นชีวิต” คือ ถ้าหากเราทำบุญเป็น เราก็จะมีความสุขได้แม้กระทั่งวันสิ้นลม ไม่เหมือนกับเงินทอง ชื่อเสียง และเกียรติยศที่สามารถให้ความสุขตอนที่เรายังมีสุขภาพดี แต่เวลาใกล้ตาย เงินทอง ชื่อเสียง และเกียรติยศไม่สามารถช่วยให้เราหายทรมันทุรายหรือตายอย่างสงบได้เลย ตรงข้ามกับบุญ สามารถให้ความสุขแก่เราทั้งในขณะที่ทำ หลังทำ ต่อเนื่องไป จนถึงวันสุดท้ายของชีวิต นึกถึงบุญที่ได้ทำเมื่อไหร่ก็มีความสุข และเมื่อถึงยามล่วงลับดับขันธืไป บุญก็จะช่วยนำพาเราให้ไปสู่สุคติกล่าวโดยสรุป การปฏิบัติธรรมหรือการทำบุญ มีจุดมุ่งหมาย ๒ ประการใหญ่ ๆ คือ ๑) เกิดปัญญา เห็นความจริงจนปล่อยวางสิ่งทั้งหลายทั้งปวงได้ ๒) มีความกรุณา เห็นสรรพสัตว์สรรพชีวิตเป็นเพื่อนร่วมโลกด้วยกัน พร้อมจะเกื้อกูลอย่างไม่เห็นแก่ตัว เมื่อมีปัญญาและกรุณา ก็จะเกิดความสุขหรือความสงบเย็น มีพระนิพพานเป็นที่หมาย ความสงบเย็นอย่างนี้ไม่มีใครสามารถทำให้เราได้ ถ้าอยากได้ เราก็ต้องปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง

๔.๒ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรี

สถาปัตยกรรม หมายถึง อาคารสถานที่หรือสิ่งก่อสร้างที่กระทำขึ้นด้วยความคิด ความสร้างสรรค์ และกำหนดขอบเขต ปริมาตรของที่ว่าง ให้เกิดบรรยากาศและประโยชน์ใช้สอยตามความต้องการของมนุษย์โดยอาศัยหลักการทางศิลปะความงาม และวิทยาศาสตร์เหตุและผล^{๓๘}

สถาปัตยกรรม เป็นผลทางวัตถุที่ได้รับการสร้างสรรค์ด้วยศิลปะและวิทยาการในการก่อสร้าง เป็นสิ่งให้อำนวยประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งในด้านความสะดวกสบาย ปลอดภัย และพึงพอใจ ควรสร้างสรรค์งานทางด้านศิลปะแห่งการก่อสร้างมิให้จำกัดจำเพาะเพียงแต่การสร้าง ที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ในความเชื่อ

^{๓๘}อนุนิทย์ เจริญศุภกุล,สรุปการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสี้อไท, (กรุงเทพมหานคร: จุลสารไทยคดีศึกษา,๒๕๕๗), หน้า ๔๗.

และศรัทธาในศาสนา ก็เป็นเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คน สร้างสรรค์งานทางด้านสถาปัตยกรรมขึ้น ต่างไปจากความมั่นคงแข็งแรงและสวยงาม ซึ่งเป็นผล ต่อจิตใจของผู้คนส่วนรวม

ประเภทของสถาปัตยกรรมไทย^{๓๙} ซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของคนไทย จำแนกได้ ๔ ประเภท กล่าวคือ

๑. สถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา จัดเป็นสถาปัตยกรรมที่สร้าง ขึ้นตามวัดวาอาราม ต่างๆ เพื่อประโยชน์ทางพุทธศาสนา มีดังนี้ พระสถูปเจดีย์ต่างๆ พระมหาธาตุ เจดีย์ พระพุทธรูปรางค์ พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ กุฏิ หอฉัน ชุ่ม ระเบียบ กำแพงแก้ว ศาลาราย เป็นต้น

๒. สถาปัตยกรรมประเภทปูชนียสถาน เป็นสถาปัตยกรรมที่จัดสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถาน อันควรแก่การสักการบูชาของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จำแนกเป็นพระ สถูปเจดีย์และพระปรางค์ ปูชนียสถานดังกล่าวนี้ใช้เป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ แต่เมื่อใดที่มีการสร้างพระอุโบสถเป็น ประธานของวัดแล้วความสำคัญของพระสถูปและพระปรางค์ก็จะลดลงไปเพียงส่วนประกอบของเขต พุทธาวาสเท่านั้น

๓. สถาปัตยกรรมประเภทอาคารสถาน คือ สถานที่ซึ่งก่อสร้าง ขึ้น เพื่อใช้เป็นที่ประดิษฐานปู ชนียวัตถุ มีรูปแบบเป็นเรือนหรือโรงอันเป็นที่อยู่อาศัยประจำ เป็นที่ประชุมคณะสงฆ์หรือพุทธศาสนิกชน ประกอบพิธีกรรมเช่น เป็นสถานที่ประกอบพิธีอุปสมบท และ เป็นที่รับกฐินตลอดจนประโยชน์อื่น ๆ ได้แก่ เป็นที่สวดพระอภิธรรม เป็นที่พักของอุโบสถ เป็นที่ บอกเวลา เป็นที่เก็บพระธรรม เป็นต้น สถาปัตยกรรม ประเภทอาคารสถาน ได้แก่ วิหาร โบสถ์ และ สถาปัตยกรรมประเภทบริวารสถาน (พระระเบียง หอไตร ศาลาการเปรียญ ศาลาบาตร ศาลาราย ศาลาเปลื้องเครื่อง สี่มาและซุ้มสี่มา กำแพงแก้ว) เป็นต้น

๔. สถาปัตยกรรมประเภทที่อยู่อาศัยหรือสถาปัตยกรรม พื้นบ้าน ของไทยคือศิลปะหรือวิธีการ ว่าด้วยการก่อสร้างที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติเป็นแบบอย่างสืบ ทอด ต่อกันมา ซึ่งประกอบด้วยคตินิยมใน การเลือกใช้วัสดุ กรรมวิธีการสรรหา ใช้รูปแบบ และ องค์ประกอบสำคัญ ที่มุ่งประโยชน์ใช้สอยของ สิ่งก่อสร้างและการตกแต่งสิ่งเหล่านี้จะต้องปรากฏให้เห็นเป็นลักษณะร่วมของชุมชนนั้นอย่างปกติ

ลักษณะของสถาปัตยกรรมพื้นบ้านจะมีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ ดินฟ้า อากาศ ทรัพยากรธรรมชาติในเขตของท้องถิ่น ชีตความสามารถในการผลิตและเทคโนโลยีวิทยาการของชุมชน^{๔๐} คติ

^{๓๙} สืบค้นจาก <https://sites.google.com/site/62suphisara50/silpkrrm-laea-sthapatykrmm>. เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๕๙.

^{๔๐} สัมภาษณ์ นายธวัช พงษ์ข้างอยู่ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนารายณ์, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๙.

ความเชื่อพื้นฐานของชุมชน ตลอดจนคติของศาสนา และวัฒนธรรมของกลุ่มชนอื่นที่ชุมชนนั้น ๆ มีความพึงพอใจ ทั้งยังขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอยหลักของชุมชนอีกด้วย

ส่วนสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี ได้แก่ ปราสาท ปราสาท ที่สร้างขึ้นด้วยหินทราย อิฐ ศิลาแลง จึงเรียกว่าปราสาทหินและปราสาท เช่น พระปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งมีทับหลังรูปนารายณ์บันทมสินธุ์ที่งดงาม ปราสาทเมืองต่ำ จังหวัดบุรีรัมย์ และปราสาทที่วัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี เป็นต้น จัดเป็นสถานที่สร้างขึ้นเพื่อประกอบกิจกรรมในพระพุทธศาสนา ได้แก่ อาคารสิ่งก่อสร้างถาวรวัตถุ การสักการบูชา และบำเพ็ญศาสนกิจ รวมไปถึง สิ่งก่อสร้างที่เป็นสถานที่พักอาศัยของพระสงฆ์ หรือนักบวช และผู้ใช้ ปราสาทศิลาหรืออิฐที่สร้างเป็นพุทธสถานหรือเทวาลัย ที่สร้างในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ มีหลายแห่ง เช่น ปราสาทตาเมือนธม ปราสาทบ้านพลวง จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ส่วนปราสาทที่สำคัญทางภาคกลางของประเทศไทยในสมัยนี้ก็มีคือ พระปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี ทางด้านภาคตะวันตกก็มี เช่น ที่ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรีอันอาจจัดได้ว่าเป็นปราสาทขอมที่อยู่ทางทิศตะวันตกสุด ทางภาคเหนือก็มี เช่น วัดพระพายหลวง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง และวัดเจ้าจันทร์ อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย เป็นต้น ปราสาทแห่งนี้ก่อนที่จะแปลงเป็นวัดพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทในสมัยสุโขทัย ก่อนหน้านี้นี้คงเป็นที่พักคนเดินทางของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มาก่อน อาจจัดได้ว่าเป็นปราสาทขอมที่อยู่ทางภาคเหนือสุดของประเทศไทย

สถาปัตยกรรมขอมที่สำคัญที่สุดในไทยก็คือปราสาทหินพิมาย^{๔๑} จังหวัดนครราชสีมาเป็นพุทธสถานในนิกายมหายานสมัยลพบุรีที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย สร้างก่อนปราสาทนครวัดเล็กน้อย มีลักษณะผิดแผกไปจากปราสาทขอมบ้าง เช่น ลายสลักที่ฐานมีลักษณะสูงชันมากและที่มุมปราสาทยังมีการย่อมุมมาก รวมทั้งเครื่องบนหรือหลังคาซึ่งมีรูปครุฑแบกประกอบด้วย ปราสาทหินพิมายหันหน้าไปทางทิศใต้ สันนิษฐานว่าเพื่อรับกับถนนที่ตัดขึ้นมาจากประเทศกัมพูชา ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งตรงกับสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรขอม ตามภาพที่ ๔.๖ ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

^{๔๑} สัมภาษณ์ เรื่องเดช เขจรศาสตร์,ดร.,นักวิชาการอิสระ,เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๔.๖ ปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

วิเคราะห์หลักธรรมที่ได้จากสถาปัตยกรรม พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี

จากการศึกษา และสัมภาษณ์ พบว่าลักษณะสิ่งก่อสร้างได้สร้างความเข้าใจและซาบซึ้ง แนวคิดสามารถสื่อสารหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้กับศาสนิก ดังนี้

๑. วัสดุ วัสดุที่นำมาใช้ประกอบพิธีผสมผสานกัน ไม่ว่าจะเป็นหิน ไม้ วัสดุอื่นๆ ที่เป็นโลหะต่างๆ ที่หาได้ยากในสมัยนั้น ทำให้เกิดผลงาน จิตรกรรม ประติมากรรม หรือสถาปัตยกรรม ซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่สร้างความตระหนักถึง คุณสมบัติ และคุณค่าของวัสดุ ทำให้ผู้สร้าง ผู้พบเห็นตระหนักในคุณค่าที่ตนเองได้ รับรู้ ภาคภูมิใจ และสร้างศรัทธา

๒. ศาสนสถาน มีความหมายต่อชุมชน เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจทางความเชื่อ การแสดง พิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อเป็นแรงกระตุ้นในการประกอบคุณงามความดีตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

๓. สถานที่ก่อสร้าง ตัวอาคาร จะเป็นแหล่งที่เด่น มองดูแล้วสวยงามมีขนาดสูงต่ำเหมาะสม เมื่อได้พบเห็นแล้วสร้างความภาคภูมิใจ เช่น เมื่อเห็นยอดปราสาทมีความประทับใจ และเมื่อได้เดินเข้าไป ชมก็มีความเลื่อมใสตระหนักในคุณค่าของวัสดุ รูปทรง เพิ่มมากขึ้น

๔. ลักษณะรูปทรงทางสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา มีส่วนส่งเสริมให้คิดถึงคุณงามความดี หลักธรรม ปลุกเร้าให้คำนึงถึงคุณค่ากับผลงานทางศิลปะที่เห็นตรงหน้า ซึ่งถือว่าเป็นความรู้สึกทางสุนทรียภาพทำให้จิตใจสงบยิ่งขึ้น

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าสถาปัตยกรรมพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ซึ่งอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ เครื่องมืออำนวยความสะดวกมีน้อยมาก การก่อสร้างเต็มไปด้วยความยากลำบาก จึงต้องอาศัยความ

ศรัทธาเชื่อมั่นในศาสนา จึงจะสามารถสร้างสรรค์สิ่งก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่ได้ โดยเฉพาะงานสถาปัตยกรรมเมื่อมองแล้วจะสื่อถึงการแบ่งแยกระหว่างภพภูมิ แยกโลกมนุษย์และสวรรค์ออกจากกัน แสดงให้เห็นถึงสถานที่แห่งนั้นเป็นสถานที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้เป็นแรงกระตุ้นได้เข้าถึงธรรมะทั้งในเรื่องปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ มีความซาบซึ้งในรสพระธรรม ศีลธรรม ความถูกต้อง ดีงาม เป็นคนดี มีความซื่อสัตย์ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น นับได้ว่าสถาปัตยกรรมสร้างขึ้นเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการปฏิบัติธรรมโดยตรง และเป็นสิ่งที่ช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธาปสาทะ ประพฤติตนในแนวที่ดีงาม ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็น นิกายมหายาน หรือ นิกายเถรวาทก็ตาม

๔.๓ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมจากประติมากรรมสมัยลพบุรี

ประติมากรรม (Sculpture) เป็นผลงานศิลปะที่แสดงออกด้วยการสร้างรูปทรง ๓ มิติ^{๔๒} มีปริมาตร มีน้ำหนักและกินเนื้อที่ในอากาศ โดยการใช้วัสดุชนิดต่าง ๆ วัสดุที่ใช้สร้างสรรค์งานประติมากรรมจะเป็นตัวกำหนดวิธีการสร้างผลงาน ความงามของงานประติมากรรม เกิดจากการแสงและเงา ที่เกิดขึ้นในผลงานการสร้างงานประติมากรรมทำได้ ๔ วิธี คือ

๑. การปั้น (Casting) เป็นการสร้างรูปทรง ๓ มิติ จากวัสดุที่เหนียว อ่อนตัว และยึดจับตัวกันได้ดี วัสดุที่นิยมนำมาใช้ปั้น ได้แก่ ดินเหนียว ดินน้ำมัน ปูน แป้ง ขี้ผึ้ง กระดาษ หรือ ขี้เลื่อยผสมกาว เป็นต้น

๒. การแกะสลัก (Carving) เป็นการสร้างรูปทรง ๓ มิติ จากวัสดุที่แข็ง เปราะ โดยอาศัยเครื่องมือ วัสดุที่นิยมนำมาแกะ ได้แก่ ไม้ หิน กระจก แก้ว ปูนปลาสเตอร์ เป็นต้น

๓. การหล่อ (Molding) เป็นการสร้างรูปทรง ๓ มิติ จากวัสดุที่หลอมตัวได้และกลับแข็ง ตัวได้ โดยอาศัยแม่พิมพ์ ซึ่งสามารถทำให้เกิดผลงานที่เหมือนกันทุกประการตั้งแต่ ๒ ขึ้น ขึ้นไป วัสดุที่นิยมนำมาใช้หล่อ ได้แก่ โลหะ ปูน แป้ง แก้ว ขี้ผึ้ง ดิน เรซิน พลาสติก ฯลฯ รำมะนา (ชิต เจริญประชา)

๔. การประกอบขึ้นรูป (Construction) เป็นการสร้างรูปทรง ๓ มิติ โดยนำวัสดุต่าง ๆ มาประกอบเข้าด้วยกัน และยึดติดกันด้วยวัสดุต่าง ๆ การเลือกวิธีการสร้างสรรค์งานประติมากรรม ขึ้นอยู่กับวัสดุที่ต้องการใช้ ประติมากรรม ไม่ว่าจะสร้างขึ้นโดยวิธีใด จะมีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ แบบนูนต่ำ แบบนูนสูง และแบบลอยตัว ผู้สร้างสรรค์งานประติมากรรม เรียกว่า ประติมากร

^{๔๒} สัมภาษณ์ รัตนะ ปัญญาภา, ผศ.ดร., อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มรภ.อุบลราชธานี, เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๙.

ประติกรรมศิลปะลพบุรีหรือศิลปะขอมในประเทศไทย(ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘) เป็นศิลปะที่สร้างขึ้นโดยได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบงานศิลปกรรมของชนชาติขอม^{๓๓} แท้จริงแล้วไม่ใช่แต่เพียงในจังหวัดลพบุรีเท่านั้น แต่ในท้องที่ภาคกลาง ภาคตะวันออก และตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยได้ค้นพบศิลปกรรมแบบนี้กระจายอยู่โดยทั่วไป ลักษณะละม้ายกับศิลปกรรมขอมในประเทศกัมพูชา

ประติมากรรมสมัยลพบุรีล้วนแต่สร้างขึ้นด้วยวัสดุที่ค่อนข้างจะคงทนถาวรมาก โบราณวัตถุในสมัยลพบุรีที่ค้นพบมักสลักจากศิลา หรือหล่อด้วยสัมฤทธิ์ หากเป็นของเนื่องในพระพุทธศาสนาก็มักสร้างในพระพุทธศาสนา นิกายมหายานเป็นพื้น แต่ที่สร้างในพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ก็มีบ้าง วัตถุที่หล่อด้วยสัมฤทธิ์ซึ่งสร้างขึ้นตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ลงมาอาจเป็นฝีมือช่างไทยโดยเฉพาะ เพราะเหตุว่าในขณะนั้นคงมีชนชาติไทยลงมาอยู่มากในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันนี้ อิทธิพลของศิลปะลพบุรีได้คงอยู่เป็นเวลานานจนถึงสมัยอยุธยา

ประติมากรรมที่สำคัญในสมัยต่อมาอีกชุดหนึ่งก็คือ หมู่ประติมากรรมสัมฤทธิ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย^{๓๔} มีอายุราวระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ พบที่อำเภอประโคนชัย บุรีรัมย์ ประติมากรรมสัมฤทธิ์เหล่านี้อาจเป็นของอาณาจักรศรีจนาศะ ซึ่งได้ค้นพบจารึกในบริเวณจังหวัดนครราชสีมา เป็นอาณาจักรที่ได้รับทั้งอิทธิพลของศิลปะทวารวดี และขอม ดังภาพที่ ๔.๗

ภาพที่ ๔.๗ พระโพธิสัตว์ประโคนชัย

^{๓๓} สัมภาษณ์ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง.รศ.ดร.,อาจารย์ประจำคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๕๙.

^{๓๔} สัมภาษณ์ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง.รศ.ดร.,อาจารย์ประจำคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๕๙.

จากภาพที่ ๔.๗ พระโพธิสัตว์ที่ค้นพบ เป็นศิลปะที่มีอายุอยู่ในช่วงสมัยกับศิลปะทวารวดีและลวะปุระ ส่วนใหญ่จะเป็นงานปฏิมากรรมที่สร้างขึ้นเพื่อพระพุทธศาสนา นิกายมหายานเช่น พระพุทธรูปที่แสดงสัญลักษณ์ของเหล่ายานิพุทธ หรือ พระโพธิสัตว์ศรีอริยมตไตรที่ค้นพบในอำเภอประโคนชัยที่โด่งดังไปทั่วโลก มีรูปแบบคล้ายกับศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุกของเขมรเมืองพระนครหลวง แต่มีรูปแบบที่แตกต่างออกไปตามสายสกุลช่างพื้นถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะขึ้นมา และเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญของความเจริญรุ่งเรืองด้านวิทยาการหลอมโลหะเพื่อสร้างพระโพธิสัตว์ขนาดใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งแร่ที่จะต้องมีเป็นจำนวนมากเพื่อให้เพียงพอต่อการสร้างแต่ละครั้ง จึงเป็นกรณีที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

ประติมากรรมสมัยลพบุรีในสมัยต่อมาส่วนใหญ่ได้แก่พระพุทธรูปนาคปรกในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ มีลักษณะขอบจีวรเว้าลงมากที่บั้นพระองค์ ประทับนั่งปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ ขนดนาศอบลง เบื้องล่าง ตามภาพที่ ๔.๘

ภาพที่ ๔.๘ พระพุทธรูป สมัยลพบุรี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าพระยา พระนครศรีอยุธยา

จากภาพ ๔.๘ พระพุทธรูป สมัยลพบุรีที่สร้างในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ สมัยหลังนี้มักสลักเป็นพระพุทธรูปนาคปรกทรงเครื่อง สีพระพักตร์ค่อนข้างถมึงทึง องค์ด้านซ้ายมือ เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องบางองค์ในสมัยนี้ก็แสดงให้เห็นว่าเป็นแบบลพบุรีอย่างแท้จริง ไม่ใช่ศิลปะขอม^{๔๕} เพราะบนกะบังหน้าหรือรัตเกล้านั้นมีแนวเล็กๆ แทรกเข้ามาตรงกลางอีกแนวหนึ่ง ซึ่งในศิลปะลพบุรี ที่ชอบรักษาระเบียบ

^{๔๕} สัมภาษณ์ นายธวัช พงษ์ช่างอยู่ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนารายณ์, เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๙.

อย่างเคร่งครัดซึ่งพบเห็นไม่มากนัก ต่อมา พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ลักษณะพระพุทธรูปได้เปลี่ยนไปตามภาพที่ ๔.๙

ภาพที่ ๔.๙ พระพุทธรูปสมัยลพบุรี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนารายณ์

จากภาพที่ ๔.๙ พระพุทธรูป สมัยลพบุรีที่สร้างในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พระพุทธรูปในสมัยนี้ มักมีสี่พระพักตร์มียัมแสดงความเมตตากรุณา^{๔๖} พระเนตรปิดสนิท ทั้งสององค์นอกจากนั้นพระพุทธรูป สมัยลพบุรีมี เอกลักษณ์อีกแบบ คือ มีไรพระศกเป็นประจำ พระเศียรมีขมวดพระเกศา เกตุมาลาหรือเมาลี ประกอบด้วยกลีบบัวซ้อนกัน ๓ ชั้น และเหนือนั้นมีรัศมีเป็นรูปบัวตูมหรือลูกแก้วเล็กๆ พระพักตร์มียัม เล็กน้อย ครองจีวรห่มเฉียง ชายจีวรเหนือพระอังสาซ้ายยาวลงมาถึงพระนาภี ปลายตัดเป็นเส้นตรง ชอบ ทำปางสมาธิขัดสมาธิราบ และฐานบางครั้งก็มีกลีบบัวว่าประกอบ

อย่างไรก็ดี บางครั้งขมวดพระเกศาบนพระเศียรก็หายไป สำหรับพระพุทธรูปปางนาคปรกนั้นมี ที่มาจากพุทธประวัติหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ ๓๕ วันได้เสด็จไปประทับบำเพ็ญสมาธิอยู่ภายใต้ต้น มุจลินท์ (ต้นจิก) ในขณะนั้นฝนได้ตกลงมา พระยานาคมุจลินท์ ซึ่งอาศัยอยู่ในสระโบกขรณีใกล้ๆ นั้น จึงได้ ขึ้นมาขดกายล้อมรอบพระพุทธองค์มิให้พระวรกายต้องฝนอยู่เป็นเวลา ๗ วัน อย่างไรก็ดี ประติมานวิทยา (iconography) ของพระพุทธรูปนาคปรกนี้ได้เกิดขึ้นในศิลปะอมราวดีทางทิศใต้ของประเทศอินเดีย (ราว พุทธศตวรรษที่ ๘-๙) อาจเป็นด้วยว่าชนชาติแถบนั้นเคยนับถืองูมาแต่ก่อน เมื่อหันมานับถือพุทธศาสนา จึง

^{๔๖} สัมภาษณ์ นางพิชญา ชำนาญ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี, เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

ได้พยายามรวมเอาความเชื่อทั้งสองอย่างมาปนกัน จึงเกิดเป็นพระพุทธรูปนาคปรกขึ้น และนาคหรืองูก็กลายเป็นผู้ปกป้องรักษาพระพุทธเจ้าไป เรื่องราวตามพุทธประวัตินั้นคงจะมาแต่งขึ้นในภายหลัง เพื่ออธิบายถึงรูปภาพดังกล่าว เหตุที่ในศิลปะขอมนิยมมากเพราะเชื่อกันว่าปฐมกษัตริย์ของขอมเกิดจากนางนาคสมสู่กับชาวอินเดียด้วยเหตุนี้พระยานาคซึ่งมีศักดิ์เป็นตาจึงเป็นผู้ปกป้องรักษาอาณาจักรขอมด้วย

นอกเหนือจากพระพุทธรูปแล้วในศิลปะลพบุรีได้ค้นพบภาพบุคคลเหมือนเป็นต้นว่าพระรูปพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรขอม สลักด้วยศิลา ค้นพบที่ปราสาทหินพิมายจังหวัดนครราชสีมา

พระพุทธรูปในสมัยลพบุรียุคแรกๆ มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความนิยมน้อยกว่าศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ซึ่งพบได้จากศาสนสถานมีจำนวนมากกว่าศาสนสถานของพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เพราะผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นปกครอง ส่วนสามัญชนจะนับถือพระพุทธศาสนา และยังพบว่าพระพุทธศาสนามีเข้ามาในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ๒ นิกาย คือ นิกายมหายาน และนิกายเถรวาท ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมจากเอกสารตำรา และคำให้สัมภาษณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิประกอบการอธิบายการเผยแพร่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาผ่านพุทธศิลปะดังต่อไปนี้

ความแตกต่างกันของพระพุทธรูปในยุคสมัยและสังคมที่แตกต่างกัน สะท้อนให้เห็นแนวความคิดในการสร้างที่มีที่มาจากไปอันละเอียดอ่อน ลึกซึ้ง การสร้างพระพุทธรูปจึงมิใช่เป็นเพียงการสร้างรูปเหมือนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ยังมีนัยอื่น ๆ ที่น่าสนใจอีก อาทิ ความจริง ความดี และความงาม ซึ่งเป็นแนวความคิดที่แฝงอยู่กับการสร้างพระพุทธรูปและก่อให้เกิดคุณค่าอย่างยิ่งต่อปัจเจกบุคคล สังคม และพระพุทธศาสนา การศึกษาและอธิบายแนวคิดการสร้างพระพุทธรูปนั้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอเป็นลำดับไป

วิเคราะห์หลักธรรมจากพระพุทธรูปสมัยลพบุรี

การสร้างพระพุทธรูป เป็นการแสดงออกถึงความระลึกถึงพระพุทธเจ้า แต่ด้วยพระพุทธเจ้าไม่ได้ดำรงพระชนม์อยู่แล้ว การจะเข้าเฝ้า กราบไหว้ บูชาพระองค์จริงของพระพุทธเจ้าจึงไม่อาจกระทำได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น เพื่อเป็นที่สักการบูชาแทนพระพุทธเจ้า ซึ่งตามหลักการทางพระพุทธศาสนา การเคารพบูชาพระพุทธเจ้าถือเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งใน คารวธรรม ๖ ประการ ได้แก่ สัตถุคารวตา การแสดงความเคารพต่อพระศาสดา คือ พระพุทธเจ้า^{๔๗}

ผลสำคัญของการสร้างพระพุทธรูป คือ ทำให้ชาวพุทธมีสัญลักษณ์เตือนใจให้ได้เจริญพุธานุสสติ คือ การตรึงระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระคุณธรรมต่างๆของพระองค์ เช่น

^{๔๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑๖.

ทรงเป็นผู้ตรัสรู้แล้วละกิเลสได้ เรียกว่า “อรหัน” แปลว่า “ผู้ไกลจากกิเลสทั้งหมด” หรือ “พุทธโธ” หรือแปลทับศัพท์ว่า “พระพุทเจ้า” ทรงมีความเพียบพร้อมไปด้วยวิชาและจรณะ ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณอันล้ำเลิศ และทรงมีพระเมตตาและเกื้อกูลประโยชน์สุขต่อมนุษยชาติและสัตว์โลกทั้งปวง กล่าวคือ ทรงเป็นผู้เปี่ยมล้นด้วยพระพุทคุณโดยย่อที่สุด ๓ ประการ ได้แก่ ๑) พระบริสุทธิคุณ ที่ทรงพ้นแล้วจากห้วงทุกข์ทั้งปวงเป็นแม่แบบที่สมบูรณ์แบบอย่างแท้จริงของมวลมนุษยชาติ ๒) พระปัญญาธิคุณ ที่ทรงตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐ แล้วนำมาเปิดเผยแก่ชาวโลกให้รู้ตาม ๓) พระมหากรุณาธิคุณ ที่ทรงเมตตาช่วยสัตว์โลกให้พ้นทุกข์^{๔๘}

การได้ระลึกถึงพุทคุณเหล่านี้ นำมาซึ่งความปีติหรือความอิ่มใจ เพราะความซาบซึ้งในพระคุณของพระองค์ ซึ่งนอกจากเป็นเครื่องระลึกถึงเมื่อได้สักการบูชาแล้ว ยังสามารถนำมาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตนได้ด้วย การสร้างพระพุทธรูปจึงก่อให้เกิดคุณค่าทางการปฏิบัติซึ่งหมายถึงการส่งเสริมจริยธรรมของผู้คนในสังคมไปโดยปริยาย พระพุทธรูปจึงไม่เป็นที่เพียงศิลปกรรมประเพณี อันเป็นผลงานสร้างสรรค์ทางด้านปฏิมากรรมที่ทรงคุณค่าของพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่พระพุทธรูปยังเป็นสัญลักษณ์แห่งพุทธปรัชญา เป็นเครื่องหมายของความเคารพ บูชา สักการะและเป็นเครื่องเตือนให้ประกอบความดีอีกด้วย

ส่วนในทางพุทธจริยศาสตร์ มีคำสอนของพระพุทเจ้าที่เป็นหลักการแห่งความดีอยู่มากมาย พระพุทธรูปแม้เป็นเพียงวัตถุ แต่คุณค่ามิได้มีอยู่เพียงความเป็นวัตถุ หากแต่ยังสามารถเป็นสิ่งสื่อถึงหลักการแห่งความดีนั้น ๆ ได้ด้วย แต่ทั้งนี้บุคคลที่กราบไหว้บูชาจะได้รับประโยชน์ในแง่นี้ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นมีพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับพระพุทเจ้าและหลักธรรมคำสอนของพระองค์เป็นสำคัญ พระพุทธรูปมิสามารถสอนธรรมหรือชี้แนะให้ปฏิบัติตนในทางที่ดีได้ แต่พระพุทธรูปสามารถเตือนใจให้ระลึกถึงหลักการความดีที่ได้ศึกษาหรือได้สดับรับฟังมาได้ การมีพระพุทธรูปไว้สักการบูชาจึงเป็นเครื่องมือทางจริยศาสตร์อย่างหนึ่ง เพราะเป็นแรงจูงใจให้บุคคลมีจริยธรรม โดยหัวใจสำคัญของจริยธรรมในทางพระพุทธศาสนา คือ การละเว้นความชั่ว การทำความดีและการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์นั่นเอง^{๔๙} ยกตัวอย่างเช่น เมื่อมีการกระทบกระทั่งกันด้วยวาจาหรือพาดพิงกันในลักษณะโกรธเคืองต่อหน้าพระพุทธรูปในพระอุโบสถ หากคู่กรณีมีจิตสำนึกที่ดีงามอยู่บ้าง ประกอบกับระลึกถึงพระธรรมที่พระพุทเจ้าทรงสอนให้ละเว้นความชั่ว ก็จะมีสติว่า ต่อหน้าพระพุทธรูปไม่ควรแสดงกริยาที่ไม่ดี ไม่ควร

^{๔๘} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์, หน้า ๒๗.

^{๔๙} ขวัญทอง สอนศิริ, พุทธนาคปริกษ ๔๘ พรรษา สยามบรมราชกุมารี, (กรุงเทพมหานคร: เพชรเกษมการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐.

เบียดเบียน ควรละเว้นวาทาหยาบคายเสีย แม้ความโกรธเคืองไม่พอใจจะมีอยู่ในภายใน แต่ภายนอกคือ พฤติกรรมที่ไม่ดีก็ไม่ควรแสดงออก นี่เป็นลักษณะของความละเอียดอ่อนต่อบาปซึ่งมีพระพุทธรูปเป็นแรงจูงใจ

ในกรณีอื่น ๆ ก็เป็นลักษณะเดียวกันคือ เมื่อมีพระพุทธรูปอยู่ในบ้านหรือเห็นพระพุทธรูปใน สถานที่ต่าง ๆ หากบุคคลมีความศรัทธาอย่างจริงใจอยู่เป็นพื้นฐาน ย่อมเป็นเครื่องเตือนและเป็นแรงจูงใจ ให้ประพฤติธรรมได้เสมอ

๒. สุนทรียศาสตร์กับการสร้างพระพุทธรูป สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความงามและสิ่งที่น่าสนใจในงานศิลปะและในธรรมชาติโดยเฉพาะ^{๕๐} ซึ่งตามความหมายในภาษาอังกฤษ คำว่า “Aesthetics” แปลว่า การศึกษาเรื่องความงามหรือปรัชญาสาขาที่ว่าด้วยความงามหรือความดีหรือปรัชญาศิลปะ^{๕๑} การสร้างพระพุทธรูปเป็นการถ่ายทอดแนวคิดและจินตนาการที่สะท้อนถึงความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธเจ้ามาเป็นองค์แทนของพระองค์ในลักษณะของงานศิลปะ ซึ่งนอกจากจะสื่อถึงความดีแล้วยังแสดงให้เห็นถึงความประสานสอดคล้องกันระหว่างปรัชญาพุทธศาสนาและปรัชญาศิลปะ จนก่อให้เกิดความงามที่มีคุณค่าทางสุนทรียภาพอย่างสูง

ความงามของพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นนั้น นอกจากจะเป็นสิ่งที่มองเห็นได้ภายนอกเช่นนี้แล้วยังสามารถสื่อถึงพระพุทธรุจริยาของพระองค์ตามตำราหรือคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้อธิบายไว้ด้วย โดยเฉพาะตำรามหาบุรุษลักษณะที่แสดงถึงลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้า ๓๒ ประการถือว่ามียุทธิพลอย่างยิ่งต่อการสร้างพระพุทธรูปตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

การสร้างพระพุทธรูปอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการใช้ทฤษฎีสัญลักษณ์มาประกอบ^{๕๒} เพราะการที่พระพุทธรูปมีได้เหมือนพระองค์จริงของพระพุทธเจ้านั้น มิได้หมายความว่าศิลปินขาดความรู้ความสามารถ แต่การสร้างพระพุทธรูปนั้นมิได้คำนึงถึงความเหมือนเพียงอย่างเดียว แต่ยังคำนึงถึงปรัชญาที่สอดแทรกอยู่ในองค์พระพุทธรูปด้วย ดังเช่น มีการอธิบายความหมายของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพระพุทธรูปส่วนต่าง ๆ ไว้ ดังนี้

- ศิราภรณ์ หรือ มงกุฎที่ประดับบนพระเศียรพระนั้นเห็นเป็นชั้น ๓ ชั้น หมายถึง พระพุทธรุรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะ ซึ่งเป็นสรณะอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา (อันนี้หมายถึงมงกุฎของพระพุทธรูปทรงเครื่อง)

^{๕๐} พระมหาอุดม ปญญาโก, การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์ : กรณีศึกษาเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา, หน้า ๘.

^{๕๑} บุญมี แท่นแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท,(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ,๒๕๔๙), หน้า ๘๐.

^{๕๒} กังวล คัชชิตมา,ผ.ศ.ดร.,เสวนาวิชาการ ประติมากรรมสำริดจากอำเภอบางปะอินชัย มรดกไทยในอุ้งมือต่างชาติ, เมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙.

- รูปวงที่เป็นลายกลมโค้งสลับเป็นเปลวเพลิง ที่ปรากฏอยู่ตรงกลางพระนลาฏ(หน้าผาก) นั้น คือ อุณาโลม ซึ่งมีลักษณะเป็นขนอ่อนละเอียดโค้งวงเป็นเปลวไฟขึ้นไปอย่างงดงาม ลักษณะนี้มีอยู่ในร่างกายของพระมหาบุรุษเท่านั้น

- ลายในฝ่าพระหัตถ์ T และฝ่าพระบาท แสดงถึงรูปพระธรรมจักรของพระพุทธองค์ หมายถึงความจริงของโลกและกฎธรรมะของโลกที่ต้องประสບอยู่ทุกเมื่อเชื่อกันไม่มีวันสิ้นสุด ชีวิตหมุนเวียนแปรผันอยู่ในความทุกข์ ไม่แน่นอน ศูนย์เปล่า ไม่มีตัวตน ความจริงอันนี้ไม่มีใครปฏิเสธได้ ทุกชีวิตในโลกถ้าต้องการพ้นทุกข์ต้องปฏิบัติตนไปตามข้อธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งจะนำพาให้หลุดพ้นจากห้วงแห่งทุกข์ได้

- ภาพสัตว์ประดับฐานองค์พระ ฐานที่รองรับองค์พระบางองค์มีภาพสัตว์ต่าง ๆ ประดับอยู่รอบฐาน เช่น รูปหนุมาน รูปโค รูปสิงห์ รูปพญานาค รูปสัตว์ดึกดำบรรพ์ ภาพสัตว์เหล่านี้เป็นธรรมาธิษฐาน แสดงว่าพระพุทธองค์จะไปตกอยู่แห่งหนตำบลใดก็ตาม ย่อมเป็นที่รักใคร่ของสรรพชีวิตในโลกทั้งสิ้น แต่ภาพสัตว์บางภาพก็บ่งบอกถึงประวัติของสถานที่สร้างก็มี เช่น พระบุชาแบบที่มีฐานเป็นหัวช้าง เป็นพระสร้างในสมัยลานช้าง

- บัรอบฐานองค์พระ เรียกว่า ฐานบัวคว่ำบัวหงาย หมายถึง ดอกไม้แห่งความบริสุทธิ์ของโลก เป็นเครื่องหมายของพระพุทธเจ้า

- ปฏิมากรโบราณบางองค์มีฐาน ๘ เหลี่ยม และเจาะฐานเป็นช่องลายต่าง ๆ นับได้ ๘ ช่อง สิ่งที่ทำขึ้นไว้นี้ หมายถึง อัฐบริหาร คือ เครื่องใช้สอยของบรรพชิต ๘ อย่าง

- รั้วจีวรที่คลุมพระวรกายอย่างบางแทบจะมองไม่เห็น หมายถึง จตุบริสุทธิศีล คือ ปาฏิโมกขสังวร อินทริยสังวร อาชีวปาริสุทธิและปัจจเวกขณะ^{๕๓}

ในเนื้อหาที่ได้ทำการค้นคว้างานวิจัยนี้ขอเพิ่มประเด็นเข้ามาเพื่อให้ชัดเจนมากขึ้นจึงขอสมมุติคำถามเพื่อตอบดังนี้ประเด็นที่คาดว่าจะได้รับคำตอบในการวิจัยนี้คือพระพุทธรูปเป็นพุทธประสงค์หรือไม่ การสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เป็นพุทธศิลป์หรือไม่พระพุทธรูปมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่/ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาอย่างไรพระพุทธรูปมีความสำคัญต่อเข้าถึงศีลธรรม/บรรลุนิพพานได้หรือไม่พระพุทธรูปมีความสำคัญอย่างไรต่อสังคมไทยและวิถีชีวิตคนไทย ซึ่งเป็นองค์แทนของพระพุทธเจ้า และเป็นเครื่องมือสื่อสารธรรม

^{๕๓} พินัย ศักดิ์เสณีย์, **ของดีจากหิ้งพระ**, (กรุงเทพมหานคร : โพธิ์สามต้นการพิมพ์, ม.ป.ท.), หน้า ๓๒-๓๗.

จึงขอสรุปประเด็นคำถามทั้งหมดจากบทความของ พระศรีคัมภีร์ญาณ ,ศ.ดร.) รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ท่านได้สรุปไว้ได้อย่างสมบูรณ์ในการสร้างพระพุทธรูปดังนี้

๑. สร้างมิ่งขวัญให้แก่ดวงตาและดวงใจ
๒. สร้างสื่ออ่อนน้อมให้ระลึกถึงคุณความดี
๓. สร้างสื่ออ่อนน้อมนำให้องงามในการปฏิบัติธรรม
๔. สร้างสื่อสัมพันธ์อันดีกับคนรอบข้าง

พระพุทธรูปเป็นสื่ออ่อนน้อมให้ระลึกถึงแต่สิ่งดีงาม คือ กัลยาณมิตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงความสำคัญของกัลยาณมิตรว่าภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังขึ้น ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นเครื่องหมายบอกล่วงหน้า ฉนั้นใด กัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำ เป็นเครื่องหมายบอกล่วงหน้าว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ จะเกิดขึ้นแก่ภิกษุ นั้น ฉนั้นนั้น ภิกษุมีกัลยาณมิตร พึงหวังได้ว่าจักบำเพ็ญกระทำให้มากซึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ คำว่า "กัลยาณมิตร" ไม่ได้หมายถึงเพื่อนดีที่เป็นคนเป็นมนุษย์เท่านั้น แต่ยังหมายถึงสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่จะเอื้ออำนวยให้ระลึกถึงแต่สิ่งดีงาม พระพุทธรูปอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรที่ประเสริฐวิเศษกว่ากัลยาณมิตรทั้งหลาย เพราะมีพลังศักดิ์สิทธิ์ที่จะน้อมนำให้ระลึกถึงแต่สิ่งดีงามอย่างเดียว การสร้างพระพุทธรูปก็คือการสร้างสื่อให้ระลึกถึงสิ่งดีงาม ย่อมจะได้รับอานิสงส์คือมีสื่อดีงามพระพุทธเจ้าทรงเป็นองค์รวมแห่งคุณความดีที่ได้บำเพ็ญมาสมัยเป็นพระโพธิสัตว์ ๕๔๗ ชาติ สัมสมคุณความดีนับประมาณมิได้ พระพุทธรูปซึ่งเป็นองค์แทนพระพุทธเจ้าเป็นสื่อให้น้อมระลึกถึงคุณความดีเหล่านั้น นี่เป็นส่วนหนึ่งอีกส่วนหนึ่ง คือ พลังที่อยู่ในองค์พระพุทธรูปนั้น ไม่มีพลังด้านลบ มีแต่พลังด้านบวก มีแต่พลังสร้างสรรค์ความดีงามในสังคม ในบ้านเมือง พระพุทธรูปเป็นเพียงวัตถุ ไม่มีอำนาจสร้างพลังขึ้นในตนเอง พุทธบริษัทนั้นแหละเป็นผู้สร้างพลังขึ้นในองค์พระพุทธรูป และสร้างขึ้นโดยอัตโนมัติ เมื่อมีพระพุทธรูปที่ใดก็จะมีพลังศักดิ์สิทธิ์เกิดขึ้นที่นั่น พระพุทธรูปคือสัญลักษณ์แห่งความดีงาม คนที่ห้อยพระเครื่องเต็มคอ หรือคนที่กราบไหว้พระพุทธรูป คนที่สร้างพระพุทธรูปจะเป็นคนดีบ้างไม่ดีบ้าง นั้นเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล แต่พระพุทธรูปทรงคุณความดีอย่างแน่นอนตามแนวคิดเชิงปรัชญา การสร้างพระพุทธรูปเป็นการถ่ายทอดความดีตามแนวทางของจริยศาสตร์และความงามตามแนวทางของสุนทรียศาสตร์ ผ่านวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งอาจมีความเกี่ยวเนื่องไปถึงแนวคิดเชิงปรัชญาในส่วนอื่น ๆ ด้วย แต่การเข้าถึงหรือการเข้าใจแนวคิดนั้น ๆ ย่อมขึ้นอยู่กับพื้นฐานของปัจเจกชนแต่ละคนว่าจะเข้าถึงในระดับใดและมากน้อยเพียงใด

สรุป พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแพร่ในดินแดนสุวรรณภูมิก่อน พ.ศ. ๕๐๐ แต่ศรัทธาความเชื่อของปวงชนก็เป็นไปตามยุคสมัย พระพุทธศาสนาจึงรุ่งเรืองและเสื่อมลงตามกาลสมัย ในดินแดนแถบนี้

ได้รับอารยธรรมอย่างต่อเนื่องจนทั้งเข้าสู่ประวัติศาสตร์ศิลปทวารวดี ในยุคต่อมาแม้ว่าอารยธรรมขอม จะเข้ามามีบทบาทที่สำคัญในการปกครองดินแดนแถบนี้แทนอารยธรรมทวารวดีก็ตาม ความเจริญรุ่งเรือง พระพุทธศาสนาก็มีความสืบเนื่องกันถึงแม้ว่าจะเปลี่ยนจากพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน มาเป็นนิกายเถรวาทก็ตาม การเผยแพร่หลักธรรมโดยการนำคำสอนที่สำคัญจารึกลงบนแผ่นศิลาเพื่อเป็นการให้ความรู้แก่ประชาชนก็มีการทำอย่างต่อเนื่อง เพราะหลักคำสอนพระพุทธศาสนามีใช้เพียงแค่เป็นปรัชญาหรือทฤษฎีเท่านั้น หากแต่ยังมีเนื้อหาครอบคลุมถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ความนึกคิดแทบทุกด้านและที่สำคัญพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการกระทำ (กรรมวาท และกิริยาวัต) เป็นศาสนาแห่งความเพียรพยายาม (วิริยวัต) กษัตริย์จึงได้ให้มีการจารึกคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น อริยสัจ ปฏิจจสมุปบาท ธรรมจักร กัปปวัตนสูตร ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปแสดงตามที ๔.๓

ตารางที่ ๔.๓ สรุปจารึกหลักธรรมที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี

พุทธศตวรรษ	แหล่งที่พบ	หลักธรรม
๑๒ - ๑๖ พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท	จารึกบน เสาหิน, แผ่นจารึก,ฐาน พระพุทธรูป,พระเครื่อง	๑.คาถา เย ธมมาฯ ๒.คำพรรณาถึงพระอริยสัจ ๔ ๓.พุทธอุทาน ๔.ธัมมจักรกัปปวัตนสูตร
๑๒ - ๑๘ พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน	จารึกบน เสาหิน, แผ่นจารึก,ฐาน พระพุทธรูป ,เครื่องใช้ เช่น คัน ฉ่อง(กระจก)	การบันทึกเรื่องการบริจาค ทาน เพื่อ บำเพ็ญบารมี เป็นพระโพธิสัตว์

จากตารางที่ ๔.๓ จะเห็นว่าคนสมัยลพบุรีจะจารึกอักษรไว้บนวัตถุเนื้อแข็ง มีสภาพคงทนถาวร มีอายุการใช้งานได้นาน เช่น แผ่นศิลา แผ่นดินเผา แผ่นไม้ และแผ่นโลหะอื่นๆ ด้วยวัตถุที่แหลมคม ซึ่งเรียกว่า เหล็กจาร อักษรที่จารึกจะเป็นข้อความที่บ่งบอกให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของผู้ทำจารึก หรือประกาศเรื่องราวของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นให้ผู้อื่นทราบ โดยไม่มีเจตนาที่บันทึกไว้เพื่ออ่านเอง นอกจากนั้นในสมัยลพบุรี ตั้งพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ มีการสร้างศาสนสถานเพื่อเป็นสถานที่ ในการปฏิบัติตนตามหลักพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาต่าง ๆ เช่น เจดีย์ ปราสาทหินพิมาย ปราสาทเมืองสิงห์ และปราสาทต่างๆ ในหลายจังหวัด พระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญในด้านต่างๆ ทั้งด้านการศึกษา ด้านสังคม และด้านศิลปกรรมเป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมไทยจนถึงปัจจุบัน ที่ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของยุคลพบุรีนั้นคือการสร้างพระพุทธรูปที่แนวคิดผสมผสานระหว่างทวารวดี ขอม และช่างพื้นเมืองไม่ว่าจะเป็นแถบลุ่มแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำแควน้อย แม่น้ำเพชรบุรี ได้สร้างสรรค์ผลงานที่เป็น

เอกลักษณ์เฉพาะยุคสมัย ในแต่ละถิ่น แต่มีจุดประสงค์เดียวกันคือเป็นการแสดงออกถึงความระลึกถึงพระพุทธรเจ้า แต่ด้วยพระพุทธรเจ้าไม่ได้ดำรงพระชนม์อยู่แล้ว การจะเข้าเฝ้า กราบไหว้ บูชาพระองค์จริงของพระพุทธรเจ้าจึงไม่อาจกระทำได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น เพื่อเป็นที่สักการบูชาแทนพระพุทธรเจ้า ซึ่งตามหลักการทางพระพุทธศาสนา การเคารพบูชาพระพุทธรเจ้าถือเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่ง แต่ยังคงคำนึงถึงปรัชญาที่สอดแทรกอยู่ในองค์พระพุทธรูปนั่นเอง

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การนำเสนอผลการวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี” เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ ศึกษาประวัติศาสตร์, เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี และวิเคราะห์หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีในสมัยลพบุรี ซึ่งผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์นักวิชาการ รวมทั้งการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลในจังหวัดกลุ่มเป้าหมาย ทั้ง ๙ จังหวัด คือ ลพบุรี , กาญจนบุรี , ราชบุรี , สุโขทัย, สระแก้ว, ปราจีนบุรี, นครราชสีมา,บุรีรัมย์,สุรินทร์ สามารถสรุปผลได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาเรื่อง “ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี”สามารถสรุปผลการศึกษาได้ ๒ ประเด็นต่อไปนี้

๕.๑.๑ สรุปวิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยผู้วิจัยจะสรุปผลการวิจัย และอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย นั่นคือ ศึกษาประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และวิเคราะห์หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีในสมัยลพบุรี ดังต่อไปนี้

วิธีดำเนินการวิจัย

๑. กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย จำแนกได้ดังนี้

๑.๑ ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล แหล่งโบราณสถานที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี จำนวน ๙ จังหวัด ดังนี้ ลพบุรี , กาญจนบุรี , ราชบุรี , สุโขทัย, สระแก้ว, ปราจีนบุรี,นครราชสีมา,บุรีรัมย์ และสุรินทร์โดยการใช้การเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

๑.๒ การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ลพบุรี เช่น ลงพื้นที่รวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีโดย

การสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายกระจายตามพื้นที่จังหวัดในภาคต่างๆ ที่ปรากฏหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี นั่นคือ เจ้าหน้าที่ประจำพิพิธภัณฑ์ นักวิชาการ จำนวน ๑๕ คนเพื่อรวบรวมข้อมูลจัดทำประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม หลักพุทธธรรม ได้แก่ ลพบุรี , กาญจนบุรี , ราชบุรี , สุโขทัย, สระแก้ว,ปราจีนบุรี,นครราชสีมา,บุรีรัมย์ และสุรินทร์

๒. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้รับการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ คือแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง

๓. ในการเก็บรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัย มีขั้นตอนดำเนินการดังนี้

๓.๑ ศึกษาเอกสาร งานวิจัย และเข้าร่วมฟังเสวนาด้านประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย รวบรวมเพื่อเป็นประเด็นศึกษาตามวัตถุประสงค์ของวิจัย

๓.๒ วิธีการสัมภาษณ์ นักวิชาการ ที่อยู่ในพื้นที่เป้าหมาย และนักวิชาการที่มีความเชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ไทย จำนวน ๑๕ คน

๓.๒ วิธีลงพื้นที่ ลพบุรี , กาญจนบุรี , ราชบุรี , สุโขทัย, สระแก้ว,ปราจีนบุรี,นครราชสีมา ,บุรีรัมย์ และสุรินทร์ เพื่อศึกษาสภาพจริงยืนยันยืนยันความเป็นจริง

๔. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้ ๒ วิธีการ คือ

๔.๑ การวิเคราะห์เชิงการบรรยายเนื้อหาตามที่ปรากฏในข้อความสำหรับแบบสัมภาษณ์ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ประจำพิพิธภัณฑ์ ของพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย และนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ของไทย

๔.๒ การวิเคราะห์เชิงการบรรยายตามข้อมูลที่ได้ลงพื้นที่ภาคสนาม จังหวัดกลุ่มเป้าหมายทั้ง ๙ จังหวัด จัดกลุ่มอธิบายตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๕.๑.๒ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี

บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา , แม่น้ำป่าสัก , แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี ซึ่งมีอาณาเขตครอบคลุมในหลายภูมิภาคของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นภาคกลาง ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ล้วนแต่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมทวารวดี ต่อมาอิทธิพลของขอมได้เข้ามาแผ่ขยายอำนาจบริเวณแถบนี้ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ของประเทศเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นถึงแม้ว่าในภาพรวมแล้วการให้ขอบเขตของคำว่า “สมัยลพบุรี” หรือ “ขอมในประเทศไทย” อาจจะมีข้อขัดแย้งจากนักวิชาการก็ตาม ผู้วิจัยก็เห็นว่าในช่วงสมัยนี้เมืองต่างๆในแถบนี้จะได้รับพระพุทธศาสนาในลักษณะที่มีความผสมผสานของพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และนิกายวัชรยาน เพราะความสืบเนื่องของแต่ละยุคสมัยความเชื่อทางศาสนามีความแตกต่างกันไป ซึ่งพบว่าหลักฐานทางโบราณคดีซึ่งจะสะท้อนความคิดเห็นต่อทั้ง ๓ ศาสนา

นั่นคือ พระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู และศาสนาพื้นเมืองที่นับถือภูติผี แต่ในรายงานการวิจัยฉบับนี้เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยจึงสรุปความเป็นมาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี นับตั้งแต่ยุคยุคทวารวดี และยุคขอมเรื่องอำนาจจนกระทั่งเกิดอัตลักษณ์ทางพุทธศิลป์ของยุคลพบุรีดังต่อไปนี้

สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นระยะเวลาตั้งแต่ราว พ.ศ. ๕๐๐ ขึ้นไป ได้มีมนุษย์อาศัยอยู่ในบริเวณจังหวัดกลุ่มเป้าหมาย ไม่ว่าจะเป็น ลพบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี นครราชสีมา ซึ่งคงจะมีมาตั้งแต่สมัยหินกลาง (ราว ๑๐,๐๐๐ ปี ลงมา) จนถึงยุคหินใหม่ และที่สำคัญคือยุคโลหะตอนปลาย โดยเฉพาะในยุคหลังนี้ได้มีการขุดพบแหล่งฝังศพมนุษย์โบราณในบริเวณศูนย์การทหารปืนใหญ่ จังหวัดลพบุรี ซึ่งอยู่บริเวณชายเขาพระงาม พบโบราณวัตถุที่แสดงว่าคนโบราณเหล่านี้มีความเจริญในด้านเทคนิควิทยาศาสตร์มีเครื่องใช้ที่ทำด้วยโลหะที่มีรูปร่าง และฝีมือการทำอยู่ในระดับสูง และเมื่อเปรียบเทียบกับร่องรอยของมนุษย์ในตอนปลายสมัยโลหะที่พบที่เมืองจันทบุรี^๑ ก็อาจกล่าวได้ว่าราว ๒,๐๐๐ ลงมาแล้ว ผู้คนที่อาศัยอยู่ในดินแดนแคว้นละโว้มีความเจริญถึงขั้นทำนาแบบท่อน้ำ และได้มีการขยายชุมชนลงสู่ที่ราบลุ่มแล้ว นอกจากนั้นยังมีการติดต่อกับผู้คนที่อยู่ในบริเวณอื่นๆ เช่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้วย(บ้านเชียง) ทั้งนี้เพราะลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้บางอย่าง เช่น เครื่องปั้นดินเผา มีแบบอย่างที่เหมาะสม สืบเนื่องมาจนถึงยุคประวัติศาสตร์ นั่นคือ ยุคทวารวดี

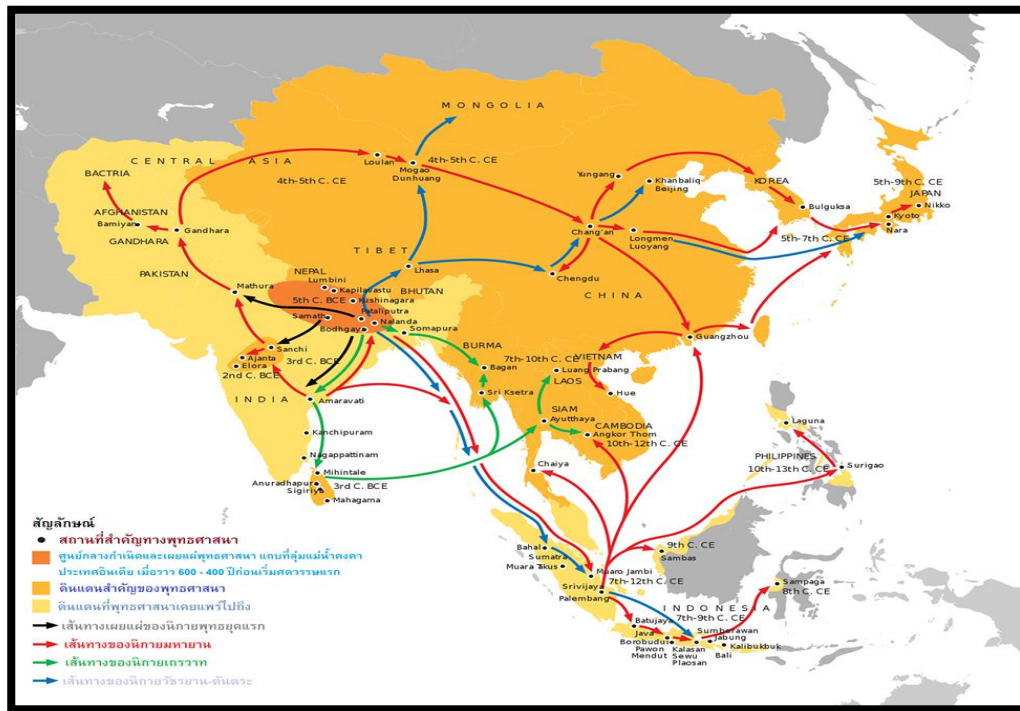
ในยุคทวารวดีมีความเจริญรุ่งเรือง มีผู้คนที่อาศัยอยู่ตามบริเวณเชิงเขาทางตะวันออกของเมืองละโว้ได้เจริญขึ้นตามลำดับ และได้ขยายชุมชนออกมาทางที่ราบลุ่มทางทิศตะวันตก ตะวันออก หรือตามลุ่มแม่น้ำต่างๆ เช่น แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมาก็ได้มีการสร้างเมืองละโว้ขึ้นเพื่อเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายกับต่างชาติทางทะเลรับวัฒนธรรมอินเดีย และกลายเป็นศูนย์กลางความเจริญของท้องถิ่น ซึ่งนับเป็นวัฒนธรรมรุ่นแรกๆในเมืองละโว้ นั่นคือวัฒนธรรมทวารวดีซึ่งเป็นวัฒนธรรมในพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทโดยเหตุนี้จึงพบพระพุทธรูปศิลาจารึก และซากพระสถูปแบบทวารวดีในเขตเมืองละโว้ เช่น บริเวณวัดข่อยพบพระศิลา และศิลาจารึก ในเขตถนนหน้าที่ทำการไปรษณีย์พบซากพระสถูปแบบทวารวดีนอกเมืองออกไปทางเขาพระพุทธรูปบาทพระพุทธรูปบาทพระพุทธรูปแบบทวารวดีตามถ้ำในภูเขา และที่วัดพุทรา่ง พบถ้ำที่มีจารึกอักษรอินเดียได้ ที่กล่าวถึงเมืองอนุราชปุระ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของประเทศศรีลังกาในยุคนั้น แสดงการเกี่ยวข้องทางวัฒนธรรมระหว่างลังกาและเมืองละโว้ในยุคนั้น นอกจากนั้นตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ของทางภาคเหนือยังได้ระบุไว้ว่าในสมัยทวารวดีนี้เมืองละโว้เป็นแหล่งอารยธรรมได้ส่งพระนางจามเทวีขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย และการเสด็จ

^๑ตั้งอยู่หมู่ที่ ๒ ตำบลจันทบุรี อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ สันนิษฐานว่าเป็นเมืองโบราณที่อยู่ในสมัยทวารวดี จากโบราณวัตถุที่พบ เช่น การพบพระพิมพ์ดินเผา ลูกปัด ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี.

ขึ้นไปของพระนางจามเทวีนั้นได้นำเอาอารยธรรมต่างๆทางพระพุทธศาสนา และศิลปกรรมจากเมืองละโว้ นั้นไปให้กับทริภุญไชยด้วย การที่ทริภุญไชยได้รับอารยธรรมจากละโว้นั้นเห็นได้ชัดเจนจากลักษณะของศิลปกรรม เช่น พระพุทธรูป รูปปั้นดินเผาของเทวดา และยักษ์ที่ใช้ประดับสถาปัตยกรรมที่เจดีย์วัดกุฎีดาว (วัดจามเทวี) จังหวัดลำพูน โดยเหตุนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงตั้งข้อสังเกตว่า ศิลปกรรมแบบลำพูนหรือทริภุญไชยนั้นมีลักษณะคล้ายกันกับศิลปกรรมที่พบในรูปปูนปั้นเศียรพระพุทธรูป เศียรยักษ์และเทวดาที่พบตามสลูเป่าในเมืองละโว้ ซึ่งนักโบราณคดี และนักประวัติศาสตร์ศิลปะในสมัยต่อได้กำหนดลักษณะศิลปกรรมแบบนี้ว่าเป็นแบบละโว้เป็นศิลปะแบบพื้นเมือง ที่แทรกอยู่ในแบบทวารวดีนั่นเอง

ต่อมาอาณาจักรลพบุรีเริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ลงมาจนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ระยะเวลานี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมขึ้นในอาณาจักรละโว้เนื่องได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรขอม ซึ่งมีหลักฐานทางโบราณคดี และวัฒนธรรมที่เป็นพยานได้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่วนมากพบในเขตเมืองละโว้มากกว่าที่อื่นๆในจังหวัดภาคกลาง ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือลุ่มแม่น้ำมูล และลุ่มแม่น้ำชี ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรขอม โดยตรงอยู่แล้วทำให้มีการก่อสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ เป็นจำนวนมาก ในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูล และสรุปได้ดังนี้

๑. ศาสนสถาน ศาสนวัตถุพระพุทธรุศาสนานั้นพบว่าพระพุทธรุศาสนา นิกายมหายาน ลัทธิวัชรยาน จะได้รับความนับถือควบคู่ไปกับศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู แต่ถ้าดูจากปริมาณศาสนวัตถุ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู จะมีจำนวนมาก และกระจายตัวในพื้นที่มากกว่า ส่วน โบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องในพระพุทธรุศาสนา นิกายมหายาน สมัยลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) ได้แก่ ปรางค์แขก พระปรางค์วิฆเนศวร ปรางค์สามยอด ปราสาทหินพิมาย พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เป็นต้น ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖ ลักษณะของศิลปกรรมส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมทวารวดี นอกจากนั้นในยุคต่อมาได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรภายนอกเข้ามาถึงนั้นคืออิทธิพลศิลปะขอมจากอาณาจักรกัมพูชาซึ่งเห็นได้จากลักษณะของพระปรางค์สามยอด พระพุทธรูปประทับนั่งปางนาคปรก รูปยักษ์ และเทวรูป ตลอดจนลวดลายเครื่องประดับศาสนสถาน อย่างไรก็ตามศาสนสถานต่างๆที่เกิดขึ้นนี้ไม่ว่าพระปรางค์ พระพุทธรูปนั้นเป็นฝีมือช่างท้องถิ่น ที่ดัดแปลงขึ้นมาเท่านั้น และโดยเหตุนี้นักปราชญ์ทางโบราณคดีจึงกำหนดลักษณะทางศิลปกรรมเหล่านี้ว่าเป็นแบบลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) ซึ่งได้รับการถ่ายทอดพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และนิกายมหายานจากหลายเส้นทาง ดังที่แสดงตามภาพที่ ๕.๑

แผนภาพที่ ๕.๑ เส้นทางารรับพระพุทศาสนาในประเทศไทย^๒

จากแผนภาพที่ ๕.๑ แสดงให้เห็นว่าดินแดนต่างๆของประเทศไทยนอกจากได้รับอิทธิพลจากภายในประเทศแล้วยังได้รับอิทธิพลศิลปะปาละจากอินเดียด้วย แต่ทว่าผ่านมาทางศิลปะแบบศรีวิชัยทางตอนใต้ของประเทศไทย และทางศิลปะพม่าจากพุกาม โดยเหตุนี้ พระพุทธรูปและเทวรูปบางองค์ที่พบในศิลปะแบบลพบุรี จึงมีพระพักตร์ทำทาง และเครื่องประดับเป็นแบบศรีวิชัย หรือปาละ เช่น พระพุทธรูปและเทวรูปที่ทรงเครื่องประดับสวมมงกุฎทรงเทริดชนก เป็นต้น หรือไม่กี่รูปปูนปั้น และลวดลายที่ประดับซุ้ม หรือประดับเจดีย์ตลอดจนลักษณะของพระพุทธรูปบางองค์มีลักษณะให้เห็นถึงอิทธิพลของพม่าที่เมืองพุกามเข้ามานั่นเอง ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปในตาราง ๕.๑ ดังนี้

^๒สืบค้นจาก http://worldrecordhistory.blogspot.com/p/siddharthagautama_5.html,เมื่อวันที่ ๑ กันยายน ๒๕๕๗.

๕.๑ ตารางสรุปสถาปัตยกรรม ประติมากรรม พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี

พุทธศตวรรษ	สถาปัตยกรรม	ประติมากรรม	สถานที่พบ
๑๒ - ๑๖ พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และ นิกายเถรวาท	เจดีย์ ก่อด้วยอิฐ	พระพุทธรูปสมัยนี้ มีพระเกตุกลมมน ขมวดพระเกศาโต ไม่มีไรพระศก พระนลาฏเว้า พระเนตรอุมพระขนงต่อกัน พระพักตร์แบน กว้าง เป็นต้น , รอยพระพุทธบาท, ใบเสมา, พระเครื่อง, จารึก	สระแก้ว, ปราจีน ,ลพบุรี ,สุพรรณบุรี ,ราชบุรี, นครราชสีมา,บุรีรัมย์
๑๒ - ๑๘ พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และ นิกายเถรวาท	ปราสาท อโรคยาศาล สร้างด้วยศิลาแลง และหินทราย	พระพุทธรูปนาคปรกและปางสมาธิ พระเกตุมาลา พระเกศาเป็น ก้น หอย มีไร พระศก พระนลาฏเรียบ พระขนงโก่ง ผ่าชายสังฆาฏิจะซ้อนเป็นชั้น บางแห่งพระพุทธรูปมีซุ้มเรือนแก้ว ที่พบมากคือ พระโพธิสัตว์ ตามความเชื่อของ นิกายตันตระยาน และวัชรยานรวมทั้ง เทวรูปหญิง	สระแก้ว, ปราจีน ,ลพบุรี ,สุพรรณบุรี ,ราชบุรี, นครราชสีมา,บุรีรัมย์ ,เพชรบุรี ,กาญจนบุรี

จากตารางที่ ๕.๑ จะเห็นว่าอาณาจักรละโว้(ลพบุรี) เป็นอาณาจักรที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และมีพัฒนาการอย่างยาวนาน จากหลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ พบว่าเป็นแหล่งที่อยู่ของมนุษย์ตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน หลักฐานต่างๆ ล้วนแต่บ่งชี้ว่าอาณาจักรละโว้มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เป็นศูนย์กลางทางการเมืองตั้งแต่สมัยทวารวดี ที่เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ เมื่ออิทธิพลของทวารวดีเสื่อมลง อาณาจักรละโว้ก็ยังไม่เสื่อมลง แต่กลับมีความเจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องในช่วงที่วัฒนธรรมเขมรพระนคร ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จนถึงสมัยหมดอำนาจทางการเมืองของกัมพูชาโบราณ และก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จนถึงสมัยอยุธยา เมืองละโว้ ก็ยังคงความสำคัญถึงแม้จะมีฐานะเพียงเมืองลูกหลวงก็ตาม

๕.๑.๓.เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของดินแดนแถบนี้ไม่ว่าจะเป็นลุ่มแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี จึงทำให้มีการพัฒนาด้านงานศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง แล้วยังแผ่อิทธิพลไปในอาณาจักรใกล้เคียงในละแวกอินโดจีน รวมไปถึง

อาณาจักรสยามด้วย ในราวๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยอาณาจักรเจนละ ซึ่งตรงกับยุคทวารวดีของไทย โดยเข้ามาทางภาคอีสานเป็นแห่งแรก ซึ่งเข้ามาโดยผ่านทางศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และ พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน หลังจากยุคทวารวดี ลพบุรี ก็ยังได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอารยธรรมขอม เข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย ขอม และนำมาผสมผสานเข้ากับศิลปะท้องถิ่นของตัวเอง โดยเฉพาะ สถาปัตยกรรม ดังที่จะได้นำเสนอในตาราง ๕.๒ ดังนี้

ตารางที่ ๕.๒ สรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี

ยุค	เส้นทาง
พระพุทธศาสนา หินยาน หรือ เถรวาท นิกายมูลสารวาสติวาท	ในช่วง พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ พระพุทธศาสนา ยุค อารยธรรมทวารวดี ซึ่งเป็นความเชื่อของประชาชนในสมัย ลพบุรี มีเส้นทางดังนี้ - เส้นทางติดต่อค้าขายชายทะเล แถบจังหวัด นครปฐม ลพบุรี สุพรรณบุรี จากอินเดีย - เส้นทางติดต่อค้าขาย เข้าสู่ ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยจาก อาณาจักรพุนัน ประเทศเวียดนาม - เส้นทางติดต่อค้าขายด้านอ่าวมะตะมะ ประเทศ เมียนมาร์เข้าสู่ภาคเหนือ และภาคกลาง จาก ประเทศอินเดีย หลักฐานที่พบ คือ ธรรมจักร ใบเสมา รูปสลักกวางหมอบ พระเครื่อง เครื่องประดับที่เป็นสิ่งเคารพพระพุทธศาสนา เช่น เครื่องหมายสวัสดิกะ
พระพุทธศาสนา มหายาน ลัทธิตันตรยาน และ วัชรยาน	พระพุทธศาสนา มหายาน ลัทธิตันตรยาน และ วัชรยาน มีความเชื่อและนับถือพระโพธิสัตว์ เข้ามาเมื่ออิทธิพลในช่วง พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ - เส้นทางจากการติดต่อภาคใต้ จากอินเดีย และชวา - เส้นทางจากการติดต่อจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากกัมพูชา หลักฐานที่พบ ประติมากรรมพระโพธิสัตว์ ปราสาทหิน ต่างๆ เป็นจำนวนมาก ครอบคลุมภาคกลาง ตะวันออก ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ ภาคใต้ และพระเครื่องซึ่ง พบมากในจังหวัดลพบุรี

ตารางที่ ๕.๒ สรุปเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี (ต่อ)

ยุค	เส้นทาง
พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์	พระพุทธศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์ ได้เผยแผ่เข้ามาสู่ประเทศไทยในราว ๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ โดยมีเส้นทางดังนี้ เส้นทางการติดต่อชายทะเล จังหวัดนครศรีธรรมราช เส้นทางการติดต่อค้าขายด้านประเทศเมียนมาร์ หลักฐานที่พบ ประติมากรรมพระพุทธรูป วัด เจดีย์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก และพระเครื่องครอบคลุมทุกภูมิภาคในประเทศไทย

จากตารางที่ ๕.๒ จะเห็นว่าพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และนิกายเถรวาท มีการสร้างเทวรูปและปราสาทหิน ประเทศไทยมีศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลเขมรอยู่ทั่วไป เช่น ปราสาทหินพิมายที่จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินพนมรุ้งที่จังหวัดบุรีรัมย์ ภาคกลางของประเทศไทย ลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของศิลปะขอมสมัยลพบุรี มีเอกลักษณ์ที่สำคัญคือ ส่วนใหญ่เป็นปราสาทที่ก่อด้วยศิลาแลง ฉาบ ปูน และปั้นปูนประดับภายนอก จึงก่อให้เกิดงานศิลปะผสมผสานที่งดงามนั่นเอง

นอกจากนั้นยังมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญแสดงให้เห็นถึงการเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนา นิกายมหายานที่สำคัญแหล่งหนึ่งของเอเชียอาคเนย์นั่นคือบริเวณภูเขาปลายบัด ดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอต่อภาพที่ ๕. ๑

แผนภาพที่ ๕.๒ สถานที่พบพระพุทธรูปสำริด พระโพธิสัตว์ ที่จังหวัดบุรีรัมย์^๓

^๓สืบค้นจาก <http://www.matichon.co.th/tag/ปราสาทเขาปลายบัด>, เมื่อวันที่ ๑ กันยายน ๒๕๕๙.

ความรุ่งโรจน์ของอารยธรรมเก่าแก่บริเวณเขาปลายบัด อันเป็นที่ตั้งของปราสาทปลายบัด อ. เฉลิมพระเกียรติ จ.บุรีรัมย์ ซึ่งเคยเป็นที่ประดิษฐานของประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสัมฤทธิ์ อายุกว่า ๑,๒๐๐ ปีเนื่องจากชาวบ้านเขายายแย้มได้ขุดพบประติมากรรมสำริดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ศิลปะเขมรแบบไพรกเมง-กำพงพระ หรือร่วมสมัยกับศิลปะแบบทวารวดีพระพุทธรูปกลุ่มนี้เรียกกันว่าแบบประโคนชัย มีรูปแบบศิลปกรรมที่พบกระจายในบริเวณที่ราบสูงโคราชมากกว่าในกัมพูชา จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า บริเวณที่ราบสูงโคราชเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา นิกายมหายานที่สำคัญในช่วงที่อาณาจักรเจนละบกกับเจนละน้ำเกิดความแตกแยกกันจนกระทั่งสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ประติมากรรมกลุ่มนี้ได้ค้นพบน้อยลง นักวิชาการสันนิษฐานกันว่าประติมากรรมกลุ่มนี้อาจแสดงถึงความรุ่งเรืองของอาณาจักรอิสระที่เรียกว่า **ศรีจนาตตะ**^๔ ภายหลังเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นเมืองเสมา อ.สูงเนิน จ.นครราชสีมา ที่พบหลักฐานประติมากรรมสำริดแบบเดียวกันนี้ที่พระนอนวัดธรรมจักรเสมาราม นั่นเอง ส่วนภาคกลางพบศิลาจารึกที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อของชาวละโว้ในสมัยนั้นคือจารึกชัชบาก นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสมัยลพบุรีมีทั้งที่เป็นศิลาจารึก และตำนานพงศาวดารในด้านศิลาจารึกนั้นที่สำคัญมี ๒ หลักเป็นจารึกภาษาขอม มีผู้รวบรวมไว้ที่ศาลสูง(ศาลพระกาฬ) ซึ่งหลักที่ ๑๙^๕ มีศักราชบอกถึง พ.ศ. ๑๕๖๘ กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันทรงตรัสให้บรรดาชีสงฆ์ซึ่งอาศัยอยู่ในอวาสต่างๆทั้งดาบส(คือพวกพราหมณ์) พระภิกษุใน นิกายมหายาน และนิกายเถรวาทสวดมนต์ภาวนาถวายกุศลแก่พระมหากษัตริย์ให้ทรงพระเจริญ และห้ามไม่ให้คนหรือสัตว์ใดๆมารบกวนบรรดาชีพราหมณ์ในอวาสที่อยู่ ศิลาจารึกหลักหนึ่งคือหลักที่ ๒๑ ไม่มีศักราชบอกไว้ แต่สันนิษฐานจากลักษณะตัวอักษรน่าจะเป็นรุ่นเดียวกับหลักที่ ๑๙ ในจารึกหลักนี้กล่าวถึงชื่อเมืองละโว้จึงทำให้นักปราชญ์ทางโบราณคดีหลายท่านเหมาเอาว่าเป็นข้อความที่ต่อเนื่องกัน จารึกหลักที่ ๑๙ มีการแปลความหมายว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ แห่งกรุงกัมพูชาได้แผ่อำนาจทางการเมืองมาครอบครองเมืองละโว้ และเมืองอื่นๆในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ในที่นี้ผู้วิจัยจะนำมาเป็นข้อสันนิษฐานว่าจารึกทั้งสองหลักนั้นมีสาระอยู่สองประการคือเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างเมืองละโว้ และอาณาจักรกัมพูชาประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งทำให้ทราบว่า ละโว้เป็นเมืองที่รวมศาสนาต่างๆมีทั้งพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และจารึกในรัชกาลของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ (พ.ศ.๑๖๐๙)

^๔ธิดา สาระยา,อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์โบราณอีสาน,หน้า ๒๗.

^๕รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ.

พิมพ์ครั้งแรก,(กรุงเทพฯ : มติชน,๒๕๔๘), หน้า ๕๘.

กล่าวถึงพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ลัทธิวัชยาน ซึ่งเป็นที่นิยมในวัฒนธรรมขอม สันนิษฐานว่ามีศูนย์กลางสำคัญอยู่ที่ปราสาทหินพิมาย เมืองพิมายเป็นศูนย์กลางการปกครองอาณาจักรขอมในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ (พ.ศ. ๑๖๒๓ - ๑๖๕๐) อีกด้วย

๕.๑.๓.หลักธรรมที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี

ศาสนสถานสมัยลพบุรีในช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมทวารวดี และอารยธรรมขอมนิยมจารึกหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นการเผยแพร่ และข้อความบอกเล่าถึงเหตุการณ์ต่าง ในแต่ละสมัยของกษัตริย์แต่ละพระองค์ทำให้นักประวัติศาสตร์นำมาศึกษาประวัติศาสตร์ในยุคนั้นเป็นอย่างดี ดังนี้

จารึกของสมัยลพบุรีพบว่ามี ๓ รูปแบบคือ

๑. แบบที่เป็นแท่งเหลี่ยมตัน มีพื้นผิวให้สลักตัวหนังสือได้ทั้ง ๔ หรือ ๘ ด้าน จารึกประเภทนี้จะถูกตั้งไว้ตรงประตูทางทิศตะวันออก (ทิศหลัก) ของปราสาท เช่น ปราสาทสด๊กก๊อกธม เป็นต้น

๒. แบบที่สลักไว้ที่กรอบประตูทางเข้าปราสาท มีพื้นที่สลักข้อความได้เฉพาะกรอบประตูด้านข้าง สองด้านตรงข้ามกัน พบได้ทั่วไป เช่น ปราสาทหินพิมาย เป็นต้น

๓. แบบที่เป็นแผ่นคล้ายใบเสมา สลักข้อความได้สองด้าน คือด้านหน้า และด้านหลัง ในส่วนหลักฐานด้านจารึกนั้น บริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านซับจำปาเอง เช่น ๑.จารึกเสาแปดเหลี่ยม ๑ (ซับจำปา) ๒.จารึกซับจำปา ๒ ๓.จารึกซับจำปา ๔

ในบรรดาจารึกเหล่านี้ จารึกที่เป็นภาษาบาลีและมีเนื้อหาเหมือนกัน คือ จารึกเสาแปดเหลี่ยม ๑ (ซับจำปา) และจารึกซับจำปา ๔ ซึ่งประกอบด้วยข้อความจากพระไตรปิฎกที่สำคัญ ดังที่นำเสนอตามตารางที่ ๕.๓ ดังนี้

ตารางที่ ๕.๔ สรุปจารึกหลักธรรมที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี

พุทธศตวรรษ	แหล่งที่พบ	หลักธรรม
๑๒ - ๑๖ พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท	จารึกบน เสาหิน, แผ่นจารึก,ฐาน พระพุทธรูป,พระเครื่อง	๑.คาถา เย ธมมาฯ ๒.คำพรรณนาถึงพระอริยสัจ ๔ ๓.พุทธอุทาน ๔.ธัมมจักรกัปปวัตตสูตร
๑๒ - ๑๘ พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน	จารึกบน เสาหิน, แผ่นจารึก,ฐาน พระพุทธรูป ,เครื่องใช้ เช่น คัน ฉ่อง	การบันทึกเรื่องการบริจาค ทาน เพื่อ บำเพ็ญบารมี เป็นพระโพธิสัตว์

จากตารางที่ ๕.๔ จากหลักฐานที่พบมีการตีความจารึกเสาแปดเหลี่ยม ที่เมืองชัยจำปา ซึ่งจารึกหลักดังกล่าวแต่เดิมคงเป็นเสาแปดเหลี่ยมที่ใช้รองธรรมจักร และมีการจารึกข้อความตอนต้นของธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และอาจสันนิษฐานได้อีกว่า คำจารึกบนตัวธรรมจักรคงเป็นเนื้อหาจากพระสูตรเดียวกัน ในตอนที่กล่าวถึงมรรคมงคล ๘ และอริยสัจ ๔ นอกจากนี้ยังทำให้เห็นภาพรวมของจารึกส่วนใหญ่ที่พบที่เมืองโบราณชัยจำปาว่า ภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาสำคัญของพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ได้แพร่หลายไปทั่วในบริเวณเมืองโบราณชัยจำปา และแสดงให้เห็นความสำคัญของธัมมจักกัปปวัตตนสูตรในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งสอดคล้องกับโบราณวัตถุที่พบทั้งที่เป็นชิ้นส่วนธรรมจักร รวมถึงวางหมอบ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากอินเดียนั่นเอง

๕.๒ อภิปรายผล

สมัยลพบุรี เป็นชื่อที่ถูกกำหนดเพื่ออธิบายถึงพุทธศิลปะที่มีอายุในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ มีลักษณะผสมผสานระหว่างยุคทวารวดี กับศิลปะขอมในประเทศกัมพูชา แต่พบในประเทศไทย แต่เดิมเชื่อว่ามียุคศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดลพบุรี ซึ่งในขณะนั้นด้วยเหตุผลทางการเมืองมีส่วนที่สำคัญมากในการกำหนดขอบเขตพื้นที่ของประเทศไทยด้วย แต่ปัจจุบันเงื่อนไขดังกล่าวเปลี่ยนไป เนื่องจากการศึกษาประวัติศาสตร์ทำให้ความเชื่อดังกล่าวไม่ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดได้ เพียงแต่การเรียกชื่อ ศิลปะสมัยลพบุรี ยังคงมีการใช้อยู่ เนื่องจากเป็นที่รู้จักและใช้กันมานานแล้วนั่นเอง

รายงานการวิจัยฉบับนี้ได้ทำการรวบรวมจากเอกสาร การสัมภาษณ์ และลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณสถานกลุ่มเป้าหมาย ทำการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในเบื้องต้นที่พบคือ ถึงแม้จะใช้คำว่า “สมัยลพบุรี” ก็ไม่ได้หมายถึง ศูนย์การปกครองจะอยู่ที่เมืองลพบุรี แต่จากการศึกษาพบว่า ตั้งแต่สมัยทวารวดีซึ่งถือว่าการศูนย์กลางประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนที่อยู่ในภูมิภาคประเทศไทย ในขณะนั้นการปกครองเป็นเอกเทศในแต่ละเมือง คล้ายเป็นกลุ่มสหพันธรัฐแต่ละเมืองเป็นอิสระต่อกัน บางแห่งมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ แต่ใช้ชื่อเรียกรวมๆ กันนั่นคือ “ทวารวดี”^๖ โดยที่นักโบราณคดีได้พบหลักฐานเป็นจำนวนมากไม่ว่าจะเป็นเหรียญเงิน ศิลปทางศาสนา ตามเส้นทางประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และนิกายเถรวาท ตั้งแต่ภาคกลาง ภาคตะวันตก ภาคเหนือบางส่วน โดยมีเมืองนครชัยศรี ลพบุรี สุพรรณบุรี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก มีศูนย์กลางที่เมืองพิมาย

^๖ “ทวารวดี” เป็นคำสันสกฤต แปลว่า “ประกอบด้วยประตู” หมายถึง “เมืองท่า” บ่งบอกให้เห็นว่าทำเลที่ตั้งของทวารวดีต้องอยู่บริเวณชายฝั่งหรือติดต่อกทะเลได้ จาก บทความ “นครชัยศรี : เมืองแห่งลุ่มน้ำศรีทวารวดี” วิทยดา ทองมิตร,วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๔ ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๕๘,(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ),๒๕๕๘, หน้า๑๒ - ๑๓.

บุรีรัมย์ และสุรินทร์ หลักฐานโบราณคดีกระจายไปทั่วภูมิภาคดังกล่าว ก็ล้วนแต่มีลักษณะที่ผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นมากบ้างน้อยบ้างขึ้นอยู่กับที่ตั้งของเมืองต่าง ๆ เหล่านั้น จนกระทั่งอิทธิพลขอมเริ่มขยายเข้ามาในดินแดนกลุ่มเป้าหมาย ภาคกลางได้แก่ ลพบุรี สุโขทัย สุพรรณบุรี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ สุรินทร์ บุรีรัมย์ นครราชสีมา ภาคตะวันออก ได้แก่ ปราจีนบุรี และสระแก้ว ภาคตะวันตก ได้แก่ ราชบุรี กาญจนบุรีทุกจังหวัดพบหลักฐานทางโบราณคดีลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะตามเส้นทางราชมรรคา ซึ่งเป็นทางการแลกเปลี่ยนสินค้า ศิลป ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี เชื่อมโยงระหว่าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง กับ เมืองพระนคร และแน่นอนที่สุดพระพุทธศาสนา ซึ่งเดิมยอมรับนับถือนิกายเถรวาท ตั้งเดิมมาแต่ยุคทวารวดี แต่เมื่อถึงยุคขอมเรื่องอำนาจพระพุทธศาสนา ลัทธิวัชรยาน และตันตระเข้ามามีบทบาทอย่างสูง ทำให้เกิดการก่อสร้าง ศาสนสถานที่เป็นรูปแบบขอมเป็นนิยมซึ่งวิทยาการเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดจากอินเดียทั้งโดยตรง และโดยอ้อมจากชวา ตลอดระยะเวลากว่าหกร้อยปี การเปลี่ยนผ่านความเชื่อขึ้นอยู่กับกษัตริย์ผู้ปกครองแต่ละพระองค์ว่าจะทรงมีพระราชศรัทธาในลัทธิใด ศาสนาใด ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน นิกายเถรวาท หรือศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ศาสนาเหล่านี้แม้ว่าจะได้รับเชิดชูเพียงหนึ่งเดียว แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าความศรัทธาที่มีต่อศาสนาที่เหลือจะสูญหายไปแต่อย่างใด หลักฐานทางโบราณคดีบ่งชี้ให้ทราบว่าพระพุทธศาสนา ทั้งสองนิกาย และศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ก็ยังคงมีควบคู่กันมาตลอดระยะเวลาในช่วงสมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖)

นอกจากนั้นถึงแม้ว่าปัจจุบันจะมีความเจริญทางเทคโนโลยีมากขึ้น สามารถช่วยไขคำตอบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงประวัติศาสตร์สมัยลพบุรีได้มากขึ้น แต่ยังไม่หมดเสียทีเดียว นั่นคือ การค้นพบหลักฐานโบราณคดีก็ยังมีอยู่เรื่อยๆ ทำให้คำถามเพื่อที่ไขปริศนาที่เกิดขึ้นในช่วงประวัติศาสตร์ในยุคลพบุรี ไม่ได้น้อยลงไปแต่อย่างใด ซ้ำจะมีมากขึ้นอย่างเช่น กรณีการค้นพบรูปหล่อพระโพธิสัตว์สำริด เป็นจำนวนมากที่ภูเขาปลายบัด อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ทำให้นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และนักวิชาการทั่วไปให้ความสนใจเป็นพิเศษ นอกจากนั้นพุทธศิลปะเหล่านี้ยังปรากฏในต่างประเทศเกือบทั้งหมดซึ่ง ดร. รังสิมา กุลพัฒน์ นักวิจัยประจำแคโรไลนา เอเชีย เซ็นเตอร์ มหาวิทยาลัยนอร์ธ แคโรไลนา ได้ให้ความคิดเห็นว่า^๗ “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่มาจากจังหวัดบุรีรัมย์องค์หนึ่งใน The Metropolitan Museum of Art เป็นองค์ที่มีความสำคัญมาก โดยได้รับการยกย่องว่าสวยงามที่สุด เป็นตัวแทนของโบราณวัตถุจากปราสาทปลายบัด อยากให้กลับไปอยู่ในประเทศไทย เพื่อเป็นสิ่งที่บอกเรื่องราวอันยาวนานและอธิบายได้

^๗ สืบค้นจาก http://www.prachachat.net/news_detail.php?newsid=1456939405

ถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือ บ้านกรุง จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเคยมีวัดถูล้ายกรุง แต่ความจริงคือธรรมจักรโบราณ แต่ถูกนำเก็บรวบรวมเข้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร แล้วชื่อ บ้านนามเมืองของตัวเองมาจากไหน เพราะของซึ่งเป็นที่มาไปอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ไม่ได้ อยู่ในท้องถิ่น” จากความคิดเห็นดังกล่าว ผู้วิจัยจึงนำมาประเด็นอภิปรายเนื่องจากสภาพแวดล้อมทางภูมิ วัฒนธรรม ในแต่ละชุมชนจะสะท้อนพัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ขึ้นเป็นชุมชนบ้าน(village) และเมือง (town) มาตั้งยุคหลักการก่อตัวเป็นพัฒนาการที่เกิดขึ้นๆ กันอย่างแยกไม่ออกโดยเฉพาะดินแดนที่เกิดเป็น กลุ่มชนของชาวบ้านในพื้นที่ราบลุ่ม มีน้ำไหลผ่านไม่ว่าจะเป็นลุ่มแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำแคว แม่น้ำชี แม่น้ำมูล เป็นต้น นอกจากนั้นบางแห่งมีการขุดปรับแต่งคูคลองธรรมชาติ และคลองขุดขึ้นมาหลาย สาย สิ่งที่มาด้วยก็คือการเป็นแหล่งความรู้ประเพณีทางความเชื่อ วิทยาการต่างๆ และแหล่ง แลกเปลี่ยนสินค้า สิ่งเหล่านี้ทำให้ชุมชนต่าง ๆ ในช่วงพุทธศตวรรษ ๑๒ - ๑๘ มีความเชื่อมโยงเกี่ยวดอง ทางการแต่งงาน(cognatic kinship) ของผู้ปกครองระหว่างรัฐ ซึ่งเป็นลักษณะโครงสร้างแบบรวมกลุ่ม และเครือข่ายของนครรัฐ(city state) อย่างหลวมๆ การเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายของพ่อค้าชาวอินเดีย อาหรับ หรือจีน เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าพร้อมเผยแพร่ศาสนาจนทำให้เกิดสถานภาพทางสังคมและมีความ ซับซ้อนทางเทคโนโลยีจนพัฒนาการเป็นรัฐแรกเริ่ม(Early State) ที่เริ่มรับทั้งพระพุทธศาสนา และศาสนา พราหมณ์ - ฮินดู

การตั้งมั่นของพระพุทธศาสนา นิกายมหายานและนิกายเถรวาท มีการผสมผสานจนกลายเป็น พระพุทธศาสนาที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตน เช่น การจารึกคาถาที่สรุปแก่นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ไว้อย่างเรียบง่ายและรวบรัด เช่น อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท และที่พบมากที่สุดปรากฏบนแผ่นศิลา แผ่น หิน เสาหิน ฐานธรรมจักร พระพุทธรูป หรือพระพิมพ์ นอกจากนี้พุทธลักษณะที่ปรากฏจะเป็นสิ่งที่เผยแพร่ หลักพุทธธรรมได้เช่นกัน ได้แก่ ใบหน้า จีวร ซึ่งเลือกจากพุทธประวัติได้แก่ปางแสดงธรรม ปางนาคปรก องค์ต่าง ๆ ส่วนพระพุทธรูป นิกายมหายาน ลัทธิวัชรยาน และลัทธิตันตระ จะมีทั้งพระโพธิสัตว์ พระธยานิ พุทธเจ้า พระพิมพ์ เทพผู้พิทักษ์ รวมทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรม สิ่งเหล่านี้จะแพร่กระจายไปตามไปพร้อมๆ กับการค้า ความสืบเนื่องดังกล่าวทำให้ส่งผลให้เมืองต่างๆ ในพื้นที่กลุ่มเป้าหมายเป็นเมืองทาง พระพุทธศาสนา ในคติแบบพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่ปะปนกับคติของนิกายมหายานที่ได้รับอิทธิพล จากในระดับนครรัฐ ที่มีศูนย์กลางบริเวณเหนือทะเลสาบเขมร โดยส่งผ่านเมืองละโว้หรือลพบุรี ที่เป็น บ้านเมืองมาตั้งแต่ยุคทวารวดี และเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและความเชื่อในกลุ่มน้ำลพบุรี - ป่าสัก ส่วน เมืองพิมาย จะเป็นศูนย์กลางในกลุ่มแม่น้ำมูล - ชี พระพุทธศาสนา จึงมีความสืบเนื่องผสมผสานกับความ เชื่อท้องถิ่นทำให้เกิดการลงตัวทางพุทธศิลป์ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน และตกทอดเป็นวิถีชีวิตสืบมาจน ปัจจุบันนี้

๕.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลจังหวัดพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย พบว่ายังมีร่องรอยทางโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์อีกมากมายที่รอการศึกษาค้นคว้า ทั้งร่องรอยของแหล่งโบราณคดีในภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะวัตถุโบราณที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทั้งเป็นมรดกของชุมชน ได้สูญหายไปจากท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก รวมทั้งการเข้าใจถึงคุณค่าของแหล่งโบราณสถานที่ถูกประชาชนรื้อล้างพื้นที่เพื่อเป็นแหล่งทำมาหากิน โดยเฉพาะโรงงานอุตสาหกรรม การเกษตร ทำให้แหล่งโบราณสถานถูกทำลาย หลักฐานที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์จึงถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก จึงมีความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการเก็บรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์เหล่าก่อนที่จะถูกทำลาย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลวิทยุภูมิ

๑.๑.๑ หนังสือ

- กรมศิลปากร. **ศัพทานุกรมโบราณคดี**. กรุงเทพมหานคร : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.
- กรรณิการ์ วิมลเกษม และจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. **"ชื่อ ทราวดี ในจารึกวัดจันทน์ทิ"**, ในสังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๒.
- กรมศิลปากร. **เมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.
- กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. **จาก...แผ่นดินไทยในอดีต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. **จารึกปราสาทเมืองสิงห์ ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ : อักษรขอมพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.
- เขมชาติ เทพไชย. **โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองสุพรรณบุรี**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๓.
- คงเดช ประพัฒน์ทอง. **การวิจัยเอกสารโบราณเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.
- ฉั่ว ทองคำวรรณ. (ผู้อ่าน, แปล). **"คำจารึกภาษาสันสกฤตบนแผ่นทองแดง"**. ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.
- ชิน อยู่ดี. **"เรื่องก่อนประวัติศาสตร์ที่อำเภออู่ทอง"**. ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๙.
- ดุสิต ทุมมาภรณ์. **ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับปราสาทบ้านลำโรง จารึกปราสาทพระขรรค์ และอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.
- เดชา สุดสวาท. **โบราณสถานทุ่งเศรษฐี**, (เอกสารอัดสำเนา). สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ จังหวัดราชบุรี. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.
- เด่นดาว ศิลปานนท์ และคนอื่นๆ. **นบพระนารัฐ พระปฏิมาแผ่นดิน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๖.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. **ตำนานพุทธเจดีย์สยาม**. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๔๑.
- _____. **รายงาน เสด็จตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี เรื่องเมืองอู่ทอง**. ใน นิทานโบราณคดี. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๔๗.
- ธนิต อยู่โพธิ์. **ธรรมจักร**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

จิตา สาระยา. **ทราวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๒.

_____. **อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์โบราณอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๘.

นันทนา ชุตินวงศ์. **รอยพระพุทธรบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๒.

มนัส โอภากุล. **เมืองสมัยลพบุรีที่สุพรรณบุรี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๓.

มโน กลีบทอง. **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรีและจังหวัดราชบุรี**. กรุงเทพมหานคร: พิพิธภัณฑ, ๒๕๕๔.

ไมเคิล ไรท์. **พระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาสยามครั้งแรกเมื่อไร ? จากทิศทางไหน ?**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๓.

_____. **ยุคมืด หรือช่องว่างในประวัติศาสตร์สยาม**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๙.

บริหาร บุนนาค. **วัดพระเมรุ**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๘.

โบราณคดี, ภาควิชา. **การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี**. กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒.

โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ ราชบุรี, สำนักงาน. **คูบัว : ความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในบริเวณใกล้เคียง**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

ผาสุก อินทรารุช. **ดรชนิภาชนะดินเผาสมัยทราวดี**. ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๘.

_____. **ทราวดี:การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๕๓.

พิริยะ ไกรฤกษ์, รศ.ดร. **รากเหง้าแห่งศิลปะไทย, พิมพ์ครั้งแรก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๓.

_____. **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

_____. **ศิลปะวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๖.

_____. **ประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๕๘.

_____. **ประวัติศาสตร์ศิลปะ และโบราณคดีในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๕๓.

- พิสิฐ เจริญวงศ์. **ศิลปะถ้ำในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานเลขาธิการ นายกรัฐมนตรี, ๒๕๕๑.
- พิรพน พิสนุพงศ์. **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.
- พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- _____. **พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- โพธิ์รังสี,พระ. **คำแปลจากเทววิวงศ์ พงศาวดารเมืองศรีอยุธยา**, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) กับ พระญาณวิจิตร (สิทธิ์ โรจนานนท์), พิมพ์ครั้งที่ ๓.ในงานฉาบงานกิจศพนายซัช แดงดีเลิศ พ.ศ.๒๕๔๗.
- พินัย ศักดิ์เสนีย์. **ของดีจากหิ้งพระ**. กรุงเทพมหานคร: โพธิ์สามต้นการพิมพ์, ม.ป.ท., ๒๕๕๒.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ**. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๘.
- รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. **อโรคยศาล: ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.
- ระพีศักดิ์ ชัชวาลย์ และคณะ. **รายงานการขุดแต่งและบูรณะปราสาทเมืองสิงห์**. กรุงเทพมหานคร: งานการศึกษาและประชาสัมพันธ์ กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ๒๕๒๐.
- วรรณกรรม.กอง.กรมศิลปากร,**นิบาตชาติ เล่ม ๕**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๐.
- วชิราภรณ์ ไชชาติ.นำชมใบเสมาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น.พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น สำนักศิลปากรที่ ๙ ขอนแก่น กรมศิลปากรจัดพิมพ์. กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๒.
- วัฒน์ บัญจับ และคนอื่น ๆ,บรรณาธิการ. **ศิลปวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒.
- วสันต์ เทพสุรียานนท์,สรุปรายงานเบื้องต้น ผลการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองกลอนโต.สำนักศิลปากรที่๒ สุพรรณบุรี กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.
- ศานติ คำภักดี. **เมื่อ “ลวปุระ” หรือ “ลพบุรี” ถูกพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ “ทำลายกลายเป็นป่า”**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๖.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบพัฒนาการและความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

ศิลป์ พีระศรี. การขุดค้นทางโบราณที่บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี, ใน **สมุดนำชมโบราณวัตถุสถานสมัย
ทวารวดี ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี**. กรุงเทพมหานคร: ศิวพร, ๒๕๕๐.

ศิลปากร.กรม.จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑ **อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔**.
กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๙.

_____. **ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด,
๒๕๕๓.

_____. **พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะภาคเหนือ : ทริภุญชัย-ล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สักกิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

_____. **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการชำระ
ประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๒.

_____. **ประวัติศาสตร์ประเทศใกล้เคียง อินเดีย ลังกา ขวา จาม ขอม พม่า ลาว**, พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๒.

_____. **ศิลปะในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
, ๒๕๔๘.

สมศักดิ์ รัตนกุล. **รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานเมืองอู่ทอง**. กรุงเทพมหานคร:
กรมศิลปากร, ๒๕๕๔.

สมชาย ณ นครพนม และคนอื่น ๆ. **โบราณวัตถุที่เป็นสมบัติชิ้นสำคัญของชาติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

สุภัทรดิศ ดิศกุล,ศ.ดร.มจ.. **ศิลปะในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๕๐.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์.ศ.ดร.มรว.. **ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๑.

อุไรศรี วระศรีน, (ผู้แปล). **"เมืองอู่ทองและความสำคัญของเมืองอู่ทองในประวัติศาสตร์ไทย"**. ใน
โบราณคดีเรื่องเมืองอู่ทอง. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๓.

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. **จารึกที่เมืองศรีเทพ**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

_____. **เมืองศรีเทพ**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

อุดม เขยกิจวงศ์. **วัฒนธรรมขอมกับความสัมพันธ์ไทยกัมพูชา**, พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร:
ภูมิปัญญา, ๒๕๕๒.

๑.๑.๒ วารสาร – บทความ

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. การศึกษาวิเคราะห์จารึกบนเหรียญเงินสมัยทวารวดี, ใน ศิลปากร. ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๒ มีนาคม-เมษายน ๒๕๔๑.

ชะเอม แก้วคล้าย. ศรีทวารวดี, ใน ศิลปากร. ปีที่ ๓๔ ฉบับที่ ๒, ๒๕๔๓.

มองบวาเชอลิเยร์. เมืองอุทองและความสำคัญของเมืองอุทองในประวัติศาสตร์ไทย. แปลโดย อุไรศรี วระศรีน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุทอง. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๑ แปลจาก บทความของ Jean Boisselier, “U-Thong et son importance pour l’histoire de thailande.” ในศิลปากร. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑, ๒๕๔๘.

_____. "ศิลปะทวารวดี ตอนที่ ๑". มจ.สุภัทรดิศดิสกุล ทรงแปลจากบทความของ Jean Boisselier, “L’Art de Dvaravati.” ในศิลปากร ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๖, ๒๕๔๑.

_____. “การค้นคว้าเมื่อเร็ว ๆ นี้ ณ เมืองนครปฐม.” มจ.สุภัทรดิศดิสกุล ทรงแปล. ในวารสาร โบราณคดี.ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๔ เมษายน – มิถุนายน ๒๕๕๑.

_____. "ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับพระพุทธรูปขนาดปรก". มจ. สุภัทรดิศดิสกุล ทรงแปล.ใน ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๔๓.

นันทนา ชุตินวงศ์. “ภาพชาดกที่เจดีย์จุลปะโทน.” ในศิลปากร.ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๔ พฤศจิกายน, ๒๕๔๐.

บริหารบุรุษภัณฑ์, หลวง. “วิจารณ์พระพุทธรูปศิลาอน วัดหน้าเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.” ใน ศิลปากร.ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๐.

ผาสุก อินทรารุช. “พระสุริยะสำริดที่เมืองโบราณ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี. ในวารสาร มหาวิทยาลัยศิลปากร. ภาคปลายปี ๒๕๔๙.

พิริยะ ไกรฤกษ์ . "การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย." ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๒.

วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ. “ชุมชนผู้ผลิตเหล็กยุคต้นแม่น้ำแม่ลำพัน.” ในวารสารเมืองโบราณ . ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๑.

ศรีศักร วัลลิโกดม. “ความก้าวหน้าในการค้นคว้าเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ในเมืองไทย.” ใน วารสาร เมืองโบราณ. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๔๑.

สด แดงเอียด. “การปฏิบัติงานขุดสำรวจแหล่งโบราณคดีที่โคกพลับ จังหวัดราชบุรี.” ในศิลปากร . ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๑.

สายันต์ ไพเราะญจิตร และศุภมาศ ดวงสกุล. “หลักฐานและความรู้ใหม่ทางโบราณคดีเกี่ยวกับ โบราณสถานคอกช้างดินเมืองอุทอง.” ในศิลปากร.ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๕๑.

_____ . ทรงแปลสรุปความ. “ความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับถ้ำพระโพธิ์สัตว์ อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี.” ในวารสารเมืองโบราณ. ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๔ ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๔๗. จากบทความของ Jean Boisselier ลงพิมพ์ในวารสาร ศิลปะเอเชีย (Arts Asiatiques). เล่มที่ ๔๘ ค.ศ.๒๐๐๘.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว.. “ตุ๊กตารูปคนจูงลิงในวัฒนธรรมมอญ(ทวารวดี).” ในวารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. ฉบับภาคต้น ปีการศึกษา ๒๕๔๙.

๑.๑.๓ วิทยานิพนธ์ - วิจัย

เชษฐ ติงสัญชลี . ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการปรากฏขึ้นของคติจากคัมภีร์ลัทธิธรรมปุนชริกสูตร และอมิตาบุร พุทธานุสมฤต ในทางภาคกลางของประเทศไทย. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

_____ . พระธาตุพนม : การตรวจสอบความเกี่ยวข้องบางประการกับอิทธิพลศิลปะจาม. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

ธัชสร ตันติวงศ์. ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง – ทำจัน. คณะโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

ปานใจ ธารทัศน์วงศ์ และคณะ. โครงการค้นหาและพัฒนาสารสนเทศของถนนโบราณสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: กองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับความหมายบางประการของของพนัสบดี. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

วันชัย แก้วไทยสุน. ประติมากรรมปูนปั้นรูปนักดนตรี เมืองคูบัว ราชบุรี. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

ผาสุก อินทรารุช สิ้นชัย กระบวนแสง และเพยาว์ นาคเวศ. การศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณจากหลักฐานโบราณคดีในเขตจังหวัดลำพูน ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙. รายงานการวิจัย ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖.

สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะในประเทศไทย ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘. รายงานการวิจัย. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน) (GISTDA). การสำรวจวัฒนธรรมโบราณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง – ทำจัน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ ด้วยเทคโนโลยีระยะไกล (Remote Sensing). รายงานการวิจัย. ๒๕๕๖.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. ศิลปะทวารวดีในภาคอีสาน. รายงานการวิจัย. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

๑.๑.๔ การสัมภาษณ์

- นางสาว เบญจพร สารพรหม. ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สุรินทร์
- นางสาวธัชสร ตันติวงค์. เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2559
- นายวิษรุต วัสุกัน.เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2559.
- นายฉัตรชัย บุญกลิ่น. เจ้าพนักงาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2559.
- นายณรงค์ศักดิ์ สมชาติ. เจ้าพนักงาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย.สัมภาษณ์, 7 เมษายน 2559
- นายสุรศักดิ์ ผาธา. เจ้าพนักงาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา.สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2559
- นายธวัช พงษ์ข้างอยู่.เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์.สัมภาษณ์, 7 เมษายน 2559
- นางพิชญา ชำนาญ. เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติปราจีนบุรี
- ดร.เรืองเดช เขจรศาสตร์. นักวิชาการอิสระ.สัมภาษณ์, 11 กรกฎาคม 2559
- รศ.สมหมาย ชินนาค. อาจารย์คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2559
- รศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. อาจารย์คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2559
- ผศ.ดร.รัตนะ ปัญญาภา. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.สัมภาษณ์, 20 มิถุนายน 2559
- นายวรวิทย์ บุญรัมย์. เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี
- นายเทิด คชนธร. เจ้าหน้าที่ศูนย์ข้อมูลปราสาทหินพนมรุ้ง บุรีรัมย์
- นางสาวชยาณิษฐ์ ธรโชคศิริชานนท์ มัคคุเทศก์ประจำปราสาทเมืองต่ำ บุรีรัมย์

๑.๑.๕ หนังสือภาษาอังกฤษ

- Kimbell. **Art Museum, Fortworth, Texas, U.S.A.** Woodward ๑๙๗๙.
- Don Hein .**Ceramic Kiln Lineages in Mainland Southeast Asia**, ๒๐๐๘ .
- Michale Freeman and Claude Jacques. **Anclent Angkor**. Bangkok : River Books. ๒๐๐๖.

๑.๑.๖ สื่อออนไลน์

- <http://pantip.com/topic/๓๑๖๙๗๖๗๘>
- <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=๙๕๑๐๔๖&page=๘๐>
- <http://www.thep/story/viewlongc.php?id=๖๒๐๐๒๖&chapter=๓๕>
- <http://writer.dek-d.com/cartoon-so>

<http://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=၈၀&chap=>

<http://mahamakuta.inet.co.th/buddhism/bud~၈၈၈.html>

<http://www.oknation.net/blog/rotisaimai/2015/01/14/entry>

<http://www.gis.finearts.go.th/>

<https://www.gotoknow.org/posts/၈၈၆၆၆၆၆၆>

<http://www.suphan.biz/historicsuphan၀၉.htm>

<https://www.gotoknow.org/posts/၈၈၆၆၆၆၆၆>

[http://www.kume-ru.com,](http://www.kume-ru.com)

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี
 History, Propagation Routes of Buddhism
 and Principle of Buddhadhamma in the Lopburi period.
 พระใบฎีกาสุพจน์ ตปสีโล (เกษนคร) พธ.บ.,ศษ.ม,Ph.D

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ประกอบด้วย ๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ๒) เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี และ ๓) เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีในสมัยลพบุรีผู้วิจัยใช้กระบวนการวิจัยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการศึกษาจังหวัดที่มีพุทธศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากสมัยลพบุรีที่ชัดเจน จำนวน ๙ จังหวัด ดังนี้ ลพบุรี , กาญจนบุรี , ราชบุรี , สุโขทัย, สระแก้ว,ปราจีนบุรี, นครราชสีมา ,บุรีรัมย์ ,สุรินทร์ และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) กลุ่มเป้าหมายได้แก่นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ประจำพิพิธภัณฑ์ จำนวน ๑๕ คน

ผลวิจัยประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรีพอสรุปได้ดังนี้ คือ ๑) ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ละโว้(ลพบุรี) เป็นอาณาจักรที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และมีพัฒนาการอย่างยาวนาน จากหลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ พบว่าเป็นแหล่งที่อยู่ของมนุษย์ตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน หลักฐานต่างๆ ล้วนแต่บ่งชี้ว่าอาณาจักรละโว้มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เป็นศูนย์กลางทางการเมืองตั้งแต่สมัยทวารวดี ที่เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ เมื่ออิทธิพลของทวารวดีเสื่อมลง อาณาจักรละโว้ก็ยังไม่เสื่อมลง แต่กลับมีความเจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องในช่วงที่วัฒนธรรมเขมรพระนคร ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จนถึงสมัยหมดยุคอาณาจักรเมืองของกัมพูชาโบราณ ทำให้บริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำมูล และแม่น้ำชีมีความต่อเนื่อง และเป็นศูนย์กลางในการรับ - ถ่ายทอดส่งผ่านพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และนิกายเถรวาท รวมทั้งวัฒนธรรม ภาษา ผสมผสานความเชื่อทำให้เกิดพุทธศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะสมัย ๒)เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ในราวๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยอาณาจักรเจนละ ซึ่งตรงกับยุคทวารวดี ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี มีการรับ - ถ่ายทอดความเชื่อพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และ นิกายเถรวาท จากอาณาจักรใกล้เคียงแล้วแผ่อิทธิพลไปในอาณาจักรใกล้เคียงในละแวกอินโดจีน หลังจากยุคทวารวดีแล้ว ลพบุรี ก็ยังได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา แบบขอมเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย และนำมาผสมผสานเข้ากับศิลปะท้องถิ่นของตัวเอง และส่วนที่ปรากฏให้เห็นอิทธิพลพระพุทธศาสนาจากศิลปะขอมได้อย่างเด่นชัดในหลายภูมิภาคของประเทศไทย ๓) หลักธรรม ที่ถูกเผยแผ่สมัยลพบุรีในช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมทวารวดี และขอมนิยมที่จะจารึกข้อความที่เป็น

หลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ๑.คาถา เย ธมมาฯ ๒.คำพรรณนาถึงพระอริยสังข์ ๔ ๓. พุทธอุทาน ๔.ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และเรื่องการบริจาค ทาน เพื่อบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์
 คำสำคัญ : สมัยลพบุรี, พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี, หลักธรรม

ABSTRACT

This research was aimed to study namely 1) to study the history of Buddhism in Lop buri period 2) to study the ways to propogated Buddhism in in Lop buri period and 3) to analysis the principle of Buddha Dhamma by studied the province where was Bhuddhist arts that influenced from Lop buri period clearly amount 9 province as follow Lopburi, Kanchanaburi, Ratchaburi, Sukhothai, Sakaeo, Pracinburi, Nakhonratchasima, Buriram, Surin and informal interview target group namely scholars and stuff of museum amount 15 people.

The research results the ways to propagate Buddhism and the principle of Buddha Dhamma in Lopburi era, it can be conclusive as follows: 1) History of Buddhism in Lopburi era or Lavo (Lopburi) was historical important kingdom and developed for a long times, the evidence of different archeology met that it's a human living source in pre-history until now. All the evidence was identify that Lavo kingdom was historical very important, that was political center since Thawarawadi era to get started from century of 12 - 16, when the influence of Thawarawadi was degenerated, but growth again in Khmer culture of capital during 16th Buddhist era to 18th mid-Buddhist era until exhaust ancient Cambodia's political influence and made the Pasak river, Lopburi river, Moon river and Chi river there are sequence and a center to get and transfer Buddhism both Mahayana section and Theravada section including to the culture, language, mixed belief made Buddhist arts up that was identity especially era 2) The ways to propogated the Buddhism in Lopburi era around 12th Buddhist era in Chenla kingdom era that is matching with Thawaravadi era to be located of Pasak river, Moon river, and Chi river there is getting - transferring of belief in Buddhism both Mahayana section and Theravada section around neighbored kingdom and spread to neighbored kingdom into Indo - Chin. After Thawarawadi age, also Lop buri got the influence from Khomist Buddhism come to Thailand and bring to mixed with local arts themselves and something make us clearly to know the influence of Buddhism from Khom's arts in various locals around Thailand 3) The principle of Dhamma was propogated at Lopburi era during got the influence from civilization of Thawarawadi and Khomism that was inscribed the massage that be important principle of Dhamma in Buddhism namely 1. Magic,

Ye Dhamma 2. Respecting words to the four noble truths 3. Interjection of the Buddha 4. Dhammacakkappavattana sutta and charity giving for fulfill halos as Bodisattva.

Key word : Lop buri period, history of Buddhism in Lop buri period , Buddha Dhamma

บทนำ

พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรีมีการนับถือรวม ๆ กันไปทั้งนิกายเถรวาท และนิกายมหายาน ผสมกลมกลืนกันอย่างลงตัว จากประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนที่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อดังกล่าวจึงเป็นโจทย์ที่สำคัญที่มีผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ดังกล่าวว่ามีคามจำเป็นอย่างไรทำไมจึงต้องศึกษาประวัติศาสตร์ เพราะประวัติศาสตร์เป็นอดีตที่จบไปแล้ว จะไปศึกษาให้เสียเวลาทำไม ชีวิตเราจะต้องก้าวต่อไปข้างหน้า จะถอยหลังไปศึกษาเรื่องราวเก่า ๆ ทำไม คำถามนี้ นักประวัติศาสตร์หลายท่านให้คำตอบค่อนข้างจะใกล้เคียงกันคือ ศึกษาประวัติศาสตร์เพื่อเป็นบทเรียนสำหรับปัจจุบันบ้าง ศึกษาเพื่อนำความรู้ในอดีตมา สร้างความเจริญก้าวหน้าในปัจจุบันบ้าง และศึกษาเพื่อเป็นพื้นฐานในการคาดคะเนความเป็นไปในอนาคตบ้าง ศึกษาเพื่อเป็นบทเรียนสำหรับปัจจุบันบ้าง เหตุการณ์ทั้งหลายในโลก ย่อมหมุนเวียนกลับไปหาทางเก่าเสมอ เหตุการณ์ต่างๆ ที่เคยเกิดขึ้นในอดีตก็มักจะเกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคตด้วย แต่อาจจะเปลี่ยนสถานที่ บุคคล และรูปแบบเท่านั้นเอง เช่น ในอดีตมีสงคราม ปัจจุบันก็มีสงครามและมีแนวโน้มว่าจะมีต่อไปในอนาคตด้วย การเกิดขึ้นและเสื่อมสลายของมหาอาณาจักรต่างๆ ภัยธรรมชาติต่างๆ ที่เราประสบในปัจจุบัน เช่น ภัยสึนามิ เป็นต้น ก็ไม่ได้เกิดขึ้นครั้งแรก แต่เคยเกิดขึ้นมาแล้วเช่นกันในอดีต การศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ก็เหมือนกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากนี้ผู้ศึกษาก็ควรจะศึกษาให้เห็นความสำคัญของพุทธบริษัทในอดีต ที่ได้รับการและเผยแผ่สืบทอดพระพุทธศาสนามาได้จนถึงปัจจุบัน ให้เราทั้งหลายได้มีพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง สำหรับเป็นแสงสว่างนำทางชีวิตและควรช่วยกันสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวออกไป โดยให้ยึดเอาปฏิปทาของพระสงฆ์ในอดีต เป็นต้นแบบและเป็นกำลังใจในการทำงาน

พระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันการวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์ เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี” ภายใต้โครงการวิจัยชุด “ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม : ประวัติศาสตร์ เส้นทางเผยแผ่พระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในประเทศไทย ” จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะพัฒนาระบบสารสนเทศเพื่อช่วยให้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีการสำรวจและจัดทำเส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมวิเคราะห์บทบาทอภิปุณค่าและการจัดการด้านภูมิศาสตร์วัฒนธรรมและหลักฐานทางโบราณคดีของพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี มีความชัดเจนยิ่งขึ้น และช่วยให้สามารถค้นคว้าเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับภาคอื่นๆ ของประเทศไทยได้เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี
๒. เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี
๓. เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีในสมัยลพบุรี

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (in- depth interview) และการศึกษาภาคสนาม (field study) ผู้วิจัยได้ออกแบบการวิจัย ดังนี้

ขั้นที่ ๑ ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) เพื่อรวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี

ขั้นที่ ๒ กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลให้ผู้วิจัยได้รับรู้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการรวบรวมข้อมูล เพื่อรวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี จำนวน ๑๕ คน

ขั้นที่ ๓ การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) ในการรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการหลากหลายในการเก็บข้อมูลดังเช่น การสัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย จังหวัดตามเส้นทางพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ได้มาจากการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) กลุ่มเป้าหมายการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ได้แก่

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, อุบลราชธานี, สุรินทร์, พิมาย, ลพบุรี, रामคำแหงมหาราช, เจ้าสามพระยาและ อุทอง

นอกจากนั้นผู้วิจัยได้เดินทางเก็บรวบรวมข้อมูล แหล่งโบราณสถานที่มีความเกี่ยวข้องกับสมัยลพบุรี จำนวน ๙ จังหวัด ดังนี้ ลพบุรี , กาญจนบุรี , ราชบุรี , สุโขทัย, สระแก้ว, ปราจีนบุรี, นครราชสีมา,บุรีรัมย์,สุรินทร์

๓. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาการดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว ได้แก่

๑) แบบสัมภาษณ์ ที่พัฒนาจากเอกสาร รายงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อรวบรวมข้อมูล

หลักฐานทางโบราณคดีพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี

๒) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) เพื่อรวบรวมข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี

๔. การตรวจสอบข้อมูลในการตรวจสอบข้อมูลการวิจัยได้กระทำพร้อมๆกับเก็บข้อมูล มีการตรวจสอบทันทีในสนามว่าข้อมูลได้มีการบันทึก และการเก็บรวบรวมสอดคล้องกับข้อเท็จจริงหรือไม่อย่างไรโดยทุกครั้งหลังการเก็บข้อมูล จะนำข้อมูลที่รวบรวมได้ขอให้ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) เป็นผู้ช่วยตรวจสอบความถูกต้องให้

๕. การวิเคราะห์ข้อมูลเมื่อผู้วิจัยได้จัดเก็บรวบรวมข้อมูล จัดหมวดหมู่ครบถ้วน เป็นระบบระเบียบตามที่จัดประเด็นตั้งจุดประสงค์ในการวิจัยไว้และเห็นว่าข้อมูลเมื่อมีความสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงได้จัดแยกแยะข้อมูลเป็นหมวดหมู่เพื่อรายงานการวิจัย โดยการบรรยายและสรุปเชิงวิเคราะห์ ตามวัตถุประสงค์การวิจัย

ผลการศึกษา

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอจากการรวบรวมจากเอกสาร การเข้าร่วมสัมมนา และข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, เส้นทางทางการเผยแผ่ และหลักธรรมพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี พบว่า

๑.ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา, แม่น้ำป่าสัก, แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี ซึ่งมีอาณาเขตครอบคลุมในหลายภูมิภาคของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคเหนือ ล้วนแต่ได้รับวัฒนธรรมทวารวดี ต่อมาอิทธิพลของขอมได้เข้ามาแผ่ขยายอำนาจบริเวณแถบนี้ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ของประเทศเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นถึงแม้ว่าในภาพรวมแล้วการให้ขอบเขตของคำว่า “สมัยลพบุรี” หรือ “ขอมในประเทศไทย” อาจจะมีข้อขัดแย้งจากนักวิชาการก็ตาม ผู้วิจัยก็เห็นว่าในช่วงสมัยนี้เมืองต่างๆในแถบนี้จะได้รับพระพุทธศาสนาในลักษณะที่มีความผสมผสานของพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และนิกายวัชรยาน ซึ่งพบจากหลักฐานทางโบราณคดีซึ่งจะสะท้อนความคิดเห็นต่อทั้ง ๓ ศาสนา นั่นคือพระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และศาสนาพื้นเมืองที่นับถือภูติผี แต่ในรายงานการวิจัยฉบับนี้เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยจึงนำเสนอความเป็นมาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี นับตั้งแต่ยุคทวารวดี และยุคขอมเรื่องอำนาจ ดังต่อไปนี้

อาณาจักรลพบุรีเริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ลงมาจนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ระยะเวลานี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมขึ้นในอาณาจักรละโว้เนื่องได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรขอม ซึ่งมีหลักฐานทางโบราณคดี และวัฒนธรรมที่เป็นพยานให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่วนมากพบในเขตเมืองละโว้มากกว่าที่อื่นๆในจังหวัดภาคกลาง ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือลุ่มแม่น้ำมูล และลุ่มแม่น้ำชี ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรขอม ซึ่งมีบทบาทในการก่อสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ เป็นจำนวนมาก ในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลได้ดังนี้

ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ในพระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี พบว่า พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ลัทธิวัชรยาน จะได้รับความนับถือควบคู่ไปกับศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู แต่ถ้าดูจากปริมาณศาสนวัตถุ ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู จะมีจำนวนมาก และกระจายตัวในพื้นที่มากกว่า ส่วนโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน สมัยลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) ได้แก่ ปรางค์แขก พระปรางค์วัดมหาธาตุ ปรางค์สามยอด ปราสาทหินพิมาย พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เป็นต้น และโดยเหตุนี้นักปราชญ์ทางโบราณคดีจึงกำหนดลักษณะทางศิลปกรรมเหล่านี้ว่าเป็นแบบลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) รวมทั้งอโรคยาศาลซึ่งสร้างเป็นจำนวนมาก ในแถบจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย นอกจากนี้ได้รับอิทธิพลทางศิลปกรรมจากขอมแล้ว ดินแดนภาคกลางของประเทศไทยนอกจากได้รับอิทธิพลจากภายในประเทศแล้วยังได้รับอิทธิพลศิลปะปาละจากอินเดียด้วย แต่ทว่าผ่านมาทางศิลปะแบบศรีวิชัยทางตอนใต้ของประเทศไทย และทางศิลปะพม่าจากพุกาม โดยเหตุนี้ พระพุทธรูปและเทวรูปบางองค์ที่พบในศิลปะแบบลพบุรี จึงมีพระพักตร์ทำทาง และเครื่องประดับเป็นแบบศรีวิชัย หรือปาละ เช่น พระพุทธรูปและเทวรูปที่ทรงเครื่องประดับสวมมงกุฎ ทรงเทริดขนนก เป็นต้น หรือไม่ก็รูปปูนปั้น และลวดลายที่ประดับซุ้ม หรือประดับเจดีย์ตลอดจนลักษณะของพระพุทธรูปบางองค์มีลักษณะให้เห็นถึงอิทธิพลของพม่าที่เมืองพุกามเข้ามานั่นเอง

หลักฐานต่างๆ ล้วนแต่บ่งชี้ว่าอาณาจักรละโว้มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เป็นศูนย์กลางทางการเมืองตั้งแต่สมัยทวารวดี ที่เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ เมื่ออิทธิพลของทวารวดีเสื่อมลง อาณาจักรละโว้ก็ยังไม่เสื่อมลง แต่กลับมีความเจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องในช่วงที่วัฒนธรรมเขมรพระนคร ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ จนถึงสมัยมหาดำนาจทางการเมืองของกัมพูชาโบราณ และก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จนถึงสมัยอยุธยา เมืองละโว้ ก็ยังคงมีความสำคัญถึงแม้จะมีฐานะเพียงเมืองลูกหลวงก็ตาม

๒. เส้นทาง การเผยแพร่พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี ประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของดินแดนแถบนี้ไม่ว่าจะเป็นลุ่มแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี จึงทำให้มีการพัฒนาด้านงานศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง แล้วยังแผ่อิทธิพลไปในอาณาจักรใกล้เคียงในละแวกอินโดจีน รวมไปถึงอาณาจักรสยามด้วย มีการผสมผสานเข้ากับศิลปปะท้วงถิ่นของตัวเอง โดยเฉพาะสถาปัตยกรรม และปรากฏให้เห็นอิทธิพลพระพุทธศาสนาจากศิลปะขอมได้อย่างเด่นชัดในหลายภูมิภาคของประเทศไทย ดังที่จะได้นำเสนอในตารางที่ ๑ ดังนี้

ตารางที่ ๑ สรุปเส้นทาง การเผยแพร่พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี

ยุค	เส้นทาง
พระพุทธศาสนา หินยาน หรือ เถรวาท นิกายมุลสรวรรวาสติวาท	ในช่วง พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ พระพุทธศาสนา ยุคทวารวดี มีเส้นทางเข้ามาดังนี้ - เส้นทางติดต่อค้าขายชายทะเล แถบจังหวัด นครปฐม ลพบุรี สุพรรณบุรี จากอินเดีย - เส้นทางติดต่อค้าขาย เข้าสู่ ดินแดนภาค ตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย จากอาณาจักรฟูนัน ประเทศเวียดนาม - เส้นทางติดต่อค้าขายด้านอ่าวเมาะตะมะ ประเทศเมียนมาร์เข้าสู่ภาคเหนือ และภาคกลาง จากประเทศอินเดีย หลักฐานที่พบ คือ ธรรมจักร ใบเสมา รูปสลักกวาง หมอบ พระเครื่อง เครื่องประดับที่เป็นสิ่งเคารพ พระพุทธศาสนา เช่น เครื่องหมายสวัสดิกะ
พระพุทธศาสนา มหายาน ลัทธิตันตริยาน และ วัชรยาน	พระพุทธศาสนา มหายาน ลัทธิตันตริยาน และ วัชรยาน เข้ามาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ - เส้นทางจากการติดต่อภาคใต้ จากอินเดีย และชวา - เส้นทาง การติดต่อจากภาคตะวันออก ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือจากกัมพูชา หลักฐานที่พบ ประติมากรรมพระโพธิสัตว์ ปราสาท หินต่างๆ และพระเครื่องในภาคกลาง ตะวันออก ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ ภาคใต้

พระพุทธรูปศาสนา นิกายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์	พระพุทธรูปศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์ ได้เผยแพร่เข้ามาราว ๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ โดยมีเส้นทางดังนี้ - เส้นทางติดต่อชายทะเล จังหวัด นครศรีธรรมราช - เส้นทางติดต่อค้าขายด้านประเทศเมียนมาร์ หลักฐานที่พบ ประติมากรรมพระพุทธรูป วัตถุ เจดีย์ ต่างๆ เป็นจำนวนมาก และพระเครื่อง ครอบคลุมทุกภูมิภาคในประเทศไทย

จากตารางที่ ๑ จะเห็นว่าอิทธิพลของพระพุทธรูปศาสนา นิกายมหายาน และนิกายเถรวาท นั้น มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญแสดงให้เห็นว่าในช่วงสมัยลพบุรี(พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘) ศูนย์กลางทางพระพุทธรูปศาสนา นอกจากนั้นยังเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทาง วัฒนธรรมในสมัยลพบุรีมีทั้งที่เป็นศิลาจารึก และตำนานพงศาวดารในด้านศิลาจารึกนั้นที่สำคัญมี ๒ หลัก เป็นจารึกภาษาขอม มีผู้รวบรวมไว้ที่ศาลสูง(ศาลพระกาฬ) ซึ่งหลักที่ ๑๙^๑ มีศักราชบอกถึง พ.ศ. ๑๕๖๘ กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันทรงตรัสให้บรรดาชีสงฆ์ซึ่งอาศัยอยู่ในอ่าวสาตต่างๆทั้งดาบส(คือ พวกพราหมณ์)พระภิกษุใน นิกายมหายาน และนิกายเถรวาทสวดมนต์ภาวนาถวายกุศลแก่ พระมหากษัตริย์ให้ทรงพระเจริญ และห้ามไม่ให้คนหรือสัตว์ใดๆมารบกวนบรรดาชีพราหมณ์ในอ่าวสาต ที่อยู่ ศิลาจารึกหลักหนึ่งคือ หลักที่ ๒๑ ไม่มีศักราชบอกไว้ แต่ว่าสันนิษฐานจากลักษณะตัวอักษร น่าจะเป็นรุ่นเดียวกันกับหลักที่ ๑๙ เมืองละโว้มีความสัมพันธ์ในทางสังคม และวัฒนธรรมกับเมือง นครศรีธรรมราช หริภุญไชย และกัมพูชา โดยเฉพาะกับเมืองนครศรีธรรมราชได้สะท้อนให้เห็นจาก การที่มีอิทธิพลของศิลปกรรมแบบศรีวิชัย และปาละ อันเป็นของเนื่องในพระพุทธรูปศาสนา นิกาย มหายาน และต้นตระกูลแพร่หลายอยู่ในศิลปกรรมแบบลพบุรี และหริภุญไชย ถึงแม้ว่าละโว้จะเป็น ศูนย์กลางของพระพุทธรูปศาสนา นิกายมหายาน และศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู แต่พระพุทธรูปศาสนา นิกายเถรวาท ก็ยังคงมีปนกันอยู่ดังเช่น ศิลาจารึกระบุว่า มีพระสงฆ์ นิกายเถรวาท ดังนั้นพระสถูป เจดีย์และประติมากรรมพระพุทธรูปศาสนา นิกายมหายาน จะต้องมียู้อย่างไม่ต้องสงสัย เมืองละโว้นั้น ได้รุ่งเรืองถึงขีดสูงสุดในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในระยะนี้ได้มีอิทธิพลของพระพุทธรูปศาสนา นิกายมหายาน และอิทธิพลของศิลปกรรมองกรุงกัมพูชาแพร่หลายเข้ามาเกิดคิดการสร้างปราสาท พระพุทธรูป และเทวรูปแบบขอมอย่างแพร่หลาย และไม่พบแต่เพียงเมืองละโว้เท่านั้น บ้านเมืองต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มแม่น้ำมูล และแม่น้ำชีก็นิยมสร้างในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ขณะนั้นมี อิทธิพลต่อเมืองละโว้และเมืองอื่นๆในภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก และภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมาก เพราะได้กลายมาเป็นแบบอย่างในการก่อสร้างศาสนสถานหลายๆ แห่ง แม้แต่ที่เมืองเซียงเขตสุโขทัยเองยังสร้างซุ้มประตู กำแพงล้อมพระบรมธาตุก็ยังสร้างยอดซุ้ม เป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่พักตร์ ตามแบบปราสาทขอมในประเทศไทยกัมพูชา ศิลปกรรมแบบ ลพบุรีอันเป็นวัฒนธรรมของพระพุทธรูปศาสนา นิกายมหายานคงเจริญถึงราวตอนปลายพุทธศตวรรษที่

^๑ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ . พิมพ์ครั้งแรก,(กรุงเทพฯ : มติชน), ๒๕๔๘, หน้า ๕๘.

๑๘ ต่อจากนั้นก็เสื่อมลงเพราะทั้งกษัตริย์และประชาชนหันมานับถือพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ที่มาจากลังกาทำให้ศิลปกรรมแบบอู่ทองรุ่งเรืองขึ้น ระยะเวลาที่ศูนย์กลางในการปกครองของแคว้น เปลี่ยนมาอยู่ที่เมือง อโยธยา แต่ว่าละโว้หรือลพบุรียังมีสภาพเป็นเมืองลูกหลวงและเมืองทางศาสนา สืบต่อมา

๓. หลักธรรมที่เผยแพร่ในสมัยลพบุรี นิยมที่จะจารึกข้อความที่จะจารึกข้อความไว้ใน การศึกษาประวัติศาสตร์ในยุคนี้เป็นอย่างดี

จารึกของสมัยลพบุรี(ขอมโบราณ) พบว่ามี ๓ รูปแบบคือ

๑.แบบที่เป็นแท่งเหลี่ยมตัน มีพื้นผิวให้สลักตัวหนังสือได้ทั้ง ๔ หรือ ๘ ด้าน จารึกประเภท นี้จะถูกตั้งไว้ตรงประตูทางทิศตะวันออก (ทิศหลัก)ของปราสาท เช่น ปราสาทสด๊กก๊อกธม เป็นต้น

๒.แบบที่สลักไว้ที่กรอบประตูทางเข้าปราสาท มีพื้นที่สลักข้อความได้เฉพาะกรอบประตู ด้านข้าง สองด้านตรงข้ามกัน พบได้ทั่วไป เช่น ปราสาทหินพิมาย เป็นต้น

๓.แบบที่เป็นแผ่นคล้ายใบเสมา สลักข้อความได้สองด้าน คือด้านหน้า และด้านหลัง ใน ส่วนหลักฐานด้านจารึกนั้น บริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านซับจำปาเอง เช่น ๑ .จารึกเสาแปดเหลี่ยม ๑ (ซับจำปา) ๒.จารึกซับจำปา ๒ ๓.จารึกซับจำปา ๔ นอกจากนั้นยังพบ

ในบรรดาจารึกเหล่านี้ จารึกที่เป็นภาษาบาลีและมีเนื้อหาเหมือนกัน คือ จารึกเสาแปดเหลี่ยม ๑ (ซับจำปา) และจารึกซับจำปา ๔ ซึ่งประกอบด้วยข้อความจากพระไตรปิฎกที่สำคัญ ดังที่ นำเสนอตามตารางที่ ๓ ดังนี้

ตารางที่ ๒ สรุปหลักธรรมที่เผยแพร่พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี

พุทธศตวรรษ	แหล่งที่พบ	หลักธรรม
๑๒ - ๑๖ พระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท	จารึกบน เสาหิน, แผ่นจารึก,ฐาน พระพุทธรูป,พระเครื่อง	๑.คาถา เย ธมมาฯ ๒.คำพรรณนาถึงพระอริยสังข์ ๔ ๓.พุทธอุทาน ๔.ธัมมจักรกัปปวัตตสูตร
๑๒ - ๑๘ พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน	จารึกบน เสาหิน, แผ่นจารึก,ฐาน พระพุทธรูป ,เครื่องใช้ เช่น คัน ฉ่อง	การบันทึกเรื่องการบริจาค ทาน เพื่อ บำเพ็ญบารมี เป็นพระโพธิสัตว์

จากตารางที่ ๓ การตีความจารึกเสาแปดเหลี่ยม ซึ่งจารึกหลักดังกล่าวแต่เดิมคงเป็นเสาแปดเหลี่ยมที่ใช้รองรับธรรมจักร และมีการจารึกข้อความถึงมรรคมงคล ๘ และอริยสังข์ ๔ นอกจากนี้ยังทำให้เห็นภาพรวมของจารึกส่วนใหญ่ที่พบที่เมืองโบราณซับจำปาว่า ภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาสำคัญของพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ได้แพร่หลายไปทั่วในบริเวณเมืองโบราณซับจำปา ซึ่งอยู่ในอาณาเขตอาณาจักรลพบุรีนั่นเอง

อภิปรายผล

รายงานการวิจัยฉบับนี้ได้ทำการรวบรวมจากเอกสาร การสัมภาษณ์ และลงพื้นที่สำรวจ แหล่งโบราณสถานกลุ่มเป้าหมาย ทำการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัยลพบุรี ในเบื้องต้นที่พบคือถึงแม้จะใช้คำว่า “สมัยลพบุรี” ก็ไม่ได้หมายถึง ศูนย์การปกครองจะอยู่ที่เมืองลพบุรี แต่จากการศึกษาพบว่า ตั้งแต่สมัยทวารวดีซึ่งถือว่าเป็นการสืบทอดประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนที่อยู่ในภูมิภาคประเทศไทย ในขณะนั้นการปกครองเป็นเอกเทศในแต่ละเมือง คล้ายเป็นกลุ่มสหพันธรัฐแต่ละเมืองเป็นอิสระต่อกัน บางแห่งมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ แต่ใช้ชื่อเรียกรวมๆ กันนั้นคือ “ทวารวดี”^๒ โดยที่นักโบราณคดีได้พบหลักฐานเป็นจำนวนมากไม่ว่าจะเป็นเหรียญเงิน ศิลปทางศาสนา ตามเส้นทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน และนิกายเถรวาท ตั้งแต่ภาคกลาง ภาคตะวันตก ภาคเหนือบางส่วน โดยมีเมืองนครชัยศรี ลพบุรี สุพรรณบุรี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก มีศูนย์กลางที่เมืองพิมาย บุรีรัมย์ และสุรินทร์ หลักฐานโบราณคดีกระจายไปทั่วภูมิภาคดังกล่าว ก็ล้วนแต่มีลักษณะที่ผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นมากบ้างน้อยบ้างขึ้นอยู่กับที่ตั้งของเมืองต่าง ๆ เหล่านั้น จนกระทั่งอิทธิพลขอมเริ่มขยายเข้ามาในดินแดนกลุ่มเป้าหมาย ภาคกลางได้แก่ ลพบุรี สุโขทัย สุพรรณบุรี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ สุรินทร์ บุรีรัมย์ นครราชสีมา ภาคตะวันออก ได้แก่ ปราจีนบุรี และสระแก้ว ภาคตะวันตก ได้แก่ ราชบุรี กาญจนบุรีทุกจังหวัดพบหลักฐานทางโบราณคดีลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะตามเส้นทางราชมรรคา ซึ่งเป็นทางการแลกเปลี่ยนสินค้า ศิลปะ ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี เชื่อมโยงระหว่าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง กับ เมืองพระนคร และแน่นอนที่สุดพระพุทธศาสนา ซึ่งเดิมยอมรับนับถือนิกายเถรวาท ดั้งเดิมมาแต่ยุคทวารวดี แต่เมื่อถึงยุคขอมเรืองอำนาจพระพุทธศาสนา ลัทธิวัชรยาน และตันตระเข้ามามีบทบาทอย่างสูง ทำให้เกิดการก่อสร้าง ศาสนสถานที่เป็นรูปแบบขอมเป็นนิยมซึ่งวิทยาการเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดจากอินเดียทั้งโดยตรง และโดยอ้อมจากชาว ตลอดระยะเวลา หกร้อยปี การเปลี่ยนผ่านความเชื่อขึ้นอยู่กับกษัตริย์ผู้ปกครองแต่ละพระองค์ว่าจะทรงมีพระราชศรัทธาในลัทธิใด ศาสนาใด ไม่ว่าจะเป็พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน นิกายเถรวาท หรือศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ศาสนาเหล่านี้แม้ว่าจะได้รับเชิดชูเพียงหนึ่งเดียว แต่ก็ไม่ได้หมายถึงว่าความศรัทธาที่มีต่อศาสนาที่เหลือจะสูญหายไปแต่อย่างใด หลักฐานทางโบราณคดีบ่งชี้ให้ทราบว่าพระพุทธศาสนา ทั้งสองนิกาย และศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ก็ยังคงมีควบคู่กันมาตลอดระยะเวลาในช่วงสมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖)

การตั้งมั่นของพระพุทธศาสนา ทั้งนิกายมหายานและนิกายเถรวาท มีการผสมผสานจนกลายเป็นพระพุทธศาสนาที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตน เช่น การจารึกคาถาที่สรุปแก่นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างเรียบง่ายและรวบรัด เช่น อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท และที่พบมากที่สุดปรากฏบนแผ่นศิลา แผ่นหิน เสาหิน ฐานธรรมจักร พระพุทธรูป หรือพระพิมพ์ นอกจากนี้พุทธลักษณะที่ปรากฏจะเป็นสิ่งที่เผยแพร่หลักพุทธธรรมได้เช่นกัน ได้แก่ ใบหน้า จีวร ซึ่งเลือกจากพุทธ

^๒“ทวารวดี” เป็นคำสันสกฤต แปลว่า “ประกอบด้วยประตู” หมายถึง “เมืองท่า” บ่งบอกให้เห็นว่าท่าเลที่ตั้งของทวารวดีต้องอยู่บริเวณชายฝั่งหรือติดต่อกทะเลได้ จาก บทความ “นครชัยศรี : เมืองแห่งลุ่มน้ำศรีทวารวดี”

ประวัติได้แก่ปางแสดงธรรม ปางนาคปรกองค์ต่าง ๆ ส่วนพระพุทธรูป นิกายมหายาน ลัทธิวัชรยาน และลัทธิตันตระ จะมีทั้งพระโพธิสัตว์ พระธยานิพุทธเจ้า พระพิมพ์ เทพผู้พิทักษ์ รวมทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรม สิ่งเหล่านี้จะแพร่กระจายไปตามไปพร้อมๆกับการค้า ความสืบเนื่องดังกล่าวทำให้ส่งผลให้เมืองต่างๆ ในพื้นที่กลุ่มเป้าหมายเป็นเมืองทางพระพุทธศาสนา ในคติแบบพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่ปะปนกับคติของนิกายมหายานที่ได้รับอิทธิพลจากในระดับนครรัฐ ที่มีศูนย์กลางบริเวณเหนือทะเลสาบเขมร โดยส่งผ่านเมืองละโว้หรือลพบุรี ที่เป็นบ้านเมืองมาตั้งแต่ยุคทวารวดี และเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและความเชื่อในลุ่มน้ำลพบุรี - ป่าสัก ส่วนเมืองพิมาย จะเป็นศูนย์กลางในกลุ่มแม่น้ำมูล - ซี่ พระพุทธศาสนา จึงมีความสืบเนื่องผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นทำให้เกิดการลงตัวทางพุทธศิลป์ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน และตกทอดเป็นวิถีชีวิตสืบมาจนปัจจุบันนี้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

จากการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลจังหวัดพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย พบว่ายังมีร่องรอยทางโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์อีกมากมายที่รอการศึกษาค้นคว้า ทั้งร่องรอยของแหล่งโบราณคดีในภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะวัดฤๅษีโบราณที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทั้งเป็นมรดกของชุมชน ได้สูญหายไปจากท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก รวมทั้งการเข้าใจถึงคุณค่าของแหล่งโบราณสถานที่ถูกประชาชนรื้อล้างพื้นที่เพื่อเป็นแหล่งทำมาหากิน โดยเฉพาะโรงงานอุตสาหกรรม การเกษตร ทำให้แหล่งโบราณสถานถูกทำลาย หลักฐานที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์จึงถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก จึงมีความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการเก็บรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ก่อนที่จะถูกทำลาย

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ พระมหาสุทิตยอาภาโร,ดร. ผู้อำนวยการ ผู้ทรงคุณวุฒิ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่าน ที่ให้การสนับสนุนในการเผยแพร่งานวิจัยในครั้งนี้ด้วย

บรรณานุกรม

๑. ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๑ หนังสือ

กรมศิลปากร. **ศัพทานุกรมโบราณคดี**. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒ .**จาก...แผ่นดินไทยในอดีต**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘.

ธิดา สาระยา. **ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๒.

ธิดา สาระยา .**อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์โบราณอีสาน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน , ๒๕๔๘.

นันทนา ชุตินวงศ์. รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๒.

มนัส โอภาสกุล. เมืองสมัยลพบุรีที่สุพรรณบุรี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๓.

มโน กลีบทอง. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรีและจังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ : พิพิธภัณฑฯ, ๒๕๔๔.

ไมเคิล ไรท์. พระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามาสยามครั้งแรกเมื่อไร ? จากทิศทางไหน ? กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๓.

ไมเคิล ไรท์. ยุคมืด หรือช่องว่างในประวัติศาสตร์สยาม. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๙.

โบราณคดี, ภาควิชา. การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี. คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒.

โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑ ราชบุรี, สำนักงาน. คูบัว : ความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในบริเวณใกล้เคียง. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

ผาสุก อินทรารุช. ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี. ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

พริยะ ไกรฤกษ์, รศ.ดร. รากเหง้าแห่งศิลปะไทย. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์บุคส์ จำกัด, ๒๕๕๓.

พิรพน พิสนพงษ์. บรรณาธิการ. ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

วชิราภรณ์ ไชชาติ. นำชมใบเสมาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น สำนักศิลปากรที่ ๙ ขอนแก่น กรมศิลปากรจัดพิมพ์. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๒.

วัฒน์ บุญจับ และคนอื่น ๆ , บรรณาธิการ. ศิลปวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒.

วสันต์ เทพสุริยานนท์. สรุปรายงานเบื้องต้น ผลการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองกลอนโด. สำนักศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรี กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

ศานติ คำภักดี. เมื่อ “ลวปุระ” หรือ “ลพบุรี” ถูกพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ “ทำลายกลายเป็นป่า”. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๖.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบพัฒนาการและความเชื่อของคนไทย. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

ศิลป์ พีระศรี. การขุดค้นทางโบราณคดีบ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี. ใน สมุดนำชมโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี. พระนคร : ศิวพร, ๒๕๕๐.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.ดร.มจ.. ศิลปะในประเทศไทย (พิมพ์ครั้งที่ ๑๓). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ศ.ดร.มรว.. ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๑.

๒. วารสาร – บทความ

ฌองบวาเชอเลียร์. **เมืองอุทงและความสำคัญของเมืองอุทงในประวัติศาสตร์ไทย.** แปลโดย อุไร ศรี วระศรีน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุทง. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร , ๒๕๔๑ แปลจาก บทความของ Jean Boisselier, “U-Thong et son importance pour l’histoire de thailande.” ในศิลปากร. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ , ๒๕๔๘.

ผาสุก อินทรารุช. **พระสุริยะสำริดที่เมืองโบราณ อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี.** ในวารสาร มหาวิทยาลัยศิลปากร. ภาคปลายปี ๒๕๔๙.

พิริยะ ไกรฤกษ์ . **การปรับเปลี่ยนอายุพุทธศิลป์ในประเทศไทย.** ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน. ๒๕๔๒.

สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน) (GISTDA), รายงานการวิจัย เรื่อง “การสำรวจวัฒนธรรมโบราณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง – ทำจัน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ ด้วยเทคโนโลยีระยะไกล (Remote Sensing)” . ๒๕๕๖.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. ศิลปะทวารวดีในภาคอีสาน. , ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร . ๒๕๔๓.

๒. การสัมภาษณ์

ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สุรินทร์

นางสาว เบญจพร สารพรหม ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สุรินทร์

นางสาวรัชสร ต้นติวังศ์ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

นายวิษรุต วะสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

นายฉัตร บุญกลิ่น เจ้าพนักงาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.

นายณรงค์ศักดิ์ สมชาติ เจ้าพนักงาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย

นายสุรศักดิ์ ผาทา เจ้าพนักงาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

นายรัช พงษ์ข้างอยู่ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระ

นารายณ์

๓. สื่อออนไลน์

<http://pantip.com/topic/๓๑๖๙๗๖๗๘>

<http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=๙๕๑๐๔๖&page=๘๐>

<http://www.thep/story/viewlongc.php?id=๖๒๐๐๒๖&chapter=๓๕>

<http://writer.dek-d.com/cartoon-so>

<http://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=๓๐&chap=>

<http://mahamakuta.inet.co.th/buddhism/bud~๓๑๗.html>

<http://www.oknation.net/blog/rotisaimai/2015/01/14/entry>

<http://www.gis.finearts.go.th/>

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

- สามารถนำกระบวนการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชา เช่น รายวิชาวัฒนธรรมไทย, รายวิชาประวัติศาสตร์ไทย ทั้งในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และโรงเรียนระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาทั้งตอนต้น และตอนปลาย
- สามารถนำผลการศึกษาไปสะท้อนข้อมูลให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านการส่งเสริมการศึกษาด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เช่น กรมการศาสนา , สำนักงานพระพุทธศาสนา , สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา , สถาบันการศึกษา , คณะสงฆ์
- สามารถนำผลการศึกษาไปคิดวิเคราะห์ร่วมกับพระสงฆ์ , นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ โดยความร่วมมือของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี องค์กรชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี

๒. กิจกรรมด้านส่งเสริมการเผยแพร่ความรู้ด้านประวัติศาสตร์

- สามารถพัฒนาการร่วมมือระหว่างพระสงฆ์กับองค์กรต่างๆ เพื่อความรู้ความเข้าใจด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา
- สามารถนำผลการศึกษาไปช่วยเสริมความรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัชชาลพบุรีให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- สามารถนำข้อมูลที่พบไปเผยแพร่ให้กับองค์กรชุมชนในจังหวัดอื่น ๆ ที่สนใจประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสมัชชาลพบุรี

๓. กิจกรรมด้านวิชาการ

- ได้มีการพัฒนาทักษะในใช้กระบวนการวิจัยให้กับทีมวิจัย และนิสิตปริญญาตรี – โท ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เพื่อการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล
- มีการศึกษาร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อวิเคราะห์แนวทางพัฒนาความร่วมมือในการสร้างองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็น วัด สถานศึกษา หน่วยงานท้องถิ่น และหน่วยงานราชการ

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลु วัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑. ศี ก ษ า ข้อมูล ปฐ ม ภูมิ/หุติยภูมิ จาก กลุ่มเป้าหมาย	ทราบถึงข้อมูล เกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี	ข้อที่ ๑	ทำให้วิเคราะห์ประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี
๒. การสำรวจ พื้นที่ กลุ่มเป้าหมาย ๙ แห่ง	ทราบถึงข้อมูลแหล่งโบราณคดี ที่มีความ เกี่ยว ข้อง กับ พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรี	ข้อที่ ๑ - ๒	ทำให้ทราบถึงความเชื่อมโยงของ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ใน ภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศไทย
๓. การเก็บ ข้อมูล ด้วย การสัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย	- ทราบถึงสภาพประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา ที่มีความ เชื่อมโยงเส้นทางการค้าขาย สมัยโบราณ - ทราบถึงเส้นทางภูมิศาสตร์ การรับวัฒนธรรมจากแหล่ง อื่นๆ เช่น อินเดีย ชาว กัมพูชา เป็นต้น - ทราบถึงหลักธรรมที่เผยแพร่ ในสมัยลพบุรี - ทราบถึงลักษณะพุทธศิลป์ที่ เป็นเอกลักษณ์ของยุคลพบุรี	ข้อที่ ๑ - ๓	ทำให้วิเคราะห์ความคิดเห็นของ กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งประกอบไปด้วย นักวิชาการ , เจ้าพนักงาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เกี่ยวกับ ประวัติ ศา ส ต ร์ พระพุทธศาสนา การเผยแพร่ หลักธรรม และเส้นทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาใน สมัยลพบุรี

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุ วัตถุประสงค์	โดยทำให้
๔. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ	ทราบถึงข้อเสนอในการสร้างองค์ความรู้ และเผยแพร่ประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา การเผยแพร่หลักธรรม และเส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี	ข้อที่ ๑ - ๓	ทำให้ได้ข้อเสนอแนะต่อองค์กรสถานศึกษา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง กับประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา การเผยแพร่หลักธรรม และเส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี
๕. รายงานฉบับสมบูรณ์	ได้รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ที่สามารถตอบวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยทั้ง ๓ ข้อ คือ ๑. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ๒. เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ๓. เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีในสมัยลพบุรี	ข้อที่ ๑ - ๓	ได้รายงานที่มีคุณค่าสามารถตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อให้องค์กรชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง กับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา การเผยแพร่หลักธรรม และเส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี สามารถนำไปใช้ได้ อย่างเหมาะสม

ผนวก ง

แบบสัมภาษณ์ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
และหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี

๑. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

๒. เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรีเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

๓. หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีในสมัยลพบุรี มีอะไรบ้าง

.....

.....

.....

ผู้ให้ข้อมูล

(ชื่อ - นามสกุล).....

ที่อยู่.....

ตำแหน่ง.....

จังหวัด.....

อายุ.....ปี

หมายเลขโทรศัพท์.....

ข้อมูลผู้สัมภาษณ์ (ชื่อ - นามสกุล).....

หมายเลขโทรศัพท์.....

วันที่สัมภาษณ์.....

ภาคผนวก จ
รูปภาพประกอบการเก็บรวบรวมข้อมูล

สัมภาษณ์ นางสาว รัชสร ตันติวงศ์ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.
วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

สัมภาษณ์ นางสาว เบญจพร สารพรหม
หัวหน้าสำนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สุรินทร์
๒๗ เมษายน ๒๕๕๙
๐๔๔-๑๕๓๐๕๔ ,๐๘๙๗๙๓๐๖๔๕,Benjasara14@mail.com

สัมภาษณ์ นายฉัตร บุญกลิ่น เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.
วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

สัมภาษณ์ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.
วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

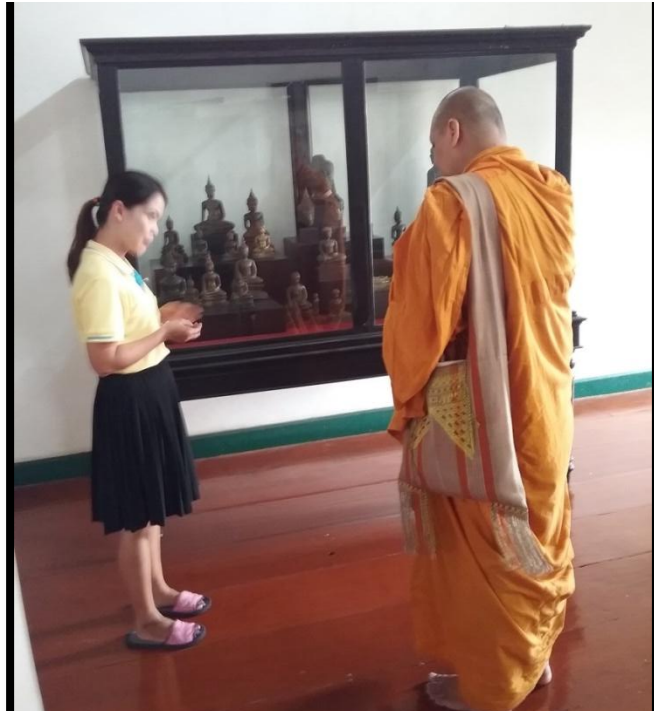
สัมภาษณ์นายวิษรุต วะสุกัน เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.
วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๙.

สัมภาษณ์นายณรงค์ศักดิ์ สมชาติ เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย
วันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๙.

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จันทระเกษม

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จันทรเกษม

สัมภาษณ์ นายสุรศักดิ์ ผาทา เจ้าพนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

นาย รัช พงษ์ช่างอยู่ เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

ร่วมฟังเสวนา “ประสามขอมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”
บรรยายโดย รศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง
อาจารย์คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
๑๖ กันยายน ๒๕๕๙
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์

สัมภาษณ์นางสาวชยาณิษฐ์ ธรโชคสิริชานนท์
มุกคเทศก์ประจำปราสาทเมืองต่ำ บุรีรัมย์

สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ สมหมาย ชินนาค
อาจารย์ประจำ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

สัมภาษณ์ นายวรวุฒิ บุญรมย์ เจ้าหน้าที่งานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

สัมภาษณ์ นายเทิด คชนธร เจ้าหน้าที่ศูนย์ข้อมูลปราสาทหินพนมรุ้ง บุรีรัมย์

แบบสรุปโครงการวิจัย

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่ ว.๑๘๐/๒๕๕๙ ชื่อโครงการ ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี หัวหน้าโครงการ พระใบฎีกาสุพจน์ ตปสีโล (เกษนกร) วิทยาเขตอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โทร ๐๘๐-๔๘๕-๔๔๖๒ Email. Bob๒๕๒๙@gmail.com
ความเป็นมาและความสำคัญ การวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์ เส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมในสมัยลพบุรี” เกิดจากผู้วิจัยสนใจศึกษาเพราะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะพัฒนาระบบสารสนเทศเพื่อช่วยให้ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีการสำรวจและจัดทำเส้นทางภูมิศาสตร์วัฒนธรรมวิเคราะห์บทบาทอิทธิพล คุณค่าและการจัดการด้านภูมิศาสตร์วัฒนธรรมและหลักฐานทางโบราณคดีของพระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี มีความชัดเจนยิ่งขึ้น และช่วยให้สามารถค้นคว้าเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับภาคอื่นๆของประเทศไทยได้เป็นอย่างดี
วัตถุประสงค์โครงการ   ๑. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ๒. เพื่อศึกษาเส้นทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี ๓. เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีในสมัยลพบุรี
ผลการวิจัย ประเด็นที่หนึ่ง : ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นระยะเวลาตั้งแต่ราว พ.ศ. ๕๐๐ ขึ้นไป ได้มีมนุษย์อาศัยอยู่ในบริเวณจังหวัดกลุ่มเป้าหมาย ไม่ว่าจะเป็น ลพบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี นครราชสีมา คงมีมาตั้งแต่สมัยหินกลาง (ราว ๑๐,๐๐๐ ปี ลงมา) จนถึงสมัยหินใหม่ และที่สำคัญคือสมัยโลหะตอนปลาย โดยเฉพาะในยุคหลังนี้ได้มีการขุดพบแหล่งฝังศพในบริเวณศูนย์การทหารปืนใหญ่ จังหวัดลพบุรี ซึ่งอยู่ชายเขาพระงามโบราณวัตุนั้น แสดงว่าคนโบราณเหล่านี้มีความเจริญในด้านเทคนิควิทยาสูงมีเครื่องใช้ที่ทำด้วยโลหะที่มีรูปร่าง และฝีมือการทำอยู่ในระดับสูง และเมื่อเปรียบเทียบกับร่องรอยของมนุษย์ในตอนปลายสมัยโลหะที่พบที่เมืองจันเสน อันอยู่ในที่ราบสูงแล้วก็อาจกล่าวได้ว่าราว ๒,๐๐๐ ลงมาแล้ว ผู้คนที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นแคว้นละโว้มีความเจริญถึงขั้นทำนาแบบทดน้ำ และได้มีการขยายชุมชนลงสู่ที่ราบลุ่มแล้ว นอกจากนั้นยังมีการติดต่อกับผู้คนที่อยู่ในบริเวณอื่น เช่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้วย ทั้งนี้เพราะลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้บางอย่าง เช่นเครื่องปั้นดินเผามีแบบอย่างที่เหมาะสม สืบเนื่องมาจนถึงยุคประวัติศาสตร์ นั่นคือ ยุคทวารวดี พระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ลัทธิวัชรยาน จะได้รับความนับถือควบคู่ไปกับศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู แต่ถ้าดูจากปริมาณศาสนวัตถุ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู จะมีจำนวนมาก และกระจายตัวใน

พื้นที่มากกว่า ส่วน โบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องเนื่องในพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน สมัยลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) ได้แก่ ปรากฏแก่ พระปราสาทวัดมหาธาตุ ปรากฏสามยอด ปราสาทหินพิมาย พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เป็นต้น ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ ลักษณะของศิลปกรรมส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมทวารวดี นอกจากนั้นในยุคต่อมาได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรภายนอกเข้ามาถึงนั่นคืออิทธิพลศิลปะขอมจากอาณาจักรกัมพูชาซึ่งเห็นได้จากลักษณะของพระปราสาทสามยอด พระพุทธรูปประทับนั่งปางนาคปรก รูปยักษ์ และเทวรูป ตลอดจนลวดลายเครื่องประดับศาสนสถาน อย่างไรก็ตามศาสนสถานต่างๆที่เกิดขึ้นนี้ไม่ว่าพระปราสาท พระพุทธรูปนั้นเป็นฝีมือช่างท้องถิ่น ที่ดัดแปลงขึ้นมาเท่านั้น และโดยเหตุนี้นักปราชญ์ทางโบราณคดีจึงกำหนดลักษณะทางศิลปกรรมเหล่านี้ว่าเป็นแบบลพบุรี(ขอมในประเทศไทย) รวมทั้งอารยศาสตร์ซึ่งสร้างเป็นจำนวนมาก ในแถบจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และวัฒนธรรมขึ้นในอาณาจักรละโว้เนื่องได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรขอม ซึ่งมีหลักฐานทางโบราณคดี และวัฒนธรรมที่เป็นพยานให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่วนมากพบในเขตเมืองละโว้มากกว่าที่อื่นๆในจังหวัดภาคกลาง ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือลุ่มแม่น้ำมูล และลุ่มแม่น้ำชี ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรขอม ซึ่งมีบทบาทในการก่อสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ เป็นจำนวนมาก ในพื้นที่กลุ่มเป้าหมาย

ประเด็นที่สอง: เส้นทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี

ประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของดินแดนแถบนี้ไม่ว่าจะเป็นลุ่มแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี จึงทำให้มีการพัฒนาด้านงานศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง แล้วยังแผ่อิทธิพลไปในอาณาจักรใกล้เคียงในละแวกอินโดจีน รวมไปถึงอาณาจักรสยามด้วย ในราวๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยอาณาจักรเจนละ ซึ่งตรงกับยุคทวารวดีของไทย โดยเข้ามาทางภาคอีสานเป็นแห่งแรก ซึ่งเข้ามาโดยผ่านทางศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน หลังจากยุคทวารวดี ลพบุรี ก็ยังได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอารยธรรมขอมเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย ขอม และนำมาผสมผสานเข้ากับศิลปะท้องถิ่นของตัวเอง โดยเฉพาะสถาปัตยกรรม ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นสถาปัตยกรรมที่อยู่ภายในวัด และส่วนที่ปรากฏให้เห็นอิทธิพลพระพุทธศาสนาจากศิลปะขอมได้อย่างเด่นชัดในหลายภูมิภาคของประเทศไทย

ประเด็นที่สาม: หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในหลักฐานโบราณคดีในสมัยลพบุรี

การสร้างศาสนสถานอาณาจักรละโว้ นิยมที่จะจารึกข้อความที่จะจารึกข้อความไว้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ในยุคนี้เป็นอย่างดี

จารึกของอาณาจักรละโว้ พบว่ามี ๓ รูปแบบคือ

๑.แบบที่เป็นแท่งเหลี่ยมตัน มีพื้นผิวให้สลักตัวหนังสือได้ทั้ง ๔ หรือ ๘ ด้าน จารึกประเภทนี้จะถูกตั้งไว้ตรงประตูทางทิศตะวันออก (ทิศหลัก)ของปราสาท เช่น ปราสาทสด๊กก๊อกธม เป็นต้น

๒.แบบที่สลักไว้ที่กรอบประตูทางเข้าปราสาท มีพื้นที่สลักข้อความได้เฉพาะกรอบประตูด้านข้าง สองด้านตรงข้ามกัน พบได้ทั่วไป เช่น ปราสาทหินพิมาย เป็นต้น

๓.แบบที่เป็นแผ่นคล้ายใบเสมา สลักข้อความได้สองด้าน คือด้านหน้า และด้านหลัง ในส่วน

หลักฐานด้านจารึกนั้น บริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านซับจำปาเอง เช่น ๑.จารึกเสาแปดเหลี่ยม ๑ (ซับจำปา) ๒.จารึกซับจำปา ๒ ๓.จารึกซับจำปา ๔   ในบรรดาจารึกเหล่านี้ จารึกที่เป็นภาษาบาลีและมีเนื้อหาเหมือนกัน คือ จารึกเสาแปดเหลี่ยม ๑ (ซับจำปา) และจารึกซับจำปา ๔ ซึ่งประกอบด้วยข้อความจากพระไตรปิฎกที่สำคัญ ๑)คาถา เย ธมมาฯ ๒) คำพรรณนาถึงพระอริยสัจ ๔ ๓) พุทธอุทาน ๔) อัมมจักรกัปปวัตตสูตร และจารึกเรื่องการบริจาค ทาน เพื่อบำเพ็ญบารมี เป็นพระโพธิสัตว์
การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์   ๑. อาจารย์ นักวิชาการ นิสิต บุคคลทั่วไปที่มีความสนใจด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา สมัยลพบุรีสามารถนำเรื่องราวบทบาท ไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนได้   ๒. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมการศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนา สถานศึกษา สามารถไปเป็นข้อมูลในการสร้างองค์ความรู้เพื่อเผยแพร่ความรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยลพบุรี
การประชาสัมพันธ์   มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยทางอินเทอร์เน็ต http://www.mcuubon.ac.th

ประวัติผู้วิจัย

๑. ชื่อ พระใบฎีกาสุพจน์ ฉายา ตปสีโล นามสกุล เกษนคร
๒. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำหลักสูตรสังคมศึกษา วิทยาเขตอุบลราชธานี
๓. หน่วยงานที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้สะดวก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี, โทรสาร ๐-๔๕๔๐-๕๓๓๖ มือถือ ๐๘-๐๔๘๕-๔๔๖๒
E-Mail bob2529@gmail.com
๔. ประวัติการศึกษา
 - สำเร็จการศึกษา (วุฒิทางศาสนา) น.ธ. เอก
 - สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา
 - ปริญญาตรี คณะ ครุศาสตร์ สาขาวิชา เอกการสอนสังคมศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 - ปริญญาโท คณะ ศึกษาศาสตร์ สาขาวิชา เอกการสอนสังคมศึกษา
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
 - ปริญญาเอก คณะศึกษาศาสตร์ สาขา บริหารการศึกษา Adomson University
๖. ผลงานด้านวิชาการ
 - ร่วมเขียนตำราเรียนรายวิชา พระวินัยปิฎก
 - ร่วมเขียนตำราเรียนรายวิชา คณิตศาสตร์
 - เอกสารประกอบการสอนรายวิชา เศรษฐกิจพอเพียงกับการศึกษา
 - เอกสารประกอบการสอนรายวิชา สมานศึกษา
๖. ผลงานด้านการวิจัย
 - ๒๕๕๐ ความพึงพอใจของนิสิตที่มีต่อสิ่งแวดล้อมในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ สนับสนุนทุนวิจัย)
 - ๒๕๕๑ บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของอุบาสิกาบงกช สิทธิพล (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ สนับสนุนทุนวิจัย)
 - ๒๕๕๒ ขบวนการพุทธใหม่ในประเทศไทย (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ สนับสนุนทุนวิจัย)
 - ๒๕๕๓ ศึกษาวิธีการเผยแผ่แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงของพระสงฆ์ในจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธรและนครพนม (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย)
 - ๒๕๕๖ ศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมขององค์กรชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี
 - ๒๕๕๘ บทบาทการมีส่วนร่วมขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงของพระสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

๑. ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) นางสาวสหัททยา วิเศษ (ผู้ร่วมที่ ๑)
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) Miss.Sahathaya Wises
๒. เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน ๓๕๖๐๑ ๐๐๐๖๒ ๙๓๘
๓. ตำแหน่ง อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
๔. หน่วยงานและสถานที่อยู่ที่ติดต่อ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา วัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง
อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ๕๖๐๐๐
โทรศัพท์มือถือ ๐๘๗- ๙๐๗๗๙๖๗ อีเมล kungwises@hotmail.co.th
๕. ประวัติการศึกษา
ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, ๒๕๕๖.
พัฒนาคณะมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.
ศิลปศาสตรบัณฑิต (บ้านและชุมชน) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒.
๖. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นิเวศวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น
การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนมีส่วนร่วม การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยการมี
ส่วนร่วมของชุมชน การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยท้องถิ่น
๗. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ
 - ๗.๑ ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย : (ไม่มี)
 - ๗.๒ หัวหน้าโครงการวิจัย : ชื่อโครงการวิจัย
 - ๑) การจัดการทรัพยากร ธรรมชาติในกลุ่มน้ำลาว-ยวนโดยองค์กรชุมชน.
 - ๒) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกว๊านพะเยา
 - ๓) วิถีชีวิตและสถานภาพชาวประมงกว๊านพะเยา
 - ๔) ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชุ่มน้ำบ้านม่วงชุม อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย
 - ๕) การสานเสวนาหาทางออกในการแก้ไขปัญหากว๊านพะเยา
 - ๖) การสานเสวนาหารูปแบบธรรมนุญกว๊านพะเยาที่พึงปรารถนา
 - ๗.๓ งานวิจัยที่ทำเสร็จแล้ว : ชื่อผลงานวิจัย ปีที่พิมพ์ การเผยแพร่ และแหล่งทุน
 - ๑) กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา, ๒๕๔๒.แหล่งทุนจากสำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย
 - ๒) การจัดการทรัพยากร ธรรมชาติในกลุ่มน้ำลาว-ยวนโดยองค์กรชุมชน, ๒๕๔๓. แหล่งทุน
จาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
 - ๓) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกว๊านพะเยา. ๒๕๔๕.แหล่งทุนจากโครงการพะเยา
เพื่อการพัฒนา
 - ๔) วิถีชีวิตและสถานภาพชาวประมงกว๊านพะเยา, ๒๕๔๗. แหล่งทุนจากมูลนิธิกองทุนไทย.
 - ๕) ภูมิปัญญาการพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากหนองเล็งทราย, ๒๕๔๗ แหล่งทุนจาก
โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา และโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรราย
ย่อย ภูมิเนศวน์ภูมามยาว

๖) โครงการความร่วมมือระหว่างเครือข่ายภาคประชาชนกับสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๗. แหล่งทุนจากสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

๗) กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน: การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยองค์กรชุมชน, ๒๕๔๘. แหล่งทุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

๘) ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชุ่มน้ำบ้านม่วงชุม อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ, ๒๕๔๙ แหล่งทุนจากโครงการส่งเสริมการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และจิตสำนึกด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนระดับภูมิภาค (สปาร์ค) ประเทศไทย

๙) การประเมินผล ป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด ในหมวดเงินอุดหนุนภาคประชาชนของสำนักงาน ปปส., ๒๕๕๑. แหล่งทุนจาก มูลนิธิภูมิพลังชุมชนไทย

๑๐) การประเมินองค์ประกอบครองส่วนท้องถิ่นที่มีความเป็นเลิศ เพื่อรับรางวัลพระปกเกล้า ประจำปี พ.ศ.๒๕๕๒. แหล่งทุนจาก สถาบันพระปกเกล้า.

๑๑) การพัฒนาความเข้มแข็งของกลไกการพัฒนาเด็กเยาวชนระดับตำบล ศึกษากรณี ต.ทุ่งกล้วย อ.ภูซาง จ.พะเยา, ๒๕๕๔. แหล่งทุนจาก มูลนิธิสยามกัมมาจล ธนาคารไทยพาณิชย์

๑๒) การสานเสวนาหาทางออกในการแก้ไขปัญหาหกวานพะเยา, ๒๕๕๕. แหล่งทุนจาก สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า.

๑๓) การสานเสวนาหารูปแบบธรรมาภิบาลหกวานพะเยาที่พึงปรารถนา, ๒๕๕๖. แหล่งทุนจาก สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า

๑๔) กระบวนการสร้างและการสื่อสารองค์ความรู้ท้องถิ่นพะเยาของพระอุบลาคัญปมาจารย์ (ปวง ธรรมปัญญา) , ๒๕๕๖. แหล่งทุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๗.๔ งานวิจัยที่กำลังดำเนินงาน

๑) The Transboundary Fisheries Management on the Mekong River Basin in Bordering Provinces of Bokeo, Lao PDR and Chiang Rai, Thailand. แหล่งทุนจาก Mekong River commission.

๒) แนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา แหล่งทุนจาก สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

๑. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) นายชนิศร์ ชูเลื่อน (ผู้ร่วมที่ ๒)
ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Mr.Chanit Chooluean
๒. เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน ๓๙๓๐๓ ๐๐๐๘๙ ๘๒๘
๓. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์,รศ.หัวหน้าฝ่ายวางแผนและวิชาการ
๔. หน่วยงานและสถานที่อยู่ติดต่อได้สะดวก
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ปัตตานี ถ.สามัคคี สาย ข.
ต.รูสะมิแล อ.เมือง จ.ปัตตานี ๙๔๐๐๐ โทรศัพท์ ๐๗๓ ๔๕๐๐๗๑
โทรสาร ๐๗๓ ๔๕๐๐๗๔ มือถือ ๐๘๖-๙๖๕๒๙๗๖
E-Mail : kun_kuna_2554@hotmail.com
๕. ประวัติการศึกษา
ปริญญาธรรม ๗ ประโยค
ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) มหาวิทยาลัยมหิดล
๖. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ (แตกต่างจากวุฒิการศึกษา) ระบุสาขาวิชาการ
๗. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย
 - เจ้าของโครงการวิจัย: เรื่องภาวะผู้นำของพระเวสสันดรในทศชาติชาดก
 - ผู้ร่วมวิจัย: เรื่อง รูปแบบการจัดการทางสังคมของชาวมุสลิมชาวจังหวัดปัตตานี
 - ผู้ร่วมวิจัย : เรื่อง ประเพณีลาซังในอำเภอบะนาระ จ.ปัตตานี
 - ๗.๑ ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย : ชื่อแผนงานวิจัย
 - ๗.๒ หัวหน้าโครงการวิจัย
-ภาวะผู้นำของพระเวสสันดรในทศชาติชาดก
-บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยพุทธกับการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ศึกษาเฉพาะจังหวัดปัตตานี
 - ๗.๓ งานวิจัยที่ทำเสร็จแล้ว :
 - งานวิจัยชื่อภาวะผู้นำของพระเวสสันดรในทศชาติชาดก ตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
 - งานวิจัยชื่อรูปแบบการจัดการทางสังคมของชาวมุสลิมชาวจังหวัดปัตตานี ตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ (วารสารที่อยู่ในฐาน TCI) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี ได้รับทุนจากสถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี
 - งานวิจัยชื่อประเพณีลาซังในอำเภอบะนาระ จ.ปัตตานี ได้นำเสนอบนเวทีระดับชาติ ได้รับทุนจากสถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
 - ๗.๔ งานวิจัยที่กำลังทำ :

- บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยพุทธกับการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ศึกษาเฉพาะจังหวัดปัตตานี ได้รับทุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ อยู่ระหว่างการจัดทำฉบับร่างสมบูรณ์
- รูปแบบการจัดการประเพณีและวัฒนธรรมของชาวไทยพุทธในจังหวัดปัตตานี ได้รับทุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ อยู่ระหว่างปรับแก้ฉบับสมบูรณ์ตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ

ประวัติผู้ช่วยวิจัย

๑. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) นายธรรมรัช บาศรี
๒. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Mr.Thammathat Basree.
เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน ๑๔๕๙๙๐๐๐๓๕๗๒๕
๓. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์พิเศษ วิทยาเขตอุบลราชธานี
๔. หน่วยงานและสถานที่ติดต่อได้สะดวก พร้อมหมายเลขโทรศัพท์ โทรสาร และไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ (e-mail)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

โทรศัพท์ ๐๘ - ๕๗๓๘ - ๗๕๘๖ e-mail nuinuam@hotmail.com

๕. ประวัติการศึกษา

สำเร็จการศึกษา ปริญญาตรี คณะศึกษาศาสตร์ สาขาวิชา หลักสูตรและการสอน เกียรตินิยมอันดับสอง มหาวิทยาลัยขอนแก่น

สำเร็จการศึกษา ปริญญาโท คณะศึกษาศาสตร์ สาขาวิชา หลักสูตรและการสอน มหาวิทยาลัยขอนแก่น

สำเร็จการศึกษา ปริญญาเอก สาขาวิชา การบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ

ผลงานด้านวิชาการ

บทความทางวิชาการ เรื่อง การพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้การเขียนภาษาอังกฤษ โดยใช้การจัดการเรียนรู้แบบเน้นกระบวนการ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓

รางวัล

- ได้รับโล่รางวัลพร้อมเกียรติบัตร รางวัล “ดีเยี่ยม” ในการประกวดสื่อนวัตกรรมด้านการเรียนการสอน ประเภท “แผนการจัดการเรียนรู้” กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาต่างประเทศ ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ณ วันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานร่วมกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต ๒๖

- รางวัลเหรียญทองครูผู้สอนยอดเยี่ยม ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย การประกวดรางวัลทรงคุณค่า สพฐ. (OBEC AWARDS) ระดับเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต ๓๓ ระหว่าง วันที่ ๖ พฤศจิกายน 2556 จากสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต ๓๓

- รางวัล เหรียญทองครูผู้สอนยอดเยี่ยม ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย การ ประกวดรางวัล
ทรงคุณค่า สพฐ. (OBEC AWARDS) ระดับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่าง วันที่ ๘ - ๙ ธันวาคม
๒๕๕๖ จาก สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

- ได้รับโล่รางวัลพร้อมเกียรติบัตร การปฏิบัติงานที่เป็นเลิศ (Best Practices) ของครูผู้ช่วย
ตามโครงการพัฒนาครูทั้งระบบและพัฒนาครูโดยครูมืออาชีพเพื่อสนับสนุนให้ครูพัฒนาตนเองอย่าง
ต่อเนื่อง โดยจัดกิจกรรม แลกเปลี่ยนเรียนรู้และคัดเลือกผลการปฏิบัติงานที่เป็นเลิศ (Best
Practices) ระหว่าง วันที่ ๒๘ -๒๙ ตุลาคม ๒๕๕๖ จาก สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา
เขต ๓๓

- รางวัล เหรียญทองครูผู้สอนยอดเยี่ยม ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย การ ประกวดรางวัล
ทรงคุณค่า สพฐ. (OBEC AWARDS) ระดับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่าง วันที่ ๗ - ๘ ธันวาคม
๒๕๕๗ จาก สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

- รางวัล เหรียญทองครูผู้สอนยอดเยี่ยม ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย การ ประกวดรางวัล
ทรงคุณค่า สพฐ. (OBEC AWARDS) ระดับชาติ ระหว่าง วันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๕๘ จาก สำนักงาน
คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

- เป็นวิทยากรฝึกอบรมโครงการอบรมครูผู้สอนภาษาอังกฤษ รูปแบบ English Bilingual
Education : EBE สำหรับครูชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ และ ๔ ระหว่าง วันที่ ๓๐ มีนาคม - ๘ เมษายน
พ.ศ. ๒๕๕๗ ณ โรงแรมเพชรรัตนการ์เด้น อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ของ สำนักงาน
คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานร่วมกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากาฬสินธุ์ เขต ๑

- ได้รับเชิญให้ไปเป็นผู้เชี่ยวชาญ ด้านการตรวจสอบคุณภาพ ปรับปรุง พัฒนาแบบทดสอบ
รูปแบบ PISA ตามแบบโครงสร้างของข้อสอบกลาง (Test Blueprint) สำหรับใช้ในการสอบปลายปี
ของสถานศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๒ , ๔ , ๕ และมัธยมศึกษาปีที่ ๑ - ๒ ระยะที่ ๒ ระดับชั้น
ประถมศึกษาปีที่ ๕ และมัธยมศึกษาปีที่ ๒ จาก สำนักทดสอบทางการศึกษา

- ได้รับรางวัลชมเชย นวัตกรรมทางการศึกษา จากงานประกวด Innovation on Education
Contest, IEC ๒๐๑๔ จาก คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยา
เขตกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

- ได้รับรางวัลวิจัยดีมีคุณภาพ ระดับประเทศ ปี ๒๕๕๘ ระหว่าง วันที่ ๒๕ กรกฎาคม - ๒๗
กรกฎาคม ๒๕๕๘ ในการประชุมสัมมนาวิชาการเสนอผลงานวิจัยดีมีคุณภาพ ระดับประเทศ ปี
๒๕๕๘ ของ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน